

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS 2017 METAIS

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS

VYTAUTO DIDŽIOJO
KARO MUZIEJUS
2017 METAIS

ALMANACHAS

KAUNAS 2018

SPAUDINIŲ RENGIMO LEIDYBAI KOMISIJA:

Pirmininkė –

Lina Kasparaitė-Balaišė, *Karybos istorijos skyriaus vedėja.*

Nariai:

Greta Kučinskaitė, *Karybos istorijos skyriaus muziejininkė;*

Vidmantas Airini, *Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyriaus
Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo poskyrio fondų saugotojas;*

Edvinas Vaidotas, *Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyriaus
Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo poskyrio fondų saugotojas;*

Mindaugas Tamošiūnas, *Edukacijos ir lankytojų aptarnavimo skyriaus
Edukacijos poskyrio muziejininkas;*

Dovilė Andrijauskaitė, *Bendrųjų reikalų skyriaus viešųjų ryšių specialistė;*

Solveiga Lukminaitė, *Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyriaus
Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo poskyrio vedėja.*

Recenzentai:

prof. dr. Jonas Vaičenonis, *Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedra;*

atsargos plk. lt. dr. Gintautas Surgailis, *Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademijos Mokslo centro Karo istorijos
vyriausiasis mokslo darbuotojas.*

Kalbos redaktorė Sigita Meškiniene

Korektorė Monika Petruškevičiūtė

Fotografai Artūras Užgalis, Dovilė Andrijauskaitė

Dizainerė Violeta Pikčiūnaitė

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Krašto apsaugos ministerija, 2018

© Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2018

TURINYS

KARO ISTORIJOS TYRIMŲ METŲ TEMA –

Valstybės sargyboje: prarasta ir atkurta Lietuvos kariuomenė

MUZIEJAUS PULSAS

(muziejaus veiklos naujovės, virtualus muziejus (E-muziejus), seminarai, konferencijos, bendradarbiavimas, pasiekimai, įvertinimai ir kt.)

MUZIEJŲ NAKTIS IR KETURIOS STICHIJOS:

ŽEMĖ, ORAS, UGNIS, VANDUO

Dovilė Andrijauskaitė7

PROJEKTAS *WE ARE MUSEUMS*

Dovilė Andrijauskaitė11

PAŽINTIS SU ESTIJOS KARINIŲ PAVELDU

Erika Kisieliūtė, Greta Kučinskaitė14

ŠIUOLAIKINĖ EKSPOZICIJA – KELIAS Į PAŽINIMĄ

Eglė Požerskienė20

EDUKACINĖ VEIKLA IR LANKYTOJAI

(edukacinės programos, kūrybinės dirbtuvės, stovyklos, nuomonių tyrimai, apžvalga ir pan.)

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS PASLAUGOS
IR LANKYTOJŲ APTARNAVIMAS

Vilija Sapjanskienė23

VISUOMENĖS NUOMONĖS IR POREIKIŲ TYRIMAS

Laura Rimkutė28

SUVENYRAI VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUJE

Justas Seibutis31

ŽVILGSNIS Į SAVANORIAVIMĄ KARO MUZIEJUJE

Bob Shanks, Kalniečių muziejus, Škotija37

ĮSPŪDŽIAI IŠ SAVANORYSTĖS

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUJE

Tomas Mikalauskas, Vytauto Didžiojo karo muziejaus savanoris40

EKSPozICIJOS, PARODOS IR RENGINIAI

(ekspozicijos, stacionarios, kilnojamosios, virtualios parodos)

STACIONARIOS PARODOS

IŠSAUGOTA ATEITIES KARTOMS

Greta Kučinskaitė42

KAREIVIO DIENOS

Greta Kučinskaitė48

FOTOGRAFIJŲ PARODA GYVENIMAS ANT NULINĖS RIBOS

Lina Kasparaitė-Balaišė56

TAIKIOJI IR KARINGOJI AZIJA

Vidmantas Airini.....59

KILNOJAMOSIOS PARODOS

KILNOJAMOJI PARODA VILČIŲ METAS. 1812 M.

Tomas Janušauskas64

KILNOJAMOJI PARODA KLYSTI NEGALIMA

Mantas Noreika.....68

KILNOJAMOJI PARODA NUGALĖSIM ARBA ŽŪSIM!

Tomas Janušauskas71

EKSPONATAI, KOLEKCIJOS, RINKINIAI

KELETAS IŽVALGŲ APIE ANKSTYVIAUSIUS LIETUVIŠKUS ŠALMUS IŠ VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS RINKINIŲ

dr. Paulius Bugys Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.....74

XX A. 3–4 DEŠIMTMEČIO LIETUVOS KARIUOMENĖS TAKTIKOS MOKYMO ŠALTINIAI VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUJE

Lina Kasparaitė-Balaišė86

IŠ RESTAURUOTŲ EKSPONATŲ ISTORIJS.

VITEBSKO LIETUVIŲ BATALIONO VĒLIAVA

Eglė Grigaitienė.....96

2017 METŲ ĮDOMIAUSI EKSPONATAI

Janina Karosevičiūtė102

KARO ISTORIJA

(karo istorijos tyrimai paremti muziejaus eksponatais / eksponatų istoriniai tyrimai)

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS HUSARAI 1674–1776 M. PASKUTINIS TAUTINIO AUTORAMENTO SUNKIOSIOS KAVALERIJOS ŠIMTMETIS <i>Vidmantas Airini</i>	105
KOVOJE DĖL GARBĖS. DVIKOVŲ KULTŪRA LIETUVOJE <i>Mindaugas Tamošiūnas</i>	175
LIETUVIŲ DALINIŲ FORMAVIMAS RUSIJOJE IR JŲ KARIŲ SAVANORIŠKA TARNYBA LIETUVOS KARIUOMENĖJE 1918–1923 M. <i>dr. Aušra Jurevičiūtė</i>	215
LIETUVOS KARIUOMENĖS KARININKAS JUOZAS PAPEČKYS <i>Solveiga Lukminaitė</i>	247
KARININKO JUOZO ZIENIAUS ATSIMINIMAI APIE TARNYBĄ LIETUVOS KARIUOMENĖJE XX A. 4 DEŠIMTMETYJE <i>Povilas Barštaitis</i>	264
PAGARBA LAISVĘ GYNUSIEMS KARIAMS. VYČIO KRYŽIAUS ORDINO VĒLIAVOS CEREMONIJA VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS SODELYJE 1991–2016 M. <i>Erika Kisieliūtė</i>	276

KRONIKA

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS 2017 METŲ KRONIKA <i>Dovilė Andrijauskaitė</i>	307
--	-----

LEIDĖJO ŽODIS

Gerbiamas skaitytojau!

Šis, jau dvyliktasis, almanachas pasirodo pilnas straipsnių apie mūsų muziejaus veiklą. Skyrius *Muziejaus pulsas*, skirtas metų veiklos naujovėms, ši kartą supažindins su renginiais, projektais ir kelionėmis. 2017-ieji buvo pilni įvykių: lankytojus stebino ir drumstė ramybę pašėlęs Muziejų nakties renginys *Keturios karo stichijos: Žemė, oras, ugnis, vanduo*, muziejus laimėjo Lietuvos kultūros tarybos finansavimą ekspozicijai technologinėmis priemonėmis atnaujinti, darbuotojai dalyvavo užsienyje organizuojamuose projektuose.

Skyrius *Edukacinė veikla ir lankytajai* supažindina su muziejaus teikiamomis paslaugomis ir suvenyrais. Skaitytoją gali sudominti ir visuomenės nuomonės apie mūsų muziejų tyrimų apžvalga. Apie neribotas savanoriavimo galimybes rašo muziejaus bičiulis, ilgus metus savanoriaujantis Škotijos kalniečių muziejuje, supažindina savanorio Tomo įspūdžiai.

Skyriuje *Ekspozicijos ir parodos* skaitytojas ras 2017 m. stacionarių parodų aprašymus, taip pat galės susipažinti su muziejaus kilnojamosiomis parodomis. Skyrius *Ekspozicijos, kolekcijos, rinkiniai* tradiciškai siūlo pasidomėti muziejuje saugomomis Lietuvos karybos istoriją liudijančiomis vertybėmis.

Pasitinkant atkurto Lietuvos valstybės ir kariuomenės 100-metį, skyriuje *Karo istorija* pateikiami metų temos *Valstybės sargyboje: prarasta ir atkurta Lietuvos kariuomenė* straipsniai apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarus – paskutinio tautinio autoramento sunkiosios kavalerijos šimtmečio amžininkus; apie dvikovų kultūrą Lietuvoje bei kaip Lietuvos kariai organizavo savo tautinius dalinius Rusijoje, o vėliau dalyvavo Lietuvos Nepriklausomybės kovose; apie neeilinius Lietuvos karininkus, apie tai, kaip unikaliai galima pagerbti karius, gynusius Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.

Įdomių skaitinių, esami ir būsiami mūsų skaitytojau!

MUZIEJŲ NAKTIS IR KETURIOS STICHIJOS: ŽEMĖ, ORAS, UGNIS, VANDUO

Dovilė Andrijauskaitė

Tarptautinė muziejų taryba (ICOM) kasmet gegužės 18-ąją kviečia švęsti Tarptautinę muziejų dieną. O nuo 2005 m. organizuojamoje akcijoje *Muziejų naktis* dalyvauja ir Lietuva. Akcijos tikslas yra pritraukti į šias erdves žmones neįprastu laiku – naktį. Prie šios akcijos kasmet prisideda ir Vytauto Didžiojo karo muziejus. Tai yra viena iš nedaugelio progų, kai galima laužyti susiformavusius muziejinius stereotipus, prisistatyti visuomenei laisvai, dinamiškai ir atvirai. 2017-aisiais buvo surengtas išskirtinis renginys pavadinimu *Keturios stichijos: Žemė, oras, ugnis, vanduo*, į kurį įsitraukė ne tik visi mūsų darbuotojai, bet ir Lietuvos kariuomenės daliniai, o pagrindinė siūsta renginio žinutė – istorinės ir šiuolaikinės kariuomenės sąsajos.

Muziejaus sodelis užte užė. Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų kariai pristatė naktinio matymo prietaisą, leido išbandyti termovizorių, Karo policija supažindino visuomenę su naudojama technika ir ginkluote, metalo detektoriumi, elektroimpulsiniu ginklu, teleskopinėmis lazdomis. Karo medikai mokė atlikti dirbtinį kvėpavimą, kartu su Juozo Vitkaus inžinerijos batalionu pademonstravo sužeisto kario evakuaciją iš mūšio lauko. Jūrų skautai mokė rišti

Muziejų nakties akimirkos

Evakuacijos iš mūšio lauko parodomoji programa

Muziejų nakties akimirkos

tikrą jūrinį mazgą, o Divizijos generolo Stasio Raštikio Lietuvos kariuomenės mokykla ir Krašto apsaugos savanorių pajėgos parodė, kokia ištvėrmė reikalinga norint tapti kariu.

Aplankę karinį miestelį sodelyje, lankytojai buvo kviečiami į muziejų, kur laukė antroji renginio dalis. Muziejus buvo suskirstytas į keturias tariamas erdves – Žemę, orą, ugnį ir vandenį – simboliškai sietinas su ginkluotųjų pajėgų rūšimis. Žaisdami ir atlikdami užduotis kiekvienoje erdvėje, lankytojai turėjo galimybę surinkti keturis antspaudus, dedamus ant muziejaus lankytojo bilieto, o sėkmingai surinkusiems visus antspaudus buvo įteikti prizai.

Didžiojoje salėje buvo pristatyta Žemės stichija, ji asocijuojasi su sausumos pajėgomis, čia dalyviai susipažino su Lietuvos ginkluotųjų pajėgų raida nuo ištakų iki dabartinių laikų. Buvo pristatoma Lietuvos karių apranga, ginklai – kovos kirvis, kalavijas, skydas, ietis, Antrojo pasaulinio karo laikų pistoletas-kulkos-

vaidis, vokiška puolamoji rankinė granata ir šiuolaikinėje kariuomenėje naudojami ginklai. Lankytojai turėjo galimybę apsirengti skirtingų Lietuvos istorijos laikotarpių aprangą ir į rankas paimti atitinkamą ginkluotę, nusifotografuoti.

Antroji stichija – ugnis, viena svarbiausių karo stichijų, simbolizuojančių šaunamojo ginklo poveikį. Šioje erdvėje Rinkinių tyrinėjimo ir saugojimo skyriaus darbuotojai pristatė muziejaus rinkiniuose saugomus ginklus, kuriuos svečiai galėjo paimti į rankas, išbandyti, kaip veikia jų spynos, kartu su ginkluotės specialistu išsiaiškinti ginklų kovines galimybes, naudojimo pobūdį.

Trečias elementas – vanduo – neatsiejamas nuo Karinių jūrų pajėgų. Lankytojai turėjo galimybę ne tik susipažinti su tarpukario Lietuvos Karinio jūrų laivyno jūreivio uniforma, bet ir išbandyti specialų *Muziejų nakčiai* parengtą edukacinį žaidimą *Laivų mūšis*, sukurtą pagal klasikinio žaidimo pavyzdį. Abu žaidimo dalyviai gavo po penkis skirtingus Lietuvos istorijos laikotarpius atspindinčių laivų vaizdus – amerikiečių lėktuvnešį, XVII a. burinį laivą, Lietuvos karo laivą *Prezidentas Smetona* ir du dabartinių Lietuvos karinių jūrų pajėgų laivus. Dalyviai ne tik turėdavo išdėstyti savo flotilę, bet ir *užminuoti* pasirinktus laukelius minomis. Prasidėjus žaidimui, laivai buvo *apšaudomi*, spėjant jų buvimo vietą pagal raidės ir skaičiaus derinį. Laimėtoju buvo skelbiamas tas, kuris pirmas sunaikindavo visas priešininko karines jūrų pajėgas ir išvengdavo nustatyto skaičiaus pataikymų į užminuotus ruožus.

Žaidimas *Laivų mūšis*

Paskutinė pristatyta stichija – oras, kuri pačiame muziejuje neatsiejama nuo legendinių lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio lėktuvu *Lituanica* ir lietuvių konstruktorius Antano Gustaičio sukurtų *ANBO* lėktuvų. Populiariausioje ekspozicijos salėje lankytojai galėjo žaisti azartišką stalo žaidimą *Su ANBO per Europą*, kuris buvo skirtas didelio atgarsio sulaukusiam, sėkmingam 1934 m. trijų lietuviškų karo lėktuvų *ANBO IV* skrydžiui per Europą paminėti. Dalyviai, susiskirstę į dvi lėktuvo įgulas, turėjo įveikti užduotis ir sėkmingai *perskridę* 10000 km sugrįžti į laikinąją sostinę Kauną.

Lankytojai buvo kviečiami pailsėti rekreacinėje zonoje, kurioje patys drąsiai turėjo progą susidurti su virtualia realybe. Kauno technologijos universiteto (KTU) Informatikos fakulteto studentai drauge su dėstytoju Tomu Blažausku demonstravo imituoklį ir virtualios realybės akinius, jie sudomino tiek vaikus,

tiesiog jų tėvus ir kitus lankytojus. Galima buvo nepakilus nuo žemės, t. y. skrendant virtualiu parasparniu, pasigrožėti Kauno panorama iš paukščio skrydžio. Renginio dalyviai taip pat galėjo išbandyti KTU ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus sukurta virtualios realybės žaidimą, kurio veiksmo vieta – III Kauno fortas. Žaisdami dalyviai turėjo atrasti istorinius objektus, kuriuos galėjo ne tik pamatyti, bet ir perskaityti apie juos trumpus aprašymus. Tuo tarpu mažiausieji buvo laukiami *įdomybių kampelyje*, kuriame konstravo medinius lėktuvų modelius, spalvino ir žaidė žaidimą *Aprenk kari*.

Vakarą vainikavo Lino Adomaičio ir Karinių oro pajėgų orkestro koncertas bei svarbiausia karo stichija paženklintas ugnies šou.

Jau tradicija tapusi akcija *Muziejų naktis* sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo – renginyje dalyvavo daugiau nei 7 000 lankytojų. Lietuvos kariuomenės integracija, edukacinių programų taikymas ir baigiamasis koncertas buvo sėkmingas sprendimas, siekiant atskleisti besikeičiantį, nuolatos atsinaujinantį ir modernumo link žengiantį Vytauto Didžiojo karo muziejų.

Linus Adomaitis su grupe

Ugnies šou

PROJEKTAS *WE ARE MUSEUMS 2017*

Dovilė Andrijauskaitė

2013 m. startavęs projektas subūrė daugiau nei 850 dalyvių iš 18 valstybių. Kiekvienais metais muziejų, kitų kultūros įstaigų, privataus sektoriaus profesionalai diskutuoja apie naujausių technologijų taikymą, inovatyvių idėjų įgyvendinimą kultūros srityje. Projekto tikslai – pristatyti sėkmingą praktiką, įkvėpti kultūros įstaigų darbuotojus imtis naujų projektų, nebijoti eksperimentuoti, taikant pažangiausias technologijas, paspartinti muziejų pokyčius ir pažangą, kuriant naujus bendradarbiavimo tinklus ir verslo galimybes, mokyti kultūros specialistus pritaikyti naujus analizės ir duomenų rinkimo metodus.

Per pastaruosius penkerius metus daug kas pasikeitė – muziejai tapo labiau verslūs ir socialiai patrauklūs. Jie atsivėrė visuomenei ir tapo ta jėga, kuri suburia jaunimą, miesto ir rajono bendruomenes. 2017 m. tris dienas Rygoje (Latvija) vykęs renginys *We are museums* (liet. Mes esame muziejai) ir buvo skirtas aptarti naujausius lankytojų traukos būdus.

Muziejus gali būti visuomenės traukos objektas, kuriame vyksta diskusijos, dalinamasi idėjomis ar tiesiog ateinama ramiai pasėdėti ir išgerti kavos. Šiame renginyje dalyvavo šio straipsnio autorė – Vytauto Didžiojo karo muziejaus Bendrųjų reikalų skyriaus viešųjų ryšių specialistė Dovilė Andrijauskaitė. Tokios kaip ši konferencija ne tik paskatina keisti požiūrį, bet ir suteikia daugiau žinių, reikalingų kuriant naujai kartai patrauklų muziejų, todėl verta pasidalinti pagrindinėmis konferencijos mintimis.

Muziejai yra pokyčių kūrėjai. Muziejų tikrai negalima vadinti neutraliomis kultūros įstaigomis. Kalbėdami pačiomis įvairiausiomis temomis (lyčių lygybės, moterų teisių, karo, medicinos, meno istorijos, naujų menininkų) ir

We Are Museums renginio akimirkos.

kurdami atviras erdves, muziejai gali daryti nuolatinę teigiamą įtaką visuomenei, ją įtraukti – iš pasyvios versti aktyvia.

Veiklos ir komunikacijos strategijų kūrimas – būtinas efektyviai muziejaus veiklai. Muziejai sėkmingai veikia kaupdami patirtį, tačiau geram įvaizdžiui formuoti reikalingas skvarbus žvilgsnis į lankytoją. Orientuojantis į jaunesnįjį amžių, labai svarbu parinkti tinkamus informacijos perdavimo būdus. *Blog'eriai, youtub'eriai, instagram'eriai, pop atlikėjai* gali tapti kultūros ambasadoriais, savo unikaliu naratyvu pristatyti muziejaus teikiamą informaciją. Taip apie muziejų gali sužinoti įvairesnių socialinių grupių žmonės, o žvelgiantys stereotipiškai nuobodžiaujančiu žvilgsniu, gali netikėtai susidaryti visiškai priešingą – modernios, į jaunimą orientuotos – institucijos vaizdą.

Renginyje apie tai, kaip įtraukti visuomenę, kalbėjo vieno žymiausių pasaulio muziejaus – Luvro – viešųjų ryšių specialistai. Balandžio 12 d. JAV dainininkas Will.I.Am pristatė naują muzikinį klipą *Mona Lisa Smile*, kuriame buvo išskirtinai įamžinti muziejaus eksponatai. Muziejaus interneto tinklalapyje buvo skelbiama, kad tai *daug metų trukęs nepaprasto ir beprecedenčio bendradarbiavimo rezultatas. 2010 m. Luvre buvo filmuojamas dokumentinio filmo vienas epizodų, kuris buvo skirtas Will.I.Am. Dokumentinis klipas buvo pristatytas Oprah Winfrey TV laidoje. Įkvėptas apsilankymo didžiausiame pasaulio muziejuje, atlikėjas nusprendė nufilmuoti vaizdo klipą Mona Lisa Smile*¹. Nepaisant to, kad tokio formato muziejaus pristatymas yra gana rizikingas ir gali sulaukti pakankamai daug kritikos, tai yra naujas būdas pritraukti Z kartos atstovus, kurie didžiąją dalį informacijos suvokia per vaizdą ir garsą.

Technologijos turi būti priimtose kaip natūralus ekspozicijos elementas. Siekiant įgyvendinti modernaus muziejaus viziją, svarbu integruoti technologijas į kiekvieną veiklos aspektą – parodas, edukacines programas, ekspozicijų pristatymą ir ryšius su visuomene. Todėl svarbus yra ne tik muziejininkų požiūris, bet ir bendradarbiavimas su naujausių technologijų taikymo specialistais, kurie padeda integruoti inovatyvias priemones ir skleisti informaciją naujai. Sėkmingai įgyvendinus vieną projektą, technologijos tampa nuoseklia strategijų dalimi.

Muziejus turi žiūrėti į ateitį. Kuriant ateities muziejų yra svarbu jau dabar pradėti bendradarbiauti su šiuolaikinio meno specialistais, organizuoti atviras diskusijas ne tik apie ekspozicijas, bet ir apie socialines problemas ar kitus aktualius klausimus visuomenėje, rengti laisvalaikio zonas. Svarbu visada matyti visuomenę ir siekti sužinoti tai, ko ji nori, ir tokiu būdu kurti atviro ateities muziejaus viziją.

¹ H. Stimmler-Hall, Will.i.am Sings in the Louvre: Mona Lisa Smile, <<http://www.secretsofparis.com/heathers-secret-blog/william-sings-in-the-louvre-mona-lisa-smile.html>>, [žiūrėta: 2017 09 05].

Renginio *We Are Museums* akimirkos

Labiau nei kada nors muziejai turi būti atviri pasauliui. Svarbu ne tik atnaujinti pačią ekspoziciją, bet ir kuo didesnę jos dalį perkelti į virtualią erdvę. Virtualios parodos yra lengvai prieinamos negalintiems atvykti ir priartina muziejų nutolusioms užsienio bendruomenėms. Prieiga prie informacijos nebėra ribojama muziejaus lankymo, bet pasiekama iš bet kurio pasaulio kampelio, kuriame yra interneto ryšys. Priešingai nei stacionarių, virtualių parodų neriboja ne tik vieta, bet ir laikas – jos yra pasiekiamos 24 val. per parą.

Diskusijos, dalinimasis patirtimi, užmegzti ryšiai yra tik dalis tokių renginių kaip *We are museums* privalumų. Šiame renginyje pasisemta žinių apie muziejaus integravimo į visuomenę svarbą, atvirų erdvių kūrimą, naujausių technologijų panaudojimą, bendradarbiavimo su šiuolaikiniais menininkais svarbą. Muziejus, siekdamas būti inovatyvi, konkurencinga institucija, turi atsižvelgti į gerąją Vakarų valstybių praktiką. Pakeitęs požiūrį, atnaujinęs veiklos metodus, muziejus ne tik pritrauks įvairesnio amžiaus lankytojų, bet ir taps puikia mokykla, ugdančia patriotišką, pilietišką, išsilavinusią jaunąją kartą.

PAŽINTIS SU ESTIJOS KARINIU PAVELDU

Erika Kisieliūtė, Greta Kučinskaitė

2017 m. rugpjūčio 21–25 dienomis Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojos – Edukacijos ir lankytojų aptarnavimo skyriaus Edukacijos poskyrio vedėja Erika Kisieliūtė ir Karybos istorijos skyriaus muziejininkė Greta Kučinskaitė dalyvavo 4-ajame tarptautiniame Estijos karo istorijos ture, kurį organizavo Estijos karinio paveldo asociacija (*Esti Sõjajaaloo Pärand*) ir Estijos karo muziejus. Šioje pažintinėje kelionėje muziejininkai iš Danijos, Švedijos, Lenkijos, Olandijos, Estijos ir Lietuvos lankėsi Taline, Narvoje, Tartu, Viljandyje bei Saremoje, nuoširdžiai bendravo, aktyviai domėjosi Estijos istorija ir jos kariniu paveldu bei noriai dalinosi patirtimi, siekė atrasti bendrų istorijos sąlyčio taškų.

4-ojo tarptautinio Estijos karo istorijos turo maršruto žemėlapis

Rugpjūčio 21 d.: A Talinas, Estijos karo muziejus. Rugpjūčio 22 d.: B Vaivara mėlynųjų kalnų muziejus. C Narvos pilis ir vietovė. D Tartu, Estijos nacionalinis muziejus.	Rugpjūčio 23 d.: E Estijos aviacijos muziejus. G Kuresarės pilis, Saremos istorijos muziejus. H Saremos karinio aprūpinimo muziejus. Rugpjūčio 24 d.: L Hjumos karo muziejus ir vietovė.

Kelionė autobusu nenuvargino, nes buvo įdomi: organizatoriai ir gidai supažindino su įvairių paminklų, pastatų ar miestelių istorija bei čia vykusiomis pasipriešinimo kovomis. Taigi susipažinome ne tik su Estijos kariniu paveldu, bet ir muziejų ekspozicijomis, turimais fondais. Aplankėme 5 Estijos karinio paveldo asociacijos globojamus karo muziejus, taip pat modernų estų kultūrą ir istoriją reprezentuojantį Estijos nacionalinį muziejų (*Eesti Rahva Muuseum*).

Estijos karo muziejus (*Eesti Sõjakuuseum*) įkurtas dar 1919 m. sausio 19 d. Estijos kariuomenės vyriausiojo vado, karinio ir politinio šalies veikėjo gen. Johano Laidonerio nurodymu. Muziejus turėjo pagrindinį tikslą – pristatyti Estijos Nepriklausomybės kovas ir su šiuo laikotarpiu susijusius eksponatus, todėl jis buvo vadinamas Estijos Nepriklausomybės kovų muziejumi. 2001 m. buvo perorganizuotas į Estijos karo muziejų. Čia pristatoma Estijos karo istorija, didelis dėmesys skiriamas įvairaus laikmečio ginkluotei ir karinei technikai. Tačiau svarbiausia – Estijos Nepriklausomybės kovų ekspozicija, kurioje gausu ne tik eksponatų, bet ir edukacinės veiklos.

Kitą dieną aplankėme Vaivaros Mėlynujų kalnų muziejų (*Vaivara Sinimägede Muuseum*),

Ekspozicijos fragmentas Estijos karo muziejuje

Ekspozicijos fragmentas Estijos karo muziejuje

E. Kisieliūtė prie Vaivaros Mėlynujų kalnų muziejaus ekspozicijos

kuriame demonstruojama Antrojo pasaulinio karo ekspozicija: karių ginkluotė ir ekipuotė, archyvinės fotografijos ir dokumentai. Edukacinė veikla, autentiškų Antrojo pasaulinio karo ginklų apžiūra, galimybė paimti juos į rankas, specialiai sukurtų vaizdų ir istorinių filmų demonstracija suteikia dar daugiau galimybių pažinti rytinės Estijos istoriją. Nebuvo pamirštas ir kitas svarbus rytinėje šalies dalyje įsikūręs miestas – Narva. Ši, jau XII a. šaltiniuose minima, vieta dar viduramžiais buvo svarbi pasienio ir prekybos tvirtovė. Ne vieną šimtmetį ši Estijos dalis yra priklausiusi Danijai ir Livonijos ordinui, o vėliau – Rusijai ir Švedijai, tad turi daug sąsajų su gerai žinomu XVIII a. vykusiu Šiaurės karu. Vėliau teritorija taip pat keliavo iš rankų į rankas, joje vyko daug kovų, kol galiausiai 1919 m. Narvą atkovojo Estijos kariuomenė. Deja, 1944 m. kovų metu Narvos miestas labai nukentėjo, buvo apgriautas ir okupuotas. Po Estijos nepriklausomybės atgavimo miestas priklausė ir iki šių dienų priklauso Estijai bei yra trečias didžiausias miestas šalyje. Narvoje teko apžiūrėti Hermano tvirtovę (Narvos pilį), išlikusius bastionų fragmentus, miesto aikštę ir kt.

Kita komandiruotės diena buvo skirta aplankyti antrąjį pagal dydį Estijos miestą Tartu ir jo kultūros objektus. Didžiausias dėmesys čia buvo skirtas 2016 m. duris atvėrusiam Estijos nacionaliniam muziejui. Tai vienas moderniausių ir daugiausia dėmesio sulaukusių muziejų visoje Estijoje ir, greičiausia, Baltijos šalyse per pastaruosius metus. Šiame muziejuje pristatoma Estijos kultūros istorija. Didelis dėmesys skiriamas estų kalbai, tradicijoms, papročiams, gyvenimo būdui, ryšiams su kitomis kultūromis, tautinių mažumų istorijai šalyje ir t. t. Taip pat didelė duoklė atiduodama kasdieniam žmogaus gyvenimui, todėl ekspozicija su-

Modernumu dvelkiantis Estijos nacionalinis muziejus

kurta taip, kad kiekvienas lankytojas suprastų ir sužinotų, kaip Estijos žmonių gyvenimas bei buitis keitėsi nuo akmens amžiaus laikų iki dabartinių dienų. Tai išties milžiniškas muziejus, kuriame eksponuojama 140 000 objektų, o pati ekspozicinė erdvė yra naujoviška, moderni ir atitinka smalsaus bei žingeidaus šių laikų žmogaus poreikius. Unikalūs menininkų sprendimai, planšetiniai

E. Kisieliūtė Estijos nacionalinio muziejaus saugyklose

kompiuteriai ir milžiniški ekranai, netikėtos meninės instaliacijos ir kitos naujovės čia puikiai dera su originaliais eksponatais. Be to, kiekvieną ekspoziciją išplečia skirtinga edukacinė veikla, ji padeda dar geriau susipažinti su istorija. Visi šie elementai kartu sukuria neišdildomų įspūdžių lankytojams.

Vėliau buvo aplankytas į pietus nuo Tartu įsikūręs Estijos aviacijos muziejus (*Eesti Lennundusmuuseum*), kurio ekspozicijos erdvėje yra apie 400 lėktuvų modeliukų, taip pat daug originalių sraigtasparnių ir lėktuvų, kurie atspindi Švedijos, Rusijos, Lenkijos, Ukrainos, Šveicarijos, Prancūzijos, Anglijos, Suomijos, Italijos, Jungtinių Amerikos Valstijų aviacijos technologijų plėtrą. Šiam muziejui pradžią davė privati Mati Moes kolekcija. Muziejus veikia nuo 2002 m. Čia galima rasti ir pramogų: katapulta, dvivietis skrydžio imitatorius bei galimybė užlipti į apžvalgos bokštą.

G. Kučinskaitė Estijos aviacijos muziejaus lauko ekspozicijoje

Ekspozicijos fragmentas Saremos istorijos muziejuje

Aplankę Estijos žemyninę dalį keliavome į Saremos (*Saaremaa*) salą. Sovietmečiu joje buvo įkurta slapta karinė teritorija, į kurią patekti buvo galima tik su leidimais. Dabar sala garsėja ne tik malūnais, bet ir dirbiniais iš kadagio. Čia aplankėme Saremos sostinę ir vienintelį šios salos miestą Kuresarę (*Kuressaare*), kuris garsėja viduramžių pilimi. Kuresarės vyskupų pilis-tvirtovė – tai viena geriausiai išsilaukusių viduramžių tvirtovių ne tik Estijoje, bet ir Baltijos šalyse. Pilyje įkurtas ir Saremos istorijos muziejus (*Saaremaa Muuseum*), kurio ekspozicija supažindina su Saremos istorija ir gamta. Rūsyje ir pirmajame aukšte – reprezentacinės pilies patalpos. Antrajame pilies aukšte įrengtos dvi nuolatinės ekspozicijos: *Saremos XIV a.–1939 m.* ir *Saremos 1939–1949 m.* Gynybinio bokšto aukštuose įrengta trečioji ekspozicija – *Saremos 1950–1994 m.*

Kiekviename aukšte – skirtinga eksponatų tematika, o tarp aukštų esantys laiptai *papuošti* antisovietiniais užrašais. Gynybinio bokšto ketvirtame aukšte pristatomas Saremos ūkis sovietmečiu. Penktas aukštas skirtas sovietmečio buičiai (baldams, buitinei technikai ir žaislams) reprezentuoti.

Saremos karo draugijai sujungus kelias privačias kolekcijas buvo atidarytas Saremos karinio aprūpinimo muziejus (*Saaremaa Sõjavara Muuseum*), kuriame taip pat turėjome galimybę apsilankyti. Pagrindinis šios draugijos tikslas buvo sukurti karinės įrangos muziejų ir kartu jį paversti daugiafunkciu lankytojų centru, kuriame būtų pristatomos XX a. Estijoje vykusios kovos. Čia yra apie 12 000 eksponatų, reprezentuojančių XX a. karinius veiksmus Saremos saloje, iš jų 7 000 eksponuojami.

Susipažinome ir su Hyjumos 2007 m. atidarytu karo muziejumi (*Hiiuamaa Militaarmuuseum*). Svarbiausia jo ekspozicija yra pakrantės gynybos artilerijos rinkinys, jį sudaro Antrojo pasaulinio karo 180 mm, 130 mm ir 100 mm artilerijos pabūklai. Lauko ekspozicijoje – šarvuotos transporto priemonės ir kiti automobiliai, sienų apsaugos kateriai, karinės minos, raketos, prieštankiniai

pabūklai, sienos apsaugos tarnybos sargybos bokštas ir radijo stiebai. Jūros radaras yra pagrindiniame pastate. Ekspozicijoje taip pat gausu artilerijos sviedinių, šalmų, kepurėlių ir uniformų, ryšio priemonių ir civilinės gynybos įrangos. Ekspонатų išdėstymas gana chaotiškas, tad be darbuotojų paaiškinimų sunku ką nors suprasti. Muziejus veikia tik vasarą, o žiemą teritorijoje pasilieka vienas žmogus, kuris ten ir gyvena. Susidarė išpuodis, kad čia dirba žmonės, kuriems darbas yra ir hobis. Hyjumos ir Saremos karinio aprūpinimo muziejai įkurti privačia iniciatyva, bet juos globoja Estijos karinio paveldo asociacija.

Kelionėje siekta ne tik susipažinti su Estijos kariniu paveldu, bet kartu ir pasisemti patirties, įgyti žinių apie ekspozicijų kūrimo, naujų laisvalaikio formų ir modernių technologijų taikymo

galimybes bei užmegzti kontaktus su Estijos ir kitų šalių karo muziejų atstovais. 4-ojo tarptautinio Estijos karo istorijos turo dalyviams pristatėme Vytauto Didžiojo karo muziejų bei pasidalinome mūsų, jaunųjų muziejininkų, patirtimi ir lūkesčiais, apžvelgėme karinio paveldo perspektyvas Lietuvoje.

Apibendrinant galima teigti, jog kelionė leido užmegzti reikšmingus kontaktus su Estijos karinio paveldo asociacija (*Esti Sõjajaloo Päränd*) ir Estijos karo muziejumi, kurie ateityje gali išaugti į svarbius tarptautinius projektus, populiarinančius Lietuvos karybos istoriją ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus vardą tarptautinėje arenoje. Pasidalinta naudinga abipuse patirtimi iš įvairių darbo sričių, o įgyta patirtis ir žinios pasitarnaus tobulinant Vytauto Didžiojo karo muziejaus veiklą, kuriant ekspozicijas, parodas, edukacines programas, vykdam tarptautinius projektus. Tokie projektai, stažuotės ar konferencijos yra neįkainojama patirtis, kurią gali įgyti muziejaus darbuotojai, nes tai tobulina profesinius įgydžius ir kartu suteikia galimybę populiarinti šalies vardą bei pristatyti savo karinį bei kultūrinį paveldą.

Ekspozicijos fragmentas Saremos karinio aprūpinimo muziejuje

Lauko ekspozicijos dalis Hyjumos karo muziejuje

ŠIUOLAIKINĖ EKSPOZICIJA – KELIAS Į PAŽINIMĄ

Eglė Požerskienė

Vytauto Didžiojo karo muziejus, siekdamas tapti patrauklus ne tik tradicines ekspozicijas vertinantiems, bet ir keliaujantiems, ieškantiems bei į modernumą linkusiems lankytojams, kasmet sau kelia vis didesnius tikslus, susijusius su ekspozicijų atnaujinimu ir novatoriškų parodų rengimu. Darbuotojai dirba komandomis ir bendradarbiauja su įvairiomis įstaigomis bei universitetais, ieško optimalių sprendimų, kurie būtų suderinami su finansinėmis galimybėmis.

Vienas didžiausių iššūkių šiandien – atnaujinti didžiausią ekspoziciją, pritaikyti ją šiuolaikinės visuomenės pažinimo poreikiams. 2009 m. įrengta ekspozicija atitinka klasikinių muziejų tradicines ekspozicijas, tačiau spartus technologijų vystymasis nulemia visuomenės požiūrio ir bendrųjų muziejinių kystės vystymosi tendencijų pokyčius. Pasitikdamas Valstybės ir Lietuvos kariuomenės 100-metį, muziejus projektuoja nuosekliai pertvarkyti visas muziejaus ekspozicijas pradėdamas nuo reprezentacinės Didžiosios salės, kur planuojama įrengti Lietuvos kariuomenės 1918–1940 m. ir Lietuvos kariuomenės nuo 1990 m. iki dabartinio laikotarpio ekspozicijas. Pertvarkos esmė remiasi keturiomis pažinimo dimensijomis: kuriami emocionaliai stiprūs ekspozicijų centrai su realios ir virtualios tikrovės elementais, pritaikytais sudaryti pažinimo sąlygas tiek *Kūdikių bumo*, tiek Z kartos atstovams. Pasitelkiant tradicines priemones ir šiuolaikiškas technologijas, atsižvelgiant į mokymosi stilių įvairovę ir skirtingų amžiaus grupių poreikius, siekiama informaciją perteikti patraukliai. Tai bus moderni ekspozicija, kuri skatins aktyviai dalyvauti pažinimo procese.

Pagrindinis šio projekto tikslas – sukurti šiuolaikišką, atvirą ekspoziciją, kuri formuotų visuomenės istorinę savimonę, pilietines vertybes bei požiūrį į krašto gynybą. Siekdamas užsibrėžtų tikslų, muziejus dalyvavo Lietuvos kultūros tarybos konkurse ir, Lietuvos kultūros tarybos pirmininko 2017 m. gegužės 18 d. sprendimu, gavo dalinį finansavimą technologinėms Didžiosios salės priemonėms įsigyti.

Rengdami šį projektą darbuotojai bendradarbiavo su Lietuvos centriniu archyvu, istorikais, o ekspozicijos pritaikymo jaunajai kartai klausimais tarėsi su Vytauto Didžiojo, Kauno Technologijos universitetų dėstytojais, muziejuje praktiką atliekančiais kūrybinių industrijų srities studentais. Atsakingai atrinkus naujosios ekspozicijos eksponatus, sudarius ir patvirtinus tematinę koncepciją, numačius pagrindinius ekspozicijos atnaujinimo tikslus, buvo išskirtos dvi šiuo-

laikinių technologijų priemonės, kuriomis būtų tikslingiausia ir įdomiausia papildyti ekspoziciją:

1. Interaktyvioji lenta-informacinis terminalas. Informacinis terminalas ne tik pagyvino ekspoziciją, bet ir leido ją išplėsti panaudojant ekspozicijoje nesančių eksponatų vaizdus, aprašymus. Taip pat sukurti žaidimai, kurie padeda lankytojams lengviau suvokti ekspozicijose pateikiamą informaciją

Interaktyvioji lenta-informacinis terminalas muziejuje

(dėlionės, kario aprangos komplektavimas, viktorinos stiliaus žaidimai); sukurtas aktyvus žemėlapis, kuris supažindina su svarbiausiais Lietuvos Nepriklausomybės kovų mūšiais; fotografavimosi galimybė: lankytojas savo atvaizdą gali pamatyti specialiai sukurtų rėmelių fone ir jį atsisiųsti į savo el. pašta. Interaktyvus ekranas vienu metu gali būti liečiamas net dešimties rankų, todėl dėlioti dėliones, žaisti žaidimus ar vartyti nuotraukas vienu metu gali grupė lankytojų.

Virtualios realybės akinių išbandymas

2. Virtualios realybės pojūtis ekspozicijoje. Virtuali realybė kasdien tampa vis populiareesnė tiek buityje, tiek darbe, tiek kultūroje. Stengdamasis koja koton žengti su naujausiomis technologijomis, muziejus siekia ekspozicijos išpūdį sustiprinti papildydamas fizinę realybę virtualiais vaizdais. Muziejus išigijo virtualios realybės akinius ir telefoną, palaikantį tokią funkciją. Pagrindinio pastato ekspozicijose lankytojai neturi galimybės susipažinti su karine

technika, tačiau užsidėję akinius galės tai padaryti: pasijusti lėktuvo pilotais ar šarvuotuoju vairotoju. Kuriant turinį virtualiai realybei, partneriu tapo Kauno technologijos universitetas: nemokamai karinę techniką 360 laipsnių kamera nufotografavo dėstytojai ir studentai. Sėkmingai plėtodamas bendradarbiavimą su šiuo universitetu, muziejus gali ne tik lengviau įgyvendinti brangius technologinius sprendimus, bet ir turi galimybę nuolat atnaujinti žinias apie naujausių technologijų taikymą tiek kultūrinėse, tiek komercinėse įstaigose.

Muziejaus erdvėms užpildyti užtenka tik kelių apgalvotų interaktyvių priemonių ir ekspozicija tampa patrauklia pažinimo forma ne tik tradicijas vertinančiai, bet ir kartu su technologijomis augančiai kartai. Sėkmingai įgyvendinus projektą *Šiuolaikinė ekspozicija – kelias į pažinimą* ir įdiegus šiuolaikinių technologijų Didžiojoje salėje, toliau laukia ne mažiau atsakingas ir kūrybiškumo reikalaujantis darbas – pakeisti klasikinę ekspoziciją reikiamam šiuolaikiniam lankytojiui į modernesnę, patrauklesnę.

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS PASLAUGOS IR LANKYTOJŲ APTARNAVIMAS

Vilija Sapjanskienė

Kas yra muziejus XXI amžiuje ir kaip jis tarnauja visuomenei? Muzeologijos moksle nėra vientisos, visa apimančios, muziejų visuomeninį vaidmenį aiškinančios teorijos. Įprastai Lietuvoje šios įstaigos priskiriamos atminties išsaugojimo institucijų grupei ir vadovaujasi idėja, išdėstyta Tarptautinės muziejų tarybos (ICOM) Muziejų etikos kodekse: *Muziejus yra nesiekianti pelno, vieša, nuolat tarnaujanti visuomenei ir jos raidai institucija, mokslo, edukacijos ir laisvalaikio tikslams įgyjanti, konservuojanti, tyrinėjanti ir eksponuojanti žmonijos ir ją supančios aplinkos materialius ir nematerialius liudijimus*¹.

Istoriškai muziejaus vaidmuo, veikla ir jo teikiamos paslaugos ne kartą keitėsi. Iki XVIII a. pabaigos vyravo gili socialinė atskirtis. Privačios kolekcijos ir keistenybių kabinetai tarnavo tik visuomenės elito pramogoms: pažinti, praleisti laisvalaikį ar reprezentuoti statusą. Nors ir buvo socialinių ir kultūrinių kliūčių, XVIII a. pabaigoje–XIX a. viduryje muziejai tapo atviri visuomenei. XX a. antroje pusėje iškilo nauja muzeologijos kryptis: *įtraukiantis ir dalyvaujantis muziejus*². XXI a. stengtasi vystyti šią idėją ir pertvarkyti muziejus. Pradėta siekti atvirumo, prieinamumo, įtraukti daugiau visuomenės į muziejų skleidžiamą mokslinę ir kultūrinę veiklą.

Vytauto Didžiojo karo muziejus priima šio meto iššūkius: keičiasi vadyba, o veiklos filosofija tampa holistinė. Stebėdamas kartų ypatumus ir amžiaus grupių poreikius, muziejus nori aktyviai ir efektyviai tarnauti visuomenei ir pateisinti visų lankytojų lūkesčius, siekia tapti šiuolaikiška mokymosi, pažinimo ir laisvalaikio leidimo erdve.

Kas yra šiandieniniai lankytojai? Čia ateina visų kartų atstovai, todėl darbuotojai turi įtraukti tikslines auditorijas, sukurti tas erdves, kuriose lankytojai norėtų leisti laisvalaikį, gauti žinių bei įgūdžių. Tikslinių auditorijų poreikiai labai skiriasi: ikimokyklinio amžiaus vaikai ir pradinukai realizuoja savo pažintinius, praktinio veikimo, bendravimo galimybes ir gebėjimus žaisdami. Jiems siūlome edukacines programas, kūrybines dirbtuves, judriuosius, stalo ir grindų žaidi-

¹ ICOM muziejų etikos kodeksas, 2013, p. 20.

² D. Peter, *Ecomuseums - a sense of place*, Leicester, 2016, p. 65–66.

Savaitgalio žaidimas *Žalgirio mūšio inscenizacija*

mus. Savarankiškai vaikai gali atlikti lavinamuosius žaidimus ir užduotis, piešti, spalvinti. Didelę lankytojų grupę sudaro paaugliai, jie pageidauja interaktyvių priemonių. Paaugliams skirta aktyvi veikla ir savarankiškas darbas: edukacinės programos, apžvalginė ekskursija su gidu, viktorinos ir konkursai, debatai, loginiai orientaciniai žaidimai. Vyresniųjų klasių moksleiviams patinka dinamiška ir savarankiška veikla: nuolat organizuojami istoriniai pokalbiai, susitikimai su įdomiais žmonėmis, pažintiniai filmai, interaktyvūs žaidimai. Suaugusieji mėgsta ekskursijas, diskusija, dalintis patirtimi. Kartu su senjorais jie yra pagrindiniai proginių, jubiliejinių renginių dalyviai. Didžiausią muziejaus lankytojų dalį sudaro pavieniai lankytojai. Jie gali apžiūrėti ekspozicijas savarankiškai arba pasitelkti nemokamą audiogidą. Šeimos dažniausiai atvyksta savaitgaliais ir noriai dalyvauja šeštadieniais ir sekmadieniais organizuojamoje veikloje.

Muziejus sulaukia ir daugybės grupių, jos užsisako ekskursijas arba edukacines programas. Jas veda gidai, pasižymintys kompetencija karybos istorijos, pedagogikos ir psichologijos srityse, puikiu užsienio kalbų mokėjimu.

Vytauto Didžiojo karo muziejus garsėja edukacinių programų turinio įvairove ir edukatorių profesionalumu, yra gerai vertinamas lankytojų ir pelnęs apdovanojimų respublikiniuose edukacinių programų konkursuose. Pastaruoju metu lankytojams siūloma apie dvidešimt skirtingų edukacinių programų.

Ekspozicijas be gido apžiūrintys lankytojai sulaukia paslaugų konsultantų dėmesio. Beveik visi jie yra įgiję aukštąjį išsilavinimą arba dar studijuoja. Dėmesys lankytojui, malonus aptarnavimas, teikiama informacija ir vedama veikla skatina lankytojų aktyvumą. Muziejuje kasdien siūloma išbandyti virtualios realybės akinius, dalyvauti edukacinėje veikloje, sudėti dėlionės, pastatyti pilį iš kinetinio smėlio, paskaityti seną leidinį, nusifotografuoti vilkint karinę uniformą. Fotografuoti ne komerciniais tikslais leidžiama visoje ekspozicijoje ir parodų salėse. Už numatytą mokestį galima fotografuoti ir filmuoti su profesionalia įranga. Muziejuje yra filmuota ne viena televizijos laida, vyko vestuvių fotosesija. Čia daug nemokamų renginių, skirtų kariuomenei ir karybos istorijai propaguoti: valstybinių švenčių, istorinių asmenybių ir įvykių jubiliejiniai minėjimai, parodų atidarymai, knygų ir karinių profesijų pristatymai, susitikimai ir diskusijos, konkursai ir koncertai.

Muziejus vis labiau tobulina pramogines, savaitgalio užimtumo formas. Į savaitgalio veiklą įtraukiama didelė darbuotojų grupė: muziejininkai (gidai), kultūrinės veiklos vadybininkai, paslaugų konsultantai ir muziejaus savanoriai. Veiklos paletė labai įvairi: teminės ekskursijos, vieno eksponato istorijos, stalo ir kariniai žaidimai, galvosūkių ir kryžiažodžių popietės, inscenizacijos, kūrybinės dirbtuvėlės, susitikimai su įdomiais žmonėmis, koncertai, edukacinės programos ir teatralizuotos fotosesijos (ekspozicijų salėse pasitinka darbuotojai su istoriniais drabužiais, o patiems lankytojams taip pat leidžiama tapti istoriniais personažais). Įvairovė padeda kurti muziejaus bendruomenę, atsiranda nuolat muziejų lankančių žmonių. Veiklos gali rasti ir maži, ir dideli: nuo mažylių smėlio dėžės

Edukacinė programa *Šaltasis karas*

Mažieji lankytojai

ir lego kaladėlių bei judriųjų žaidimų iki rimtų pokalbių, poilsio skaitant retus spaudinius ar dokumentinių filmų peržiūros. Muziejuje galima švęsti gimtadienį, dalyvaujant pasirinktoje edukacinėje programoje. Malonu, kad gimtadienius čia švenčia ne tik mažieji – susidomėjimą parodė ir senjorų grupė.

Kaip sutinkame lankytojus? Juk jiems svarbus fizinis, socialinis ir ekonominis prieinamumas. Patraukli aplinka ir puiki architektūra yra vienas iš *kviečiančio* muziejaus veiksmų. Svarbu, kad pastatas yra miesto centre, lengvai pasiekiamas, pritaikytas neįgaliesiems ir šeimoms su kūdikiais. Vytauto Didžiojo karo muziejus yra priskirtas *Draugiško šeimoms muziejaus* kategorijai. Jo erdves pamėgo ir konferencijų dalyviai. Muziejuje yra vykęs net madų šou!

Kasoje lankytojus pasitinka maloni, dėmesinga paslaugų konsultantė. Už muziejaus lankymą ir paslaugas galima atsiskaityti grynaisiais, banko kortelėmis (tai ypač patogiu svečiams iš užsienio) arba pavedimu. Beje, paslaugų kainos nėra didelės, lyginant su kitais Lietuvos ir ypač užsienio muziejais. Šeimoms taikomos nuolaidos, siūlomi specialūs bilietai. Kasoje lankytojai gali įsigyti suvenyrų, gauti audiogidą ar muziejaus planą. Artimiausiu metu bus įdiegta nauja nuorodų sistema. Kiekvienoje salėje yra informacija lietuvių ir anglų kalbomis.

Nekantriai laukiam varpų bokšto ir arkadų rekonstrukcijos, tada galėsime pasiūlyti dar daugiau ekskursijų, atsivers naujos renginių galimybės. Beje, siūlome dar vieną paslaugą – išvažiuojamąsias edukacines programas. Už nustatytą mokestį į bet kurią vietą Kauno mieste atvykstame savo, o į užmiestį – užsakovo transportu.

Kilnojamųjų parodų pristatymo paslauga naudojasi daugybė mokymo įstaigų, karinių dalinių, bibliotekų, muziejų. Įvairių tematikų parodos eksponuojamos net užsienio šalyse.

Šiuolaikinis muziejus yra atviras ir neapsiribojęs vien savo sienomis. Su lankytoju galime susitikti virtualioje erdvėje, miesto šventėje ar respublikinėje parodoje, knygų mugėje, pramogaudami savaitgalį ar gilindami žinias. Norėtusi dar daugiau susitikimų, paslaugų ir infrastruktūros pagerinimo, poilsio zonos, komfortabilumo, lankytojų lojalumo ir aktyvumo.

Muziejaus fondai tapo prieinami įvairių sričių tyrinėtojams: studentams, mokslininkams, žurnalistams, kitų muziejų darbuotojams ir visiems suinteresuotiems asmenims. Čia jie gali gauti kopijavimo, skenavimo ir fotografavimo paslaugas pagal nustatytus įkainius.

Galime pasiūlyti ne tik mokomąsias, bet ir pramogines, progines, laisvalaikio programas. Muziejus nebėra vien didaktinio mokyklinio mokymosi tęsinys, bet greičiau patraukliai papildo mokyklines programas, tarsi gyvoji istorija. Mūsų uždavinys – gerinant lankytojų aptarnavimą, įdiegti naujų paslaugų, atverti poilsio zonas, įsigyti naujų edukacinių priemonių bei vystyti komunikaciją. Taip stengsimės pritraukti naujų ir išlaikyti esamus lankytojus.

Paslaugų konsultantė Kristina
pristato ekspoziciją

VISUOMENĖS NUOMONĖS IR POREIKIŲ TYRIMAS

Laura Rimkutė

XX a. viduryje sparčiai išpopuliarėjo nauja sociologijos tyrimų sritis – visuomenės nuomonės tyrimai. Augant ekonomikai, pramonei, kintant politinei situacijai vis dažniau prireikia sužinoti, kokia yra visuomenės nuomonė vienu ar kitu klausimu. Šie tyrimai aktualūs valstybinėms institucijoms, verslo bendrovėms, nevyriausybinėms organizacijoms, viešą interesą tenkinančioms įstaigoms. Jų tikslas – pažinti visuomenę, jos nuotaikas, poreikius ir gyvenimo kokybę. Pasak sociologų, tokie tyrimai ne tik atskleidžia visuomenės įpročius, bet ir juos formuoja. Paskelbti rezultatai ne tik padeda išsiaiškinti poreikius, bet ir parodo tam tikras tendencijas. Yra daug visuomenės nuomonės tyrimo metodų, tačiau populiariausias – anoniminė apklausa. Šitoks būdas paplitęs ir Lietuvoje.

Kadangi tokie tyrimai yra labai patogūs paslaugų kokybei gerinti, Vytauto Didžiojo karo muziejaus Edukacijos ir lankytojų aptarnavimo skyriaus Edukacijos poskyris pastaruosius kelerius metus atlieka visuomenės nuomonės ir poreikių tyrimą, kad būtų lengviau perprasti lankytojų lūkesčius ir teikti kuo kokybiškesnes paslaugas. Kas ketvirtį yra sudaroma aktuali anketa, kurią užpildo lankytojai. Po to atliekama anketų analizė ir pateikiamos apibendrinančios išvados, kurios nurodo tolesnę muziejaus paslaugų tobulinimo kryptį.

Reikia pastebėti, kad šiais laikais yra brukama tiek daug įvairiausių anketų ir klausimynų, kad žmonės jų šiek tiek vengia, bijodami gaišti laiką dėl daugybės klausimų, tačiau dalis lankytojų mielai sutinka skirti kelias minutes anketai užpildyti. Todėl stengiamės anketas sudaryti kuo trumpesnes, tačiau informatyvias, griežtai struktūruotas ir orientuotas į pačią esmę, nevarginti respondentų nebūtiniais klausimais ir pasiekti įvairias tikslines grupes: šeimas, užsieniečius, pavienius lankytojus, mokytojus ir t. t. Mokytojų nuomonė yra labai svarbi, kadangi viena iš pagrindinių lankytojų grupių yra moksleiviai. Esame linkę atsižvelgti į mokytojų nuomonę, siekdami teikti jiems kuo daugiau informacijos, kuri būtų susijusi su moksleivių mokymosi programa, ją papildytų vaizdinėmis ir edukacinėmis priemonėmis.

Anketa yra pateikiama ir visiems, kurie užsisako kilnojamasias parodas. Taip sužinome parodos populiarumą, aktualumą, kitų panašaus pobūdžio parodų poreikį. Anketa padeda atskleisti, kuri ekspozicija ir edukacinė veikla yra populiariausia, kokie renginiai pritraukia daugiausia žiūrovų, kas labiausiai domina lankytojus, taip pat suteikiama galimybė įvertinti darbuotojų teikiamų

paslaugų kokybę, kuri, atlikus išsamią 2016–2017 m. anketų analizę, vertinama labai gerai.

Didžiojoje salėje yra dėžutė su užrašu *Idėjų bankas*. Į ją lankytojai meta lapelius su užrašytomis savo idėjomis ir pasiūlymais. Darbuotojai kruopščiai peržiūri idėjas ir neretai vienokiu ar kitokiu būdu į jas atsižvelgia. Žinoma, kartais idėjos būna sunkiai įgyvendinamos ar net nerealios. Ypač tuo pasižymi lakią vaizduotę turinčių vaikų pasiūlymai. Pavyzdžiui, vaikai norėtų pamatyti muziejuje tanką, o tai dėl kamerinės erdvės viduje būtų sudėtinga realizuoti. Buvo keli prašymai įrengti ekspoziciją apie šiuolaikinę kariuomenę, tad šiais metais buvo atidaryta paroda *Kareivio dienos*, kurioje pavaizduota šių dienų kareivių aplinka. Taip pat netolimoje ateityje planuojama įrengti nuolatinę ekspoziciją, skirtą būtent Lietuvos kariuomenės istorijai nuo 1990 m. iki šiandienos. Atsižvelgę į lankytojų pasiūlymus, patobulinome užrašus prie eksponatų, atsirado daugiau informacijos anglų kalba. Tai vienas iš dominuojančių *Idėjų banko* prašymų. Dažnas lankytojų pageidavimas – galimybė liesti eksponatus, todėl vis dažniau organizuojame veiklą, per kurią galima iš arčiau susipažinti su istoriniais artefaktais: suteikiama galimybė susipažinti su įvairiais ginklais, juos palaikyti rankose ar netgi sudėti šovinius į dėtuves. Dalyviams, ypač moksleiviams, tai palieka išpūdį. Renginiuose galima apsirengti istoriniais drabužiais. Žinoma, tai nėra originalūs eksponatai, o tik puikiai pasiūtos reprodukcijos, tačiau tiek mažiems, tiek dideliems patinka kilmingos damos ar išdidaus karaliaus vaidmuo.

Muziejaus *Idėjų bankas*

Muziejaus atsiliepimų knyga

Lankytojų padėkos muziejui

neę – *Atsiliepiamų knyga*. Čia dažniausiai dominuoja teigiami įrašai ir padėkos muziejaus darbuotojams, ypač daug pagyrų sulaukia gidai už įdomias ekskursijas ir edukacines programas. Lankytojai džiaugiasi, kad muziejus ugdo pilietiškumą, perteikia Lietuvos istoriją. Tarp gausybės teigiamų atsiliepiamų, galima rasti ir kelis neigiamus, kuriuose sakoma, kad muziejus neįdomus, tačiau dažniausiai nebūna motyvuota, kas konkrečiai nepatiko. Knygoje pilna įrašų įvairiausiomis kalbomis, nuo dominuojančios anglų kalbos iki japonų. Jei pabandytume pasaulio žemėlapyje sužymėti visas šalis, kurių piliečiai lankėsi muziejuje, ko gero būtų pažymėti visi žemynai. Tai rodo, kad muziejus patrauklus ir užsienio svečiams, o kai kurie įrašai yra užsienio lietuvių, kurie grįžę į Lietuvą atostogauti mielai aplanko ir Vytauto Didžiojo karo muziejų, į jį atsiveda ir vaikus. Labai smagu skaityti nuoširdžius linkėjimus muziejui ilgai gyvuoti ir sveikinimus valstybinių švenčių progomis. Malonu, kad kai kurie rašo, jog muziejuje lankosi jau ne pirmą kartą ir vis tiek žada ateityje dar apsilankyti. Pasak įrašų, lankytojus labiausiai žavi Stepono Dariaus ir Stasio Girėno ekspozicija, labai giriamos ir dabartinės muziejaus ekspozicijos.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad nuolatinis Vytauto Didžiojo karo muziejaus veiklos tobulinimas yra darbuotojų komandos pastangų ir profesionalumo pasekmė. Tačiau muziejuje ir toliau ketinama plėtoti visuomenės nuomonės ir poreikių tyrimus, kad būtų sekamos lankytojų pageidavimų tendencijos ir jie kažkuria dalimi galėtų patys prisidėti prie muziejaus veiklos. Tikimasi, kad nuolat modernėjančios visuomenės nuomonė padės muziejui prisitaikyti prie vis sudėtingesnių poreikių ir tapti patrauklia kultūrine erdve įvairiausių lūkesčių turintiems lankytojams.

Pastaruoju metu, atsižvelgdami į lankytojų pageidavimus, muziejaus paslaugų konsultantai teikia informaciją ar net praveda mini ekskursijas. Atsirado ir QR kodai, kurie nurodo daugiau informacijos labiau besigilinantiesiems į konkrečią temą, ir savaitgalio veikla vaikams.

Dar viena galimybė lankytojams pareikšti savo nuomonę –

SUVENYRAI VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUJE

Justas Seibutis

Kiekvieną kartą aplankę kokias nors mėgstamas vietas, šalis, miestus, muziejus, norėdami įamžinti gerus savo įspūdžius, mes fotografuojame. Tos nuotraukos mums tampa tarsi praeities akimirkų atspindintys, tačiau tai ne vienintelis būdas atsiminti. Prisiminimus taip pat įamžina ir suvenyrai.

Žodis *suvenyras* (pranc. *souvenir*) tarptautinių žodžių žodynuose aiškinamas kaip atminimui įsigytas (arba gautas dovanų) nedidelis dailus daiktas. Suvenyrai gali būti įvairiausi daiktai, kurie mums sukelia atsiminimus. Tokius atsiminimus gali sužadinti net ir knyga ar puošnus ženkliukas, koks nors įtraukiantis žaidimas, magnetukas, marškinėliai ar modeliai, papuošalai ar žaislai ir t.t.

Suvenyrais reprezentuojamos įstaigos, miestai, valstybės ar net žemynai, todėl pamatę kai kuriuos iš jų galime iškart nuspėti, iš kokios geografinės vietovės jis galėjo atkelti. Nors pasaulyje daug maišaties dėl laisvosios ekonomikos rinkos ir transporto pažangos, vis dėlto kai kurios tradicijos ir suvenyrai išlieka tik tam tikruose regionuose ir tai yra labai vertinama kitose šalyse (pvz., Lietuvos gintaras). Todėl ir Vytauto Didžiojo karo muziejus platina tik tuos suvenyrus, kurie geriausiai atspindi muziejaus tematiką. Lankytojai gali įsigyti suvenyrų, kurie primena Lietuvos kovas už laisvę ir Nepriklausomybę, Lietuvos ir kitų valstybių bendrą istoriją ir karybos meną, ginklų, karinės technikos ir atributikos raidą. Jie ne tik reprezentuoja Vytauto Didžiojo karo muziejų, bet ir padeda ugdyti patriotiškus piliečius, atspindi mūsų valstybės simbolius, kurie tokiu būdu tampa dar labiau matomi ir žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje.

Kalbant apie suvenyrų atsiradimo istoriją muziejuje, galima paminėti, kad čia suvenyrais buvo pradėta prekiauti ne iš karto. Tarpukariu buvo galima įsigyti rožių, auginamų muziejaus kiemelyje. Jų sodinukai buvo atsiųsti iš Kre-

Suvenyrinis, surenkamas Lituania lėktuvo modelis

tingos oranžerijos ir iš Olandijos gėlynų. Gėlės nėra tradicinis suvenyras, tačiau jos viena iš pirmųjų prekių, kurias buvo galima čia įsigyti. Prekių platinimas, pasak ilgamečių muziejaus darbuotojų, prasidėjo sovietmečiu, tuomet kasininkės prekiavo Centrinio knygyno knygomis. Buvo sudaroma sutartis su kasininku ir taip platinamos knygos (už knygyno atlygį). Oficialių muziejaus suvenyrų tuo metu nebuvo. Atgimimo laikotarpiu vėlgi buvo prekiaujama ir platinama tai, kas ką duodavo parduoti: Sąjūdžio lipdukai su trispalve vėliavėle, Atgimimo atributika, ženkliai, laikraščiai (buvo platinamos *Sąjūdžio žinios*), atvirukų komplektai ir kt.

Prekyba suvenyrais pagal teisės aktų nustatytą tvarką buvo pradėta 2014 metų vasario mėnesį muziejaus kasoje. Taigi, reikėjo daugiau vietos, kur suvenyrus būtų galima išdėstyti, kad lankytojams būtų nesunku juos rasti ir pamatyti. Tam buvo skirta vieta prie kasos ir sena, medinė ir nedidelė (~0,40 m. pločio ~1,7 m. aukščio ir ~1 m. ilgio) vitrina su veidrodžiu viduje ir trimis stiklinių pertvarų lentynomis bei rakinamomis stiklinėmis durelėmis. Kadangi lentynos buvo stiklinės ir peršviečiamos, jose išdėstyti pirmieji suvenyrai (ženkleliai, knygos, mini albumai, popieriniai modeliai, žaidimai) buvo puikiai matomi ir greitai rado savo naujuosius savininkus.

Kalbant apie suvenyrų įvairovę galima paminėti, kad pradėjus prekiauti nuo pat pradžių buvo laikomasi pagrindinių suvenyrams keliamų reikalavimų, kurie nurodomi ir kiekvienoje suvenyrų platinimo sutartyje. Suvenyrai turi atspindėti šias temas: Lietuvos kovos už laisvę ir Nepriklausomybę; ginklų, karinės technikos ir atributikos raida; Lietuvos ir kitų valstybių istorija ir karybos menas.

Pirmieji suvenyrai, atitikę reikalavimus, buvo patys mažiausi ir jie iki šiol pardavinėjami muziejuje. Tai lietuviški įvairių formų metaliniai ženkleliai su Lietuvos valstybingumo simboliais (Gediminaičių stulpais, Vyčiu, Lietuvos valstybine vėliava), su Lietuvos valstybės ir kitų šalių vėliavomis, ženkleliai, skirti Lietuvos valstybės šventėms bei sukaktims paminėti (Kovo 11-ajai, Lietuvos tūkstantmečiui) bei heraldiniai (Kauno miesto herbo skirtingi variantai). Tų pačių metų kovo mėnesį muziejų pasiekė papildomi suvenyrai – leidiniai, padedantys pažinti ir pamilti Lietuvos kraštą, *Lietuvos istorija*, *Aš lietuvis*, *Idomiausios kelionės po Lietuvą*, *Tai Lietuva*, *This is Lithuania*. Taip pat popieriniai modeliai – *Gedimino pilis* ir *Lituanica*, suvenyrinės kortos su žymiausiomis Lietuvos vietų nuotraukomis, mini albumai – *Lietuva ir Kaunas* bei žaidimas *Memo*.

Atsiradus didesniai suvenyrų poreikiui, 2016 m. sausio mėn. suvenyrų vitrina buvo papildyta naujais lietuviškais gaminiiais – tai mediniai, surenkami lėktuvo *Lituanica* modeliai, kurie tikrai puošia muziejų ir jo lankytojų namų erdves. Po mėnesio, tų pačių metų vasarį, buvo pradėta prekiauti suvenyrais su

Pirmoji suvenyrų vitrina

Dabartinė suvenyrų spinta-vitrina

muziejaus simbolika. Tai magnetukai su muziejaus liūtais, Vytautu Didžiuoju, S. Dariumi ir S. Girėnu, lėktuvu *Lituanica*, muziejaus Didžiosios salės ir kapelos ekspozicija, XVIII a. rekonstrukcinių artilerijos pabūklų salvių vaizdu, taip pat raktų pakabukai ir magnetukai, degtukai su minėtais vaizdais, Vytauto Didžiojo karo muziejaus simbolika (logotipu) ir muziejaus fasado nuotrauka. Šiais suvenyrais buvo užpildyta pirmoji suvenyrų vitrina, tačiau vien jais nebuvo apsibota.

Tam, kad būtų galima plėstis ir priimti naujus suvenyrus į muziejų, senąją vitriną reikėjo pakeisti didesne, aukštesne ir talpesne, o taupant vietą, senosios buvo atsisakyta. Naujoji vitrina – tai autentiška brg. gen. Vlodo Nagiaus-Nagevičiaus laikų medinė spinta su medinėmis durimis ir stiklais, anuomet ji buvo naudojama eksponatams saugoti ir eksponuoti. Dabar ji buvo restauruota muziejaus restauratorių ir su dizainerės pagalba pritaikyta suvenyrams. Kadangi suvenyrams skirta spinta buvo pastatyta iškart įėjus į muziejų, dešiniajame muziejaus kampe, šalia kasos, kur buvo labai silpnas apšvietimas, o lentynų pertvaros buvo neperšviečiamos (medinės), nuspręsta įrengti papildomą šviesos šaltinį (LED šviestuvų). Atlikus šiuos patobulinimus, spinta buvo deramai pritaikyta suvenyrams eksponuoti ir prikelta antrajam gyvenimui, išlaikant jos funkcionalumą ir autentiškumą.

Magnetukai su Vytauto Didžiojo karo muziejaus eksponatų vaizdais

Atsiradus didesnei vitrinai, padaugėjo ir suvenyrų. Tų pačių metų gegužės mėnesį atkeliavo suvenyriniai mediniai bareljefai su Vytauto Didžiojo atvaizdu, Gedimainaičių stulpais, Kauno pilimi ir Vyčio simboliu. Birželio mėnesį muziejų pasiekė pirmieji auskarai su Vyčiu (keletas skirtingų variantų), auskarai su stilizuotu Vyčiu (keletas skirtingų variantų), medinės sąšagos su Vyčio simboliu (keletas skirtingų variantų) ir su istorinėmis lito 20 centų monetomis, sąšagos su Vyčiu ir Lietuvos valstybės herbu valstybinės Trispalvės vėliavos spalvų fone, taip pat vitrinoje *nutūpė* mediniai surenkami lėktuvų ANBO-1 ir *Fokker DRI* modeliai. Rugpjūčio mėnesį atkeliavo mediniai *litai*, pakabinami su tautinių spalvų juostele – tai lito padidintos kupiūrų kopijos, atspaustos ant medžio plokštelių ir mediniai dvipusiai sumažintos lito kopijos magnetukai, taip pat Lietuvos valstybinė vėliava, Lietuvos istorinė vėliava (Vytis), Europos Sąjungos vėliava, Kauno miesto vėliava, pastatoma stalinė Lietuvos vėliavėlė. Rugpjūtį gauti žalvariniai papuošalai, kurie asortimentą padarė ne tik įvairesnį, bet ir prabangesnį. Šie žalvariniai papuošalai – segės, apyrankės, auskarai, pakabukai, puošnūs smeigtukai drabužiams susegti – juvelyrų pagaminti pagal rastus archeologinius radinius ir eksponatus, kurie dabar yra Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Žalvariniai papuošalai

Metaliniai karinės technikos surenkami modeliai

Atėjus rugsėjui, muziejų pasiekė pirmieji suvenyriniai puodeliai su piešiniais, kuriuose pavaizduoti Lietuvos didieji kunigaikščiai ir jų šeimos nariai, o taip pat ir *domino* žaidimas su LDK valdovais.

2017-aisiais metais pasitebėtas dar didesnis muziejaus lankytojų susidomėjimas šiais suvenyrais, todėl ieškoma vis naujų gamintojų ir tiekėjų. Gegužės mėn. muziejaus vitriną pasiekė

Medinis tanko *Renault FT-17* surenkamas modelis

knygos *A Hundred Years of Archeological Discoveries in Lithuania* ir *Saulės mūšio pėdsakų paieškos*. Medinių modelių kolekciją papildė pirmasis tanko modelis *Renault FT-17* (šio modelio tankus tarpukaryje turėjo Lietuvos kariuomenė). O suvenyrinių magnetukų kolekcija papildyta mediniais, dvipusiais sumažintos istorinės talono ir senojo lito valiutos magnetukais, taip pat naujais mediniais, dvipusiais raktų pakabukais su skirtingais lito valiutos nominalais. Birželio mėnesį atkeliavo knyga *Pirmykščio žmogaus kailyje*, o rugpjūtį – metaliniai surenkami modeliai: Lietuvos sąjungininkų suvenyriniai kariniai laivai, tankai, naikintuvai, bombonešiai, suvenyrinė mažųjų riterių ginkluotė ir ekipuotė, tai skirtingų dydžių mediniai kalavijai su movomis, skirtingų dydžių skydai bei lankai su strėlėmis. Rugsėį muziejus pasiūlė lankytojams įsigyti knygą *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pilys*. Spalio mėnesį muziejaus suvenyrų lentyną papuošė pirmieji skirtingų spalvų ir dydžių marškinėliai su Vyčiu ir Gediminaičių stulpais bei su piešiniu, atkartojančiu laikraščio *Lietuvos aidas* tekstą, kuriuo Lietuvos Taryba paskelbė apie Lietuvos nepriklausomybę.

Šiuo metu muziejuje galima įsigyti ir suvenyrų, kurie yra muziejaus eksponatų kopijos: lėktuvų *Lituanica* ir *ANBO-1* mediniai modeliai, popieriniai *Lituanica* modeliai, žalvarinės segės, pakabukai ir kt.

Galime pasidžiaugti, kad muziejaus suvenyrai yra paklausūs ir sulaukia nemažo lankytojų dėmesio. Muziejus šiuo metu yra pasirašęs sutartis su 11 skirtingų tiekėjų, iki metų pabaigos planuojama pasirašyti dar keletą sutarčių. Visos sutartys, sudarytos su gamintojais ir tiekėjais, buvo sėkmingos. Su dauguma tiekėjų, su kuriais bendradarbiaujama, yra pasirašomos naujos sutartys ir bendradarbiavimas yra tęsiamas toliau, planuojami ir gaminami nauji suvenyrai, atitinkantys muziejaus reikalavimus ir muziejaus lankytojų poreikius.

Muziejus nuolat ieško naujų suvenyrų gamintojų ir bendradarbiavimo galimybių, yra atviras visuomenės pasiūlymams.

ŽVILGSNIS Į SAVANORIAVIMĄ KARO MUZIEJUJE

Bob Shanks

Kalniečių muziejus, Škotija

Tarnystė kitiems yra nuoma, kurią mokate už buvimą žemėje.

Muhamedas Ali

Kokia yra gyvenimo esmė? Padėti kitiems ir daryti gerą.

Aristotelis

Tai yra ne viena, bet dvi citatos, kurios apibūdina savanorystę apskritai. Mano savanorystė Kalniečių muziejuje, Džordžo forte, Ardersyre (*Ardersier*) prie Inverneso (*Inverness*), prasidėjo prieš 15 metų, kai manęs paprašė padėti vasaros savaitgaliais. Prieš tai muziejuje lankiausi dėl asmeninių tyrinėjimų ir labai nudžiugau, kai man paskambino. Nors ir sutikau savanoriauti, iš tiesų man sumokėjo simbolinį užmokesį. Didžioji užmokesčio dalis buvo panaudota kelionės išlaidoms padengti.

Kai 2008 metais palikau valstybės tarnybą ir išėjau į pensiją, buvau vienintelis, kuris sutiko tapti vienu iš

trijų *garbės tyrinėtojų*, tuomet muziejaus vadovybė nusprendė, kad tai bus žingsnis į priekį. Man pasisekė, jog išėjęs į pensiją galėjau suderinti savanorystę su darbu puse etatu. Tai truko tol, kol išėjau iš jo 2014 metais. Per šį savanoriavimo laikotarpį nesiekiau ir negavau jokio užmokesčio.

Nuo tada ir toliau savanoriauau, paprastai kartą per savaitę ar dar dažniau padėdavau įvairiuose renginiuose, pavyzdžiui, vesdavau ekskursijas keliautojams kruiziniu laivu, Kalniečių karinėse parodomosiose pratybose, kurios taip pat yra rengiamos Džordžo forte, kaip svečias kalbėdavau karinėmis temomis.

Dabar muziejuje jau yra daugiau nei 40 savanorių ir būtų teisinga teigti, jog be jų muziejus negalėtų išsiversti. Žinoma, direktorius ir vyresnieji darbuotojai tai labai vertina.

Bobas Šankas (*Bob Shanks*) (kairėje) su Kalniečių muziejaus savanorystės ir tyrinėjimo vadovu pulkininku leitenantu Deividu Čapmanu (*David Chapman*).
Škotija, 2017

Savaniai į muziejų ateina dėl įvairių priežasčių: peržiūrėti bylų, pasidomėti istorija arba konkrečiomis temomis, nori priklausyti arba būti tapatinami su muziejumi, o gal net ir įgauti įgūdžių, kurie galėtų būti panaudoti ir darbo rinkoje.

Norintys savaniauti Kalniečių muziejuje siunčiami pas savanių koordinatorių, kuris pasikviečia juos pokalbiui ir ekskursijai po muziejų. Tai suteikia žmogui galimybę susitikti su muziejaus darbuotojais ir kitais savaniais, kurie tą dieną dirba. Iš pradžių savaniais leidžiama pasirinkti vieną iš šešių sričių:

1. Darbas su lankytojais – pasitikimas, pasveikinimas ir lankytojų nukreipimas.
2. Pagalba parduotuvėje – prekių kontrolė, grynųjų pinigų valdymas ir pardavimai.
3. Konservavimas – darbas su kuratoriumi skirtinguose projektuose.
4. Dokumentacija – šiuo metu vyksta didžiulis skaitmenizacijos projektas.
5. Nuotraukų ir paveikslų biblioteka – paveikslų katalogavimas, žmonių ir vietų atpažinimas nuotraukose.
6. Tyrinėjimas – atsakymų į įvairias užklausas, susijusias su šaltinių tyrinėjimu, rengimas.

Nauji savaniai išreiškia koordinatoriui savo pasirinkimą ir dažniausiai tai yra įgyvendinama. Jei ne – siūlomi kiti variantai. Savaniai patvirtinus, jog jis nori pradėti dirbti, koordinatorius paruošia dokumentus ir, jeigu viskas gerai, sutariama darbo pradžia. Apdraudžiami tiek muziejus, tiek potencialus savanoris. Savaniai pradeda dirbti sutartame sektoriuje ir darbuotojų arba vyresnių savanių yra apmokomi. Tolesnis mokymas svarstomas savaniais įgaunant vis daugiau patirties.

Nors 40 savanių atrodo daug mažam muziejui, tačiau kartais darbuotojai nebepajėgia susitvarkyti su krūviu ir savanių prašo iš vieno sektoriaus pereiti į

Bobas Šankas su berniukų skautų grupe, Kalniečių muziejuje. Škotija, 2017

Bobas Šankas dirba Kalniečių muziejaus tyrinėjimų skyriuje. Škotija, 2017

kitą. Tuomet susiduriama su apmokymo ir patirties stoka, tačiau vadovybė šiuo metu bando išspręsti šią problemą.

Savanoriavimas turi daugybę privalumų net tik muziejui, bet ir patiems savanoriams. Vis dėlto, vadovybė pastebėjo skirtumą dirbant su savanoriais ir apmokamais darbuotojais. Iš tikrųjų, ši svarbi problema gali pareikalauti papildomų mokymų ir darbuotojų bei savanorių supratimo, kad ribos darbe egzistuoja ir jų laikytis turi visi. Idealiu atveju savanorių įsitraukimas į muziejaus veiklą gali stipriai padidinti lankytojų susidomėjimą muziejumi, pritraukti patirtį ir žinias, taip pat muziejui yra kas atstovauja. Patirtis neatsiranda per naktį, tačiau to verta laukti.

Pradėjau šį straipsnį pora žymių žmonių citatų ir jaučiu, jog turėčiau užbaigti su dar dviem.

Savanoriai nebūtinai turi laiko, jie tiesiog turi širdį.

Elizabetha Endriu (*Elizabeth Andrew*)

*Kai sensti, atrandi, jog turi dvi rankas – vieną padėti sau pačiam,
kitą – padėti kitiems.*

Audrey Hepburn

ĮSPŪDŽIAI IŠ SAVANORYSTĖS VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUJE

Tomas Mikalauskas

Vytauto Didžiojo karo muziejaus savanoris

Tokiam istorijos entuziastui kaip aš savanoriauti Vytauto Didžiojo karo muziejuje nėra našta ar dar vienas nuobodus būdas leisti laiką. Tai asmeninė nuostabi patirtis ir galimybė sužinoti daug naujų dalykų apie karybos istoriją ir, žinoma, bendrauti su ten dirbančiais žmonėmis, kurie yra be galo šilti ir priima tave tikrai nuoširdžiai, su trupučiu šmaikštumo ir ironijos.

Įsiminė sutarties pasirašymas. Atėjau į kabinetą, kuriame skambėjo ramus džiazas (kurį taip pat labai mėgstu), istorinės diskusijos bei juokeliai ta pačia tema. Jaučiausi lyg patekęs į vieną iš savo juokingų svajonių. Taigi, pirmas įspūdis tikrai buvo geras.

Gal kai kuriems žmonėms pasirodys, kad savanoriauti muziejuje nuobodu, kadangi turi budėti ekspozicijų salėse nieko neveikdamas. Taip yra tik iš dalies, kita vertus, tai puiki proga pasidomėti eksponatais, kurie yra aplink tave, ir pabendrauti su personalu bei lankytojais. Žinoma, muziejuje veiklos yra daugiau ir įvairios, tokios kaip eksponatų priežiūra, pernešimas, informacijos rinkimas, dar galimybės vykti į įvairius renginius, pavyzdžiui, į žaidimų kultūros festivalį GAMEON arba renginį *Tyrėjų naktis*.

Muziejus yra pilnas informacijos, kurią norint įsisavinti neužtektų vienos vasaros, tad tenka klausti gidų, kuriems apibūdinti nėra geresnio žodžio kaip *faini*, dar daugiau nei *faini*, paslaugūs, šnekūs, šmaikštūs, daug juokauja, gerai

Savanorio Tomo Mikalausko diena muziejuje. Tepaluotos pirštinės – tai viena iš ginklų valymo pasekmių

išmano istoriją, moka ją pateikti. Nenoriu išskirti iš jų nei vieno, kadangi tai nebūtų tikslinga, nes visi, kuriuos ten sutikau, savaip buvo įdomūs, nors ir su kai kuriais labai mažai bendravau.

Manau, kad ši patirtis man labai naudinga ir tikrai džiaugiuosi, kad išdrįsau ir nepatingėjau ateiti į muziejų ir padėti kaip tik galiu, moku ir sugebu. Žinoma, norėčiau, kad čia išdrįstų ateiti kuo daugiau žmonių, tikiuosi su jais susitikti muziejuje.

Savanorystė Vytauto Didžiojo karo muziejuje nenuobodi

IŠSAUGOTA ATEITIES KARTOMS

Greta Kučinskaitė

2017 m. vasario 15 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo atidaryta kolekcininko, visuomenininko, Lietuvos kariuomenės kūrėjo savanorio Zigfrido Jankausko autentiškų daiktų ir meno kūrinių kolekcijos paroda *Išsaugota ateities kartoms*. Pati parodos antraštė kalba apie siekį pristatyti tuos meno kūrinius, kuriuos per ilgą kolekcionavimo veiklos istoriją pavyko sukaupti ir išsaugoti Z. Jankauskui. Paroda skirta 1812 m. įvykių Lietuvoje 205-osioms metinėms paminėti, todėl pasirinkti tie rinkinio eksponatai, kurie atspindi lietuvių siekius atkurti nepriklausomybę ir reikšmingiausias Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I karų įvykius Lietuvoje, svarbiausius imperatoriaus gyvenimo epizodus bei jį supusias asmenybes.

1812 m. birželio 23 d. imperatorius Napoleonas I karą Rusijai paskelbė lankydamasis Vilkaviškyje. Birželio 24 d. Lietuva tapo dviejų Europos imperijų – Prancūzijos ir Rusijos – karinio konflikto zona, o Vilnius – prancūzų Didžiosios armijos Rusijos imperijoje užnugario politiniu ir administraciniu centru. Trumpas 1812 m. laikotarpis, kuris Lietuvoje prasidėjo birželio pabaigoje ir baigėsi gruodžio pradžioje, vadinamas *prancūzmečiu*, nes tuo metu Lietuva matė galingą imperatoriaus Napoleono I vedamą Didžiąją armiją, žygiuojančią

Paroda *Išsaugota ateities kartoms*

į Rusiją, vėliau – pralaimėjusią, besitraukiančią tuo pačiu keliu per Lietuvą. Parodoje buvo siekiama parodyti, kad 1812 m. Lietuvai – tai neišsipildžiusių vilčių metai, kadangi Prancūzijos imperatoriaus padedami dalis Lietuvos žmonių tikėjosi atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK), o dalis – Abiejų Tautų Respubliką (ATR).

Parodos atidaryme dalyvavo ir pats kolekcininkas Z. Jankauskas, kuris pasidalino įžvalgomis apie eksponuojamas meno vertybes ir kolekcionavimo subtilybes.

Parodą papuošė 7 meniniai plakatai su eksponatų vaizdais. Šis eksponatų pristatymo būdas suteikė galimybę išryškinti net mažiausias, plika akimi sunkiai pastebimas eksponatų dalis. Plakatus į visumą sujungė to meto didikės Puzynos atsiminimų nuotrupos apie 1812 metus: *Ilgai, labai ilgai liko atmintyje 1812 metai. Jie tapo dalimi mūsų pašnekesių ir dalimi kiekvienos šeimos gyvenimo. Pasakojimais apie 1812-uosius užliūliuota išaugo mūsų naujoji karta, nes šis metas, kaip deivė su dviem skirtingais veidais, turėjo pradžią, puikią kaip viltį, ir pabaigą, liūdną kaip nusivylimas.*

Parodoje pristatyta daugiau nei 170 eksponatų, juos galima suskirstyti į šiuos pogrupius: medaliai, statulėlės, knygos, atvirukai, baldai, o didžiąją dalį sudarė autentiškos graviūros ir paveikslai. Graviūrose vaizduojami Prancūzijos imperatorių Napoleoną I supusių asmenų – šeimos narių, maršalų ir generolų – portretai, batalinės scenos bei užfiksuotos Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I susitikimų su Rusijos imperatoriumi Aleksandru I bei Prūsijos karaliumi Frydrichu Vilhelmu III ir karaliene Luiza akimirkos.

Bendras parodos vaizdas

Bendras parodos vaizdas

Parodoje eksponuojamos graviūros

Kaip atskirą grupę galima išskirti lituanistinio pobūdžio graviūras, kuriose užfiksuotos Prancūzijos Didžiosios armijos persikėlimo per Nemuną ties Kaunu (1812 m. birželio 24–25 d.) akimirkos, besitraukiantys imperatoriaus Napoleono I Didžiosios armijos likučiai Vilniaus rotušės aikštėje (1812 m. gruodžio 7–10 d.), Kauno miesto gynyba (1812 m. gruodžio 14 d.) bei tų dienų įvykius ir nuotaiką atspindintis Jozefo Ignaco Lukaševičiaus (*Józef Ignacy Łukaszewicz*) paveikslas, kuriame vaizduojami sužeisti prancūzų kareiviai ir juos slaugančios Vilniaus misionierių vienuolyno vienuolės. Svarbu pastebėti, kad Vilniuje palaidota apie 37 tūkstančiai Prancūzijos Didžiosios

Parodoje eksponuotas Jozefo Ignaco
Lukaševičiaus paveikslas

armijos kariuomenės sudėtyje, tad Prancūzijos daliniuose tarnavo iš viso apie 19 tūkstančių lietuvių. Paveikslas ypatingas, kadangi pats dailininkas asmeniškai išgyveno šiuos įvykius, nes 1812 m. buvo Napoleono I vadovaujamos Didžiosios armijos karys.

Parodą papildė meninės instaliacijos, viena jų – XIX a. pr. svetainės kompozicija, kurioje vietą atrado kolekcininko rinkinio daiktai – minkštasuolis ir kėdė, o virš jų kabančios graviūros tapo ir interjero dalimi, ir parodos akcentais. Šią erdvę papildė stilizuoti sietynai su proginių medalių, skirtų Napoleono I svarbiems gyvenimo įvykiams pažymėti, popieriniais pavyzdžiais. Originalai buvo pristatyti vitrinose.

Su multimedija ant sienos buvo suprojektuota elektroninė knyga, kurioje buvo pristatyta parodoje eksponuojamas albumas *Napoleon Legiony i księstwo Warszawskie* (*Napoleono Legijonai ir Varšuvos kunigaikštystė*). Taip buvo pristatyta ne tik 1911 m. išleista knyga-albumas, bet ir suteikta galimybė plačiau susipažinti su jos turiniu.

Taip pat parodą papildė vaizdo medžiaga – interviu su kolekcininku, visuomenininku, Lietuvos kariuomenės kūrėju savanoriu Zigfridu Jankausku. Tai ne tik atviras pokalbis su šios kolekcijos savininku, bet kartu ir žvilgsnis į kolekcininko dieną. Kaip pats Zigfridas Jankauskas teigė: *kolekcionavimas – tai*

nuolatinis žinių troškimas, nuolatos turi gilintis ir domėtis. Kiekvienas eksponatas turi mintį, kurią jis sklaidžia, o mintys kuria ateitį. Kiekvienas eksponatas turi ir savo istoriją. Pats kolekcininkas pastebėjo, kad eksponatų ieškoti nereikia, jie patys tave suranda, tau tenka tik juos kryptingai dėlioti. Taip nutiko ir su Z. Jankausko kolekcija.

Kolekcininkas pasidžiaugė li-tuanistiniais medaliais, kurių šiame rinkinyje – 4 ir visi jie buvo pristatyti parodoje. Z. Jankausko nuomone, ypatingai išraiškinga yra graviūra, kurioje vaizduojami *generolas Mauricijus Žerasas (Maurice Gérard) ir maršalas Mišelis Nėjus (Michel Ney) Kauno miesto gynybos metu (1812 m. gruodžio 14 d.), tai – gan reta graviūra.* Kolekcininkas pradedantiesiems kolekcionuoti palinkėjo: *svarbu domėtis, svarbu užsikrėsti šia liga, o paskui ji progresuoja.*

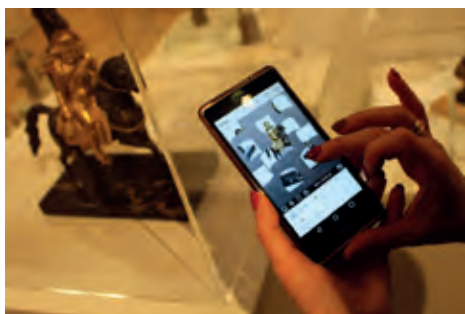
Kuriant parodą buvo siekiama įgyvendinti modernios parodos kūrimo koncepciją, pritaikant efektyvias pažinimo priemones, parodą padaryti patrauklią skirtingoms amžiaus grupėms. Kadangi pristatyta specifinė medžiaga, kolekcininko rinkinio daiktai, tad prioritetine auditorija tapo suaugusieji, kurie domisi kolekcionavimu ir nori susipažinti su imperatoriaus Napoleono I asmenybe, to meto atmosfera, Napoleono I karų atgarsiais Lietuvoje, todėl parodos eksponatai ir pagrindinė informacinė medžiaga buvo pristatoma klasikiniu būdu. Nepaisant to, edukacinių užsiėmimų įvairovė leido auditoriją išplėsti. Buvo sukurta erdvė (kartu tai ir poilsio zona) ikimokyklinio amžiaus vaikams, kurioje mažieji muziejaus lankytojai galėjo spalvinti XIX a. kario kepurės kokardą (tai Prancūzijos kariuomenės lietuviškųjų dalinių kepurės kokardos pavyzdys). Taip pat moksleiviai ir jaunuoliai turėjo galimybę pamėginti išlankstyti stilizuotą XIX a. kario kepurę bei sudėlioti dėliones (iš viso pateiktos 5 dėlionės), sukurtas pagal parodoje eksponuojamų graviūrų pavyzdžius, ar paklausti įrašų, pasiekiamų QR kodais. Taigi, interaktyvumas ir poilsio zona parodai suteikė jaukumo.

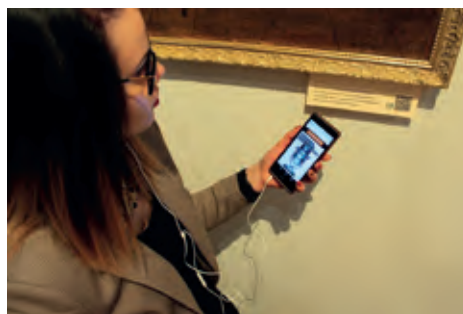
Žvilgsnis į kolekcininko Zigfrido Jankausko dieną – vaizdo medžiagos peržiūra

Parodoje eksponuotas medalis, skirtas Vilniaus užėmimui (1812 m.) paminėti

Dėlionės

Garso įrašai

Buvo atliktos apklaustos, jomis siekta išgirsti lankytojų vertinimus ir pastabas. Apklausos duomenys atskleidė, kad visos apklaustųjų amžiaus grupės (nuo 18 iki 65 m.) į klausimą *Kas labiausiai patiko parodoje?* išskyrė šiuos atsakymo punktus: estetiškas parodos apipavidalinimas, edukacinė veikla ir QR kodais nurodyta medžiaga. Tai rodo, kad muziejaus darbuotojų užsibrėžti tikslai – papildyti parodą bent mažomis interaktyviomis detalėmis ir padaryti patrauklią skirtingoms amžiaus grupėms – buvo teigiamai įvertinti ir pačių lankytojų. Apklausos dalyviai aktyviai dalinosi savo pastebėjimais, kad Lietuvos muziejuose trūksta edukacinių programų vaikams, šeimoms. Ypatingai tuo skundėsi 30–40 m. apklausos dalyviai, šios amžiaus grupės apklaustieji mūsų parodoje taip pat pasigedo daugiau interaktyvumo, t. y. galimybės liesti eksponatus ir išmaniųjų užduočių vaikams. Galima pasidžiaugti, kad įsiklausius į lankytojų pageidavimus, tokios veiklos muziejaus erdvėse ateityje bus siekiama sukurti vis daugiau.

Bendras parodos vaizdas

KAREIVIO DIENOS

Greta Kučinskaitė

2017 m. liepos 4 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo atidaryta stacionari paroda *Kareivio dienos*. Parodos nuotaika išties kariška – juntamas kareivinių ir palapinės kvapas, o visur besidriekiantys vietovei maskuoti skirti tinklai kuria lauko pratybų atmosferą. Ši paroda lankytojus pasitiko su šūkiu *Aš esu tu, tu esi aš, mudu esame vienos dvasios!* ir buvo skirta šauktinių tarnybai. Šauktiniai – nuolatinės privalomosios pradinės karo tarnybos kariai – visada buvo ir yra viena pagrindinių Lietuvos kariuomenės jėgų ir mobilizacinis rezervas. Šauktiniai

(arba pašauktiniai) Lietuvos kariuomenėje yra žinomi jau nuo Žalgirio mūšio laikų. Taigi, šauktinių tarnyba Lietuvoje skaičiuoja jau daugiau nei 600 metų.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) galiojo privaloma karinė tarnyba, tačiau išimtinai ją ėjo tik bajorai. Jau nuo XIV a. pabaigos šaukiamoji bajorų kariuomenė tapo svarbiu LDK gynybos ramsčiu, padėjusiu laimėti didžiuosius mūšius, ji išliko iki XVIII a. pabaigos. Ilgainiui bajorai ėmė vengti karinės prievolės ir mokėjo didesnius mokesčius samdiniams samdyti. Tik 1788 m. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) Seimas nutarė įvesti rekrūtų prievolę, t. y. prievolę atlikti karinę tarnybą. Rekrūtas turėjo būti nuo 18 iki 35 metų amžiaus, sveikas, ne mažesnis kaip 164 cm ūgio. Jis privalėjo tarnauti nuo 6 iki 8 metų. Po ATR padalijimų, 1796 m., prie Rusijos prijungtose LDK žemėse dar sunkesnėmis sąlygomis buvo vykdoma rekrūtų prievolė, o jos gyventojai imami į svetimą kariuomenę. Rekrūtai buvo renkami iš valstiečių, todėl tai paskatino valstiečius dalyvauti sukilimuose. 1846–1855 m. iš Kauno gubernijos rekrūtais buvo paimta daugiau kaip 23 000 vyrų. Ši prievolė buvo viena sunkiausių, ji trukdavo 25 metus, o vėliau tarnybos laikas sutrumpėjo iki 12 metų. Vėliau, didėjant valstybių ekonominei galiai, rekrūtų prievolė buvo pakeista visuotine karine, kurios pagrindą sudarė privalomosios tarnybos kariai.

Parodos *Kareivio dienos* fragmentas

Lietuvai 1918 m. vasario 16 d. atkūrus nepriklausomybę, pradėta svarstyti dėl savos kariuomenės kūrimo bei kitų galimybių ginti besikuriančią valstybę. To laiko realijos diktavo sąlygas ir apsunkino kariuomenės kūrimo darbą. Jau Nepriklausomybės kovų metu, nors į kariuomenę stojo savanoriai, kartu buvo vykdomas ir šaukimas, jauni vyrai privalėjo atlikti nustatyto laiko privalomąją tarnybą, tačiau jos pradžia galima laikyti 1919 m. vasario 10 d., kai buvo patvirtintos kariuomenės šaukiamosios instrukcijos. 1922 m. gegužės 2 d. buvo priimtas Karo prievolės įstatymas, kuriame numatytos karo prievolės normos, prievolinkų amžius nuo 22 iki 45 metų. Nuolatinė šaukimo tvarka įsigalėjo 1923 m. ir buvo vykdoma iki 1940 m. Lietuvos okupacijos.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo atkurta ir kariuomenė, o su ja kartu pradėta formuoti nuolatinė privalomoji pradinė karo tarnyba, kuri 2008 m. buvo sustabdyta. Atsižvelgiant į pasikeitusią geopolitinę situaciją ir valstybės saugumui kylančią grėsmę, 2015 m. buvo atnaujinta

Parodos atidarymo svečiai – žurnalistai Vaidas Neverauskas ir Ignas Krupavičius (buvę šauktiniai), 2017 m. liepos 4 d.

Parodos atidarymo akimirkos, 2017 m. liepos 4 d.

Parodos atidarymo akimirkos

devynių mėnesių trukmės nuolatinė privalomoji karinė tarnyba, kuria siekiama sustiprinti ir papildyti dalinius profesinės karo tarnybos kariais, suformuoti pakankamą kariuomenės parengtąjį rezervą ir užtikrinti tinkamą piliečių pasirengimą ginant savo valstybę.

Visais laikais tarnauti savo šaliai buvo garbė, o vilkėti kario uniformą svajoto daugelis jaunuolių.

Būti kariu reiškia ne tik atlikti pareigą, tai kur kas daugiau. Tai rimtas ir sunkus išbandymas, atsakomybė ne tik už save, bet ir už savo tautą. Kareivio kasdienybė, pilna iššūkių ir užduočių, buvo pristatyta parodoje *Kareivio dienos*.

Parodą sudarė kelios erdvės, kuriose buvo pristatoma šauktinių tarnyba tarpukario Lietuvoje, XX a. 10 dešimtmetyje ir šių dienų. Tarpukario šauktinių tarnybą atspindėjo fotografijos, kuriose užfiksuotas kareivių laisvalaikis, lauko pratybų momentai, priesaikos akimirkos. Jų nuotaiką ir atmosferą sustiprino šūkiškai *Kariuomenė – antroji mokykla, kurioje puoselėjami tautos idealai, pilietinė dvasia, aukšta moralė, garbingos tradicijos ir didžiausios vertybės*; fotografijas papildė prierašai: *Sunku pratybose – lengva mūšyje! Kad ir kas nutiktų, viską kantrybe*

Bendras parodos vaizdas

ir valia nugalėsime! Tarpukario šauktinių kasdienybę atskleidė ir daiktai, naudoti buityje, maisto ruošoje, pratybose, apkasams rengti, mokslui ir švietimui. Parodą papildė išlikę negausūs aprangos, ekipuotės, ginkluotės ir amunicijos elementai. Pasirinktas naujas eksponatų pateikimo būdas – visi eksponatai pristatyti medinėse dėžėse.

Vyksta eksponatų paieška

XX a. 10 dešimtmečio šauktinių tarnybą reprezentuojanti erdvė kiek įvairesnė, kadangi eksponatų gausa suteikė galimybę nuosekliai pristatyti XX a. 10 dešimtmečio Lietuvos kariuomenės kareivio buitį. Muziejaus lankytojai galėjo susipažinti su kario kasdienybėje naudotais daiktais, t. y. nuo patalynės komplekto iki įvairių aprangos modelių, ekipuotės, ginkluotės ir amunicijos elementų.

Šių dienų Lietuvos kariuomenės šauktinių tarnybą reprezentuojančioje erdvėje buvo pristatomi šauktinių gyvenimo momentai ir jų kasdienybėje naudojami daiktai (uniforma, ekipuotės, amunicijos ir ginkluotės elementai). Ekspoziciją papildė fotografijos iš šių dienų šauktinių gyvenimo, o prierašai *Narsą seka garbė tarsi šešėlis; Mūsų didžiausias triumfas – ne tai, kad niekada nekrentame, o*

Edukacijų erdvė palapinėje

tai, kad kiekvieną kartą atsistojame bei Karti tarnyba – saldi ateitis! dar labiau sustiprino jose užfiksuotą nuotaiką. Vadovaujantis šiuolaikinėmis muziejinkystės tendencijomis ir norint parodą padaryti patrauklią įvairaus amžiaus grupėms bei atsizvelgiant į tai, kad žmonės informaciją suvokia skirtingai, paroda *Kareivio dienos* parengta pritaikant kelias pažinimo formas – technologijas ir edukacinius elementus. Erdviniai elementai – parodos akcentas – palapinė ir tinklai kūrė lauko pratybų atmosferą. Kinestetinis (paremtas lytėjimu) elementas yra vienas efektyviausių jaunosios kartos žinių įsisavinimo metodų, taigi, įsiklausant į ankstesnius lankytojų pastebėjimus, taip pat buvo pritaikytas. Muziejaus lankytojai galėjo paliesti ir iš arčiau apžiūrėti karių buityje naudojamus daiktus, pasimatuoti šių dienų kareivio lauko uniformos kepurę. O susikūrus individualų maskuojamąjį grimą, išsimarginus veidą dažais ir atsigulus stovyklos erdvę primenančioje vietoje, po išskleista palapinsiauste, buvo galima bent laikinai pasijusti kariu. Muziejaus lankytojai buvo įtraukiami į eksponatų, susijusių su kareivių buitimi, paiešką. Pavyzdžiui, suradus skiriamaisiais ženklais *Atidaryk čia* pažymėtas dėžes ir jas atidarius patirti netikėtumo įspūdį ir atradimo džiaugsmą.

Technologijų integracija – vaizdo klipų apie šių dienų šauktinių gyvenimą peržiūra, interaktyviame ekrane bei planšetėje įrašytas atmintį lavinantis nuotraukų žaidimas – išplėtė edukacinės veiklos spektrą. Tad paroda buvo ir interaktyvi. Verta paminėti, kad vaizdo medžiagą papildė ir nuotaikingas klipas *Vaikai klausia – kariai atsako*, kuriame mūsų parodos draugai Kunigaikščio Vaidoto mechanizuoto pėstininkų bataliono kariai išradingai atsakinėjo į jiems užduodamus šmaikščius vaikų klausimus, pavyzdžiui: *Ar kareiviai kasosi galvas, kai būna su šalmais? Ar nebijot miegoti miške? Kiek blogiukų sugavot? Kiek kainuoja kareivių kuprinė? Ar Jums skanūs Jūsų sausainiai?*

Prie parodoje eksponuotų piešinių autorius M. Bilius su sūnumi

Palapinėje buvo įkurta išskirtinė poilsio ir edukacijų erdvė, kuriai jaukumo suteikė linksmi tarpukario šauktinių tarnybą reprezentuojantys šauktinio tarnybos paveikslėliai ir 1998 m. šauktinio Mariaus Biliaus piešiniai *100 kario tarnybos dienų*. Piešinių autorius pasidalino mintimis apie tarnybą ir kaip gimė šie piešiniai: *Kai jau artėjo šimtas dienų iki tarnybos galo, nupiešiau 100 kario tarnybos dienų. Vieniems kildavo*

minčių, ką reikėtų nupiešti, kiti galvojo žodžius, o aš – piešiau. Kiekvieną rytą kuopos skelbimų lentoje tuos piešinius iškabindavome, visiems buvo intriga, ką pamatysime ryte. Piešiniuose užfiksuoti tikri žmonės ir realūs įvykiai, nutikę mūsų tarnybos metu. Mano piešinių moralas – į mūsų žiūrėti su humoru! Prisiminimai apie tarnybą – patys geriausi, dar ir dabar sapnuojasi... Pirmasis šaudymas buvo nerealus, tas parako kvapas... atrodė, kad esi kare, o dar ir šuolis parašiotu...

Palapinėje be smagių vaizdo klipų peržiūros ir kareivių kasdienybę vaizduojančių piešinių buvo galima susipažinti su XX a. 10 deš. šauktiniams skirta mokomąja medžiaga – knygomis apie kareivių lavinimą. Palapinę papuošė tarpukario ir šių dienų šauktiniams skirtos atmintinės, kuriose buvo galima atrasti daug įdomių faktų, pvz.: *kaip turi atrodyti karys; kokie yra karių šukuosenos reikalavimai.*

Buvo nepamiršti ir mažieji muziejaus lankytojai, jiems parengta linksma spalvinimo knygelė *Kario Simo nuotyčiai*, kurioje pristatomas tarpukario Lietuvos karys Simas ir jo tarnyba. Parodą papildžiusios veiklos įvairovė leido lengviau įsisavinti perteikiamą žinutę, jog šauktinių tarnyba – ypatingai svarbi, nors ir sunki, tačiau žavi, pilna iššūkių, neįprastų užduočių ir veiksmo, kartu visa tai – patriotiškumo egzaminas. Pasirinkta koncepcija leido į pažinimo procesą įtraukti įvairių amžiaus grupių muziejaus lankytojus, kadangi kiekvienam iš jų buvo suteikiama galimybė atrasti sau tinkantį parodos pažinimo būdą ir įdomiai praleisti laiką.

Spalvinimo knygelė *Kario Simo nuotyčiai*

**Labai įdomu išgirsti, ką apie mūsų parodą mano muziejaus lankytojai...
Mintimis dalinasi Vytauto Didžiojo universiteto filologijos studentė
Monika Petruškevičiūtė**

Paroda Kareivio dienos buvo puiki proga man artimiau susipažinti su Lietuvos karių kasdienybe. Ji buvo skirta šauktinių tarnybai, todėl atidarymo šventę pradėjo Vaidoto mechanizuotojo pėstininkų bataliono šauktiniai, kurie žygiavo ir skandavo savo kuopos dainą. Svečiai – LRT žurnalistas Ignas Krupavičius bei naujienų portalo 15min žurnalistas Vaidas Neverauskas dalinosi patirtimi, kurią gavo savanoriškosios karo tarnybos metu, pasakojo įvairius linksmus nutikimus bei prisiminė tai, kas būnant šauktiniais patiko ir tai, kas labiausiai nustebino.

Parodos atidarymo akimirkos

Parodos akcentas – kareiviška palapinė

Atidarymas sulaukė didelio susidomėjimo: vaikai, kariai, buvę ir gal būti mi šauktiniai, tiesiog šia sritimi besidomintys arba norintys sužinoti šio to naujo apie kareivių kasdienybę – kiekvienas parodą galėjo suprasti savaip. O supratimą galėjo lemti jo patirtis karinėje srityje, domėjimasis ir sukauptos istorinės žinios bei amžiaus kategorija. Kadangi aš, šio teksto autorė, nieko bendra neturiu su karyba, noriu pasidalinti savo išpūdžiais apie parodą Kareivio dienos, pabrėžti tai, kas man labiausiai įstrigo atmintyje ir kurie sprendimai nustebino. Kiekvienoje parodoje pirmiausia atkreipiu dėmesį į eksponatus, užrašus ir aplinką. Ši paroda buvo naujoviška ir man dar nematyta. Sienas gaubė tinklai, kurių kvapas, pasklidęs po visą patalpą, privertė pasijusti tarsi kareivinėse.

Nustebino tai, kad eksponatai buvo išdėlioti ne stiklinėse vitrinose, kaip yra įprasta muziejuje, bet medinėse dėžėse. Šios dėžės teikė kasdieniškumo įspūdį, paprastumo pojūtį ir taip dar labiau suartino temą su įvaizdžiu. Labiausiai atmintyje įstrigo parodos kūrėjų sprendimas salėje pastatyti kareivišką palapinę. Joje buvo įrengtas edukacinis kampelis mažiesiems lankytojams. Palapinės viduje buvo į ką pažiūrėti ir suaugusiems: paveikslėliai, kurie vaizdavo šauktinių tarnybą tarpukario Lietuvos kariuomenėje, šių dienų Lietuvos kariuomenės šauktinio Mariaus Biliaus piešiniai, kuriuose vaizduojama tarnyba, sudomino daugelį lankytojų, taip pat ir mane.

Dažniausiai yra draudžiama liesti eksponatus, tačiau čia buvo galima pasimatuoti kareivišką kepurę, pasidaryti veidą su maskuoti skirtais dažais.

Pastabesni lankytojai iš kai kurių dėžių šonų galėjo ištraukti karinį žemėlapi ir kitus daiktus. Pastebėjau, kad žemėlapis labiausiai sudomino privalomosios karo tarnybos karius. Taip pat parodoje Kareivio dienos buvo galimybė įsiamžinti kareiviškoje palapinsiaustėje. Visa tai leido priartėti prie kareiviško gyvenimo. Žmonės, kurie atėjo čia, galėjo ne tik apžiūrėti eksponatus, paskaityti informacinius standus, tačiau ir patys išmėginti tam tikrą veiklą.

Galima buvo matyti, kaip laikui bėgant kito karių apranga, ginklai bei ekipuotė. Pradžioje buvo pateikiamos tarpukario nuotraukos, kuriose matyti kareivių kasdienybė: žaidimai, renginiai, plaukų kirpimas, mankšta, poilsis. Paroda baigėsi šių laikų kareivių nuotraukomis. Tinklų kvapas, eksponatai ir nuotraukos tarsi atkūrė karių kasdienybę. Šiais pagrindiniais dalykais kūrėjai puikiai perteikė temą – šauktinių tarnybą. Vytauto Didžiojo karo muziejus puikiai perdavė senus ir šiuos laikus naudodamas šiuolaikines technologijas. Galima tik pasidžiaugti, kad tokios įdomios, išskirtinės parodos yra ruošiamos ir sulaukia daug lankytojų dėmesio. Taip pat smagu, kad nebijoma eksponatus pateikti kiek kitokioje erdvėje, nei yra įprasta, lankytojus nustebinti leidžiant jiems patiems ištraukti ir veikti. Ateik, išbandyk, pamatyk! – labai taikliai šiai parodai išrinktas reklaminis šūkis, kurį jau vien perskaičius norėjosi eiti ir apžiūrėti bei išbandyti.

Ekspонатų pristatymo būdas dėžėse

Parodos lankytojai analizuoja žemėlapi

Parodos plakatas

FOTOGRAFIJŲ PARODA *GYVENIMAS ANT NULINĖS RIBOS*

Lina Kasparaitė-Balaišė

2017 m. lapkričio 23 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo atidaryta ukrainiečio Jurijaus Veličko fotografijų paroda apie karą Ukrainoje *Gyvenimas ant nulinės ribos*. Lietuvoje ši paroda eksponuota antrą kartą, šių metų gegužės 19 d. ji pirmą kartą buvo pristatyta Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Vilniuje, kur sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo. Muziejuje neatsitiktinai paroda atidaryta lapkričio 23 d., t.y. Lietuvos kariuomenės dieną. Tai yra diena, kuri primena apie kariuomenės reikšmę valstybės saugumui. Tarptautiniai įvykiai ir karo veiksmai Ukrainoje įrodo, kad valstybės ginkluotosios pajėgos turi būti nuolat pasirengusios. Geopolitinė situacija šiuolaikiniame pasaulyje nėra stabili, imperialistinių kėslų vedamos valstybės vis dar graso nepriklausomų valstybių išlikimui. Toks Europos kontekstas neleidžia ir Lietuvai pamiršti, kad jos kariuomenė turi būti nuolat stiprinama ir rengiama, o visuomenė turi suprasti, kad stipri kariuomenė yra valstybės suvereniteto garantas. Tokiais tikslais ir buvo muziejuje pristatyta J. Veličko nuotraukų paroda.

Fotografijų autorius J. Veličko parodos atidaryme

Koks jis – gyvenimas kare? Kas jie – žmonės, kuriuos tas gyvenimas pašaukė? Kaip jie verkia, džiaugiasi, šypsosi, tiki? Kokia ta kasdienybė apkase ar blindaže, pačioje priešakinėje fronto linijoje, kuri pačių karių vadinama *nuline* riba arba tiesiog *nuliu*? Garsiojo Ukrainos savanorių bataliono *Donbas-Ukraina* kario, tankisto J. Veličko ginklas – fotoaparatas, kuriuo jis fiksavo ne tik *nulyje* verdančius mūšius, bet ir karo kasdienybę. Šio prieš dvejus metus į mūšius įsitraukusio kario j. srž. J. Veličko ir šaukinys yra *Fotografas*. Taip pat jis yra pripažintas Ukrainos karo fotokorespondentų bendruomenės narys, Ukrainos gynybos ministerijos surengto fotografijos nacionalinio konkurso laureatas. Tačiau pirmiausia J. Veličko – vienas iš *nulio* gyventojų, savas tarp karių, stabdantis jų gyvenimo akimirkas, ieškantis jose šviesos ir atnešantis ją tiems, kurie dabar gyvena taikoje. Jo padaryti kadrai visų pirma yra unikalūs dokumentai, kiekvienas jų yra svarbus ir turi savo atskirą istoriją.

Visose J. Veličko nuotraukose užfiksuoti tikri, nesurežisuoti vaizdai, karo kasdienybės paveikslai, tikrovės akimirkos, veiksmai fronto linijoje, karių kasdienybė, buitės, apkasai ir blindažai, portretai, visa griaušančio karo padariniai ir paprasti Ukrainos žmonės, kurie dar visai neseniai net neįsivaizdavo, kad nuo jų priklausys valstybės likimas. J. Veličko užfiksuotos akimirkos liudija, kad sena lotynų patarlė *Nori taikos – ruoškis karui* nepraranda prasmės ir šiandien, o Ukrainos patirtis atskleidžia karo tragediją ir skatina niekada to nepatirti bei visomis įmanomomis priemonėmis stengtis to išvengti.

Parodos atidarymo renginyje dalyvavo dienraščio *Lietuvos rytas* apžvalgininkas, padėjęs organizuoti parodą, Vytautas Bruveris ir pats fotografijų autorius J. Veličko. *Ten kiekvienas įvykis reikšmingas, todėl svarbu įamžinti visas akimirkas*, – pasakojo Jurijus.

V. Bruveris ir J. Veličko pristato parodą

Parodos atidarymo akimirka

Parodoje buvo pristatyta daugiau nei 70 fotografijų ir unikalūs filmuoti vaizdai iš *nulinės ribos*. Salėje tvyrantis, specialiai parodai paskleistas, parako kvapas leido pasinerti į fotografijose užfiksuotus karo vaizdus. Už šios parodos organizavimą ir bendradarbiavimą Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojai yra dėkingi J. Veličko, V. Bruveriui ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos parodų kuratorei Mortai Griškevičiūtei.

TAIKIOJI IR KARINGOJI AZIJA

Vidmantas Airini

Vaizdinguose Kinijos, Japonijos ir Indijos menininkų kūriniuose matome kasdienius darbus atliekančius paprastus žmones, svarbius reikalus sprendžiančius ar damų ir dvariškių apsuptyje besiilsinčius arba medžiojančius kilminguosius. Kituose kūriniuose jie apsiginklavę pėsti ar raiti stoja į mūšį, vildamiesi pasiekti pergalę ir taiką. Iki mūsų dienų išliko tų žmonių sukurtų ir naudotų daiktų. Vieni svarbiausių ir įdomiausių iš šių daiktų yra ginklai, jų savo rinkiniuose turi ir Vytauto Didžiojo karo muziejus. Kai kurie iš 2017 m. liepos mėn. muziejuje atidarytoje parodoje pateiktų XVI–XIX a. ginklų yra išgyti pastaraisiais metais, todėl visuomenei pristatyti pirmą kartą. Pažvelgę į juos matome ne vien kovos ir medžioklės įrankius, bet ir nagingų meistrų sukurtus meno kūrinius. Šie iš skirtingų Azijos kraštų kilę ginklai puikiai atskleidžia juos naudojusią tautų karybos ypatumus, tradicijas ir meninį skonį.

Kinijos civilizacija yra viena seniausių pasaulyje. Jos kultūrinė įtaka plėtėsi tiek į kaimyninius, tiek į nutolusius kraštus. VII–XIV a. Kinija išgyveno aukso amžių, kuriam priskirtini svarbiausi kultūros ir mokslo atradimai. XIII a. pradžioje į šalį įsiveržė ir ją kuriam laikui užvaldė mongolai, tačiau XIV a. sukilę kinai nuvertė nuo sosto užkariautojus ir įkūrė Mingų dinastiją, kuri valdė šalį iki XVII a. Šiaurės rytų Kinijoje įsitvirtinę mandžiūrai įveikė Mingų šalininkus, užėmė Pekiną ir 1644 m. įkūrė Čingų dinastiją, kurios imperatoriai valdė šalį iki 1912 m.

Kinija pakeitė ir daug ko išmokė į ją įžengusius užkariautojus, tačiau ir pati perėmė jų atsineštas naujoves. Mongolai į Kiniją atsigabeno raitelių naudotus lenktus kardus. Šie ginklai tapo pavyzdžiu kinų kardams, kurie pakeitė iki tol jų turėtus tiesius kalavijus. Mingų laikais kinų pėstininkų gretose labai išaugo ilgakočių ginklų svarba. Mandžiūrų valdymo laikais atsirado poriniai kardai tiesiomis geležtėmis. Mūšyje kautasi buvo dešinėje rankoje laikant vieną kardą, kairėje – kitą. Kai kuriuose šalies regionuose iki pat XIX a. buvo plačiai naudojami itin senos konstrukcijos šaltieji ir šaunamieji ginklai. Kinijai ir šiuo metu tebeprisiklausančio Tibeto gyventojai iki pat XIX a. buvo ginkluoti dviašmeniais kalavijais patangais ir dagtiniais šautuvais medomis, kurių apačioje pritvirtinta dviejų kojelių atrama, padėdavo šauliui geriau nusitaikyti.

Nuo viduramžių iki XIX a. Japonijos kilmingųjų elitą sudarė daimio – žemių valdytojai, arba kunigaikščiai, valdę tam tikras provincijas. Jie vadovaudavo samurajams. Daimio turėdavo paklusti šiogūnui – vienvaldžiam karo vadui. Kaip ir daugumos kitų kraštų, Japonijos ekonomika labai priklausė nuo

žemės ūkio. Ankstyvaisiais moderniaisiais laikais vystėsi ir prekyba, stiprėjo prekybininkų sluoksnis. Valstiečiai plušėjo ryžių laukuose, kalnakasiai – aukso, sidabro, vario, geležies, alavo ir anglių kasyklose, amatininkai kūrė ne tik praktiškus, bet ir subtiliu grožiu išsiskiriančius daiktus, kuriuos įsigyti buvo galima miestų gatvėse išsidėsčiusiose parduotuvėse. Dirbančius ir poilsiaujančius Japonijos gyventojus lydėjo muzika, kurios originalumą paryškindavo tautiniai muzikos instrumentai. Didelę įtaką šaliai darė už jūros plytinti Kinija, o nuo XVI a. vidurio – vandenynus įveikę portugalai, vėliau olandai ir kiti europiečiai. Japonų kultūra formavosi vietos religijoms – šintoizmui ir budizmui – darant įtaką, o vėliau, atvykus europiečiams, patyrė ir krikščionybės poveikį. Nuolatinį vidaus karų varginamo krašto gyventojams labai reikėjo taiką nešančios religijos. Viduramžiais po šalių keliaudavo budistų vienuoliai, kurie skelbė geresnio gyvenimo idėjas, pasirūpindavo aplinkinių išsilavinimu ir pramogomis. XVII a. Japonijoje atsirado kabuki teatras, kuriame iš pradžių vaidino moterys, o vėliau aktoriais buvo tik vyrai. Japonijos kultūros dalimi tapo ir geišos – išsilavinusios ir mokančios užsienio kalbų moterys, linksminančios lankytojus ar svečius šokiu, dainavimu, arbatos ceremonija, kalbėdamos su jais įvairiomis temomis. Pasibaigus izoliacionizmo laikotarpiui (1631–1854), Japonija labiau atsivėrė pasauliui, pradėjo megzti glaudesnius ryšius su Vakarais. Šalis pasuko pertvarkymų keliu, perimdama pirmaujančių pasaulio šalių technologinius laimėjimus ir tam tikrus kultūros bruožus, bet ir išsaugodama savitumą.

Parodos fragmentas *Kinija ir Tietas*

Pagrindinė viduramžių Japonijos kariuomenės dalis buvo meistriškai kardus ir ietis naudojusi samurajų raitija, kuriai talkino, kartais vien kaip ginklanešiai, iš valstiečių šaukiami pėstininkai. Samurajų luomas iškilo ir suklestėjo XII–XIV a. vidaus karuose tarp atskiras žemes valdančių klanų. Susiformavo ir samurajaus kodeksas. Visame pasaulyje šiuos karius išgarsino pasakojimai apie jų garbingumą, ištvėrę, kantrybę, kautynėse parodytą drąsą ir profesionalumą. Tačiau samurajus turėjo teisę visiškai nesivaržyti valstiečių atžvilgiu, pavyzdžiui, atimti gyvybę jį tariamai įžeidusiam nelaimėliui. XIV–XVI a. samurajai tapo kariais-menininkais. Privaloma jų parengimo dalimi tapo arbatos gėrimo ceremonija ir ikebanos (gėlių puokščių sudarymo) menas, teikiantis kariams subtilumo, savitvardos ir ramybės. Į karą išvykstantys samurajai apsivilkdavo lakuotus šarvus ir šalmsus. Iš pradžių jie ginklavosi kardais, lankais ir strėlėmis. Ilgainiui lankus pakeitė ietys ir naginatos (ilgakotis ginklas lenkta geležte). Žinomiausią samurajų kardų komplektą sudarė tipinis kardas katana ir trumpasis kardas vakizašis. Pirmasis skirtas kautis atvirame lauke, antrasis – viduje, taip pat naudotas nukirsdinti priešus arba atlikti ritualinę savižudybę – sepuku (harakiri). Samurajų kardai buvo ir tebėra laikomi grėsmingais ginklais ir meno kūriniais. Tokio ginklo gamyba kalviui buvo dvasinis kelias. Kardas būdavo suasmeninamas, naudojamas ir prižiūrimas laikantis griežtų taisyklių. 1543 m. Tanegašimos saloje išsilaiolino portugalai, jie atgabeno ir į Japoniją rankinius šaunamuosius ginklus arkebuzas, kurioms prigijo salos pavadinimas – tanegašima. Šaunamuosius ginklus pradė-

Parodos fragmentas *Japonija*

ta gaminti ir pačioje Tekančios saulės šalyje, kurioje juos daugiausia naudojo samurajams talkinę nekilmingi pėstininkai ašigaru. Ginklai buvo 90–140 cm ilgio, dažniausia aštuonkampiais vamzdžiais, su taikikliu ir kryptuku, dagtinėmis spynomis ir trumpomis buožėmis.

XVI a. antroje pusėje su reformuotos kariuomenės pagalba japonų karvedžiai Oda Nabunaga ir Tojotomis Hidejošis suvienijo šalį. XVII a. pradžioje jiems tarnavęs Tokugava Iejasu galutinai užbaigė pilietinių karų laikotarpį, tapo šiogūnu ir padėjo pamatus iki 1868 m. šalį valdžiusiai dinastijai, kurios sostine tapo Edo miestas (dabartinis Tokijas). Izoliacionizmo laikotarpiu Japonija gyveno taikoje, todėl ankstesnio vaidmens jau nebevaidinantis samurajų luomas palaipsniui nusmuko. XIX a. antroje pusėje Japonijos vadovybė pradėjo kurti vakarietiško pavyzdžio kariuomenę, numalšino naujovėms pasipriešinusią samurajų sukilimą ir atėmė iš jų privilegijas. Pasibaigus izoliacionizmo laikotarpiui garsieji samurajų kardai ir šarvai tapo daugelio pasaulio šalių valstybinių muziejų ir privačių kolekcijų puošmena.

Neramius karų laikus viduramžiais išgyveno ir Pietų Azijoje įsikūrusi Indija. XI–XII a. kraštą nuolat puldinėjo islamą išpažinę kaimynai. Nuo XIII a. šiaurės Indijoje keliems šimtmečiams įsigalėjo užkariautojai tiurkai ir įkūrė Delio sultonatą. Ši musulmonų valstybė sulaukė dar tame pačiame šimtmetyje kitus Azijos kraštus užpuolusius mongolus. Paradoksalu, tačiau šiuo neramiu laikotarpiu Indija išgyveno kultūrinį pakilimą. Šiaurinėje krašto dalyje indų ir musulmonų kultūrų samplaika sukūrė savitą architektūros, muzikos, literatūros ir aprangos stilių. XVI a. pirmojoje pusėje Vidurio Azijos tiurkų valdovas Babūras Timūridas įkūrė kelis šimtmečius egzistavusią Mogolų imperiją, kuri apėmė šiaurės Indiją ir Afganistaną. Babūras pagarsėjo ne tik kaip nukariautojas. Jis buvo poetas ir rašytojas, kurio kūryba nušviečia to meto gyvenimą ir papročius. Tuo tarpu nenukariauta pietų Indija buvo valdoma induistų dinastijos. Kovose su Mogolų valstybe ir afganais išsiskyrė religinę-karinę organizaciją sukūrę sikhai. XVIII a. jie užėmė Pandžabo regioną Indo upės aukštupyje, sukūrė plačiai nusidriekusią valstybę. XIX a. sikhai kovėsi su Indijoje įsigalinčiais britais, bet kovą pralaimėjo. Po 1857–1858 m. Sipajų sukilimo buvo panaikinta ir Mogolų imperija, o Indija galutinai tapo Didžiosios Britanijos kolonija.

Karų nuolat apimto Indostano pusiasalio ginklakaliai gamino labai įvairius šaltuosius ginklus. Geležtės dažnai būdavo įvežtinės. Indijos kariai ginklavosi kardais – talvarais, šamširais, ir kalavijais – khandomis, patomis. Patyrusio radžputų raitelio rankose khandas (kalavijas plačia ir masyvia geležte) buvo priešams baimę keliantis ginklas. Vienas plačiausiai indų naudojamų kardų buvo talvaras, kurio kilmė siejama su musulmonų tiurkų įtaka. Buvo gaminami puošnūs aukso, emaliuoti, brangakmeniais inkrustuoti talvarai, kuriuos naudojo Indijos

Parodos fragmentas *Indija*

kilmingieji, ir nedekoruoti paprastiems pėstininkams skirti ginklai. Viduramžiais geležtes indų talvarams gamindavo nagingi Persijos ir Damasko meistrai, o nuo XVI a., neturint galimybių jų įsivežti, – patys indų ginklakaliai. Talvaro geležtė buvo efektyvi ir kertant, ir duriant. XVI–XVII a. paplito artilerijos pabūklai ir rankiniai šaunamieji ginklai, kaip indų dagtinė muškieta toradaras.

Parodos vitrinose buvo tibetiečių dagtinis graižtvinis šautuvas meda, japonų trumpasis kardas vakizašis su mažuoju peiliu kozuka, dagtinė arkebuza tanegašima, indų kardas talvaras, durklas kataras ir kovinis kirvis tabaras. Taikos ir karo temas atskleidė bei parodą pagyvino Azijos kraštų dailininkų kūriniai. Parodą parengė Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyriaus fondų saugotojas Vidmantas Airini bei Edukacijos ir lankytojų aptarnavimo skyriaus paslaugų konsultantė Sandra Balkūnaitė. Maketavo dizainerė maketuotoja Rasa Gricienė. Naujai įsigytą kardą talvarą konservavo muziejaus restauratorė Vaida Žalnieriūtė. Su parodos pristatymu galima susipažinti:

https://www.youtube.com/watch?v=p9zH_eUkpmg

<https://www.youtube.com/watch?v=tv9pnmqqGiE>

<https://www.youtube.com/watch?v=G5tdpNpFqEY>

KILNOJAMOJI PARODA

VILČIŲ METAS. 1812 M.

Tomas Janušauskas

2017 m. buvo minimos 205-osios 1812 m. (prancūzmečio) įvykių Lietuvoje metinės. Šia proga Vytauto Didžiojo karo muziejaus Karybos istorijos bei Edukacijos ir lankytojų aptarnavimo skyriaus darbuotojai parengė kilnojamoją parodą *Vilčių metas. 1812 m.* Parodos tikslas – pristatyti 1812 m. įvykius Lietuvoje: lietuvių pastangas atgauti nepriklausomybę, lietuviškų karinių dalinių susikūrimo ir veiklos istoriją. Aštuoniuose parodos stenduose pristatomi 1812 m. pr. Lietuvos politiniai ir kariniai įvykiai, lietuviškų karinių dalinių kūrimasis, jų veikla bei svarbiausi mūšiai. Specialiai parodai buvo sukurtas trumpas filmas su epizodais iš inscenuotų mūšių. Jį buvo galima peržiūrėti nuskenavus QR kodą.

XIX a. pradžia buvo pažymėta neramumais visoje Europoje. Nors iš pradžių atrodė, kad po 1807 m. pasirašytos Tilžės taikos sutarties tarp Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I, Rusijos imperatoriaus Aleksandro I ir Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo III įsiviešpataus taika, tačiau vėlesni įvykiai parodė, kad tai buvo tik trumpos paliaubos ir situacija Europoje liko įtempta. Į Tilžę buvo nuvykusi ir lietuvių delegacija, vadovaujama grafo Juozapo Sierakovskio. Įtampa pasiekė savo apogėjų 1812 m., kai Prancūzijos imperijos Didžioji armija (pranc. *Grande Armée*) pradėjo žygį į Rusiją. Lietuva tuo metu buvo Rusijos imperijos vakarinė dalis, todėl Prancūzijos kariuomenė pirmiausia įžengti turėjo į Lietuvos žemes. Dar prieš prasidedant karo veiksams imperatorius Napoleonas I savo gretose turėjo žymių ir įtakingų asmenų iš Lietuvos.

1812 m. birželio 24 d. Prancūzijos Didžioji armija pradėjo keltis per Nemuną ties Kaunu ir jų nuostabai nesulaukė beveik jokio pasipriešinimo. Po keturių dienų imperatorius Napoleonas įžengė į Rusijos imperijos Vilniaus gubernijos centrą – Vilniaus miestą. Prancūzijos imperatorius ketvirtąją savo vizito Vilniuje dieną įsakė įkurti Lietuvos laikinosios vyriausybės komisiją. Tai suteikė dideles viltis, kad Lietuva po karo gali atgauti nepriklausomybę, kaip kad buvo nutikę su Varšuvos kunigaikštyste. Komisijos pirmininku išrinktas buvęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rūmų maršalka Stanislovas Soltanas. Visi komisijos nariai ėjo aukštas pareigas Abiejų Tautų Respublikos (ATR) valdžios struktūrose ir buvo aktyvūs kovotojai prieš Rusijos imperiją bei nacionalizmo idėjų šalininkai. Šios komisijos pagrindinės funkcijos buvo rinkti mokesčius, užtikrinti Didžiosios armijos dalinių aprūpinimą maistu ir kurti Lietuvos kariuomenės dalinius, kurie galėtų pakeisti Prancūzų pajėgas. Komisija absoliučios

Parodos fragmentas

laisvės negavo, nes jai prižiūrėti buvo paskirtas komisaras baronas Luji Pjeras Eduardas Binjonas (pranc. *Louis Pierre Édouard Bignon*). Lietuvos generalgubernatoriumi ir formaliu Lietuvos reguliariosios kariuomenės vadu paskirtas gen. grafas Dirkas fon Hogendorpas (*Dirk van Hogendorp*). Taip pat visi prancūzų pareigūnai buvo pavaldūs 1812 m. Vilniuje gyvenusiam Prancūzijos užsienio reikalų ministrui Hugo Bernardui Marė (*Hugues-Bernard Maret*).

Dar pirmosiomis savo viešnagės Vilniuje dienomis imperatorius Napoleonas I nurodė sukurti ir lietuviškus karinius dalinius, penkis pėstininkų ir keturis kavalerijos pulkus. Pulakai turėjo priklausyti Prancūzijos kariuomenės vadovybei, tačiau galėjo dėvėti savo lietuviškas uniformas. Nuspręsta kariuomenę burti rekrūtavimo principu (nors ankstesniais laikais vyravo bajorų šauktinių ir algininkų kariuomenės). Be reguliariosios kariuomenės buvo bandymų sukurti ir kitokius karinius dalinius: Imperatoriaus gvardijos pulką, pėsčiųjų šaulių batalionus, raitųjų šaulių pulką bei artilerijos pulką. Prancūzijos Imperatoriaus gvardija, sudaryta iš patyrusių ir karo užgrūdintų karių, buvo visada šalia imperatoriaus Napoleono I ir į mūsų stodavo tik užtvirtinti pergalės arba kai to labiausiai reikėdavo. Priklausyti gvardijai buvo prestižo reikalas, gvardijos daliniai

Parodos fragmentas

atlikdavo apsaugos, reprezentacines bei kovines funkcijas. Buvo suformuoti lietuvių gvardiečių raitieji daliniai, kurie priklausė Imperatoriaus gvardijai.

Imperatoriaus Napoleono I įsakymu buvo pradėti formuoti reguliariosios Lietuvos kariuomenės pėstininkų daliniai, jiems buvo suteikta numeracija nuo 18 iki 22. Be šių penkių pėstininkų pulkų įkurti šeši jėgerių (šaulių) pėstininkų batalionai.

To laikotarpio kariuomenėje pagrindinį vaidmenį vaidino kavalerija. Lietuvoje 1812 m. taip pat buvo suformuoti tokie daliniai, kuriems suteikta numeracija nuo 17 iki 20. Lietuvos didikai savo lėšomis ir asmenine iniciatyva buvo pradėję formuoti ir savanorių raitųjų šaulių, ir raitosios artilerijos pulkus, bet dėl žmonių trūkumo buvo suformuotas vos vienas eskadronas ir viena baterija.

Lietuviškiems daliniams atsitraukus iš Lietuvos teritorijos, nuspręsta juos siųsti į Modlino tvirtovės gynimą. Buvo pasiųsti 18, 20 ir 21-asis pėstininkų pulkai. Lietuviškų pulkų kariai sudarė per 40% visų tvirtovės gynėjų – iš viso 2 202 kariai. Tvirtovės apgultis prasidėjo 1813 m. sausio 30 d., pirmieji puolimai buvo atremti, todėl pradėta tvirtovės įgulos apsaustis ir marinimas badu. Apsiausčiai užsitęsęs beveik metus, lietuviškuose pulkuose liko 1 448 kariai. Visgi Imperatoriaus Napoleono pajėgoms atsitraukus už Reino, tvirtovės gynyba tapo beprasmė ir gruodžio 1 d. Modlino įgula pasidavė. Lietuviai karo belaisviai buvo išsiųsti į Sibirą ir Gruziją.

17-ąjį ulonų pulką galima laikyti vienu ilgiausiai kovojusių bei geriausių rezultatų pasiekusių iš lietuviškų pulkų. Pulkas dalyvavo mūšiuose ties Tilže, Karaliaučiumi, Sierakovu, Vartos upe. Vėliau prie jo buvo prijungti 19-ojo ulonų pulko likučiai. Pulkas dalyvavo ginant Hamburgą, o vėliau Danijoje kovojo iki pat 1813 m. pabaigos. Pulko kariai į namus grįžo tik 1814 m. vasarą.

Didžiausias prancūzmečio mūšis Lietuvoje buvo Deltuvos mūšis, įvykęs šalia Ukmergės. Tuo metu lietuviški kariniai daliniai dar nebuvo pradėti formuoti, todėl mūšyje lietuviai nedalyvavo.

Imperatoriaus Napoleono I žygis į Maskvą virto vienu didžiausių jo pralaimėjimų. Imperatorius prarado dideles teritorijas Vokietijoje, Ispanijoje, Italijoje. Paryžius buvo užimtas, ir Imperatorius Napoleonas I 1814 m. balandžio 11 d. besąlygiškai atsisakė sosto Fonteblo rūmuose. Jo valdymas Lietuvoje, vadinamasis prancūzmetis, truko pusę metų. Imperatoriui atsitraukus Lietuvos teritorija grįžo Rusijos imperijos caro valdžion. Taigi Napoleono I ir Didžiosios armijos persikėlimas per Nemuną ties Kaunu sietinas su didelėmis, tačiau neišsipildžiusiomis viltimis.

Dideles lietuvių viltis patvirtina ir dalinių kūrimasis. Viltis ir lūkesčius sužlugdė realios žmogiškosios, finansinės, administracinės galimybės. Nors daugelis lietuvių karių neišvyko kartu su Didžiąja armija iš Lietuvos teritorijos, tačiau buvo nemažai ir tų, kurie parodė savo ištikimybę iki pat Imperatoriaus pasidavimo. Taigi, Lietuva matė galingą imperatoriaus Napoleono I vedamą Didžiąją armiją, žygiuojančią į Rusiją, vėliau – pralaimėjusią, besitraukiančią tuo pačiu keliu, o gimusi viltimis išsivaduoti iš Rusijos imperijos gniaužtų virto nusivylimu...

KILNOJAMOJI PARODA

KLYSTI NEGALIMA

Mantas Noreika

2017 m. rugpjūčio 15 d. Lietuvos kariuomenės Sausumos pajėgų Juozo Vitkaus inžinerijos batalionui sukako 22-eji, todėl šiai sukakčiai paminėti Vytauto Didžiojo karo muziejus (VDKM) parengė kilnojamąją parodą *Klysti negalima*. Parodos tikslas – pristatyti Lietuvos kariuomenės Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono veiklą, retrospektyviai gretinant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940) ir laikotarpio nuo 1990 m. iki dabar karo inžinerijos funkcijas: didinti kariuomenės efektyvumą, vykdant mobilumo, kontrmobilumo, išgyvenamumo ir bendrosios inžinerinės paramos užduotis.

Visais laikais karo inžinerija vaidino labai svarbų vaidmenį – didino kariuomenės efektyvumą. Iki valstybės susidarymo XIII a. lietuviai, norėdami sustiprinti savo pozicijas ir susidurdami su labiau išsivysčiusia ir gausesne prieš kario-
mone, pasinaudodavo Lietuvos gamtos kraštovaizdžiu. Piliakalniuose buvo rengiamos ir įtvirtinamos gyvenvietės, jos, puolant priešui, didino galimybes išgyventi ne tik kariams, bet ir aplinkiniams gyventojams. Senovės lietuvių kariai taip pat stengėsi stabdyti ir klaidinti priešą pasitelkdami slaptus takelius po vandeniu – kūlgrindas.

Lietuvos didiesiems kunigaikščiams sutelkus gausesnes pajėgas ir perkėlus kovas už lietuvių gyvenamų teritorijų ribų, karo inžinieriai turėjo užtikrinti kariuomenės mobilumą statydami tiltus ir tiesdami kelius. Kronikose minima, kad 1384 m. apgulus Marienverderio pilį, buvo pastatyti du pontoniniai tiltai. XVI a. Lietuvos kariuomenėje buvo daug svetimšalių inžinierių, jų funkcijos buvo labai universalios. Iki pat XVIII a. pab. inžinerija nebuvo atskira kariuomenės dalis, o inžinieriai taip pat buvo ir artileristai.

Ketverių metų seimo reformos (1788–1792) palietė ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenę. 1790 m. buvo įsteigtas atskiras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inžinierių korpusas, 1793 m. įkurta Lietuvos inžinerijos mokykla Vilniuje, jai vadovavo Jokūbas Jasinskas. Inžinierių įgytos žinios buvo panaudotos kariaujant su Rusija 1792–1794 m. ir dėl Vilniaus – 1794 m.

1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pradėtos kurti ir Lietuvos ginkluotosios pajėgos. 1919 m. sausio 15 d. Krašto apsaugos ministerija įsakymu Nr. 17 nurodė karininkui Mečislovui Nurkui pradėti formuoti I sapierių kuopą (pranc. *sapa* – griovys, skirtas slaptai prisiartinti prie apgultos tvirtovės sienų, prieš apkasų; *sapeur* – griovių kasėjas). Nepriklausomybės kovų metu

Kilnojamoji paroda *Klysti negalima* eksponuojama Kauno specialiojoje mokykloje.
2017 m. spalio mėn.

sapieriams teko užtikrinti sklandų kariuomenės judėjimą atstatant sugriautus tiltus ir kelius. Sapieriai taip pat rengė apkasus, slėptuves, statė ryšio stulpus. Aprimus kovoms sapieriai ėmėsi atstatyti suniokotą infrastruktūrą. Per ganėtinai trumpą laiką (1919–1923) sapieriai pastatė daug tiltų, iš viso jų bendras ilgis siekė apie 500 metrų, pataisė 2 km 540 m tiltų dangos ir net 640 km kelių dangos. Šiuo laikotarpiu buvo rengiamos ir apkasų pozicijos, kurių bendras ilgis siekė apie 140 km.

Taikos metu keitėsi ne tik karo inžinierių pavadinimas, bet ir dalinio dydis bei pavaldumas. Nuo 1927 m. sapierių pavadinimas pakeičiamas į pionierių, dar vėliau, 1935 m., – į inžinierių. Vykstant kariuomenės modernizacijos procesui 1935–1939 m. inžineriniai daliniai buvo aprūpinti moderniomis priemonėmis. Inžinerijos dalinių inventorių papildė motoriniai pjūklai, elektrinės ir pneuminės poliakalės, kompresoriai. Kariuomenės mobilumą ypač padidino naujai išgytas pontoninis tiltas su motoriniais varikliais, naujos karinės valtys ir plūdiniai lieptai. 1938 m. karinės pratybos parodė, kad net ir ne itin gausios inžinierių pajėgos plačiuose plotuose gali sėkmingai vykdyti jiems pavestas užduotis. Pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu Lietuvos kariuomenės daliniai buvo verčiami paklusti sovietų valdžiai. Dalis karių iš kariuomenės pasitraukė, likę kariuomenėje buvo inkorporuoti į Raudonąją armiją.

Atkuriant Lietuvos kariuomenę, pradėti formuoti ir atskiri kariuomenės daliniai. Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono ištakos siekia 1993 m. balandžio mėnesį, kai buvo suformuota CSD (Civilinės saugos departamento) Daugiaprofilinė gelbėjimo rinktinė. 1995 m. rugpjūčio 15 d. 1-oji gelbėjimo komanda pervardinta į I inžinerijos kuopą, panaikinta Daugiaprofilinė gelbėjimo rinktinė ir naudojantis jos baze įkurtas Atskirasis inžinerijos batalionas. 1999 m. gruodžio 31 d. Atskirasis inžinerijos batalionas reorganizuotas į Inžinerijos batalioną ir jam suteiktas Nepriklausomybės kovų dalyvio, Pietų Lietuvos partizanų vado, karo inžinieriaus, Vyčio Kryžiaus kavalieriaus, pulkininko Juozo Vitkaus-Kazimieraičio vardas. 2000 m. rugsėjo 2 d. krašto apsaugos ministro Česlovo Stankevičiaus pasirašytu aktu Juozo Vitkaus inžinerijos batalionui įteikta kovinė vėliava.

2002 m. spalio mėn. buvo pradėti vietovės valymo nuo nesprogusių sprogmenų darbai. Norint tinkamai sunaikinti rastus sprogmenis bei surinkti nesprogusius šaudmenis iš teritorijų, 2003 m. birželio 16 d. suburtos operatyvinės išminuotojų (EOD) komandos, jos dislokuojamos Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Alytuje, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Tauragėje. Nuo 2003 m. lapkričio 3 d. bataliono kariai pradeda dalyvauti tarptautinėse misijose Irake, Kosove, Afganistane.

Įvertinus Bendrosios inžinerijos kuopos (įkurta 2006 m. kovo 1 d.) pajėgumus, nustatyta, jog Bendroji inžinerijos kuopa tinkama budėti NATO greitojo reagavimo pajėgose NRF (angl. *NATO Response Force*). Pastaraisiais metais Juozo Vitkaus inžinerijos batalionas NATO rengiamose pratybose atlieka pagrindines savo funkcijas – didina kariuomenės efektyvumą, užtikrindamas mobilumą, kontrmobilumą ir karių išgyvenamumą.

Paroda iliustruota nuotraukų kopijomis, kurių originalai saugomi ne tik VDKM, bet ir Lietuvos kariuomenės Sausumos pajėgų Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono archyve. LRT laidos Karinės paslaptys vaizdo medžiaga pateikiama QR kodais.

KILNOJAMOJI PARODA

NUGALĖSIM ARBA ŽŪSIM!

Tomas Janušauskas

2017 m. buvo minimos Lietuvos kariuomenės Motorizuotosios pėstininkų brigados *Žemaitija* Lietuvos didžiojo kunigaikščio Butigeidžio dragūnų bataliono 25-osios įkūrimo metinės. Šia proga Vytauto Didžiojo karo muziejaus Karybos istorijos skyriaus bei Edukacijos ir lankytojų aptarnavimo skyriaus darbuotojai parengė kilnojamąją parodą *Nugalėsim arba žūsime!* Parodos tikslas – pristatyti batalioną, jo istorines šaknis ir raidą. Dešimties stendų parodoje pristatomi pirmieji dragūnų daliniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje ir šių dalinių raida iki 1795 m., Lietuvos kariuomenės 3-iasis dragūnų *Geležinio Vilko* pulkas ir 7-asis pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas. Apžvelgta, kaip formavosi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Butigeidžio dragūnų batalionas, pristatyta kovinė vėliava, emblemos, ženklai, herbas, uniforma, ginkluotė, funkcijos ir veikla.

Dragūnai (pranc. dragons; lot. draco – drakonas, slibinas) – kavalerijos rūšis, galinti kautis tiek raitomis, tiek pėsčiomis. Dragūnas pasižymėjo mobilyumu, buvo ginkluotas muškieta, vienu arba dviem pistoletais ir rapyra. Vėliau ginkluotė kito. Ši kavalerijos rūšis Europoje paplito XVI a. pab. Lietuvoje pirmą kartą minima nuo 1618 m. karinės kampanijos Livonijoje. XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dragūnai pasižymėjo karuose prieš Rusiją, Švediją ir Turkiją. Dragūnai taip pat buvo svarbi LDK kariuomenės dalis Šiaurės kare (1700–1721) su švedais. XVIII a. LDK kariuomenėje egzistavo 4 dragūnų pulkai. Po 1775 m. kariuomenės reformos daugelis dragūnų buvo supėstinti

Parodos fragmentas

ir išliko tik LDK raitosios gvardijos regimentas. Po Antrojo pasaulinio karo, išnykus kavalerijai, dragūnų vardu pagal tradiciją pradėti vadinti motorizuotųjų pėstininkų daliniai.

Kovojant Nepriklausomybės kovas su lenkais (1919–1920) fronto linija smarkiai pailgėjo, reikėjo užtikrinti jos apsaugą, o tam geriausiai tiko greitai reaguojantys kavalerijos daliniai. Jų Lietuvos kariuomenėje smarkiai trūko, todėl Steigiamojo seimo narys kpt. Ladas Natkevičius pasiūlė steigti naują kavalerijos dalinį ir suteikti jam *Geležinio vilko* vardą. 1920 m. spalio 1 d. vyriausioji kariuomenės vadovybė paskelbė formuojanti atskirąją raitelių šimtinę. Siekiant pritraukti daugiau savanorių į naujai formuojamą dalinį po visą Lietuvą buvo platinami rašytojų sukurti atsišaukimai, kviečiantys stoti į Geležinio vilko šimtinę. Karių skaičiui sparčiai augant, šimtinė performuota į 3-įjį raitelių *Geležinio vilko* pulką. Formuojamo dalinio kariai ilgainiui pradėti vadinti vilkais. Tarp savanorių tarnavo keletas Steigiamojo Seimo narių, inteligentų, visuomenės veikėjų, taip pat poetas Kazys Binkis, parašęs žodžius Geležinio vilko maršui, kuris greitai išpopuliarėjo visose kariuomenės dalyse. Nuo 1922 metų balandžio 4 d. pulkas pradėtas vadinti 3-iuoju dragūnų *Geležinio vilko* pulku. Taikos metu pulkas pakeitė ne vieną dislokacijos vietą, kol galiausiai 1924 m. gegužės 29 d. pulkas buvo galutinai išformuotas. 1935 rugpjūčio 15 d. plečiant kariuomenės pajėgumus buvo atgaivintas ir 3-iasis dragūnų *Geležinio vilko* pulkas su būstine Tauragėje, tačiau atskiri jo daliniai 1936 m. stovėjo Klaipėdos krašte, Katyčiuose ir Macikuose. 1937 m. rugpjūčio 15 d., pulko šventės dieną, pulkui įteikta kovinė vėliava su šūkiu: *Kovon dėl Lietuvos laisvės ir garbės!* 1940 m. spalio 8 d., po Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos okupacijos, pulkas buvo išformuotas.

7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulko ištakos siekia 1919-uosius, kada atsiskyrus nuo Kauno miesto komendantūros buvo įsteigtas Kauno batalionas. Batalionas sparčiai augo, jauni kariai mokėsi rikiuotės ir norėjo kuo skubiau patekti į frontą kovoti su bolševikais. Pirmaisiais mėnesiais bataliono kariams labai trūko ginklų ir uniformų. Kariai dėvėdavo tai, su kuo ateidavo iš namų, sunkiomis karo sąlygomis tai buvo būdinga visai Lietuvos kariuomenei. Karių aprūpinimas smarkiai pagerėjo Lietuvai gavus didelę ginklų siuntą iš Vokietijos ir aprangos iš JAV. Tais pačiais metais Kauno batalionas pervadintas į 7-ąjį pėstininkų pulką. Dar po metų pulkui suteiktas Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio vardas. Pirmasis bataliono kovų krikštas įvyko bermonтинinkų fronte, vėliau, prasidėjus Lietuvos ir Lenkijos ginkluotam konfliktui, batalionas pasižymėjo iš lenkų atsiimant Širvintų miestelį.

Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms pulkui pavesta saugoti demarkacijos liniją. 1923 m. atgavus Klaipėdos kraštą, atskiri pulko batalionai dislokuoti Klaipėdoje ir Šilutėje. 1934 m. pulko štabas ir II batalionas perkelti į

Parodos fragmentas

Tauragė, čia pulkas suformuotas iš naujo. 7-asis pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas iš kitų pulkų išsiskyrė tuo, jog stovėjo net 37-iose Lietuvos vietose ir Lietuvos keliais nužygiavo net 1 620 km, iš kurių 715 km kariai įveikė pėsti, o likusius 905 km traukiniais. Pulko žygius žymi ir iš Lietuvos gyventojų gautos vėliavos, kaip padėka išvadavus Telšių ir Širvintų miestelius. Už narsumą kovose Vyčio Kryžiumi apdovanoti net 22 karininkai ir 77 kariai. Švenčiant pulko sukakties 9-ąsias metines, pulkui įteikta 1-os rūšies 3-iojo laipsnio Vyčio Kryžiaus vėliava. 1939 m. priėmus vokiečių ultimatumą pulko dalys iš Klaipėdos krašto evakavosi į Žemaitiją. 1940 m. po sovietų okupacijos pulkas išformuotas.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Butigeidžio dragūnų motorizuotasis pėstininkų batalionas savo veiklą pradėjo 1992 m. birželio 19 d. Batalioną Nemirsetoje suformuoti buvo pavesta kpt. Rimantui Baltušiuui. Pradžioje batalionas savo pavadinime turėjo *Geležinio vilko* vardą, bet nuo 1999 m. šalia dragūnų pavadinimo pridėtas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Butigeidžio vardas. Nuo 2015 m. dragūnų batalionas priima privalomosios pradinės karo tarnybos karius. Batalionas tęsia dragūnų XVII a. pradėtas karybos tradicijas ir nuo 1996 m. saugo kovinę vėliavą, kurioje pavaizduotas trigalvis drakonas simbolizuoja negailestingos kovos su bet koku priešu dvasią. Tą patį simbolizuoja ir bataliono šūkis *Nugalėsim arba žūsim!*

KELETAS IŽVALGŲ APIE ANKSTYVIAUSIUS LIETUVIŠKUS ŠALMUS IŠ VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS RINKINIŲ

dr. Paulius Bugys

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

IVADAS

Vytauto Didžiojo karo muziejuje (VDKM) saugomi trys ankstyvieji šalmi iš dabartinės Lietuvos teritorijos jau buvo ne kartą nagrinėti – ieškota analogų, sąsajų su kaimyniniais kraštais, bandyta juos datuoti¹. Vis dėlto, nepaisant, atrodytų, jau pakankamai išnagrinėtos temos derėtų į šiuos unikalius artefaktus pažvelgti kitomis akimis. Nuo minėtų mokslinių straipsnių pasirodymo prabėgo nemažai laiko, tačiau jis buvo užpildytas nauja archeologijos ar kitų gretutinių mokslų informacija, naujomis tyrėjų išvadomis ar įžvalgomis. Todėl, su visa pagarba pirmiesiems šių šalmų tyrėjams, norėtusi juos dar kartelį panagrinėti.

Negausi archeologinė, istorinė ir vaizduojamoji medžiaga lietuvių (plačiau prasme) naudotus šalmus iki šiol mums leido įsivaizduoti gana miglotai. Liūdna, kad nors viduramžiais lietuviai sukūrė savo valstybę, kuri stiprėjo bei kariavo ekspansinius ir gynybinius karus, apie tuo metu naudotus šalmus bei šarvus žinome labai nedaug. Ankstyviausi istoriniai šaltiniai tik mini, kad lietuviai juos turėjo ir nebuvo *tauta be šarvų* (kaip kartais pavadinami kai kurie mūsų kaimynai)². Pirmasis šaltinis, minintis lietuviškus šalmus, yra *Sakmė apie Igorio žygį*³. Jame aprašomas nesėkmingas kunigaikščio Izislavo žygis į Lietuvą, kuriame jis ir žuvo. Sunku pasakyti, ar žodžių junginys *шело́мы Литовьскія* buvo labiau grožinio turinio ar metraštininkas tikrai turėjo omenyje kokius nors skirtumus tarp skirtingų regionų šalmų, nes toje pačioje sakmėje minimi ir avariški, lotyniški bei polovietiški šalmi⁴. Palikus šios problemos sprendimą

¹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu, *LTSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 2, 1965, p. 59–71; К. Габрюнайте, Локальные подражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве, *Acta Balto-Slavica*, 2, 1965, p. 115–133; В. Казакивичюс, Шлем из Павирвите-Гудай, *История Руси-Украины*, 1998, p. 129–135.

² H. Latvis, H. Vartbergē, *Livonijos kronikos*, 2001, p. 74.

³ *Слово о полку Игореве*, Москва, 1934.

⁴ *Ten pat*, p. 18, 33–34.

istorikams, vertėtų peržiūrėti, ką apie ankstyviausius šalmus kalba archeologija ir kiti šaltiniai.

Be anksčiau minėtų lietuvių autorių, nagrinėjusių dabartinės Lietuvos teritorijoje aptiktus šalmus, kiek vėlyvesnės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) šarvuotės problemas nagrinėjo ir baltarusių tyrėjas Jurijus Bochanas⁵. Jo darbuose trumpiau ar plačiau paminėta ar aptarta dauguma LDK teritorijoje aptiktų šalmų, panaudota nemažai ikonografinės medžiagos ir rašytinių šaltinių duomenų. J. Bochanas monografijoje, skirtoje XIV–XVI a. ginklams ir šarvams, nurodo, kad XVI a. LDK dokumentuose užfiksuoti 5 šalmų tipai: šalmai, kapalinai, pryłbicos, šturmhaubės ir šišakai⁶. Ankstyviausių šalmų tipą, autoriaus nuomone, turėjo atspindėti pavadinimas *šalom*⁷. Su tuo tikrai galima sutikti žinant šio pavadinimo ankstyvą paplitimą ir kaimyninėse Rusios žemėse. Vis dėlto kyla ir kitas klausimas – ar šis pavadinimas tikrai reiškė tą patį šalmo tipą, naudotą ne vieną šimtmetį?

Sudėtinga ir lietuvių kalboje vartojamo žodžio *šalmas* semantika. Egzistuoja nuomonė, kad šis germaniškos kilmės žodis mus pasiekė per rytinius kaimynus⁸. Atsižvelgiant į tai, prielaida, kad pirmieji šalmai mūsų kraštus pasiekė būtent iš Rytų, yra gana logiška ir gali būti teisinga. Kitą vertus, pati šalmo forma, aptarta anksčiau minėtų lietuvių archeologų, žinoma ne tik senovės Rusioje. Tokio pavidalo šalmai (kūgio ar pusapvalio formos) yra labai seni ir žinomi plačiose Europos ir Azijos teritorijose⁹. Vis dėlto kai kuriuose baltų žemėse aptiktuose šalmuose galima išvelgti įdomių ir savotiškų dalykų. Pavyzdžiui, nagrinėdami kuršiams priskiriamus šalmus galime pastebėti, kad jie visi yra labai panašūs. Neseniai Rusijos valstybinio istorijos muziejaus fonduose aptikti dingusiu laikyto šalmo iš Piltenes Pasilciemo likučiai leido įsitikinti, kad jis yra būtent toks pat, kaip ir kiti žinomi kuršių šalmai. Priskirti visus kuršių žemėse aptiktus šalmus vienam meistrui būtų nelogiška žinant, kad tokie radiniai aptinkami labai retai, o šiuo atveju, santykinai mažoje teritorijoje jų aptikta net 4. Taigi, įvertinus situaciją, galima kalbėti arba apie didelę archeologų sėkmę radus vieno meistro

⁵ Ю. Бохан, *Зброя Вялікага княства Літоўскага 1385–1576*, Мінск, 2003; Ю. Бохан, *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV - канцы XVI ст.*, Мінск, 2008; Ю. Бохан, *Ваяры Грунвальдскай бітвы*, Мінск, 2010.

⁶ Ю. Бохан, *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV- канцы XVI ст.*, Мінск, 2008, p. 50.

⁷ *Ten pat*, p. 50–52.

⁸ E. Jovaiša, *Aisčiai. Kilmė*, 2012.

⁹ C. Blair, *European Armour, circa 1066 to circa 1700*, London, 1958, p. 25; D. Nicolle, *Arms & Armour of the Crusading Era, 1050-1350: Islam, Eastern Europe and Asia*, London, 1999, p. 361–364, 380–382, 408–409, 465, 526, 532; E. Oakshott, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, Woodbridge, 1960, p. 45, 49, 127, 175.

šalmus skirtingose vietose, arba, kad kuršių kariai dažnai naudojo šalmus. Ši, antroji, prielaida rodytų vieno šalmų tipo didžiulį populiarumą šiame regione. Savotiškų šalmų gamyba skirtinguose regionuose leistų kitaip pažvelgti ir į Sakmės apie Igorį autoriaus žodžius apie lietuviškus, polovietiškus, avariškus ar lotyniškus šalmus. Nors kuršių šalmai tradiciškai datuojami X–XII a., nagrinėjant vėlyvesnius šalmus, būtina į juos atsižvelgti dėl įtakos vėlesnių šalmų raidai tikimybės.

ŠALMAS IŠ VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS¹⁰

Tikriausiai, pats įdomiausias ir daugiausia klausimų iki šiol keliantis šalmas, jau nuo tarpukario saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejuje (VDKM). Deja, šio kupolo formos šalmo radavietė nėra aiški ir būtent tai trukdo kokybiškai artefakto interpretacijai bei neleidžia tiksliau jo datuoti. Lietuvos tyrėjų nuomone, kupolo formos šalmai į mūsų teritoriją galėjo patekti iš Skandinavijos. Archeologė Regina Volkaitė-Kulikauskienė, analizuodama šalimą, pabrėžia, kad pusapvalė šalmų forma būdingiausia Skandinavijai ir datuoja jį XI a.¹¹ Deja, itin paprasta šio pusapvalio šalmo išvaizda gali greičiau suklaidinti, negu suteikti teisingos informacijos. Šią teoriją kaip ir patvirtina Skandinavijoje aptikti pusapvaliai šalmai iš Vendelio ar Vikingų epochos, kurių forma labai panaši į VKDM saugomo artefakto. Vis dėlto, analizuojant kupolo formos šalmus, labai svarbu atsižvelgti ne tik į jų formą, bet ir į konstrukciją. Baltų žemių teritorijoje šios formos šalmų aptikta ne tiek ir mažai – žinomi net 4 vienodo tipo kuršiški ir 2 vienas į kitą bei į kuršiškus panašūs prūsų šalmai. Šių konstrukcija gerokai skiriasi nuo mūsų nagrinėjamo šalmo ir kiek primena vieną iš *bandhelm* variantų.

VDKM saugomas pusapvalės formos šalmas sudarytas iš dviejų tarpusavyje sukniedytų skardos plokščių, o jo apačia – sutvirtinta lanku. Šalmo skardos sujungimo vieta savotiškai užmaskuota trimis išilginėmis linijomis. Įdomu tai, kad tokios pat yra linijos įrėžos ir statmenai sujungimo vietos tarsi dalijant šalimą į keturias dalis. Iš pirmo žvilgsnio, toks šalmo papuošimas primena karkasinių šalmų (vok. *Spangenhelm*) konstrukciją, kuriose prie metalinio, dažniausiai keturių juostų, karkaso tvirtinamos skardos plokštelės arba odos gabalai. Šis šalmo tipas Europoje buvo gana plačiai naudojamas nuo Tautų kraustymosi periodo pradžios iki IX a. imtinai¹². Vis dėlto, savo forma ir imituota konstrukcija šis

¹⁰ Tarp Lietuvos archeologų ir užsienio ginkluotės tyrėjų šis šalmas žinomas būtent tokiu pavadinimu dėl neaiškios radavietės. Arba tiesiog vadinamas *šalmu iš Kauno*.

¹¹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu, *LTSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 2, p. 69–70.

¹² S. Coupland, Carolingian Arms and Armour in the Ninth Century, *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, 21, 1990, p. 29–50.

šalmas labiau panašus būtent į Tautų kraustymosi periodo, barbariškosios Europos karių šalmus, kurių ne vienas yra saugomas Europos muziejuose ar privačiose kolekcijose¹³. Remiantis būtent aukščiau išvardytais kriterijais ši artefaktą galima priskirti juostiniams (vok. *Bandhelm*) šalmams, žinomiems Vakarų ir Centrinėje Europoje minėtu laikotarpiu. Nors šalmo kupolas gana smarkiai pažeistas (korozijos ar/ir fizinio kontakto), jo konstrukcija puikiai matoma. Būtina paminėti, kad kai kuriais atvejais *bandhelm* šalmams neteisingai priskiriami tuo pačiu ir kiek vėlesniu laikotarpiu egzistavusiam, anksčiau minėtam, *spangenhelm* tipui. Ši konstrukcija iš tiesų labai panaši į *bandhelm*’ų, tačiau egzistuoja keletas esminių skirtumų – *spangenhelm* šalmų tvirtinančios juostos ne persidengia ar susijungia šalmo viršūnėje tarpusavyje, bet yra sutvirtinamos tam tikra, apskrita skydelį ar kryžių primenančia detale. Taip pat, dažniausiai, šio šalmo forma labiau panaši į ištęstą kupolą ar lengvai užapvalintą kūgį nei į pusrutulį. *Bandhelm* šalmams skirstomi į keletą variantų dėl kiek skirtingos konstrukcijos. Vokiečių tyrėjas Christianas Miksas (*Christian Miks*) analizuodamas *bandhelm* tipą išskiria tris jo variantus: dviejų segmentų, keturių/šešių ir daugiau segmentų bei kryžinį *bandhelm*’ą¹⁴. Deja, mūsų nagrinėjamo šalmo atveju, netinka nei vienas variantas, nes šalmas iš VDKM neturi per šalmo kupolą einančios centrinės juostos, o du segmentai – paprasčiausiai sutvirtinti vienas su kitu. Nepaisant to, dėl imituotų tvirtinančių juostų, šis šalmas turi būtent *bandhelm*’o arba itin retai pasitaikančio pusapvalio *spangenhelm*’o išvaizdą. Koks konkrečiai šalmo variantas imituotas negalime pasakyti dėl didelio pažeidimo kupolo viršuje – nesimato koku būdu imituotos linijos turėjo susikirsti. Bet kurio atveju, atsižvelgiant į šalmo išvaizdą, jį galime priskirti prie kryžinio bei keturių segmentų *bandhelm*’o arba itin reto pusapvalio *spangenhelm*’o variantų. Kadangi šis šalmas yra beveik taisyklingo pusrutulio formos, jo skersmuo – menkai išreikšto ovalo formos (ilgis – 220 mm, plotis – 207 mm). Artefakto kupolas pagamintas iš 1,5 mm, o tvirtinamasis lankas – iš 1,7 mm storio skardos. 50–51 mm aukščio lankas ir persidengiantys segmentai sutvirtinti kniedėmis, kurių galvučių plotis siekia 8 mm. Minėtieji segmentai persidengia 7 mm pločio juosta. Imitacinė *karkaso* arba *juostos* linija atvaizduota nevienodai. Apačioje, ties lanku, jos plotis siekia 19 mm, viršuje – 15 mm. Antroji imitacinė juosta – kiek siauresnė, vienodo, 11 mm, storio.

¹³ Ch. Miks, *Relikte eines frühmittelalterlichen Oberschichtgrabes?*, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 56, 2009, p. 396–402; F. Radic, *Tri šlema nadjena u Vidu kod Metkovic*a nijesu germaskog, nego slovenskog porijetla, *Starohrvatska prosvjeta*, 8, p. 42–55.

¹⁴ *Ten pat*, Abb. 4.

Šalmas iš Vytauto Didžiojo
karo muziejaus, X–XII a.
VDKM ginklų rinkinys, G-1551
Fotografas A. Užgalis

Išanalizavus *bandhelm* šalmų konstrukciją, paaiškėja, kad šalmas iš VDKM yra panašus į šio tipo šalmus tik pagal imituotus išorės bruožus. Neturint duomenų apie radavietę neįmanoma jo tiksliau datuoti ar priskirti konkrečiam periodui. Išorinis artefakto panašumas į *bandhelm*’ą rodytų, jog gaminant jį siekta atkartoti vienoje iš pirmojo tūkstantmečio epochų (Tautų kraustymosi, Vendelio, Vikingų) naudotų šalmų bruožus. Net ir apibendrinus turimus duomenis, pasakyti, koku konkrečiai periodu pagamintas šis šalmas, deja, negalime. Tikėtina, kad šią situaciją galėtų kiek pagerinti metalografinė šalmo analizė. Palyginus gautus duomenis būtų galima tikėtis ir kiek drąsesnių išvadų. Panašių, V a. datuojamų, dviejų šalmų iš Kroatijos metalografiniai tyrimai atskleidė įdomių rezultatų. Buvo ne tik patvirtintas datavimas, bet ir paaiškėjo, kad šie du šalmai buvo pagaminti naudojant vieno iš romėniškų šarvų (*lorica segmentata*) detales.

Panašu, kad atmesti Lietuvos tyrėjų išvadų jokia būdu negalima. Skandinavų įtaka, atsižvelgiant į šalmo konstrukciją ir formą bei lyginant su šalmais iš Vendelio ar *Gjermundbu* šalmu, yra tikrai galimà. Panašių diskusijų iki šiol kelia ir dar vienas pusapvalis šalmas, aptiktas 1968 m. Slonime¹⁵. Jo kupolo forma ir dalinė veido apsauga (vadinamieji *akiniai*) iš pirmo žvilgsnio primena skandinaviškus Vendelio ar Vikingų epochų šalmus. Slonimo šalmo skandinaviškos kilmės versija iki šiol yra pati populiariausia ir susilaukia daugiausia palaikymo būtent dėl šalmo išvaizdos. Ši teorija, pasiūlyta ir išplėta archeologės Fridos Gurevič¹⁶, ilgą laiką dominavo ir suteikdavo pagrindą įdomioms diskusijoms

¹⁵ Я. Зверуго, Археологические работы в Слониме, *Беларускія старажытнасці*, 1972, p. 173.

¹⁶ Ф. Гуревич, Внешние связи древнерусских городов Понеманья, *Краткие сообщения института археологии*, 1982, p. 44.

vikingų įtakos Vakarų Baltarusijos teritorijoje klausimu. Archeologas Jaroslavas Zverugo pastebėjo, kad šio šalmo forma primena Pavirvytės (Gudų) kapinyno garsiausiąjį radinį, ir priskyrė jį baltiškųjų šalmų grupei. Kupolo forma ir konstrukcija primena ir prūsiškąjį šalimą iš Dulokaimio (*Dollkeim*, dab. Kovrovo). Būtina paminėti ir tyrėjo Jurijaus Petrovo išvadas, padarytas analizuojant šį šalimą. Jo nuomone, šis šalimas yra trūkstama grandis tarp skandinaviškų *akiniuotųjų* ir rusiškų šalmų su vadinamosiomis puskaukėmis¹⁷. Vis dėlto ši teorija sunkiai tikėtina žinant vieno ir kito tipo šalmų paplitimo arealus. Norint šalimą priskirti kuriam nors tipui, labai padėtų ir tikslesnis datavimas. Tyrėjų nuomonė nevienoda – artefaktas datuojamas X–XI ir XI–XII amžiais. Deja, nevienodos tyrėjų nuomonės bei šalmo radimo aplinkybės jokios įtikinamesnės informacijos iki šiol nesuteikė. Paskutinis savo nuomonę apie šį artefaktą išdėstė baltarusių archeologas Mikalajus Plavinskis, jis mano, kad šalimas iš Slonimo atsirado susiliejus baltų ir Vakarų Europos tradicijoms¹⁸. Šis klausimas liko neatsakytas.

ŠALMAS IŠ PAKALNIŠKIŲ

Dar vienas kūginis šalimas, saugomas VDKM, išsiskiria ne tik papildoma, iš žieduočio pagaminta, kaklo apsauga – kaklatinkliu, bet ir aiškia radaviete. 1963 m. tuometinio Kauno Valstybinio istorijos muziejaus organizuota archeologinė ekspedicija tyrė smarkiai apardytą kapinyną, vėliau, nuo šalia esančios vietovės, gavusį Pakalniškių pavadinimą. Tuometinėje ekspedicijoje kapinyne aptikti 76 kapai, iš kurių net 68 – žirgų. Viename iš jų ir aptiktas šalimas su kaklatinkliu. Dvigubame kape vienas virš kito palaidoti maždaug 10–11 m. žirgai su aprangos detalėmis. Po apatiniu žirgu rastas smarkiai deformuotas (vertikaliai suspaustas) šalimas¹⁹. Iš tyrimų ataskaitos ir vėlesnio tyrimų autorės straipsnio, skirto šalmams, galime spręsti, kad šiuo metu muziejuje saugomas artefaktas yra šiek tiek apnykęs. Tikriausiai dėl stiprios korozijos nepavyko išsaugoti pačios šalmo viršūnės dalies, kadaise – su 10 mm skersmens *sagute*. Kadangi šiuo metu šalmo aukštis 205 mm, remiantis ankstesne informacija, galime apskaičiuoti, kad trūksta apie 55 mm viršūnės. Panašiai ir apačioje – suspausto šalmo plotis siekia 245 mm, bet atsižvelgiant į senesnius piešinius matyti, kad šalmo apatinė dalis ir kaklatinklis kiek apnykę. Neišlikusi ir tyrimų autorės minima šalmo priekinėje pusėje (ties kakta) buvusi 5 cm pločio metalinė juostelė su smulkiais

¹⁷ Ю. Петров, Древнерусские шлемы с полумасками, *Памятники старины. Концепции. Открытия. Версии*, 2, 1997, p. 142.

¹⁸ М. Плавінскі, Слонімскі шлем (датаванні і паходжанне), *Гістарычны Альманах*, VII, 2003, p. 144.

¹⁹ К. Габрюнайте, Локальные подражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве, *Acta Balto-Slavica*, 2, 1965, p. 115–133.

Šalmas iš Pakalniškių,
XII–XIII a. pirmoji pusė.
VDKM archeologijos rinkinys,
AR-830/105
Fotografas Artūras Užgalis

danteliais apatinėje dalyje. Nebesimato ir paties lanko bei jo pakraštyje buvusios smulkių taškučių eilės²⁰. Visgi, šalmo viduje, apačioje, galime pastebėti 15 mm pločio juostos, tikriausiai, juosusios visą šalmo apačią, žymes. Sudėtinga pasakyti, kokia buvo šios juostos (lanko ?) paskirtis. Galima tik spėti, kad ji galėjo būti skirta kaklatinkliui įtvirtinti. Šią prielaidą lyg ir patvirtina dvi maždaug 4–5 mm diametro kiaurymės, nutolusios viena nuo kitos apie 45 mm, jos, tikriausiai, ir buvo skirtos šiai detalei tvirtinti. Deja, tikslų buvusį jų skaičių galime tik spėti. Šalmas pagamintas iš vientisos 1,5–2 mm storio skardos. Nors artefaktas gerokai paveiktas korozijos ir kiek aptrupėjęs, jokių kniedijimo ar virinimo žymių nesimato. Dėl tų pačių pažeidimų apie kaklatinklio matmenis teisingiausia būtų spręsti atsižvelgiant į senesnius duomenis (ilgis – 25 cm, plotis – 32 cm). Žieduočio grandelių laikas ir korozija taip pat nepagailejo, todėl tik kelias iš jų galima išmatuoti. Žiedelių skersmuo – apie 10–11mm, vielutės skerspjuvis – 2–3 mm. Kniedijimo būdo išvelgti beveik neįmanoma. Pynimas – klasikinis (4x1). Šiuo atveju, kadangi šalmas turi žieduočio kaklatinklį, pagal grandinių šarvų tipologiją, norėtuši išgauti kiek įmanoma daugiau informacijos. Deja, palyginti su kitų tipų šarvais, grandinių šarvų analizei skirtų straipsnių yra gerokai mažiau dėl sudėtingesnės tyrimo galimybės. Apysveikiai muziejų fonduose saugomi grandininiai marškiniai dažniausiai yra iš šių šarvų periodo ir jų analizė neatspindi visos šio tipo raidos. Archeologinių kasinėjimų metu aptiktų žiedmarškių fragmentų tyrimas taip pat yra gana problemiškas dėl mažos radavietės bei dažnai smarkiai korozijos paveiktų kniedijimo vietų.

²⁰ R. Volkaitė-Kulikauskienė, Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu, *LTSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 2, 1965, p. 61.

Pastaruoju metu, norint gauti kuo daugiau duomenų iš archeologinės medžiagos, taikomi metalografijos metodai bei detali grandelių analizė. Gana išsamiai grandinių šarvų analizės metodus dar 1953 m. yra aprašęs britų tyrinėtojas ir garsus restauratorius Edvardas Martinas Bordžesas (*Edward Martin Burgess*). Autorius įspėja, kad nepaisant fragmento (ar visų šarvų) dydžio, kiekvienas plotelis turi būti kuo įdėmiau išnagrinėtas, įvertinant plika akimi matomus žiedelių dydžių ar pynimo skirtumus. Bendras grandinių šarvų *ornamento* tyrimas padeda nustatyti, ar jo nelygumą lėmė specialiai pasirinktas gamybos būdas²¹, ar tai – remonto pasekmė. Dėl tos pačios priežasties labai svarbus ir tikslus grandelių matavimas ir aprašymas, skirstymas į grupes²². Matuojant grandeles labai svarbu gauti kuo daugiau duomenų – pamatuoti diametrą, grandelės skerspjūvį ir vielutės formą (jei visa tai leidžia padaryti grandelės išlikimo būklė). Kitas svarbus elementas šiame procese, deja, retai taikytinas ir įmanomas, iš grunto ištrauktoms šarvų detalėms – žiedelio vielutės įvertinimas. Puikiai išlikusiose grandelėse kartais galima pamatyti vielos tempimo ar forminio kalimo žymių. Pagrindinis visavertei grandinių šarvų analizei reikalingas dėmuo yra kniedijimo spynelė. Dažnokai dėl smarkios korozijos šios grandelės vietos būna sunkiai įžiūrimos ir kniedijimo būdą belieka tik spėti naudojantis kitais turimais duomenimis. Vis dėlto geriausiai atvejais galima įžvelgti ne tik kniedės formą ar kalimo kryptį, bet ir žiedelio galų sujungimo kampą, o tai atspindi gamybos būdą ir yra labai svarbu tolesniam grandelių skirstymo procesui²³.

Archeologiškai aptiktiems grandinių šarvų fragmentams tirti yra pritaikomi visi kiti tyrimo metodai – pynimo, grandelių vielos skersinio pjūvio ir žiedelio sujungimo analizė. Tiriant grandeles šiais trimis aspektais yra pastebėta, kad jie tarpusavyje susiję ir priklausomi vienas nuo kito. Pavyzdžiui, atitinkamo skersinio pjūvio žiedeliai gali būti kniedijami tik jiems būdingu kniedijimo variantu ir supinami jiems įprastu būdu. Taip yra nustatomas šarvų tipas, bet reikėtų paminėti, kad ir naudojantis tokia atpažinimo sistema pasitaiko išimčių, kurių negalima nepaisyti. Pati žiedmarškė (rus. *кольчуга*) rusų tyrinėtojų pagal žiedelių sutvirtinimo variantus dar yra suskirstyta į potipius, t. y. suknydyta: 1) viena kniede, 2) dviem kniedėmis ir 3) vienoje pusėje įstatoma vinute. Paskutinis variantas yra laikomas pereinamuoju nuo žiedmarškės iki kito grandinių šarvų tipo – pancirio. Taip sutvirtintiems žiedmarškės žiedeliams būdingas apvalus,

²¹ Kartais pasitaiko skirtingų dydžių ar net formų žiedelių (dėl papildomos kai kurių vietų apsaugos), turinčių grandinių šarvų bei dėl tam tikrų specifinių rišimo būdų nevienodai sutvirtintų žiedmarškės gabalų.

²² Jei tokių įžvelgiama.

²³ M. Burgess, Further Research Into the Construction of Mail Garments, *Antiquaries Journal*, 33, 1953, p. 193–195.

o kartais šiek tiek ovalus skersinis pjūvis. Plokštiesiems žiedmarškių žiedeliams būdingas tvirtinimas viena kniede arba žiedelio galų sukalimas. Taip pat pasitaiko ir iš vieno metalo gabalo iškaltų žiedelių²⁴, bet pagrindinis ankstyvosios žiedmarškės skirtumas nuo vėlesnių grandinių šarvų yra abiejose žiedelio pusėse matoma kniedės galvutė. Deja, tiksliai nustatyti, kokio tipo žieduotis panaudotas šalmo iš Pakalniškių kaklatinkliui yra beveik neįmanoma. Dėl pernelyg prastai išlikusių grandelių kniedijimo *užraktų* beveik neįmanoma įžiūrėti, kokia kniedė naudota. Grandelių skersmuo bei skerspjūvio forma iš dalies primena kitus archeologinių tyrimų metu Lietuvoje aptiktus pavienius grandelės ar žiedmarškių fragmentus, datuojamus XII–XIII a. bei XIV a., iš Ruseinių, Tolišių, Obelių ar Bajorų kapinynų²⁵. Tikėtina, kad kiek didesnis vielutės skersmuo atsirado dėl korozijos. Dėl prastos šalmo, ypač kaklatinklio, būklės konservuojant nebuvo įmanoma visiškai nuvalyti žieduočio grandelių. Kaip jau minėta, iš daugybės žiedelių, sudarančių kaklatinklį, tiksliai pamatuoti galima vos kelis, kurių vielutės storis, dėl galimos korozijos produktų, taip pat kelia abejonių.

Žiūrint į šalmo formą ir atsižvelgiant į tai, kad jis pagamintas iš vientiso skardos gabalo, remiantis rusų ir lenkų tyrinėtojais galima teigti, kad VDKM saugomi kūginiai šalmai gaminti vietinių meistrų, kurie nusižiūrėjo šalmo formą iš rusiškų (arba Rytų Europoje paplitusių), o gamybos technologiją – iš vakarietiško šalmų²⁶. Ši autorių prielaida iki šiol yra aktuali, kaip ir siūlomas šalmo datavimas, kuris, įvertinus kartu su šalmu aptiktų archeologinių radinių datavimą, išlieka beveik nepakitęs. Vis dėlto, atsižvelgus į žirgo aprangos detalių pokyčius XIII a. Lietuvos kapinyuose, šalmo datavimą galima kiek patikslinti. Užuoat tyrėjų siūlymu datavus XII–XIII a., artefaktą būtų galima datuoti XII–XIII a. pirmąja puse.

ŠALMAS IŠ RUSIŲ

Paskutinis kūginis šalmas iškaltas iš vientiso 1–1,5 mm storio skardos gabalo. Gali būti, kad šalmo kūgis turėjo vertikalią kniedijimo (?) liniją – viename šone kūgio skarda turi tarsi sujungimo briauną. Kniedijimo žymių nesimato. Kūgio aukštis – 180 mm. Kadangi ši šalmo dalis tikrai deformuota ir apnykusi,

²⁴ Paprastai jie būdavo centriniai, *keturi į vieną* pynimo principo.

²⁵ V. Urbanavičius, *Obelių senkapio (Ukmergės r.) 1980 m. kasinėjimų ataskaita*, 1980, p. 30 (LIIR F. 1, b. 995); V. Vaitkevičius, *Bajorų kapinyno (Elektrėnų sav.) archeologinių tyrimų 2008 m. ataskaita*, 2009, p. 27, (LIIR F. 1, b. 5093); V. Vaitkevičius, *Bajorų kapinyno (Elektrėnų sav.) archeologinių tyrimų 2009 m. ataskaita*, 2010, p. 39, (LIIR F. 1, b. 5409).

²⁶ R. Volkaitė-Kulikauskienė, Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu, *LTSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 2, p. 67–68; K. Габрюнайте, Локальные подражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве, *Acta Balto-Slavica*, 2, 1965, p. 115–133

tiksliu išmatuoti kūgio apačios ovalo matmenų nėra įmanoma. Šalmo kūgis apačioje buvo apjuostas lanku, kuris kadaise buvo prie jo prikiedytas viena kniedžių eile (išlikusių ant kūgio kniedžių galvučių skersmuo – 7–8 mm). Nors šalmo apačioje buvęs lankas – atsikabinęs nuo kūgio, vis dėlto, ant pastarojo per visą apačią atsispaudusi lanko viršutinės dalies žymė leidžia nustatyti ir beveik tikslų buvusį šalmo aukštį. Atsižvelgiant į tai, kad lanko žymės ant kūgio plotis yra – 15 mm, o paties lanko – 60 mm ir, įvertinus turimą kūgio aukštį (180 mm), regis, viso šalmo aukštis turėjo siekti apie 225 mm. Šalmą juosiantis lankas – ovalo formos, kiek deformuotas ir neuždaras dėl atsikabinusių tvirtinančių kniedžių. Nepaisant to, galima išmatuoti apytikslį jo ilgį ir plotį, kurie atitinkamai sudaro 235 mm ir 212 mm. Atidžiau apžiūrėjus lanko kiaurymes, matyti, kad lankas buvo sujungtas keturiomis, tarsi keturkampiu išsidėsčiusiomis, masyviomis kniedėmis. Jų dydį rodo kiaurymių skersmuo – beveik 8 mm. Išlikusios ir dvi kraštinės, lankelį jungusios kniedės, kurių galvučių skersmuo atitinka kiaurymių skersmenį (8 mm). O dviem eilėmis lygiagrečiai viena kitos, palei visą lankelio perimetrą išsidėsčiusių kiaurymių skersmuo įvairuoja. Apatinėje eilėje nuo 4 iki 5 mm, viršutinėje – 7–8 mm. Kiaurymės viršutinėje lanko dalyje buvo skirtos šalmo kniedėms, tvirtinančioms šalmo kūgį prie lanko, todėl natūralu, kad jų skersmuo yra kiek didesnis už apatinėje eilėje esančių skersmenį. Kiek yra kiaurymių lanko viršutinėje eilutėje, tiksliai nustatyti nebeįmanoma dėl korozijos. Vis dėlto, labai panašu, kad šioje dalyje jų turėjo būti 14 ar 15. Lanko apačioje kiaurymės mažesnės ir išdėstytos tankiau. Iš viso jų – 26, įskaitant 6 kiaurymes su išlikusiomis kniedėmis. Galima spėti, kad jos buvo skirtos pošalmiui tvirtinti. Vis dėlto, šioje eilėje galime pastebėti ir kiek netipišką kiaurymių išsidėstymą – priešingoje lanko sujungimui pusėje šiek tiek neįprastose vietose išgręžtos dvi poros kiaurymių. Dvi 5 mm skersmens kiaurymės išgręžtos 5 mm atstumu viena nuo kitos ir tuo skiriasi nuo kitų, apatinės lanko dalies kiaurymių. Atstumas tarp šių dviejų kiaurymių porų yra 105 mm. O jų išsidėstymas priekinėje (?) šalmo dalyje tarsi sufleruoja, kad jos buvo skirtos dar papildomai kažką tvirtinti šalmo išorėje ar viduje.

Apžiūrint šalmo kupolą galima pastebėti ne tik dėl korozijos atsiradusių pažeidimų, bet ir dvi siauras (vertikalią ir horizontalią) kiaurymines kirtimų žymes. Įvertinus vertikaliosios kirtimo žymės ilgį (78 mm) ir formą, labai panašu, kad ji padaryta kirviu, smūgiuojant iš viršaus į apačią. Iš kiaurymės viršuje matomo praplatėjimo galima spėti, kad ginklas šalmą prakirto gana giliai ir šis smūgis jį dėvinčiam kariui galėjo būti lemtingas. Ko gero, kirviu padaryta ir vertikaloji kiaurymė (ilgis – 55 mm). Žvelgiant į šios kirtimo žymės formą, matyti, kad ginklas į šalmą įėjo ne tiek giliai, bet vis tiek turėjo siekti galvą ir smarkiai ją sužaloti.

Šalmas iš Rusių,
XIII–XIV a. I pusė.
VDKM ginklų rinkinys,
G-1550
Fotografas A. Užgalis

Datuoti šalną iš Rusių galima ne tik pagal jo formą ar konstrukciją. Kartu su šiuo artefaktu aptikti žąslai su masyviais laužtukais rodo, kad šis radinys, kaip ir šalmas iš Pakalniškių kapinyno, kadaise galėjo būti žirgo kapo dalis. Tokių žąslų kartu su pentiniais, balnakilpėmis ir ginklais aptinkama XIII–XIV a. datuojamuose Lietuvos kapinynuose. Naujausios tokių žąslų analogijos aptiktos 2012 m. tyrinėtame Bedugnės kapinyne (Trakų r., Senųjų Trakų sen.). Degintiniuose kapuose rasta ne tik panašių žirgo aprangos detalių, bet ir pentinų bei ginklų ir šarvų fragmentų²⁷. Palyginus su nagrinėjamu artefaktu siejamus žąslus ir Lietuvoje aptiktas jų analogijas bei atsižvelgus į šalmo charakteristiką, jį datuoti derėtų XIII–XIV a. I puse. Panašaus datavimo tikimybę patvirtina ir vaizduojamosios bei taikomosios dailės šaltiniai, kuriuose vaizduojami baltų ar lietuvių kariai su kūginiais šalmais. Ankstyviausias jų – šachmatų figūrėlė iš Krokuvos, datuojama XII–XIII a., vaizduoja stovintį šarvuotą karį su kalaviju ir skydu rankose²⁸. Beje, tai ankstyviausias žinomas tokio skydo (pavisos) atvaizdas, jo forma ir konstrukcija kildinama iš Lietuvos²⁹. Nors šie skydai kartais kildinami iš stačiakampių germaniškų ir keltiškų³⁰ skydų, o pats pavadinimas siejamas su Pavijos miestu, apie lietuvišką formą užsimenama aprašant anksty-

²⁷ G. Petrauskas, *Senųjų Trakų apylinkių (Trakų r., Senųjų Trakų sen., Bedugnės k.) žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2012 m. ataskaita*, 2013, (LIIR F. 1, b. 6169)

²⁸ A. Nowakowski, T. H. Orłowski, Dwa przedstawienia uzbrojenia baltyskiego w sriednowiecznej plastyce figuralnej z ziem polskich, *Archeologia*, VIII, 1984, p. 83–92.

²⁹ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2007, p. 88–89.

³⁰ Beje, Lietuvos archeologijos medžiaga taip pat liudija baltus naudojus tokios pat formos skydus.

vašias pavisas³¹. Šachmatų figūrėlėje galime išvelgti, kad karys vilki žvyniniais šarvais, kurių plokštelių apatinė dalis užapvalinta, jo galvą dengia kūgio formos šalmas ir žieduočio gobtuvas³². Panašūs šalmi vaizduojami ant lietuvių karių galvų ir garsiajame Marienverderio pilies kolonos kapitelyje, datuojamame XIV a. pirmąja puse.

Kitas labai įdomus ikonografijos šaltinis yra Henriko fon Heslerio (*Heinrich von Hesler*) veikalas *Teutonų ordino apokalipsė*³³. Vienoje iš XIV a. pradžios manuskripto iliuminacijų pavaizduota kova su pagoniška mitinių Gogo ir Magogo tautų kariuomene. Spėjama, kad priešininkų kariuomenės vadais pavaizduoti Teutonų ordino magistras ir Šventosios Romos imperijos imperatorius. Pagonių bei krikščionių kariuomenės, kaip ir būdinga to meto vaizdavimui, dėvi šio, manuskriptą menančio, laikotarpio šarvus. Analizuojant šią iliuminaciją natūraliai kyla klausimas, kieno pavyzdžiu XIV a. pirmos pusės Teutonų ordino raštininkai galėjo aprengti iliuminacijoje vaizduojamų apokalipsės metu pasirodysiančių mitinių Gogo ir Magogo tautų atstovus? Kaip žinoma, jau nuo XIII a. antrojo ketvirčio Ordinas, užkariavęs prūsus, agresiją nukreipė į pagoniškąją Lietuvą. Todėl galime spėti, kad minėtoje iliuminacijoje vaizduojami pagonyms galėjo būti pavaizduoti kaip pagrindiniai to meto Teutonų ordino priešai – lietuvių kariai, nešiojantys būtent kūgio pavidalo šalmus. Remdamiesi šių ikonografijos šaltinių datavimu, galime teigti, kad iš archeologijos žinomų kūginių šalmų datavimas galėtų būti praplėstas iki XIV a. pirmosios pusės ar bent amžiaus pradžios.

IŠVADOS

Kupolo formos šalmo iš VDKM datavimas gali būti praplėstas nuo V a. iki XI a. imtinai. Nors pastarojo artefakto tipas išlieka neaiškus, remiantis vizualiniu panašumu, jį galima priskirti *bandhelm* tipui.

Kūginių šalmų konstrukcija, forma bei ikonografijos duomenys rodo, kad Rytų ir Vakarų Europoje naudoti šalmi bei jų gamybos technologija buvo žinoma ir lietuvių žemėse.

Remiantis archeologijos duomenimis ir ikonografinė medžiaga, šalmas iš Rusių datuotinas XIII–XIV a. I puse.

Kokybiškai šalmų analizei reikalingi metalografiniai VDKM saugomų šalmų tyrimai.

³¹ H. Nickel, *Ullstein Waffnenbuch*, Frankfurt/M-Berlin-Wien, 1974, p. 25, 28–30.

³² A. Nowakowski, T. H. Orłowski, Dwa przedstawienia uzbrojenia baltyskiego w sriednowiecznej plastyce figuralnej z ziem polskich, *Archeologia*, VIII, 1984, p. 83–95.

³³ Torun, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. Rps. 44/III, k. 167v–168r.

XX A. 3–4 DEŠIMTMEČIO LIETUVOS KARIUOMENĖS TAKTIKOS MOKYMO ŠALTINIAI VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUJE

Lina Kasparaitė-Balaišė

1918 m. pabaigoje atkurta, vėliau išlaikiusi Nepriklausomybės kovų išbandymus, Lietuvos kariuomenė XX a. 3–4 dešimtmetyje buvo rengiama ir mokoma norint užtikrinti valstybės suverenitetą bei saugumą. Didžioji dalis minimo laikotarpio Lietuvos kariuomenės kovinio rengimo šaltinių yra saugomi Lietuvos centriniam valstybės archyve, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, o nedidelė dalis – Vytauto Didžiojo karo muziejaus (Muziejus) spaudos rinkinyje.

Šiame straipsnyje apžvelgsime Muziejuje saugomus šešis kovos taktikai mokytį skirtus šaltinius – 1931 m. įsteigtos Aukštosios karo mokyklos (nuo 1938 m. Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos) Generalinio štabo kursų teorinę medžiagą. Mokyklos tikslas buvo parengti Lietuvos kariuomenei kvalifikuotų karininkų: suteikti jiems specialių ir bendrųjų žinių bei perteikti modernų karinį mąstymą. Šios mokyklos absolventai turėjo gebėti savarankiškai spręsti visas valstybės saugumo problemas, būti visapusiškai pasirengę tarnybai generaliniame štabe, o po praktikos daliniuose – gebėti vadovauti visų pajėgų rūšių stambesniems junginiams¹.

Visi aptariamieji šaltiniai buvo publikuoti 1932 m. 100 egzempliorių tiražu. Generalinio štabo kursuose visus pagrindinius karinius dalykus dėstė generalinio štabo karininkai, baigę karo mokyklas užsienyje, o dėstant artimas temas buvo laikomasi principo, kad lektoriai būtų baigę tą pačią užsienio karo mokyklą².

Penkis iš dokumentų rengė gen. št. plk. lt. Kazys Grinius, vieną – gen. lt. Jonas Jackus. Abu karininkai realią kovos lauko patirtį, buvo išsilavinę, baigę užsienio šalių karo mokslo įstaigas. Tuometinis Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo valdybos III (operacijų) skyriaus viršininkas gen. št. plk. lt. K. Grinius buvo baigęs Sen Syro specialiąją karo mokyklą (*The École Spéciale Militaire de Saint-Cyr*) Prancūzijoje ir Belgijos generalinio štabo akademiją

¹ A. Ažubalis, R. Kazlauskaitė–Markelienė, A. Petrauskaitė, B. Puzinavičius, F. Žigaras, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius, 2007, p. 144.

² *Ten pat*, p. 146.

Gen. ltn. Jonas Jackus, 1933 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17333-770

(*Die Königliche Militärakademie*)³, Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos viršininkas gen. ltn. J. Jackus – Generalinio štabo akademiją (*Vysoká škola válečná*) Čekoslovakijoje⁴.

Muziejuje yra saugomas gen. ltn. J. Jackaus Generalinio štabo kursų Pėstininkų taktikos kursui parengtas vienas konspektas *Pėstininkų manevras ir jo elementai*⁵. Pats paskaitų kurso tikslas buvo nuodugniai išstudijuoti pėstininkų, kaip svarbiausios pajėgų rūšies, uždavinius, savybes, organizaciją, rengimo ir vadovavimo principus naudojant modernias karo technikos priemones ir koordinuojant veiksmus su kitomis pajėgų rūšimis⁶. Šią teorinę medžiagą gen. ltn. J. Jackus pradėjo dėstyti pirmąją Generalinio štabo kursų mokslo metų dieną – 1932 m. balandžio 1 d., po atidarymo iškilmių. Jos prasidėjo krašto apsaugos ministro plk. Balio Giedraičio sveikinimo kalba bei Vyriausiojo štabo viršininko ir kursų vadovo gen. ltn. Petro Kubiliūno įžangine paskaita apie Aukštosios karo mokyklos paskirtį ir kryptis. Gen. ltn. J. Jackaus paskaitos klausėsi ne tik kurso dalyviai, bet ir krašto apsaugos ministras, kursų vadovas, visi lektoriai bei iškilmių

³ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2003, t. III, p. 225–226.

⁴ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2004, t. IV, p. 16.

⁵ J. Jackus, *Pėstininkų manevras ir jo elementai*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, VDKM, S-18518.

⁶ *Ten pat*, l. 1.

svečiai⁷. Tai buvo pirmoji teorinė Generalinio štabo kursų paskaita, kurioje pats lektorius pažymėjo, kad jam *tenka ypatinga garbė – savo 1-ąją paskaitą pradėti darbą mūsų aukštojo karo mokslo šiandien įkurtame židinyje*⁸. Įžangoje autorius pabrėžė karių ir tautos rengimo ginkluotam konfliktui aktualumą, nepraradusį reikšmės iki šių dienų: *Tiesa, dabar [1932 m. – autorės pastaba] daug rašoma, o dar daugiau kalbama užkirsti kelią karui pasikartoti, bet, nepretenduodami būti pranašais, galime drąsiai pasakyti, kad visos tarptautinės konferencijos su visais kurtuazijos [mandagiais – aut. past.] gudravimais, visi paktai, vis tiek kaip juos vadintume, nieko ateityje nežada, kaip tik pasikartojimą panašaus, žinoma, geriau paruošto, moderniškesnėmis priemonėmis vedamo karo. <...> Besirengiančioms apginti savo nepriklausomybę mažoms tautoms, ypatingai mūsų tautai, svarbu nė vieną valandą neužmiršti to seno lozungo [Nori taikos – ruoškis karui – aut. past.], ir reikia būti pasiruošusiam nesuklupti nuo galingesnių agresingų kaimynų kiekvienu momentu galimų smūgių; tuos smūgius garbingai atremti. Todėl mūsų pareiga patiems nenuilstamai dirbti ir kartu ruošti visą savo tautą saugumo darbui*⁹. Paskaitos konspekte karininkas dėstė sąvokų *manevras* ir *pėstininkų manevras* aiškinimus: *manevras* – plačiąją prasme buvo operacinių kryptių parinkimas, pajėgų sutelkimas ir jų veiksmų koordinavimas siekiant numatyto tikslo (pajėgų veikimas mūšyje siekiant įvykdyti užduotį), o *pėstininkų manevras* – judėjimas nuo vienos vietovės linijos iki kitos naudojant ugnies galią. Taip pat čia autorius

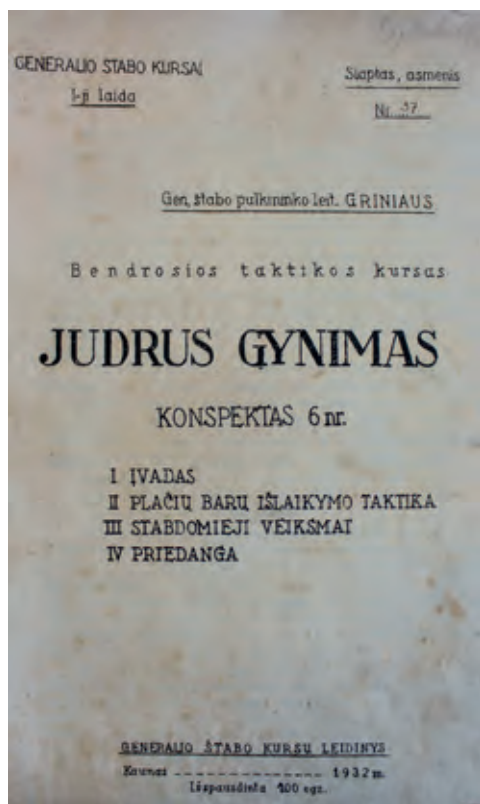
Leidinio *Pėstininkų manevras ir jo elementai* titulinis puslapis

VDKM spaudos rinkinys, S-18518

⁷ A. Ažubalis, R. Kazlauskaitė-Markelienė, A. Petrauskaitė, B. Puzinavičius, F. Žigaras, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940) ...*, p. 145.

⁸ Citata, J. Jackus, *Pėstininkų manevras ir jo elementai*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, VDKM, S-18518, l. 1.

⁹ Cit., *ten pat*, l. 3.

Leidinio *Judrus gynimas* titulinis puslapis
VDKM spaudos rinkinys, S-18509

ir šių ginklų naudojimo specifiką, aiškina jų bruožus, akcentuoja vadovaujančių karininkų sprendimų svarbą, parenkant ugnies priemones. Dokumente autorius pateikia ir nagrinėja tuomet galiojusią Lietuvos ir Čekoslovakijos kariuomenės statutų nuostatas, susijusias su pėstininkų pajėgų ugnies ir judesio naudojimu puolant bei ginantis. Lietuvos kariuomenės statuteuose puolimas apibūdinamas taip: *pradedančios puolimą pėstininkų pajėgos patenka į priešų ugnį, todėl turi įgyti ugnies persvarą, kad galėtų tęsti judesį, Čekoslovakijos – kai pėstininkų pajėgos dėl priešų ugnies negali judėti pirmyn, turi pasiekti ugnies persvarą ir tik po to tęsti judėjimą, naudodamos kovinių vienetų judu-dengiu principą*. Kaip matyti, abiejų kariuomenių statuteuose buvo formuluojamos vienodos nuostatos, jos reiškė, kad puldamos pajėgos negali judėti, kol neužtikrinta ugnies galia ir ugnies parama¹². Karininkas dokumente plačiai nagrinėja pėstininkų pajėgų

pateikia tuometinių karo teoretikų svarstymus apie ugnies ar judesio elementų svarbą mūšyje ir reziuumuoja, kad pėstininkų pajėgos turi būti judrios, išsiskiriančios išugdyta ypatybe pulti, vykdydamos puolimą naudoti ugnį, o artilerija ir aviacija turėtų teikti paramą¹⁰.

Gen. ltn. J. Jackus toliau plėtoja mintį, kad pėstininkų pajėgos privalo turėti ginkluotę, kuri užtikrintų ugnies galią ir leistų vykdyti savarankiškai kovos užduotis. Tokia ginkluotė turėjo būti: individualūs kario ginklai (šautuvas, automatinis šautuvas, rankinė ir šautuvo granatos, pistoletas, durtuvas bei dujokaukė), bendri (sunkusis, lengvasis, rankinis, prieštankinis, zenitinis kulkosvaidžiai) ir paramos (minosvaidžiai, bombosvaidžiai, mažo kalibro patrankos, mortyros, tankai ir tanketės)¹¹.

Gen. ltn. J. Jackus konspekte pateikia

¹⁰ *Ten pat*, l. 4–6.

¹¹ *Ten pat*, l. 7.

¹² *Ten pat*, l. 15–16.

veiksmus puolamosiose operacijose, šių pajėgų sąveikavimą su artilerijos pajėgomis, ypatingai akcentuoja ugnies galios reikšmę¹³, pabrėžia ir pėstininkų pajėgų galutinį tikslą – *palaužti priešo atsparumą ir suardyti jo ugnies sistemą. Pribaigti priešą teks dažniausiai pėstininkams lengvųjų kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi, šautuvų ir rankinėmis granatomis, pagaliau galutinai padiktuoti priešui savo valią audringos atakos durtuvų smūgiais*¹⁴. Gen. ltn. J. Jackus aptaria ir gynybines operacijas bei pėstininkų pajėgų veikimą, ugnies sutelkimą tokio pobūdžio mūšyje. Kaip nurodo autorius, Prancūzijos, Čekoslovakijos, Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kariuomenių statutuose gynybinių veiksmų pagrindas buvo pėstininkų ir artilerijos pajėgų ugnies sutelkimas ir įtvirtintos gynybinės pozicijos. Plačiau pateikiamas Čekoslovakijos pėstininkų rikiuotės statute reglamentuotas paaiškinimas, kad besiginančios pajėgos priešų puolimą pirmiausia sustabdys ugnimi, todėl jos turi iš anksto parengti ir išdėstyti ugnies priemonių sistemą visame gynybos rajone¹⁵. Kaip puolamuosiuose, taip ir gynybiniuose pėstininkų pajėgų veiksmuose autorius pabrėžė pėstininkų puolamąją dvasią, kuri, anot jo, užtikrins efektyvesnę ugnies galią. Kad efektyviai veiktų visose operacijose ir gebėtų įvykdyti visas užduotis, pėstininkų pajėgų kariai turėjo būti gerai parengti, gebėti taisyklingai atlikti manevrus, būti judrūs, ištvermingi ir atkaklūs. Šiuo atveju karių kovinė dvasia turėjo išskirtinę reikšmę, kaip pažymėjo gen. ltn. J. Jackus, *Žmogus ir dabar kovoja ne tik kūnu, bet ir dvasia*¹⁶. Kovinės dvasios arba, kaip autorius įvardijo, *dvasios jėgos* prasmę jis pateikia iš tos pačios Čekoslovakijos kariuomenės statuto: *Dvasios jėga kautynėse turi lemiamos reikšmės. Nugalėsime tik tada, kai būsime pasiryžę nugalėti. Reikia tikėti pasisekimu ir būti pasirengusiam pasiaukoti*, ir iš Lietuvos kariuomenės Pėstininkų rikiuotės statuto, kuriame karių kovinės dvasios svarba pateikiama panašiai, t.y. *Reikia turėti nepalaužiamą norą nugalėti, ir tikėti tuo nugalėjimu, būti pasirengusiam atiduoti tam savo gyvybę, reikiant atiduoti savo gyvybę dėl tėvynės labo, atiduoti ją kuo brangiausiai*¹⁷.

Gen. št. plk. ltn. K. Grinius rengti dokumentai buvo skirti Generalinio štabo kursų I laidos Bendrosios taktikos paskaitų kurso teorijai dėstyti. Muziejuje yra saugomi šio karininko rengti konspektai: *Judrus gynimas*¹⁸, *Divizijos ginamosios*

¹³ *Ten pat*, l. 19–22.

¹⁴ Cit., *ten pat*, l. 22.

¹⁵ *Ten pat*.

¹⁶ Cit., *ten pat*, l. 24.

¹⁷ Cit., *ten pat*, l. 25.

¹⁸ K. Grinius, Judrus gynimas, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *Vytauto Didžiojo karo muziejus* (toliau – VDKM), S-18509.

*kautynės*¹⁹, *Ugnies skraistė*²⁰, *Divizija eksploatuojant pasisėkimą ir persekiojant*²¹, *Štabų aktyvumas svarbesnėse operacijų fazėse*²².

Pirmasis konspektas *Judrus gynimas* yra skirtas trimis gynybinių operacijų mobilios gynybos veiksams apžvelgti: plačių barų (didesnių nei 10–12 km) išlaikymo taktiką, stabdomuosius veiksmus ir priedangos vykdymą. Anot dokumento, plataus taktinės paskirties kovos veikslių ploto išlaikymo taktika turėjo būti naudojama tuo atveju, kai besiginančios pajėgos turėjo išlaikyti plotą, kurio dydis ar vietovės savybės neleisdžia iš anksto jo įtvirtinti ir vykdyti pozicinių gynybos veikslių, paremtų ugnimi, o ne judesiu. Taigi, plačių barų išlaikymo taktika rėmėsi aktyvios gynybos veiksmais, kurių pagrindas buvo judesys, o ugnies elementas naudojamas tik tiek, kiek reikalingas judesiui atlikti. Konspekte stabdomieji veiksmai numatomi vykdyti, kada siekiama prieš pajėgas išvesti į iš anksto numatytą vietą ir ten joms padaryti nuostolių, taip pat siekiant išvengti lemiamo susidūrimo su stipresnėmis prieš pajėgomis, laimėti laiko savoms pajėgoms sustiprinti. O priedanga apibrėžiama, kaip abiejų aukščiau aptartų mobilios gynybos veikslių junginys²³. Gen. št. plk. lt. K. Grinius konspekte pateikia pavyzdžių iš Prancūzijos kariuomenės pratybų, pvz., 1929 m. pratybose Prancūzijoje buvo stengiamasi išbandyti plačių barų gynimo veiksmus, o mokymai atskleidė, kad padalinių valdymas, neturint pakankamai išvystytos ryšių sistemos, tokiose situacijose yra komplikuoatas, tik skyriaus vadai gali tinkamai valdyti savo padalinius, taip pat užtveriamosios ugnies²⁴ naudojimas ir pajėgų išdėstymas vietovėje į gilumą trukdė sutelkti ugnį²⁵.

Kita mokymo priemonė yra *Divizijos ginamosios kautynės*, ji turėjo karininkus mokyti gynybinio mūšio taktikos veikslių, palankioms sąlygoms iš anksto įtvirtinti vietovę. Čia, pagal galiojusias Pėstininkų statuto nuostatas, buvo nurodytas tokio mūšio principas – gynybiniai veiksmai pateisinami tik laikinai,

¹⁹ K. Grinius, *Divizijos ginamosios kautynės*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *VDKM*, S-18510.

²⁰ K. Grinius, *Ugnies skraistė*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *VDKM*, S-18516.

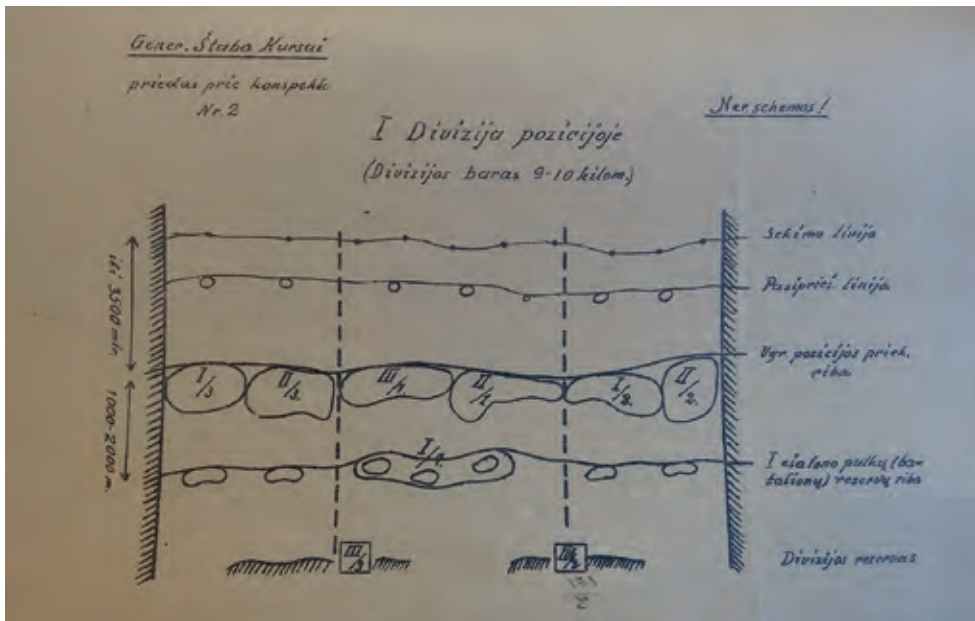
²¹ K. Grinius, *Divizija eksploatuojant pasisėkimą ir persekiojant*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *VDKM*, S-18527.

²² K. Grinius, *Štabų aktyvumas svarbesnėse operacijų fazėse*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *VDKM*, S-18530.

²³ K. Grinius, *Judrus gynimas*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *VDKM*, S-18509, l. 4–6.

²⁴ Užtveriamoji ugnis – ugnis tam tikrai erdvei ar plotui uždengti, o ne nutaikyta į vieną taikinį. Ši ugnies rūšis gali būti leidžiama į vieną arba į kelis ruožus vienu metu, *Enciklopedinis karybos žodynas*, red. Z. Kulys, E. S. Kisinis, V. Tininis, Vilnius, 2008, p. 649.

²⁵ K. Grinius, *Judrus gynimas*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, *VDKM*, S-18509, l. 2.

Leidinyje *Divizijos ginamosios kautynės* pateikta divizijos pozicijos schema
VDKM spaudos rinkinys, S-18510

kol siekiama tausoti savas pajėgas, norint jas panaudoti puolimui kitoje vietoje, arba kol vietos sąlygos nepalankios pulti ar norint laimėti laiko²⁶. Pagrindinis gynybinio mūšio veiksmų elementas – užtveriamoji ugnis, jis dokumente yra apibūdinamas, nurodomi jo naudojimo principai ir specifika²⁷. Gen. št. plk. ltn. K. Grinius tekste detalai aptaria, kaip kovos veiksmams tinkamai pasirinkti vietovę ir įrengti kovos pozicijas²⁸. Kadangi paskaitos tema buvo orientuota į divizijos dydžio taktinio junginio veikimą, buvo pateikiami ir konkretūs nurodymai, kokius rašytiniu būdu užfiksuotus sprendimus ir kada turėtų priimti divizijos vadas, rengdamasis gynybiniam mūšiui, t. y. pagrindinė mūšio idėja, svarbiausios kovos pozicijos, pajėgų išdėstymas, artilerijos ir priedangos pajėgų uždaviniai²⁹. Gynybinis mūšis dokumente išskirtas į kelis etapus: gynybos plano sudarymas (pėstininkų ir artilerijos pajėgų ugnies planas, prieštankinės apsaugos planas, ryšių organizacija, logistikos ir evakuacijos planas, inžinerinių darbų planas) bei kovos eiga, joje akcentuota divizijos vado prerogatyva, t. y. ugnies

²⁶ *Pėstininkų rikiuotės statutas, II dalis, pėstininkų veiksmai manevrinėse kautynėse*, Vyriausiojo štabo Spaudos ir švietimo skyrius, Kaunas, 1931, p. 6–7.

²⁷ K. Grinius, *Divizijos ginamosios kautynės*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, VDKM, S-18510, l. 1–2.

²⁸ *Ten pat*, l. 2–5.

²⁹ *Ten pat*, l. 6–11.

T U R I N Y S

I. Į V A D A S

II. UGNIES SKRAISTĖS SAVOJA

III. KONKRETUS UGNIES SKRAISTĖS PAVYZDYS

- Vietovė
- S. k. tinklas
- Priešilektuvinė apsauga
- Artilerijos parama
- Prieštankinė apsauga

IV. ISTORINIS 1918 METŲ PAVYZDYS

V. UGNIES SKRAISTĖS SUDARYMO IŠVADOS

a) Ugnies skraistės sudarymo technika

- Sekimo taryba
- Ugnies priemonių išstatymas
- Ugnies planas
- Silpnosios ugnies skraistės pusė

b) Ugnies skraistės pritaikymas

VI. UGNIES SKRAISTĖS LIKVIDAVIMAS (konkretus MULTIEN nuotykis)

VII. UGNIES SKRAISTĖS LIKVIDAVIMO REALIACIJA (1918 m. VII.)

- Liepos 18 diena
- Naktis 18 liepos 18 ir 19
- Liepos 19 diena

VIII. UGNIES SKRAISTĖS PUOLIMO IŠVADOS

PRIEDĖLIAI

Schema 1 nr. – Ugnies skraistės schema.

Schema 2 nr. – Konkretus ugnies skraistės įrengimas

Schema 3 nr. – VI prancūzų armijos padėtis 1918 m.
liepos mėn. 18, 19 ir 20 d. d.

Schema 4 nr. – Padėtis prancūzų N korpso bare.

— — —

Leidinio *Ugnies skraistė*
turinys
VDKM spaudos rinkinys,
S-18509, l. 2

valdymas, rezervo pajėgų naudojimas ir informacijos apie priešą pajėgas nuolatinio rinkimo organizavimas, veiksmai įtvirtinto kovos veiksmų ruožo priešakinėse ir gynybos pozicijose³⁰. Pabaigoje buvo pabrėžta, kad visi gynybos veiksmai turi būti aktyvūs³¹. Reikia pažymėti, kad rengiant šį mokomąjį konspektą gen. št. plk. lt. K. Grinius rėmėsi savo asmenine patirtimi, įgyta Prancūzijos karo mokslo įstaigoje.

Dar vienas šio karininko parengtas dokumentas *Ugnies skraistė* buvo skirtas specifiniam užtveriamosios ugnies paleidimo būdai, numatytam naudoti gynybiniame mūšyje, kai buvo siekiama ribotam laikui pristabdyti priešą puo-

³⁰ *Ten pat*, l. 13–17.

³¹ *Ten pat*, l. 18.

Leidinio *Divizija eksploatuojant pasisekimą ir persekiojant* titulinis puslapis
VDKM spaudos rinkinys, S-18527

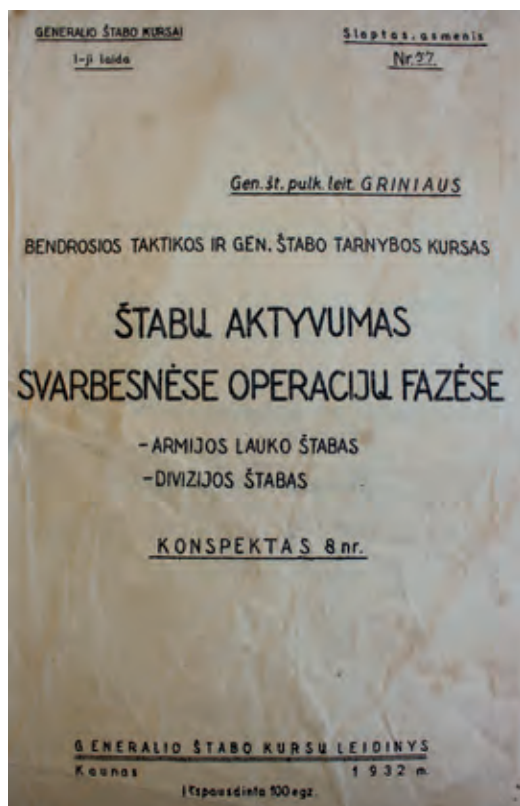
variantais³³. Pavyzdžių iš karo veiksmų užsienio valstybėse gausu buvo todėl, kad gen. št. plk. ltn. K. Grinius paskaitos konspektui rengti naudojo Sen Syro specialiojoje karo mokykloje dėstyto medžiagą.

Dar vienos Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo valdybos III (operacijų) skyriaus viršininko rengtos paskaitos *Divizija eksploatuojant pasisekimą ir persekiojant* medžiaga yra skirta nagrinėti lemiamiems puolamojo mūšio etapams, t.y. teritorijos užėmimui, pajėgų veržimuisi į priešų gynybos gilumą ir jų išstūmimui. Konspekto turinyje yra pateikiami sumodeliuoti galimi puolančių ir besiginančių pajėgų veiksmai, organizacija, jų vertinimas, užduočių vykdymo būdai šių etapų metu. Taip pat aptariama, kaip organizuoti vadovavimą, kuris, organizuotai puolant priešų pozicijas, kol bus įvykdyta ataka, ir esant svarbiam sėkmės faktoriui, t. y. kovinių vienetų bendradarbiavimui ir jų veiksmų ko-

limą plačiuose kovos veiksmų plotuose, nagrinėti. Šis sąvokos *ugnies skraistė* aiškinimas yra pateiktas dokumente, kadangi, kaip pažymi pats dokumento autorius, tuo metu tai buvo naujas terminas, kuris buvo vartojamas Vokietijos, Prancūzijos ir Rusijos kariuomenėse³². Šiam ugnies paleidimo būdui išaiškinti karininkas naudoja pavyzdį, pritaikytą Prancūzijos vietovei, smulkiai pateikia galimus ugnies naudojimo variantus, atsižvelgdamas į vietovės sąlygas ir eventualesius priešų veiksmus. Informacijai įsisavinti pateikia realų pavyzdį iš Pirmojo pasaulinio karo – Prancūzijos ir Vokietijos ginkluotųjų pajėgų mūšį, kuriame Vokietijos pajėgos panaudojo šią ugnies rūšį ir pasiekė teigiamų rezultatų, taip pat – sumodeliuotą Prancūzijos ir Vokietijos pajėgų kovos veiksmų atvejį su galimais aptariamais užtveriamosios ugnies leidimo būdo

³² K. Grinius, *Ugnies skraistė*, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, VDKM, S-18516, l. 1–2.

³³ *Ten pat*, l. 11–15.

Leidinio *Štabų aktyvumas svarbesnėse operacijų fazėse* titulinis puslapis
VDKM spaudos rinkinys, S-18530

dėstytos paskaitos pagrindu gen. št. plk. ltn. K. Griniaus parengtame trisdešimt aštuonių puslapių dokumente labai nuosekliai ir detalčiai išdėstyti visų štabo skyrių veiklos aspektai, kurie, kaip rašoma, yra *spėjamai geriausio darbo metodo apibūdinimai*³⁶.

Trumpai aptarus Muziejuje saugomus Lietuvos kariuomenės taktikos mokymo šaltinius, galima konstatuoti, kad juose autoriai perteikė savo profesinę patirtį ir Čekoslovakijos bei Prancūzijos karo mokslo įstaigose įgytas žinias. Visi aptartieji dokumentai, skirti karininkus mokyti vadovavimo, buvo parengti remiantis vienos ar kitos šalies karybos idėjomis. Tai buvo vienas iš būdų skleisti užsienio valstybių karo mokslo žinias Lietuvos kariuomenėje.

ordinavimui, yra centralizuotas, o kintant situacijai ir pradėdant veržtis į priešų gynybos gilumą turi būti decentralizuotas, t. y. pereiti prie tikslinio vadovavimo³⁴. Karininkas konspekte, remdamasis Prancūzijos karo mokslo idėjomis, pateikia taisyklę, kad centralizuotas vadovavimas (divizijos vado prerogatyvoje) taikomas tol, kol pajėgos šaudo nepertraukiama ugnimi, tikslinis (pulko vadų prerogatyvoje) – kilus nenumatytiems priešų gynybos veiksams³⁵.

Kitas konspektas *Štabų aktyvumas svarbesnėse operacijų fazėse* yra apie divizijos štabo veiksmus skirtingomis karo operacijų fazėmis: žygio, artėjimo, kontakto, puolimo, atakos, teritorijos užėmimo, pajėgų veržimosi į priešų gilumą bei jo išstūmimo, atsitraukimo ir stabdymo. Prancūzijos generalinio štabo akademijoje

³⁴ K. Grinius, Divizija eksploatuojant pasisekimą ir persekiojant, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, VDKM, S-18527, l. 1–7.

³⁵ *Ten pat*, l. 15.

³⁶ K. Grinius, Štabų aktyvumas svarbesnėse operacijų fazėse, Generalinio štabo kursų leidinys, 1932, VDKM, S-18530, l. 2.

IŠ RESTAURUOTŲ EKSPONATŲ ISTORIJOS. VITEBSKO LIETUVIŲ BATALIONO VĒLIAVA

Eglė Grigaitienė

Svarbią vietą Vytauto Didžiojo karo muziejaus kolekcijoje užima lietuvių tautinių karinių dalinių Rusijoje vėliavos. Šios istorinės vertybės yra Lietuvos kariuomenės formavimosi ženklai.

1915 m. rudenį kai kuriems lietuvių veikėjams bei karininkams kilo mintis kurti Rusijoje tautinę lietuvių kariuomenę. Palankios aplinkybės šiai idėjai įgyvendinti susidarė tik po 1917 m. vasario revoliucijos. Vykstant politinei destabilizacijai ir plečiantis tautiniam sąjūdžiui Rusijoje, įvyko du lietuvių karių suvažiavimai, buvo įkurta didelė karių sąjunga¹, kuri darė įtaką lietuvių tautinių dalių, tarp kurių buvo ir Atskirasis Vitebsko lietuvių btalionas, formavimuisi.

Pagal 1917 m. birželio 9 d. fronto štabo įsakymą rugpjūčio 24 d. buvo suformuotas atskiras lietuvių dalinys. Dėl lietuvių narsos jį pavadino *I osobyj litovskij batalion*, o lietuviai jį vadino *Pirmuoju atskiru lietuvių batalionu*². Dalinys turėjo dvi vėliavas: dvipusę su užrašais *І=ЫІІ ЛІТОВСКІІ БАТ=НЬ* ir *LAY GIVUOJA LAISVA IR NEPRIGULMINGA LIETUVA*³ bei vienpusę vėliavą su užrašu ant kaspino *Tėgyvuoja Laisva Lietuva*⁴. Dar viena vėliava buvo įteikta Kijevo Lietuvių Tautos Tarybos⁵. 1917 m. spalio mėnesį Berdičeve bataliono iniciatyva sušauktame Pietų ir Vakarų fronto karių suvažiavime⁶ šią vėliavą įteikė Atskirojo lietuvių bataliono Vitebske atstovui praporščikui Jonui Pupkiui-Puikūnui⁷.

1918 m. kovo 15 d. batalionui vadovavęs karininkas Antanas Juozapavičius paskelbė įsakymą batalionui išsiformuoti⁸. Išformuojant batalioną, jo komitetas

¹ Vytautas Lesčius, Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 10, 2002, Vilnius, p. 35.

² Lietuvių atskirasis batalionas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIII, 2008, Vilnius, p. 154; I atskiras lietuvių batalionas Vitebske, *Karys*, 1937, Nr. 37–38, p. 1051.

³ *KM eksponatų registracijos žurnalas II*, p. 133.

⁴ *Ten pat*, p. 102.

⁵ Lietuvių karių sąjūdžio ir tautinių lietuvių dalių Rusijoje 1917–1919 m. dalyvių pirmasis suvažiavimas (L.K.S.S.), *Karys*, Nr. 37–38, 1937, p. 1024.

⁶ I atskiras lietuvių batalionas Vitebske, *Karys*, Nr. 37–38, 1937, p. 1051.

⁷ V. Lesčius, Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos, *Lietuvos istorijos studijos...*, p. 551.

⁸ I atskiras lietuvių batalionas Vitebske, *Karys*, 1937, Nr. 37–38, p. 1052–1053.

Paveikslas *Lietuvių demonstracija Vitebske 1917. V. 1 d.*

Dail. Z. Petraavičius (1862–1955), 1937 m.

VDKM meno rinkinys, D-410

Rusijos kariuomenės lietuvių karių delegatai Pietų ir Vakarų fronto karių suvažiavime Berdičeve, Ukraina. 1917 m. Kijevo lietuvių tautos tarybos dovanota vėliava įteikta Atskirojo lietuvių bataliono Vitebske praporščikui Jonui Pupkiui-Puikūnui

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-236-1

nutarė, kad bataliono vėliava, buvęs Lietuvos nepriklausomybės siekio ir bataliono ženklas, turi būti pristatyta į Lietuvą ir perduota Vyriausiajai Lietuvos valdžiai, o jos nesant – Lietuvių mokslo draugijai. Vėliavą turėjo pristatyti trys išrinkti komisijos nariai: S. Balčytis, J. Jurgelionis, J. Šarauskas⁹. Dvi bataliono vėliavos ir dokumentai buvo išsaugoti, pargabenti plk. J. Šarausko ir įteikti kariuomenės vadovybei. Tikslī data, kada vėliava pateko į Vytauto Didžiojo karo muziejų, nežinoma.

1937 m. vykusio 1917–1919 m. lietuviško tautinio karių sąjūdžio dalyvių suvažiavime buvo įneštos ir pagerbtos visos lietuvių batalionų, buvusių Rusijoje, vėliavos, taip pat ir ši Atskirojo lietuvių bataliono Vitebske vėliava. Savo kalboje Vytauto Didžiojo karo muziejaus viršininkas brg. gen. V. Nagevičius pabrėžė, kad šios vėliavos buvo saugomos kaip didžiausios tautos relikvijos¹⁰. 1951 m. ji kartu su kitomis karinėmis vėliavomis buvo perduota į LTSR VRM centrinę archyvą pagal aktą Nr. 59 ir sugrąžinta į muziejų tik 1990 m.

Šiuo metu mūsų muziejus saugo dvi Atskirojo lietuvių bataliono Vitebske vėliavas. Besirengiant 2018 m. parodai *Atgimusi po sunaikinimo*, skirtai Lietuvos Respublikos kariuomenės 100-mečiui paminėti, buvo restauruota Kijevo lietuvių tautos tarybos dovanota vėliava.

Praėjus beveik 100 metų, kai vėliava buvo įteikta Atskirajam lietuvių batalionui Vitebske, reikėjo imtis tam tikrų priemonių norint išsaugoti šį svarbų ir unikalų eksponatą, kad jo istoriją galėtume papasakoti ne tik šiandien, bet ir dar po šimto metų.

Vėliavos restauravimo procesas truko beveik metus (2016–2017 m.). Vėliava buvo detalīai aprašyta, surinkta istorinė medžiaga, atlikti cheminiai tyrimai, procesas fiksuotas dokumentais bei fotografijomis.

Vėliavos forma beveik kvadratinė, jos matmenys 980 × 950 mm, ir 100 mm ilgio kutai trijose kraštinėse. Vėliava pasiūta iš vilnos, dvipusė, trispalvė, pagrindas – trys įstrižos audinio juostos: žalia, balta ir raudona, apsiūta tokių pačių spalvų kuta. Averso akcentas – septynkampis skydas – aplikacija su išsiuvinėtu Vyčiu, įrėmintu trispalve juoste. Skydą puslankiu juosia išsiuvinėtas šūkis *Lai gyvuoja laisva Lietuva!* Vėliavos reversas kuklesnis. Lygiagrečiai trims kraštinėms (šonas–viršus–šonas) tokiu pačiu raštu kaip ir averse išsiuvinėtas užrašas *Pirmasis lietuvių batalionas* (Pirmasis Lietuvių Batalionas). Centre dviejose eilutėse užrašas *1917 Kijevas*.

⁹ Lietuvių karių sąjūdžio ir tautinių lietuvių dalių Rusijoje 1917–1919 m. dalyvių pirmasis suvažiavimas, (L.K.S.S.), *Karys*, Nr. 37–38, 1937, p. 1024.

¹⁰ *Ten pat*, p. 1024.

Vėliava puošni – trispalvių vilnonių audinių, šilkinio skydo ir kutų derinys išryškina tekstūros ir spalvų kontrastą. Šilkinės apvadinės juostelės ir kutai įrėmina centrą bei akcentuoja kontūrą. Žirgas ir raitelis detalizuoti, siuvinėti šilkiniais siūlais šešėliavimo technika. Raidėms dekoratyvumo suteikia šilkiniais siūlais virvele siuvinėtos raidės su tuščiaviduriais *pilveliais* ir iškiliais pilnaviduriais apskritimais. Duomenų, kas pagamino vėliavą, nėra.

Atskirojo lietuvių bataliono Vitebske vėliava (1917 m.) prieš restauravimą
VDKM daiktų rinkinys, E-6231

Būklė prieš restauravimą

Vilnonis audinys buvo padengtas storu dulkių sluoksniu, purvinas, išretėjęs ir smarkiai sukandijęs, nusėtas daugybės įvairaus dydžio kiaurymių. Mažiausiai pažeistas raudonos vilnos audinys ir aplikacija su raiteliu. Šilkinės apvadinės juostelės sudulėję, iširę, ypač juosiančios skydą. Vietomis sutrūkinėjęs tinklelis, prie kurio tvirtinti kutai. Raidžių siūlas susilpnėjęs, sutrūkinėjęs, pavieniai dygsniai iširę.

RESTAURAVIMO DARBŲ EIGA

Cheminiai tyrimai

Prieš restauruojant šį vertingą eksponatą cheminius tyrimus atliko restauravimo technologė Dalia Panavaitė. Tyrimams paimta dvylika vėliavos audinio, aplikacijos, apdailos juostelės, siuvinėjimo ir susiuvimo siūlų mėginių. Atlikta morfologinė ir FT-IR spektrinė mėginių analizė, išmatuotas audinių ir siūlų rūgštingumas (pH). Mėginiai nufotografuoti per mikroskopą atspindėtoje šviesoje. Nustatyta audinių ir siūlų kilmė, audimo būdas, rūgštingumas.

Gelsvas vilnonis ruoželinio pynimo audinys. Mėginio nuotrauka per mikroskopą (x7)

Žalios spalvos šilkinis atlasinio audimo aplikacijos audinys ir rudos spalvos medvilninis susiuvimo siūlas. Mėginio nuotrauka per mikroskopą (x25)

Restauravimo darbai

Vėliava buvo išmontuota ir abi jos pusės restauruotos atskirai. Nusiurbtos dulkės. Audinys valytas chemiškai, naudojant tamponus, traukos spintoje. Paruošti ir nudažyti siūlai. Ypatingą dėmesį reikėjo skirti siūlų gelsvam audiniui adyti paruošimui, kadangi audinys buvo netolygiai išblukęs ir papilkėjęs. Natūralūs vilnoniai siūlai buvo dažyti augaliniais dažais. Naudotos augalų dalys – lapai ir žiedai. Didesni sukandiję plotai buvo pamušti ir užadyti. Pamušti naudotas gazo audinys, dažytas tekstilniais dažais. Išsiuvinėti iširę raidžių dygsniai. Skydo šilkinė apvadinė juostelė iš abiejų pusių pamušta tokiu pačiu audiniu ir pridaigstyta. Kontūro apvadinė juostelė pamušta iš vidinės pusės, kiaurymių vietose pamušta iš abiejų pusių. Iširęs tinklelis, prie kurio buvo tvirtinti kutai, surištas. Visi išardyti elementai pridaigstyti. Vėliava sumontuota ir išlyginta. Visas procesas buvo fotografuojamas ir aprašomas.

Žalia ripsinio pynimo apdailos juostelė. Metmenų ripsas – žalios spalvos šilkiniai metmenys ir baltos spalvos ataudų siūlas. Mėginio nuotrauka per mikroskopą (x10)

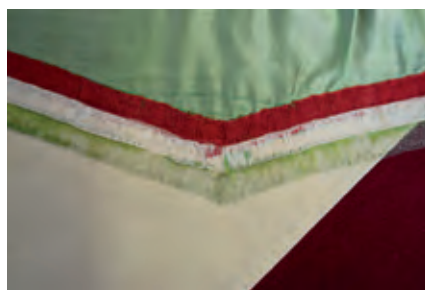
Vėliavos averso fragmentas prieš restauravimą

Vėliavos averso fragmentas po restauravimo

Aplikacijos averso fragmentas prieš restauravimą

Aplikacijos averso fragmentas po restauravimo

Vytauto Didžiojo karo muziejus saugo ir daugiau lietuvių tautinių karinių dalinių Rusijoje vėliavų. Šios istorinės vertybės yra svarbios istorijos liudininkės. Atskirojo lietuvių bataliono vėliava – unikalus ir retas eksponatas – tapo lietuvių tautinio sąjūdžio, nepriklausomybės siekio simboliu, kurį turime išsaugoti šių dienų bei ateities kartoms.

Atskirojo lietuvių bataliono Vitebske vėliava (1917 m.) po restauravimo
VDKM daiktų rinkinys, E-6231

2017 METŲ ĮDOMIAUSI EKSPONATAI

Janina Karosevičiūtė

Priartėjome prie 2018 jubiliejinių metų slenksčio. Valstybė ir kariuomenė mini 100-mečio sukaktį. O kuo turtingi muziejui buvo 2017-ieji? Į muziejaus rinkinius priimta 6 050 eksponatų. Nuoširdžiai dėkojame visiems dovanojusiems, perdavusiems šeimos relikvijas, taip pat steigėjui – Krašto apsaugos ministerijai, Lietuvos kariuomenei, kuri tęsia 1921 m. pradėtą tradiciją perduoti muziejui svečių įteiktas dovanas, kariuomenės ginklų ir amunicijos. Tai ne tik eksponatai, bet ir atmintis to, ką turime ir norime išsaugoti ateities kartoms.

Pirmiausiai norisi paminėti eksponatus, perduotus Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) muziejaus. Visi rinkiniai papildyti šio muziejaus kolekcija. Į Daiktų rinkinį perduotos LŠS 1-osios Kauno rinktinės 48-ojo *Spindulio* šaulių būrio, Viskonsino lietuvių šaulių būrio išėivijoje vėliavos, išėivijos šaulių uniformos: Irenos Pečiulienės, Vito Šukevičiaus, Algirdo Zenkaus, 1990–1991 m. atkurta Lietuvos šaulių sąjungos uniforma, reta uniforminė šaulių sąjungos šaulės Adelės Kolytaitės 1938 m. suknelė, pareigybiniai ženklai, raiščiai, antsiuvai, kokardos ar antpečių movos, spaudų matricos ir kt. Iš viso buvo 150 eksponatų, papildžiusių šaulių atributika Daiktų rinkinį.

Į Fotonuotraukų rinkinį pateko: Lietuvos Šaulių sąjungos 27-osios rinktinės Vytauto kalno 37-ojo šaulių būrio albumas; Juozo Armonaičio-Triupo, Žalgirio rinktinės partizano, kario savanorio šeimos albumas (XX a. 5 deš.–XX a. 10 deš.); Išėivijos LŠS narių vizito Lietuvoje nuotraukų albumas (1992 m.); Išėivijos LŠS Lietuvos karaliaus Mindaugo šaulių kuopos albumas (XX a. pab.–XXI a. pr.); Pirmojo Kanados šaulių suvažiavimo Toronte nuotraukų albumas (1968-06-22–1968-06-23); Išėivijos LŠS garbės šaulio Klemenso Stravinsko albumas; LŠS garbės narės Onos Mikulskienės asmeninis albumas (1935–2001). Iš viso 1 325 nuotraukos, atspindinčios šaulių sąjungos veiklą Lietuvoje ir išėivijoje.

Numizmatikos rinkinys papildytas 65 eksponatais. Tai Šiaurės Amerikos Baltijos atletikos federacijos (BAFNA) žaidynių, LŠS jaunųjų šaulių XV sporto varžybų medaliai, LŠS garbės šaulio ženklelis *Šauliui saugojusiam popiežių*, šaudymo varžybų *Marksmanship* klasės 1-osios vietos ženklai, LŠS vado ženklo miniatiūra, Juozo Armonaičio-Triupo apdovanojimai ir kt.

Kaipgi šauliai be ginklų... Tai ir savadarbis pistoletas (SSRS), šautuvas *Mosin-Nagant* (SSRS, Iževsko g-kla), nupjautavamzdis šautuvas *Mosin-Nagant* (Iževsko g-kla, 1942 m.), pistoletas kulkosvaidis *Vytis-2* (Lietuva, 1991 m.), armatūros nuopjova – savanorių, budėjusių 1991 m. Aukščiausiosios Tarybos rūmuose, ginklas.

Išėivijos LŠS leidiniai įvairių sukakčių proga, šaulių sąjungos Romo Kalantos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo kuopų protokolai, garbės šaulių Vytauto Zenkaus ir Klemenso Stravinsko, Jono Šostako, Stasio Jokubaičio dokumentai, Juozo Armonaičio-Triupo dokumentai ir kt. (iš viso 287).

Dar viena didelė pasiekusi muziejų kolekcija – Romualdo Juozo Juodenio iš Lazdijų rajono dovanoti tėčio Juozo Juodenukio Lietuvos kariuomenės karininko, pasienio policininko fotografijų albumai, dokumentai, apdovanojimai (508 vnt.). Tai mokslo, karjeros, šeimos istorija. Jo nuopelnai valstybei įvertinti Vytauto Didžiojo V laipsnio ordinu, Lietuvos Nepriklausomybės medaliu, Latvijos išsivadavimo karo 10-čio medaliu. Jo, kaip ir dažno lietuvių, biografija marga: gimimo vieta Mogiliovas, vėliau mokslai Rygoje, ten pat pradžia karinės tarnybos, o 1920 m. gegužės mėn. grįžo į Lietuvą.

Audronė Elvikis, gyvenanti JAV, perdavė muziejui išsaugotas senelio, Lietuvos kariuomenės brg. gen. prof. Stasio Dirmanto nuotraukas ir dokumentus. Dauguma nuotraukų, datuojamų 6–8 deš., atspindi veiklą išėivijoje, dokumentai – veiklą Lietuvoje iki 1941 m.

Be minėtų LŠS eksponatų, muziejaus Daiktų rinkinys papildytas dar 262. Į muziejų pateko Danijos kariuomenės kario švarkas, kelnės, batai, diržas, amunicija ir ekipuotė, šalikas, šarvinė liemenė. Vytautas Navaitis dovanavo savo tėčio Lietuvos karo aviacijos lakūno, aviacijos dim. plk. ltn. Antano Navaičio (Navicko) laikrodžius, dovanotus ministro pirmininko Gedimino Kirkilo. Išėivijos LŠS jūrų šaulių kuopos *Klaipėda* vadas Giedrius Bikulčius muziejui padovanojo 1978 m. modelio švarką, dėvėtą Jūrų šaulių kuopos *Klaipėda* šaudymo pratybose. JAV gyvenantis Jonas A. Stundžia padovanojo muziejui Lietuvos kariuomenės 3-iojo dragūnų *Geležinis vilkas* pulko raitelio kepurės kokardos kopiją, atkurta pagal XX a. 3-iojo dešimtmečio nuotraukas. Rekonstrukcijos autorius Irmantas Vyšniauskas.

Muziejui perduotos ir gen. mjr. Almanto Leikos dovanos: suvenyras – Mechanizuotosios pėstininkų brigados *Geležinis vilkas* karių dovana gimtadienio proga (2013 m.), suvenyras, pagamintas iš 105 mm modelio M14B1 artilerijos sviedinio tūtos – Artilerijos bataliono karių dovana (2013 m.) ir suvenyrinis *Pensilvanijos Laisvės varpas* – Pensilvanijos karių dovana gen. mjr. Almantui Leikai.

Ginklų rinkinys. Negalima nepaminti Lietuvos karinių jūrų pajėgų vado admirolo Raimundo Sauliaus Baltuškos sūnaus dovanotų ginklų: vardinio graižtvinio šautuvo *Zastva* M98 su įrašu, lygiavamzdžio šautuvo su optiniu taikikliu ir dėklu Iž-27M, palašo su įrašu *Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk*, kortiko su makštimi ir kardasaičiais, vardinio pistoleto su dėžute ir dėtuvėmis CZ 75, su įrašu *R. Baltuška Už nuopelnus L.R.K.A. Ministras L. Linkevičius 1996 11 20*. Juos muziejui perdavė Lietuvos Respublikos Ginklų fondas. Vieni

iš įdomesnių eksponatų Danijos kariuomenės kario šalmas SHUBERTH 826 modelio su antšalmiu (Vokietija) ir dujokaukė S-10 (JK).

Keletą eksponatų muziejus pirkė ginklų kolekcijai papildyti. Tai du trumpieji pėstininkų kardai (tesakai, Zolingenas, Vokietija XIX a.), trumpasis inžinerinių dalinių pionierių kardas (Londonas, JK, 1835 m.) ir kamštinis šalmas (JAV, XIX a. pab.–XX a. pr.).

Numizmatikos rinkiniai be minėtų LŠS apdovanojimų pasipildė dar 309 eksponatais. Iš Lietuvos banko Kauno skyriaus gauti 50 eurų banknotai, dvi kolekcinės 5 eurų monetos, Kaziuko mugei skirtos dvi 1,5 euro monetos, A. J. Greimo 100-osioms gimimo metinėms paminėti skirtos dvi 20 eurų kolekcinės monetos; proginė 1,5 euro ir kolekcinė 10 eurų monetos, skirtos lietuvių skalikui ir žemaitukui, proginės apyvarinė monetos, skirtos Vilniui, kolekcinė 20 eurų moneta, skirta Radvilų rūmams. Kolekcinės monetos su autentiškumo sertifikatais.

Fotonuotraukų rinkinį papildė ir nuotraukos, gautos iš Elvyros Kaklauskienės. Tai jos tėvo Lietuvos kariuomenės kario Vlodo Stanislausko albumas.

Iš Lietuvos pašto į Spaudos rinkinį pristatyta 2016 m. pašto ženklų kolekcija. Įdomiausias serijas ir komplektus norisi paminėti: serijos – *Lietuvos herbo simbolis Vytiis vėliavoje, 2016 m. vasaros olimpinės žaidynės, Šv. Kalėdos ir Naujieji metai, komplektai – Japonijos ir Lietuvos Respublikos diplomatiniam santykiams – 25 metai, Garsūs pasaulio žmonės, kilę iš Lietuvos* (pašto ženklas ir pirmos dienos vokas, skirtas Jurgiui Mačiūnui), *Baltijos Asamblėjai – 25 metai* ir kt.

Žemėlapių kolekciją papildė Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centro perduoti Lietuvos miestų (M 1:250 000) bei poligonų (M 1:25 000) kartografiniai žemėlapiai, Baltijos šalių – Estijos, Latvijos, Lietuvos – kartografiniai žemėlapiai (M 1:500 000). Architektas Liucijus Albertas Dringelis muziejui perdavė Vienybės aikštės ir Karo muziejaus sodelio rekonstrukcijos konkursinius projektus (1992 m.).

Taigi muziejaus rinkiniai 2017 m. papildyti:

Archeologijos rinkinys 418 eksponatų; iš viso rinkinyje 45 203 eksponatai.
Daiktų rinkinys 362 eksponatais; iš viso rinkinyje 17 583 eksponatai.
Fotonuotraukų rinkinys 3 684 nuotraukomis; iš viso rinkinyje 35 587 eksponatai.

Ginklų rinkinys 89 ginklais; iš viso rinkinyje 7 165 eksponatai.

Meno rinkinys 4 eksponatais; iš viso rinkinyje 1 708 eksponatai.

Numizmatikos 309 eksponatais; iš viso rinkinyje 38 457 eksponatai.

Spaudos 1171 eksponatais; iš viso rinkinyje 54 079 eksponatai.

Karo technikos 13 eksponatų; iš viso rinkinyje 231 eksponatas.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS HUSARAI 1674–1776 M. PASKUTINIS TAUTINIO AUTORAMENTO SUNKIOSIOS KAVALERIJOS ŠIMTMETIS

Vidmantas Airini

ĮVADAS

1673 m. prie Chotyno įvyko paskutinis didelis mūšis, kuriame plačiai dalyvavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) kariuomenės husarai. Po šio įvykio prasidėjo naujas visos Lietuvos kariuomenės ir jai priklausančių husarų vėliavų istorijos tarpsnis. Didžiųjų mūšių ir garsių pergalių dienos liko praeityje. XVII a. paskutinio ketvirčio karo veiksmuose prieš Osmanų imperiją ir jos vasalus pasižymėjo Lenkijos Karalystės kariuomenė ir dar kelis kartus, tiesa jau paskutinius, – lenkų kavalerijos husarai. Jau XVIII a. pradžioje paaiškėjo, kad jie negali užtikrinti pergalės kovoje su Švedijos kariuomene. Kovose su švedais Didžiojo Šiaurės karo metu (1700–1721) nesėkmingai pasirodė ir LDK kariuomenė. Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) kariuomenių, jų tautinio autoramento kavalerijos ir jam priklausančios husarų formuotės raidą iš dalies lėmė 1717 m. Nebyliojo seimo nutarimai. Jono Sobieskio, Augusto II ir Augusto III Saksų¹, bei Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikais Lietuvos husarai išliko elitinė kavalerijos formuotė, tačiau jų vaidmuo labai pasikeitė.

Šiame straipsnyje siekiama pristatyti LDK husarų istoriją 1674–1776 m., nuo Jono Sobieskio valdymo pradžios iki Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių Tautinio autoramento panaikinimo ir husarų vėliavų išformavimo 1775–1776 m. karinių reformų metu. Šiam tikslui pasiekti atskiruose skyriuose nagrinėjama husarų vieta LDK kavalerijoje, jų vėliavų organizacija, struktūra, išlaikymas, ginklai, šarvai, apranga, ekipuotė, pateikiamos žinios apie žirgus. Stengiamasi atskleisti per maždaug šimtą metų husarų vėliavas keitusius procesus. Muziejinio darbo pobūdis ir jo tikslai kelia šiam straipsniui kai kuriuos specifinius uždavinius, todėl jame daug dėmesio skiriama šių kavaleristų ginklams ir šarvams, nes

¹ Šioje Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių sekoje nepaminėtas Stanislovas Leščinskis (1704–1709), jo valdymo metais negalėtume išskirti bent kiek reikšmingesnių LDK kariuomenės husarų istorijos įvykių.

jie sudaro santykinai gausią ir vertingą Vytauto Didžiojo karo muziejų (toliau VDKM) ir kituose Lietuvos bei užsienio muziejuose išlikusio XVII–XVIII a. karinio paveldo dalį. 1674–1776 m. laikotarpio LDK husarų ginklų, šarvų, aprangos detalės pirmą kartą taip aiškiai pabrėžė Lietuvos kariuomenės ir valstybės savitumą. Atidžiai įvertinę atskirus husarų istorijos aspektus, galėsime atkurti ir jų veikimo bendrą vaizdą Lietuvai ir visai unijinei valstybei sudėtingais laikais.

Nuo XVII a. paskutinio ketvirčio pradžios LDK kariuomenės husarai nedalyvavo kariniuose veiksmuose, tačiau apie kitus jų raidos ir funkcionavimo aspektus randame santykinai daug žinių. Vis dėlto husarų istorijoje kai kurie paminėto laikotarpio dešimtmečiai lieka mažai žinomi.

Ruošiant straipsnį pavyko rasti labai nedaug duomenų apie LDK husarų vėliavų organizaciją Jono Sobieskio ir Augusto II Sakso valdymo metais. Kur kas daugiau žinių aptinkame apie husarų ir kitų tautinio autoramento formuočių vėliavų raidą nuo 1717 m. Nebyliojo seimo laikotarpio, patvirtinusio naują Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių etatą. Tiriant XVII a. paskutinio ketvirčio–XVIII a. pirmosios pusės husarų ginkluotę, šarvus ir ekipuotę remiamasi Lietuvos, Lenkijos ir kai kurių kitų valstybių muziejų eksponatais, kurie yra palyginti gausūs ir gerai išlikę. Dalis objektų išsiskiria iš Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės bendros atributikos, nes turi detales, padedančias nustatyti ryšį būtent su LDK kariuomene. Tokia medžiaga nėra labai gausi, tačiau pakankama norint išvelgti Lietuvos kariuomenės tautinės sunkiosios kavalerijos savitumą. Kaip pastabą vertėtų paminėti, kad šis straipsnis labiausiai skirtas LDK valstybinės kariuomenės husarams, tačiau atsižvelgiama ir į Lietuvos didikų privačių vėliavų husarus, jų atributiką. Kai kurie ją atspindintys muziejų eksponatai itin pasitarnauja tiriant mus dominančios sunkiosios kavalerijos ginklų ir šarvų raidą.

Šio straipsnio temą atskleisti padeda XVIII a. pirmojoje pusėje pasirodę šaltiniai. Svarbiausias šio laikotarpio LDK kavalerijos ir jos husarų vėliavų organizaciją apibrėžiantis dokumentas buvo Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės 1746 m. išleistas *Reguliaminas per universalą*². Jis palietė daugumą husarų ir kitų kavalerijos formuočių funkcionavimo sričių. Dokumentas juridiskai įtvirtino dalį iki tol egzistavusios praktikos, įgalino pertvarkymus ir įdiegė naujoves. Augusto III Sakso valdymo laikų Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių kavalerijos organizacijos, ginkluotės ir aprangos ypatumus,

² *Regulamen przez uniwersał podczas koła terazniejszego jeneralnego woyskowego od Jasnio Oświeconego Xiążęcia Jegomości Michała Kazimierza Radziwiłła Woiewody Wileńskiego, Hetmana Wielkiego W. X. L. in assistentia Officyalistow utriusq; authoramenti z Woyska W. X. L. ad hunc actum w Nieswizu in Anno 1746 die prima septembris naznaczonych, seguentibus punctis opisany, Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione, Przedruk, Nieśwież, 1754, s. 235–250.*

taip pat *Reguliamino per universalą* poveikį LDK kavalerijai ir jai priklausantiems husarams, spalvingai ir nuosekliai aprašė amžininkas, Lenkijos istorikas, prisiminimų autorius ir kunigas Jendžejus Kitovičius (*Jędrzej Kitowicz*)³. Straipsnio temai svarbią šių prisiminimų dalį sudaro jų autoriaus įvardinti Lietuvos kavalerijos husarų aprangos ir ekipuotės ypatumai.

Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių husarai yra pamėgta, pastaruoju metu vis populiarėjanti tema, sulaukusi nemažai įvairių sričių istorikų dėmesio. Daugiausia žinių apie LDK husarus 1674–1776 m. randame Lenkijos istoriografijoje. Tiesa, Lenkijos karo istorikai apie husarus daugiausia rašė visos ATR husarų formuotės arba visos ATR kavalerijos kontekste.

1939 m. pasirodė (vėliau pakartotinai išleistas) informatyvus ir gerai iliustruotas Bronislavo Gembaževskio (*Bronisław Gembarzewski*) darbas⁴. Nedidės apimties veikalas Lenkijos ir Lietuvos husarų aprangos, ekipuotės, ginkluotės raidą ir jų žirgus apžvelgęs autorius, pateikė vertingų žinių apie Jono Sobieskio ir Saksų valdymo laikotarpį, atkreipdamas dėmesį į lenkų ir lietuvių husarų skirtumus. Tam tikrų žinių apie husarus aptinkame taip pat tarpukariu rašiusio ginkluotės istoriko Vladislavo Džievanovskio (*Władysław Dziewanowski*) darbe⁵.

Nuodugniausiai ATR husarų ir karaceningus (žvyninius) šarvus ištyrė Zbignevas Bochenskis (Zbigniew Bocheński)⁶. Daugiamečio mokslinio darbo rezultatus jis paskelbė savo straipsniuose. Šio, dar tarpukariu darbą pradėjusio, autoriaus pateikta husarų šarvų klasifikavimo sistema rėmėsi ir dauguma šiuolaikinių Lenkijos tyrinėtojų. Vienas jų buvo garsus Lenkijos meno ir ginklų istorikas Zdžislavas Žygulskis Jaunesnysis (*Zdzisław Żygulski Jun.*). Husarų šarvų, ginklų ir ekipuotės tema yra autoriaus ginklų istorijai skirto veikal⁷ vienas svarbiausių segmentų. Aptardamas šarvų klausimus jis iš esmės vadovavosi Z. Bochenskio teiginiais, bet nuosekliai aptarė ir jų šaltuosius ginklus bei ekipuotę, paremdamas savo teiginius žiniomis apie Lenkijos ir kaimyninių šalių muziejų eksponatus. Husarų ginkluotė ir šarvai gana išsamiai aptarti bendrame Z. Žygulskio ir Michalo Gradovskio (*Michał Gradowski*) darbe⁸. Žinoma, šių dviejų autorių darbai skirti pirmiausia ginklų istorijai, todėl juose paliečiami tik su šia tema susiję husarų istorijos aspektai.

³ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa, 1985.

⁴ B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, Warszawa, 1999.

⁵ Wł., Dziewanowski, *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*, Warszawa, 1935.

⁶ Z. Bocheński, Karaceny polskie XVII–XVIII w., *Broń i barwa*, Nr. 6–7, Warszawa, 1938, s. 106–136; Z. Bocheński, Ze studiów nad polską zbroją husarską, *Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, Kraków, 1960, s. 12–53.

⁷ Z. Jun. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa, 1982.

⁸ M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa, 1998.

Husarų vėliavų organizacijos klausimai aptarti kitų Lenkijos karo istorikų darbuose. Jono Sobieskio valdymo laikų ATR kariuomenių husarų organizacijos, aprūpinimo ir ginkluotės ypatumus nagrinėjo Janas Vimeris (*Jan Wimmer*)⁹. Tiesa, Lietuvos kariuomenė ir jai priklausančios husarų vėliavos nebuvo šio žymaus Lenkijos karo istoriko pasirinktas objektas, todėl rašydamas jis apsiribojo Lenkijos Karalystės kariuomenės pavyzdžiais ir kai kurių bendrų tiek lenkų, tiek lietuvių kavalerijai būdingų tendencijų apibūdinimu. Gerokai išsamiau XVIII a. LDK husarų organizaciją, struktūrą, ginkluotę ir aprangą Lenkijos bei Lietuvos kavalerijai skirtoje studijoje¹⁰ išnagrino Tomašas Čiešielskis (*Tomasz Ciesielski*). Autorius apsiribojo 1717–1776 m. laikotarpiu ir parengė įvairiapusį, gausia archyvine medžiaga paremtą darbą, kurio nemaža dalis skirta būtent Lietuvos kavalerijai. Marjušas Machynia (*Mariusz Machynia*) savo tyrimo objektu pasirinko Lietuvos kavaleriją 1765–1766 m. (Karo komisijos veikimo metu) ir atskleidė XVIII a. antrosios pusės LDK kariuomenės husarų vėliavų organizacijos ir išlaikymo ypatumus¹¹. Daugiausia dėmesio mus dominančiai Lietuvos kavalerijos formuotei skyrė pagrindinis ATR husarų istorijos specialistas Radoslavas Šikora (*Radosław Sikora*)¹². Tiesa, Lietuvos husarų istorijos aspektus autorius komponavo visos ATR husarų raitijos istorijos kontekste ir nekėlė tikslo išskirti LDK kariuomenei priklausančios formuotės specifikos. Svarbiausias R. Šikoros tikslas – husarų karinių funkcijų, jų vaidmens karuose vertinimas, todėl jo tyrimai koncentravosi į XVI a. paskutinio ketvirčio–XVII a. husarų istorijos etapą, išsiskiriantį šių kavaleristų nuolatiniu dalyvavimu karuose. Visiškai suprantama, kad formuotės funkcionavimas XVIII a. sulaukė mažiau istoriko dėmesio.

Su XVII–XVIII a. husarais yra susiję vieni įdomiausių Lietuvos ir kaimyninių šalių muziejuose saugomų eksponatų. Į tai atsižvelgta ruošiant Lietuvos nacionalinio muziejaus (buvusio Etnografijos muziejaus, toliau LNM) rinkiniuose esančių ginklų katalogą. Šiame dar XX a. 8-ajame dešimtmetyje Onos Mažeikienės parengtame leidinyje¹³ tarp XIV–XIX a. ginklų, šarvų ir ekipuotės dalių figūruoja ATR kariuomenių atributika, jos nemažą dalį be abejonių galime priskirti husarams. Kataloge randame svarbesnių eksponatų vaizdus ir detalius jų aprašus. Praėjus keliems metams pasirodė minėto Z. Žygulskio parengtas

⁹ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa, 1965.

¹⁰ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, Toruń, 2010, s. 23–93.

¹¹ M. Machynia, *Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, Toruń, 2012, s. 23–91.

¹² R. Sikora, *Fenomen husarii*, Warszawa, 2013; R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, Warszawa, 2012.

¹³ O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, Vilnius, 1979.

katalogas¹⁴. Jame randame XVI–XVIII a. husarų naudotų ginklų, šarvų, balnų ir kitos raitelių ekipuotės pavyzdžių. Tarp leidinyje pateikiamų objektų aptinkame Jono Sobieskio ir Saksų valdymo laikų unikalių, su Lietuva siejamų husarų ginklų, šarvų ir jų dalių, saugomų keliuose Lenkijos muziejuose. Mus dominančios informacijos randame ir Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejaus leidiniuose¹⁵. Husarų šarvai puikiai pristatyti lenkų autorių Mačiejiaus Dovnar-Dukovičiaus (*Maciej Downar-Dukowicz*) ir Jano Šliuivinskio (*Jan Śliwiński*) parengtame kataloge¹⁶. Jis skirtas Podhorcų pilies (Ukraina) husarų šarvų kolekcijai. Kataloge randame profesionaliai parengtus, išsamius šarvų komplektų ir atskirų šarvų dalių aprašus bei įvairiais rakursais padarytas šių objektų nuotraukas. Tiesa, verta paminėti, kad dauguma kolekcijos šarvų yra ankstesni, nukalti Vazų valdymo laikais, ir tik nedidelė jų dalis gali būti siejama su 1674–1776 m. laikotarpiu. Vis dėlto yra ir šiuo laikotarpiu datuojamų pavyzdžių, gerai iliustruojančių bendrąsias Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių husarų šarvų konstrukcijos ir puošybos tendencijas. Aptariamo laikotarpio husarų atributika pristatyta ir šio straipsnio autoriaus sudarytame VDKM kataloge¹⁷. Juo, kaip ir O. Mažeikienės katalogu, remsimės gilindamiesi į mus dominančios kavalerijos rūšies šarvų ir ginklų ypatumus ir taip pat atkreipsime dėmesį į Lietuvoje išlikusius retus arba unikalius tokių šarvų ir ginklų pavyzdžius.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KARIUOMENĖS HUSARŲ ORGANIZACIJA, STRUKTŪRA IR FINANSAVIMAS

Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Sobieskio (1674–1696) valdymo laikotarpiu Lietuvos kariuomenės organizacijos principai mažai kuo skyrėsi nuo Jono Kazimiero Vazos (1648–1668) ir trumpai valdžiusio Kaributo Višnioveckio (1669–1673) laikų organizacijos. Išaugotas kariuomenės skirstymas į tautinį ir svetimšalių autoramentus¹⁸. Išliko ankstesnė tautinio auto-

¹⁴ Z. Żygułski, *Stara broń w polskich zbiorach*, Warszawa, 1982.

¹⁵ *Zbiory Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, Warszawa, 1994; R. Matuszewski, J. Koziomor, *Plundered and Rebuilt: The Polish Military Museum during the Second World War and after [Ograbione Muzeum]*, Warsaw, 2007.

¹⁶ M. Downar-Dukowicz, J. Śliwiński, *Zbroje z pałacu w Podhorcach*, Poznań, 2013.

¹⁷ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013.

¹⁸ Autoramentas (lenk. *autorament*) – vienodais pagrindais suorganizuota kariuomenės dalis. Lenkijos ir LDK kariuomenėse autoramentai buvo įforminti apie 1632 m., vykstant Vladislavo Vazos karinėms reformoms. Padidinus ir reorganizavus vakarietišką kariuomenės dalį – reitarų, dragūnų ir vokiškųjų pėstininkų dalinius, sudarytas svetimšalių autoramentas. Tautinį autoramentą sudarė husarų, kazokų (vėliau šarvininkų), petihorų, lengvosios kavalerijos vėliavos ir

ramento kavalerijos struktūra. Lenkijos Karalystės ir LDK tautinio autoramento raitiją sudarė sunkiosios, vidutinės ir lengvosios kavalerijos vėliavos¹⁹.

Didžiojo Šiaurės karo laikotarpiu, stiprinant ATR pajėgas, buvo mėginimų didinti LDK kariuomenę. 1703–1704 m. reorganizuojant Lietuvos kariuomenę, numatyta, kad ją turėtų sudaryti 430 husarų, 3 300 petihorų, 1 770 lengvosios kavalerijos karių, 900 arkebuzininkų, 200 dragūnų, 3 300 pėstininkų ir 300 vengriškųjų pėstininkų porcijų (etatų). 1703 m. kariuomenės kavalerijoje buvo 3 husarų, 49 petihorų, 49 kazokų, 8 reitarų vėliavos²⁰. Husarai sudarė labai neskaitlingą kavalerijos formuotę.

XVIII a. tautinio autoramento kavalerijos struktūra paveldėta iš praėjusio šimtmečio Lietuvos kariuomenės. Sunkioji kavalerija – tai negausios husarų vėliavos. LDK vidutinę kavaleriją sudarė petihorų vėliavos, atitikusios Lenkijos kariuomenės šarvininkus. Esminių skirtumų tarp šarvininkų ir petihorų nebuvo. LDK lengvąją raitiją sudarė totorių ir kazokų vėliavos, kurioms XVIII a. prigijo priešakinės sargybos (*straż przednia*) pavadinimas. Nuolatinė struktūra suformuota Augusto II Sakso (1697–1706, 1709–1733) valdymo laikotarpiu. 1717 m. Nebyliojo seimo sprendimas paliko LDK kariuomenėje 52 tautinio autoramento kavalerijos vėliavas, joms išlaikyti buvo skirtas metinis biudžetas – 816 000 auksinų²¹. 1717–1769 m. šią kavaleriją sudarė 6 husarų, 26 petihorų, 10 totorių ir 10 kazokų vėliavų. Metinis husarų vėliavų biudžetas buvo 179 200, petihorų – 446 400, totorių – 108 800, o kazokų – 81 600 auksinų²². 1766 m. Seimas patvirtino naują abiejų ATR kariuomenių metinį biudžetą,

lenkiškosios organizacijos pėstininkai. Svetimšalių autoramentas buvo organizuotas iš regimentų (pulkų) arba atskirai veikdavusių kuopų. Tautinio autoramento raitija ir pėstininkai buvo organizuoti vėliavomis. Pastarųjų karinėse kampanijose sudaromi pulkai buvo ne nuolatiniai organizaciniai vienetai, o laikini junginiai. Svetimšalių autoramento regimentų vadovybę sudarė pulkininkai, pulkininkai leitenantai ir majorai, kuopose buvo kapitonai, leitenantai ir eiliniams vadovavę puskarininkai. Tautinio autoramento vėliavų vadovybę sudarė rotmistrai, poručnikai ir vietininkai, jiems buvo pavaldūs draugai ir jų palydos. Autoramentai išliko iki 1775–1776 m. karinių reformų, pakeitusių Lenkijos Karalystės ir LDK kariuomenes.

¹⁹ Vėliava, kuopa (lenk. *chorągiew, rota*, rus. *хоругвь, пома*) – organizacinis vienetas Lenkijos Karalystės ir LDK kariuomenėse, iki XVIII a. išlikęs jų tautiniame autoramente. Vėliavomis buvo įprasta vadinami husarų, kazokų, šarvininkų ir petihorų, lengvųjų raitelių ir tautinių pėstininkų organizacinius vienetus.

²⁰ V. Rakutis, Lietuvos kariuomenė Šiaurės karo metu 1700–1721, *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2003, Nr. 1, p. 9–10.

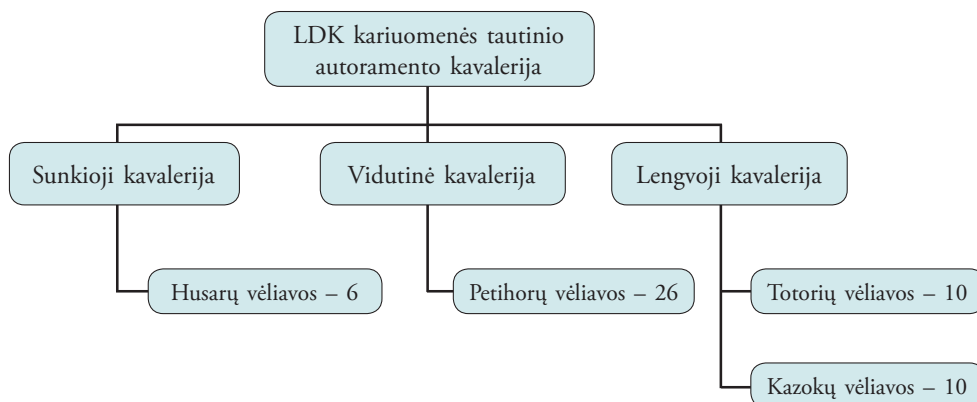
²¹ Auksinas (lenk. *złoty*) – Lenkijos ir Lietuvos unijos valstybėje veikęs pinigų skaičiavimo vienetas (piniginis dydis). Nuo XV a. pabaigos vienas auksinas paprastai prilygo 30 grašių.

²² T. Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 25.

kuriame numatyta 3 000 000 auksinų Karūnos²³ ir 1 128 000 auksinų LDK tautinio autoramento kavalerijai, kurios etatų skaičius liko nepakitęs – 2 300. Pataisius Lietuvos kavalerijai skirtuose finansuose įveltą klaidą, jos metinis biudžetas liko 1 120 000 auksinų, iš kurių husarų vėliavoms skirta 248 000 arba 240 000 auksinų, petihorų vėliavoms – 600 000 auksinų, priešakinės sargybos vėliavoms – 280 000 auksinų²⁴.

XVII a. antrojoje pusėje tautinio autoramento kavaleriją sudarančios vėliavos buvo jungiamos į pulkais vadinamus taktinius junginius. Ši praktika buvo tęsiama ir Jono III Sobieskio bei Saksų valdymo metais. Lenkijos Karalystėje tokie pulkai apimdavo visų trijų kavalerijos rūšių vėliavas. Tik karalaičio pulką sudarė vien husarų ir šarvininkų daliniai. Lietuvos atveju buvo kitaip. LDK kariuomenėje husarai ir petihorai nebuvo jungiami į pulkus. Tebuvo organizuojami trys priešakinės sargybos pulkai. Teritorine prasme didžioji Lietuvos kariuomenės kavalerijos dalis buvo sutelkta į tris grupes. Vieną iš jų, išsidėsčiusią dabartinės Baltarusijos teritorijoje išilgai Dniepro, 1735 m. sudarė viena husarų, viena petihorų ir kelios lengvosios vėliavos, o XVIII a. 5–7 dešimtmetyje – 10–11 husarų ir petihorų vėliavų bei dvi priešakinės sargybos vėliavos. Antroji grupė, Žemaitijoje, XVIII a. 5–7 dešimtmetyje apėmė 10 husarų ir petihorų bei vieną lengvąją vėliavą. Likę kavalerijos daliniai buvo priskirti prie Nemuno išsidėsčiusiai Prūsijos grupei, kuri minėtais dešimtmečiais turėjo 10 husarų ir petihorų vėliavų. Haidamakų sukilimų laikotarpiu šios grupės vėliavos būdavo siunčiamos į pietryčių vaivadijas Karūnos kavalerijos sudaromai Ukrainos grupei paremti²⁵.

LDK kariuomenės tautinio autoramento kavalerijos struktūra 1717–1776 m.

²³ Karūna (lenk. *Korona*) – istoriniuose šaltiniuose ir istoriografijoje Lenkijos Karalystei įvardinti dažnai taikomas terminas.

²⁴ *Ten pat*, s. 27–28.

²⁵ *Ten pat*, s. 30–31, 34.

Husarų vėliavos struktūra mažai skyrėsi nuo kitų kavalerijos vėliavų. Ją sudarė šie etatiniai kariai: rotmistras²⁶, poručnikas²⁷, vietininkas²⁸, vėliavininkas, draugai, būgnininkas, du trimitininkai ir palydos raiteliai (eiliniai). Kai kuriose vėliavose buvo dar ir kapelionas bei medikas. Kaip ir Karūnos kariuomenėje LDK husarų vėliavų rotmistrai ir poručnikai buvo nominalūs vadovai. Rotmistrus atlikti karinę tarnybą įpareigojo 1609 m. išleisti *Etmonų artikulai* (*Artykuły hetmańskie*), jų praktiškai nebuvo laikomasi nuo XVII a. antrosios pusės, todėl ir pačios pareigos buvo titulinės. Dažnai rotmistrai apsiribodavo poručnikų ir vėliavininkų, rečiau vietininkų ir deputatų²⁹ skyrimu. XVIII a. tikruoju vėliavos vadu buvo nuolatos jos buvimo vietoje esantis vietininkas. Į šias pareigas galėjo būti skiriami tik draugai, o tam tikrais atvejais ir vėliavai nepriklausantys asmenys. Kaip ir kitose tautinio autoramento kavalerijos vėliavose, husarų daliniuose būta žirgininkų, kuriais tapdavo draugai, o retesniais atvejais ir palydos raiteliai. Pastarieji dažniausiai tapdavo jaunesniaisiais žirgininkais (pažirgininkiais)³⁰.

Husarų vėliavos buvo skirtingų dydžių. Po 1717 m. didžiausia LDK kariuomenės husarų vėliava turėjo apimti 100 žirgų³¹, trys mažesnės po 70, o

²⁶ Rotmistras (lenk. *rotmistrz*, rus. *ротмистръ*, vok. *Rittmeister*) – Lenkijos ir LDK kariuomenėse samdytos kavalerijos, pėstininkų vėliavos ar kuopos vadas. XVI a. pėstininkų kuopų vadai pradėti vadinti kapitonais, o rotmistrais – tik tautinės pėstijos (lenkiškųjų, vengriškųjų ir rinktinių) vėliavų bei kavalerijos vadai. XVII–XVIII a. tautinės kavalerijos (husarų, kazokų, šarvininkų ir petihorų) vėliavų rotmistrais paprastai tapdavo ne profesionalūs karininkai, o dignitoriai, žymūs ir pasiturintys valstybės veikėjai, vietoj kurių vėliavoms tiesiogiai vadovaudavo poručnikai ir vietininkai.

²⁷ Poručnikas (lenk. *porucznik*, rus. *поручик*) – Lenkijos ir LDK kariuomenėse samdytos kavalerijos ir pėstininkų vėliavos arba kuopos vado pavaduotojas, atitinkantis leitenantą. XVII a. poručnikai tapo tiesioginiais tautinio autoramento vėliavų vadovais. Ilgainiui, ypač XVIII a., didelę dalį poručnikų funkcijų perėmė vietininkai.

²⁸ Vietininkas (lenk. *namiestnik*) – Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių tautiniame autoramente vėliavai vadovaujantis ir ją administruojantis pareigūnas, atliekantis ankstesniam laikotarpyje poručnikui tekusias funkcijas.

²⁹ Deputatas (lenk. *deputat*) – tautinio autoramento vėliavos administravimo, finansavimo klausimus padedantis spręsti pareigūnas, išrenkamas iš dalinyje tarnaujančių karių vėliavos susirinkime.

³⁰ M. Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, s. 35–36; T. Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 44–45; J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 260.

³¹ Lenkijos Karalystės ir Lietuvos kariuomenių rejestruose kavalerijos dalinių ir padalinių dydį buvo įprasta nusakyti žirgų skaičiumi. Šiuo atveju žirgas reikšdavo kavaleristo etatą.

likusios trys po 45 žirgus. Kiekvienos vėliavos rotmistras turėjo 12 žirgų (porcijų), poručnikas 6 žirgų, vėliavininkas 4 žirgų palydą³². Karininkų – rotmistru ir poručnikų – palydos dažniausiai būdavo tuščios. Jų porcijoms skirti pinigai didžiąja dalimi buvo karininkų pajamų šaltinis. Todėl eiliniai palydoje figūruodavo retais atvejais³³. Rotmistro palyda įprastai sudarydavo apie 12 proc. visos vėliavos dydžio³⁴. Lietuvos husarų, lygiai kaip ir petihorų, vėliavų draugų palydos daugiausia buvo dviejų žirgų, t.y. sudaromos paties draugo ir palydos raitelio (eilinio). Sprendžiant iš 1744 m. surašymo ir Lietuvos didžiajam etmonui Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei siunčiamų raportų galima spręsti, kad dydžiu išsiskyrė karaliaus husarų vėliava, kurioje priskaičiuoti 39 draugai. Kai kuriose kitose husarų, o taip pat ir petihorų vėliavose buvo viršijamas numatytas etatų skaičius. Vėliavose buvo gausu (nuo 2 iki 20) neetatinių dviejų žirgų palydų. Tokiuose daliniuose buvo daug be atlyginimo tarnaujančių draugų, daugiausiai kadetų. XVIII a. 7 dešimtmetyje vėliavos, kuriose buvo neetatinių draugų, pertvarkytos tokių draugų nepaliekant. LDK kariuomenėje minėtą didžiausią karaliaus husarų vėliavą sudarė 39 draugams priklausančios dviejų žirgų palydos, kurios kartu su 22 karininkų palydų etatais sudarė 100 etatų. O pačią mažiausią Lietuvos paįždininkio Jono Jurgio Flemingo husarų vėliavą sudarė 12 draugams priklausančių dviejų žirgų palydų, kurios kartu su 22 karininkų palydų etatais sudarė 46 etatus³⁵.

³² Palyda (lenk. *poczet*) – mažiausias Lenkijos Karalystės ir LDK kavalerijos organizacinis vienetas, kurį sudarydavo draugas ir jo išruošti raiteliai. Tokie organizaciniai vienetai sudarydavo vėliavas. Palydos dydį nustatydavo rotmistras arba kariuomenės organizavimą reguliuojantys valdžios potvarkiai. Savo asmenines palydas taip pat turėdavo rotmistras, poručnikas ir vėliavininkas. XVI–XVIII a. karybos istorijos kontekste *poczet* kartais reiškia ir vien minėtus asmenis lydinčius karius.

³³ M. Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, s. 35.

³⁴ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 265.

³⁵ 1753 m. minėtoje karaliaus vėliavoje buvo priskaičiuojama net 40 draugų, tačiau 1756 m. jų turėjo būti sumažėję iki 37. T. Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 40–42; 1765 m. gegužės 22 d. registre husarų vėliavos rotmistru Lietuvos paįždininkui Jonui Jurgiui Flemingui priskiriamos Žemaitijos kašteliono pareigos, kartais pakartojamos ir istoriografijoje. M. Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, s. 37.

Saksų laikais paplito įsitikinimas, kad taikos metu vėliavoms vadovaujantys karininkai neprivalėjo būti savo daliniuose. Jie dažniausiai pasirodydavo tik vėliavų susirinkimuose, tačiau sėkmingai komunikuodavo su pavaldiniais rašydami įsakymus. Jau XVII a. antrojoje pusėje nuo tiesioginio vadovavimo vėliavai tolstantys poručnikai savo pareigas ir dalį karininko valdžios laikinai perduodavo vietininkams, kuriuos paskirdavo iš vėliavose tarnaujančių draugų. Augusto III Sakso (1733–1763) valdymo laikais tapo įprasta, kad vietininkai, arba komendantai, jiems pavestas pareigas atlikdavo nuo vieno iki kito vėliavos susirinkimo, kartais vadovaudami daliniui net 3–4 metus. Vidinis husarų ir petihorų vėliavų gyvenimas palaipsniui buvo demokratizuotas, Augusto III Sakso valdymo laikais vis didesnę reikšmę įgaunant vėliavos susirinkimams. Per šiuos susirinkimus draugai galėjo dalyvauti valdant vėliavas³⁶.

XVII a. gana prestižinės buvo vėliavininko pareigos, nors tuo metu jis nebuvo laikomas karininku³⁷. Kaip tik todėl laikinuoju vėliavos vadu, nesant karininkų, galėjo būti paskirtas ne vėliavininkas, o kuris nors autoritetingas draugas³⁸. Vėliavininkas turėjo teisę į didesnę palydą, todėl buvo trečias (po rotmistro ir poručniko) arba ketvirtas, jei vėliavoje būta ir vietininko. XVIII a., Saksų valdymo laikais, vėliavininkai buvo pripažįstami karininkais, tačiau jų vaidmuo vadovaujant vėliavoms buvo nereikšmingas ir nepatvirtintas karine praktika. Nesant vėliavoje vietininko, laikinai vadovauti turėjo vienas iš paskirtų draugų. Buvo draudžiama vadovavimą perduoti būgnininkui. Atlikti tai LDK kariuomenės vėliavose draudė Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos 1746 m. Reguliamas per universalą. Iškilus būtinybei (labai trumpam laikui) vietininkui palikti vėliavą, vadovavimas galėjo būti patikėtas *solidžiam ir protingam* palydos raiteliui. Atvykus kuriam nors karininkui, vietininkas privalėjo nedelsdamas perduoti jam vadovavimą³⁹.

³⁶ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 47–48, 51, 55.

³⁷ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, s. 78.

³⁸ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku cz. III, Studia i materiały do historii wojskowości*, T. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 89–90.

³⁹ [...] *żaden z Namiestników, lub komendę mający, dawać komendy dobošzowi przy Chorągwi nie ma sub panis, lecz pocztowemu statecznemu y rozsądnemu do swego powrotu (byle na czas krótki) polecć może. Regulamen przez uniwersał...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 243; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 47, 51.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės husarų vėliavos 1765 m.⁴⁰

Vėliava	Buvimo vieta	Vėliavos dydis, pusės metų apmokėjimas ir jo šaltinis	Rotmistras	Poručnikas ir jo palyda	Vėliavininkas	Vietininkas
Jo karališkosios didenybės husarų vėliava	Polockas	100 žirgų, 22 400 auksinų iš Polocko vaivadijos	Stanislovas Augustas Poniatovskis	Pulkininkas, Mstislavlio vaivada Juozapas Sapiega, 18 žirgų palyda	Eustachijus Chrapoviskis	Mykolas Liščinskis
Lietuvos didžiosios buožės husarų vėliava	Baisogala	70 žirgų, 15 680 auksinų iš Žemaitijos kunigaikštystės	Lietuvos didysis etmonas, Vilniaus kaštelionas Mykolas Juozapas Masalskis	Pulkininkas, Lietuvos lauko raštininkas Juozapas Silvestras Sosnovskis, 18 žirgų palyda	Mykolas Ginteris	Smolensko vėliavininkas Stanislovas Eidziatovičius
Lietuvos lauko buožės husarų vėliava	Šeduva	70 žirgų, 15 680 auksinų iš Upytės pavieto	Lietuvos lauko etmonas, Polocko vaivada Aleksandras Mykolas Sapiega	Pulkininkas, Lietuvos didysis raštininkas Antanas Mykolas Pacas, 18 žirgų palyda	Stžalkovsko (vėliau Vielaticko) seniūnas Juozapas Tiškevičius	Trūksta duomenų
Lietuvos didžiojo maršalkos Ignoto Oginskio husarų vėliava	Borisovas	70 žirgų, 15 680 auksinų iš Ašmenos pavieto	Pulkininkas, Lietuvos didysis maršalka Ignatas Oginskis	Pervalko seniūnas, Ksaveras Oginskis, 12 pulkininko ir 6 nuosavų žirgų palyda	Tadas Žaba	Juozapas Tarnavskis
Lietuvos didžiojo kanclerio, kunigaikščio Mykolo Frederiko Čartoriskio husarų vėliava	Prieni	45 žirgų, 10 070 auksinų iš Trakų vaivadijos	Lietuvos didysis kancleris Mykolas Frederikas Čartoriskis	Kauno vėliavininkas Liudvikas Chelchovskis, 12 pulkininko ir 6 nuosavų žirgų palyda	Pilypavo seniūnas Tadeušas Puzina	Trūksta duomenų
Pono Jono Jurgio Flemingo husarų vėliava	Kžičėvas	45 žirgų, 10 080 auksinų iš Mstislavlio vaivadijos	Jonas Jurgis Flemingas	Mstislavlio paseniūnis Juozapas Antanas Holynskis, 18 žirgų palyda	Hurka (Gurka?)	Antanas Žyrkievičius 1767 m.
Suma	400 žirgų (porcijų)		6	6	6	

⁴⁰ Lentelę sudarė ir duomenis pateikė: M. Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, s. 35.

Husarų vėliavų karininkų ir draugų atlyginimai labai skyrėsi. Tai lemdavo palydos dydis ir ją sudarančių etatų skaičius. XVIII a. 7 dešimtmečio viduryje didžiosios buožės vėliavos poručnikas Juozapas Sosnovskis (*Józef Sosnowski*) 18 žirgų rotmistro ir savo paties palydai kas pusę metų gaudavo 4 032 auksinus, iš kurių atskaitęs 800 auksinų numatytiems etatams, pasilikdavo 3 232 auksinus. Lauko buožės husarų vėliavos vėliavininkas Juozapas Ignotas Tiškevičius (*Józef Ignacy Tyszkiewicz*) keturių žirgų palydai gaudavo 896 auksinus, iš kurių, sumokėjęs deputatui, į rankas gaudavo apie 789 auksinus. O didžiosios buožės vėliavos draugo formali pusmečio alga buvo 448 auksinai, iš kurių palydos raiteliui ir deputatui jis skirdavo 136 auksinus, tad sau pasilikdavo 310 auksinų⁴¹. Husarų ir kitų dalinių karių algos pakeltos 1766 m. Seimo sprendimu⁴².

XVII a. II pusės karinė situacija pareikalavo išplėsti husarų kompleksavimo bazę. Husarų vėliavose draugais neretai tarnaudavo nebajoriškos kilmės asmenys – daugiausia pasiturinčių miestiečių sūnūs. Tarp palydos raitelių nekilmingų žmonių buvo dar daugiau. Tokius asmenis į karą išruošdavo patys ten vykstantys jų ponai. Nekilmingų žmonių vertę husarų formuotėje ir jos karinėje veikloje rodo jų nobilitavimas seimuose. Kai kurių istorikų žiniomis, Jono Sobieskio valdymo laikotarpiu tik apie pusę visų Lenkijos husarų buvo bajoriškos kilmės⁴³. XVII a. antrosios pusės procesai galėjo žymiai pakeisti ir Lietuvos husarų vėliavų socialinę sudėtį.

Kadangi XVIII a. husarai nebedalyvavo karo veiksmuose, buvo sugrįžta prie aristokratiškos sunkiosios kavalerijos formavimo. Husarų ir petihorų vėliavose tarnaujantys draugai privalėjo būti bajorai ir katalikai. Draugo etatą norintiems gauti asmenims nebuvo keliama jokių išsilavinimo ir karinės patirties reikalavimų. Protekcionistinė sistema ir brangiai kainuojantis aprūpinimas lėmė tai, kad husarais dažniausiai tapdavo vidutiniai bajorai. Draugai buvo skirstomi į tiesiogiai atliekančius tikrąją karinę tarnybą ir išstatančius vietoje savęs eilinį (palydos raitelį). Antroji draugų kategorija netarnaudavo vėliavoje. Saksų valdymo laikotarpiu tapo įprasta, kad pirmosios kategorijos draugai taip pat neprivalėjo būti savo dalinyje nuolatos. Jie turėdavo atvykti į vėliavą gavę įsakymą karinės kampanijos atveju arba reziduoti (išbūti dalinyje tam tikrą laiką), atlikdami deputato, pinigų pristatymo ir atsiskaitymo pareigas. Pagal Mykolo Kazimiero Radvilos *Reguliamą per universalą* Lietuvos kavalerijos draugams

⁴¹ M. Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, *Do szarży marsz, marsz...* *Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, s. 35.

⁴² V. Rakutis, Lietuvos kariuomenės reformos 1764–1776 metais, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 572.

⁴³ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 264–265.

buvo suteikta teisė nebūti dalinyje nuolatos, tačiau jie buvo įpareigoti atvykti mėnesį reziduoti. Samdydami palydos raitelius, draugai susitardavo su jais dėl tarnybos trukmės, numatydavo atlygio dydį. Draugai privalėjo aprūpinti savo eilinius ginkluote, apranga, visa manta ir žirgais, o atėjus laikui susidėvėjusius daiktus pakeisti naujais. Tinkamas palydos raitelių apmokymas taip pat buvo draugų rūpestis. *Reguliamine per universalą* numatyta, kad eiliniai privalėjo būti vėliavoje nuolatos. Apleisti ją buvo galima tik išvykstant atostogų, atleidus nuo tarnybos draugui arba vykdant tarnybines užduotis. Todėl į palydos raitelius buvo siūloma verbuoti pažįstamus, sveikus ir nevedusius žmones⁴⁴.

Pagal Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių tvarką, karininkai, vadovaujantys karaliaus, karalaičio ir etmonų husarų, šarvininkų bei petihorų vėliavoms, buvo tituluojami pulkininkais. Taip buvo tituluojami ir abiejų kariuomenių lengvosios kavalerijos vėliavų junginiams, įvardijamiems pulkais, vadovavę rotmistrai. Taigi šių karininkų pozicijos kariuomenėje buvo sulyginamos su husarų, šarvininkų bei petihorų karininkų⁴⁵.

1717 m. Nebyliajame seime priimtas ATR kariuomenių etatas leido išlaikyti labai negausią LDK tautinio autoramento kavaleriją su neskaitlingomis husarų vėliavomis. XVIII a. 5-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Lietuvos husarų vėliavose turėjo tarnauti nuo 293 iki 297 karininkų, draugų ir eilinių, o apie 1750 m. jų turėjo padaugėti iki 313 asmenų. Apie 1740 m. petihorų vėliavų etatas apėmė 860 karininkų, draugų ir eilinių, o apie 1750 m. – 923. Apie 1740 m. lengvosios kavalerijos vėliavose turėjo tarnauti 534, o kito dešimtmečio pradžioje – 528 kariai⁴⁶. Šie skaičiai taip pat labai gerai demonstruoja Lietuvos kariuomenės husarų vėliavų reikšmės sumažėjimą XVIII a. pirmojoje pusėje. Kiekybe jos labiau nei dvigubai nusileido šimtmečiu ankstesnei husarų formuotei. XVII a. vidurio karų su Rusija ir Švedija išvakarėse tuo metu jau palyginti negausūs LDK kariuomenės husarai apėmė 822 etatus⁴⁷. XVIII a. husarų skaičiaus mažėjimo tendencija palietė ir žymiai gausesnę Lenkijos Karalystės kavaleriją.

⁴⁴ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 56–60; *Pocztowi wszyscy w zupełnym moderunku z końmi szeregowymi [nieoddalając się do domów Panow swoich] na kwaterach repartitionis znajdować się powinni [...]. Regulamen przez uniwersał...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 242–244.

⁴⁵ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 47.

⁴⁶ *Ten pat*, s. 43.

⁴⁷ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku cz. I, Studia i materiały do historii wojskowości*, T. 19, cz. 1, Warszawa, 1973, s. 72, 75.

TAUTINIO AUTORAMENTO SUNKIOSIOS KAVALERIJOS GINKLUOTĖ

XVII a. pabaigoje ir ypač XVIII a. pirmojoje pusėje keitėsi visos Lietuvos kariuomenės ginkluotė. Lemtingą įtaką husarų šaltųjų ir šaunamųjų ginklų raidai darė to meto techninės inovacijos, permainos kovinėje taktikoje, politiniai ir ideologiniai veiksniai ir netgi mados. Išigalinčias reprezentacines husarų funkcijas galime išvelgti tam tikruose jų naudojamų ginklų bruožuose.

Pagrindiniai husarų ginklai Jono Sobieskio ir Saksų laikais buvo kardas, koncežas, karabinas (*bandolet*) ir du pistoletai. Neretai buvo ginkluojamasi ir ietimis, nors kai kuriais laikotarpiais, jų buvo atsisakoma. Husarų vėliavų vadovybė įprastai ginklavosi karinį laipsnį rodančiais buzdyganais.

Nesuklystume teigdami, kad XVI–XVII a. karuose efektyviausias husarų ginklas buvo ietis. Drauge su kitais veiksniais ji lemdavo husarų pranašumą įvairių prieš kovinių formuočių atžvilgiu. Tai buvo itin aukštos kainos ir sudėtingos konstrukcijos ginklas. Ietis išigyti turėdavo rotmistras, kuris aprūpindavo jomis savo vėliavos husarus⁴⁸. XVII a. ketvirtajame–XVIII a. trečiajame ketvirtyje husarai tam tikrais atvejais vis dar ginkluodavosi ietimis, nors jau nebeturėjo progų panaudoti šių brangių ir sunkiai valdomų ginklų kautynėse. XVII a. pabaigoje dėl mažo iečių efektyvumo kovose su totoriais, Karūnos etmonai dažnai įsakydavo husarams vykti į karines kampanijas be šių ilgakočių ginklų, vietoj kurių visiems jau turint pistoletus, nurodydavo apsirūpinti dar ir šautuvais⁴⁹. Ginklavimasis ietimis tapo nepraktiškas, todėl, kaip rodo Lenkijos kariuomenės pavyzdys, iš husarų ginkluotės kurį laiką jos buvo pašalintos. 1689 m. Lenkijos didžiojo etmono Stanislovo J. Jablonovskio įsakymu ietys turėjo būti pašalintos iš Karūnos husarų vėliavų ginkluotės, tačiau kaip mokomieji ginklai 1725 m. turėjo būti vėl grąžintos etmono Adomo Mikalojaus Seniavskio (*Adam Mikołaj Sieniawski*) nurodymu, o kaip koviniai ginklai, tiesa, kiek pakeistu pavidalu, grąžintos 1763 m. didžiojo etmono Jano Klemenso Branickio (*Jan Klemens Branicki*) universalu⁵⁰. XVIII a. pradžios įvykiai parodė, kad nepaisant kariuomenės vadovybės pastangų, Karūnos husarai bent kurį laiką toliau ginklavosi ietimis, kurias mini ir garsaus 1702 m. liepos 19 d. Klišovo mūšio dalyviai⁵¹.

⁴⁸ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 163.

⁴⁹ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 263.

⁵⁰ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 74.

⁵¹ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, s. 181–182.

Husarų iečių konstrukcijos principai išliko nepakitę: nedidelis briaunuotas ietigalis, tuščiavidurė priekinė dalis iki rankeną pridengiančio obuolio⁵² ir pilnavidurė galinė dalis. 1689 m. Jono Sobieskio dvariškis ir karalienės Marijos Kazimieros sekretorius prancūzas Fransua Paulinas Dalairakas (*François Paulin Dalairac*) rašė, kad tokia ietis pagaminta iš lengvos medienos ir išdrožta viduje, o 1737 m. Livonijos vokiečių kilmės Lenkijos Karalystės karinis ir politinis veikėjas Janas Kampenhauzenas (*Jan Kampenhauzen*) pažymėjo, kad husarų ietis galinėje dalyje buvo sustorinta, tačiau lengva, glotniu paviršiumi, gaminama iš jaunos drebulės, turinti ietigalį su dvejomis pusantrų alkūnės⁵³ ilgio plieninių juostų pavidalo tąšomis, arba plunksnomis⁵⁴. Įprastai ieties ilgis galėjo siekti maždaug 5–5,5 m, tačiau panašu, kad XVIII a. buvo ir gerokai ilgesnių, maždaug 6,19 m ilgio variantų⁵⁵. Didžiosios Lenkijos vaivadijoje esančiame Kurniko muziejuje (*Muzeum w Kórniku*) yra trumpesnių, maždaug 4,6–4,8 m ilgio iečių, kurių svoris kiek viršija 2 kg⁵⁶. Išlikusi Sanguškų giminės arsenalui priskiriama husarų ietis yra 498 cm ilgio ir turi grubiai nukaltą trumpą tribriaunį ietigalį. Kotas dažytas tempera, paaukuotais plunksnų pavidalo raštais prie antgalio ir žvaigždės motyvu puoštu, kiek suplotu obuoliu⁵⁷. Ilgoji priekinė koto dalis plonėja prie ietigalio. Už jo esanti rankena daugiašonė, paploninta. Koto galinė dalis taip pat plonėjanti. Su ietimi išliko ir originalus šilkinis vėlukas. Jis padalintas į raudonos (karmazininės) spalvos juostą viršuje ir baltos – apačioje. Vėlukas su

⁵² Obuolys (lenk. *gatka*, rus. *яблоко*) – husarų ieties detalė tarp tuščiavidurės priekinės ir pilnavidurės galinės koto dalies. Jis buvo ovalo formos, saugojo plaštaką (kaip ankstesnių kavalerijos iečių skydeliai) ir buvo atsvara ilgai ieties priekinei daliai.

⁵³ Varšuvos alkūnė – 59,6 cm.

⁵⁴ J. Kampenhauzenas rašė, kad ietigalio tąšos leisdavo nustatyti ietį pagaminusį meistrą. Jo pateiktais duomenimis, tąšos turėjo būti pusės colio (1,2 cm) pločio ir colio dvyliktosios dalies (2 mm) storio. Tąšos buvo prikalamos prie koto vinutėmis, kurių galvutės turėjo būti glotnios tam, kad už jų nekliūtų ranka. B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzádzienie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 33–34; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 52–53.

⁵⁵ Žinomas XVII a. ATR karinių pertvarkymų projektų autorius ir rašytojas, Lvovo kaštelionas ir Podolės vaivada Andžėjus Maksimilijonas Fredro (*Andrzej Maksymilian Fredro*, apie 1620–1679) tinkama laikė ietį, kurios ilgis siekė 8,5 alkūnės – 5,06 m. Skaičiuojant Varšuvos alkūnėmis (59,6 cm), tokios ieties (8,5 alkūnės) ilgis turėjo siekti 506,6 cm, Krokuvos alkūnėmis (58,6 cm) – 498,1 cm; A. M. Fredro, *Nowe uwázenia porzázdku wojennego wzglédem artykulów dawnych wojskowych, sejmem niekiedy r. pańs. 1609 ztwierdzonych, O porzázdku wojennym i o pospolitem ruszeniu małem Andrzeja Maksymiliana Fredry. Wyimek z Zwierzynca Jednorozców, wydanego przez Franciszka Glinkę 1670 r. we Lwowie, Opr. Kazimierz Józef Turowski, Sanok, 1856*, s. 38; J. Kampenhauzeno žiniomis, ietis galėjusi būti beveik trijų sieksnių, taigi maždaug 6,19 m ilgio. B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzádzienie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 33.

⁵⁶ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 53.

⁵⁷ Z. Jun. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 270.

įsiūtu riteriškuoju kryžiumi. Jo spalvos tos pačios, tik išdėstytos atvirkščia tvarka – raudonoje juostoje jis yra baltos spalvos, o baltoje juostoje – raudonas. Bent devyni originalūs husarų iečių vėlukai saugomi Lenkijos kariuomenės muziejuje Varšuvoje. Du iš jų, XVII–XVIII a. sandūra datuojami šilkiniai vėlukai, spalvų deriniu ir simbolika labai panašūs į Sanguškų arsenalo ieties vėluką. Tokio vėluko plotis yra 71 cm, ilgis iki iškirpimo 104 cm, o bendras ilgis 390 cm⁵⁸. XVIII a. iečių vėlukai ir toliau buvo siuvami iš šilko. Husarų vėliavoje spalviniu atžvilgiu jie buvo vienodi, turintys būdingą tam tikrų spalvų (paprastai dviejų) derinį ir vienodus simbolius. 1689 m. rašiusio Fr. P. Dalairako žiniomis, husaras ietį gabendavo senuoju būdu – apatinį bukąjį galą įstatęs į movą, pritvirtintą prie balno diržu. Kaip ir anksčiau kautynėse puolant, į priešą nutaikytos ieties apatinį galą buvo galima palikti movoje, padedančioje laikyti ginklą reikiamoje padėtyje⁵⁹. Apie efektyvaus iečių panaudojimo galimybes pasikeitusios priešo taktikos sąlygomis galima spręsti įvertinus XVIII a. pradžios kovas su švedais.

Didžiajame Šiaurės kare husarams vėl atsirado galimybės ietis nutaikyti į praėjusiam šimtmetyje ne kartą įveiktą priešą. Tiesa, proga atvirame mūšio lauke išdidžiai ir drąsiai atakuoti švedus teko Karūnos kavalerijai. Taip buvo 1702 m. Klišovo mūšyje, kai atakuojant švedų pozicijas antrą kartą, pralaužti priešo pėstininkų rikiuotę turėjo husarų ir šarvininkų vėliavos. Apie 259 raitelius, iš jų 121 husarą apimanti kavalerijos vėliavų grupė puolė Švedijos kariuomenės kairįjį flangą. Kavaleristus pasitiko priešo pikinieriai ir muškietininkai, paleidę į lenkus pirmąją salvę. Vien šaunamųjų ginklų ugnis nesustabdė husarų ir šarvininkų atakos, tačiau kavaleristai neįveikė priešais švedų karius išdėstytą mobiliųjų kliūčių – ispaniškujų ožių (*ispaniškujų raitelių*)⁶⁰. Per šias kliūtis pasiekti priešą nebuvo galima ir ilgosiomis husarų ietimis, todėl saugiai išsidėstę švedų muškietininkai pradėjo užtaisyti savo titnagines muškietas naujai salvei. Šie ginklai buvo užtaisomi žymiai sparčiau nei XVII a. dagtinių muškietų, tad laiko veikti Karūnos kavaleristai geriausiu atveju turėjo tik keliasdešimt sekundžių. Neįveikę priešais esančių *ispaniškujų ožių*, lenkų kavaleristai buvo apšaudyti švedų dar kartą. Po šio antrojo apšaudymo likusieji gyvi husarai ir šarvininkai greitai atsitraukė. Efektyvi Švedijos kariuomenės pėstininkų taktika, naudojant kavalerijos veiksmus sukaustančias, atakuoti jai trukdančias mobilies kliūtis

⁵⁸ Sanguškų giminės arsenalui priskiriama husarų ietis Z. Żygulskio duomenimis buvo saugoma Tarnovo muziejuje. *Ten pat*, s. 270–271.

⁵⁹ B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzádzienie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 20; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 61.

⁶⁰ *Ispaniškasis ožys*, *ispaniškasis raitelis* (lenk. *koziel hiszpański*, *hiszpański jeździec*, vok. *Spanischer Reiter*) – lauko įtvirtinimų elementas, judėjimą stabdanti dirbtinė kliūtis, pagaminta iš storo tašo ir sukryžiuotų kuolų. Vietoj jų kartais būdavo pritvirtinami duriamieji ginklai.

ir XVIII a. pradžioje paplitusias, ugnies intensyvumą padidinusias titnagines muškietas, neleido husarams suduoti smūgio ilgosiomis ietimis – pėstininkų rikiuotei pralaužti labiausiai pritaikytais grėsmingais ginklais⁶¹.

1674–1776 m. laikotarpyje Lietuvos kariuomenės husarai, kaip ir jų ginklo broliai iš Karūnos kariuomenės, ginklavosi kelių pagrindinių tipų kardais. Svarbiausiu ir kurį laiką labiausiai paplitusiu buvo XVII a. antrojoje pusėje Lenkijoje ir Lietuvoje atsiradęs husarų kardas, įkūnijęs vengriškų, turkiškų ir Vakarų Europos kardų bruožus. Tuo laikotarpiu tautinio autoramento sunkiosios kavalerijos vėliavų kariai buvo ginkluoti kardais ir papildomais šaltaisiais ginklais, koncežais⁶² ir palašais⁶³, kuriuos naudojo pakaitomis. Būtent šiuo laikotarpiu atsirado tradicija husarų naudotus kardus ir palašus įvardinti tuo pačiu terminu – husarų palašai. XVII a. pabaigoje karinių funkcijų netenkantys husarai palaipsniui nustojo ginkluotis palašais ir koncežais, tačiau įprotis vadinti kardus palašais išliko⁶⁴. Kartais toks kardas buvo vadinamas husarų palašu arba kreivuoju (lenktuoju) palašu, o kai kuriais atvejais ir juoduoju kardu, kadangi turėjo juoda oda dengtą makštį ir rankeną⁶⁵. Tikėtina, kad palašais buvo įvardinti ir 1760 m. Lietuvos pažiđininkio Jono Jurgio Flemingo LDK kariuomenės husarų vėliavos ginkluotėje buvę kardai⁶⁶.

Jono Sobieskio ir Saksų valdymo laikais tebenaudojamam husarų kardui buvo būdinga nežymiai lenkta geležtė, paprastai turinti iš abiejų pusių aštrią, nelabai plačią plunksną⁶⁷. Dažnai geležtės turėdavo išilginius griovelius, kitos

⁶¹ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, 178–186.

⁶² Koncežas, končiaras (angl. *tuck*, *estoc*, lenk. *koncerz*, pranc. *estoc*, rus. *кончар*, vok. *Panzers-techer*) – iš vėlyvųjų viduramžių ilgo duriamojo kalavijo kilęs ginklas, skirtas tik durti, naudotas kovoje su plokštinius ir žiedinius šarvus dėvinčiais kariais. Jis ypač tiko žiediniams šarvams pradurti. Ginklas dažnai turėjo keturbriaunę arba tribriaunę 120–150 cm ilgio geležtę, o Lenkijoje ir Lietuvoje išsiskirdavo husarų kardo arba europietiško viduramžių kalavijo rankena, iki XVIII a. buvo daugiausia husarų, retesniais atvejais ir kitų kavaleristų ginkluotėje.

⁶³ Palašas (angl. *backsword*, *pallasche*, lenk. *patasz*, rus. *палаш*, turk. *pala*, vengr. *Pallos*, vok. *Pallasch*) – ginklas tiesia, plačia vienašmene arba dviašmene geležte, kartais į kardo panašiu efesu. Žinomas jau XV a., kildinamas iš Rytų, vėliau paplito ir Europoje. Forma ir paskirtimi artimas kalavijui. Vakaruose kavaleristų nešiotas prie kairiojo šono kaip ir kiti ilgageležčiai ginklai. Juo kaip ir kalaviju būdavo suduodami pralaužiamieji smūgiai kertant arba duriamą. XVI–XVII a. buvo paplitęs sunkią vienašmenę arba dviašmenę geležtę, atvirą arba uždarą rankeną turintis prie balno kabinamas husarų palašas, juo buvo ginkluoti vengrų, lenkų ir lietuvių husarai.

⁶⁴ Wł.Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, s. 64.

⁶⁵ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 271.

⁶⁶ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 75.

⁶⁷ Plunksna – priekinė kardo geležtės dalis, skirta durti ir kirsti.

būdavo lygios. Kai kuriose kardų geležtėse būdavo išgraviruojami įrašai ir puošybės elementai⁶⁸. Husarų kardo rankena buvo uždara, su kryžma, pereinančia į apsauginį lankelį. Kryžma turėjo iš ankstesnių kardų paveldėtus ūsus ir mažą lankelį (kilpą) nykščiui vidinėje pusėje. Kardas turėjo medinę, oda aptrauktą makštį su trim arba keturiais apkaustais, stilistiškai atitinkančiais jo rankeną. XVII a. pagaminti kardai kartais būdavo perdėbami ir toliau naudojami XVIII a.⁶⁹ Husarų kardas buvo patogus ir efektyvus ginklas, kuris labai tiko kovojant raitomis. Juo buvo galima smogti į taikinį plunksnos galu, kuomet didžiuliu greičiu judantis ginklo smaigalys perrėždavo taikinį pjaudamas jo paviršių, o nepataikius iš karto smogti pakartotinai. Lankelis nykščiui padėdavo lengviau valdyti ginklą ir smogiant, ir stabdant smūgį⁷⁰.

XVII–XVIII a. sandūroje atsirado nuo klasikinio varianto besiskiriančių husarų kardų efesų⁷¹, kurie tam tikrais atvejais turėdavo tik pavienes klasikinei formai būdingas detales. Tokie husarų kardai turėdavo krepšelio pavidalo gardas, papildomus skydelių paskirtį turinčius šoninius lankelius prie kryžmos ir kai kuriuos kitus ypatumus. Kai kurios gardos išsiskirdavo ypatingu formų originalumu. Tokio tipo husarų kardams galėtume priskirti Lietuvos pakanclerio Karolio Radvilos privačių (dvaro) dalinių kardą⁷². Šis XVIII a. pradžia datuojamas ginklas yra 108 cm ilgio, turi labai plačią rytietiško tipo esdintą geležtę ir krepšelio formos gardą. Išorinėje geležtės pusėje, po kunigaikščių mitra išgraviruotas grifų supamas Radvilų erelis. Žemiau pavaizduotas skydas su ereliu, kurio krūtinę dengia Radvilų herbas *Trąby* bei Baltojo erelio ordinas. Vidinėje geležtės pusėje pavaizduota ginkluotės kompozicijos supama ir mitros apvainikuojama monograma KXR (*Karol Xiążę Radziwiłł* – Karolis kunigaikštis Radvila). Krepšelio pavidalo gardą sudaro kryžma su lankeliu ir dailūs šoniniai išplatėjimai. Iš jų išvestos vingiuojančios juostos jungiasi su lankeliu suteikdamos rankos apsaugai krepšelio pavidalą. Ginklo makštis aptraukta juoda oda ir turi ažūriniais raštais

⁶⁸ Wł. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, s. 61.

⁶⁹ Perdėbant kardus buvo įprasta keisti jų geležtes, pritaikyti prie naujų madų makštis. R. Matuszewski, J. Kozimor, *Plundered and Rebuilt: The Polish Military Museum during the Second World War and after [Ograbione Muzeum]*, s. 136, 141.

⁷⁰ Lietuvos valstybinių muziejų kolekcijose husarų kardų santykinai nedaug. Didesnį jų skaičių sukaupe užsienio muziejų rinkiniai. Tokių kardų yra Lenkijos muziejuose, Sankt Peterburgo Ermitažo rinkinuose Rusijoje. Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 272; Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 46–47, 50–53.

⁷¹ Efesas – šaltojo ginklo (kalavijo, kardo, špagos, palašo ir kt.) rankena ir ranką saugančios dalys, kurias priklausomai nuo ginklo tipo sudarydavo kryžma, apsauginis lankelis, kartais ir keli papildomi lankeliai, skydeliai, o kai kuriais atvejais ir kai kurios kitos dalys.

⁷² Ginklas saugomas Lenkijos kariuomenės muziejuje Varšuvoje (inv. Nr. 806x).

dailiai išpjaustytus plieninius apkaustus. Kartu su makštimi kardas sveria 2,39 kg⁷³. Dėmesio verta su Lietuvos husarais siejamo kardo garda iš VDKM rinkinių (inv. Nr. G-1300). Jos apsauginis lankelis sujungtas su šoninėmis apsaugomis vingiuotomis juostomis. Ryšį su tautinio autoramento sunkiaja kavalerija parodo ir husarų kardams būdingas lankelis nykščiui⁷⁴.

XVII a. antrosios pusės–XVIII a. husarų kardų geležtėse buvo įspaudžiami gamintojų žymenys, Šventojo Rašto fragmentai, išgraviruojami devizai, pavyzdžiui, *Si Deus pro nobis quis contra nos* (Jei Dievas už mus, tai kas gi prieš mus?!), *Soli Deo gloria* (Tik Dievui šlovė), *Deus spes mea* (Dievas yra mano viltis), *Jesus Maria Józef* (Jėzus Marija Juozapas). XVIII a. paplito įrašai *Augustus Rex* (karalius Augustas), arba inicialai AR su karūna, kuriais papuošti kardai buvo vadinami augustovkomis (*augustówki*), vėliau *Stanislaus Augustus Rex* (karalius Stanislovas Augustas), arba inicialai SAR, taip pat apaštalų vardai, dažniausiai *Petrus, Paulus, Judas*, ištraukos iš Šventojo Rašto, ypač Evangelijos pagal šv. Joną pradžios, bei įvairiausios lotyniškos sentencijos⁷⁵. Geležtėse buvo chemiškai ėsdinami šventųjų atvaizdai. Jos dažnai buvo perkamos iš Zolingenio Vokietijoje. Čia nuo viduramžių šaltuosius ginklus kalantys meistrai užtikrindavo itin aukštą geležčių kokybę ir sukurdavo užsakovų poreikius atitinkančią kuklesnę arba rafinuotą puošybą. XVIII a. antroje pusėje, ypač amžiaus pabaigoje, paplito daugiausia patriotiniai devizai. Pavyzdžiu gali būti Mokotuvo (*Mokotów*) kardų dirbtuvėse prie Varšuvos pagaminti ginklai, kuriuose buvo išgraviruojami įrašai *Vivat Hussar* (Tegyvuoja husaras), *Vivat Kawaleria Narodowa* (Tegyvuoja tautinė kavalerija) ir ginkluoto raitelio tautinio autoramento apranga atvaizdas⁷⁶. Toks Mokotuvo kardų dirbtuvėse pagamintas kardas (inv. Nr. G-426) saugomas ir VDKM. Šis pavyzdys turi gardą su šoniniais lankeliais. Ginklas maždaug 94 cm ilgio ir pasižymi sąlyginai nedideliu svoriu – 0,76 kg. Jog geležtėje išgraviruoti minėti objektai – įrašas *Vivat Hussar* ir husarų primenantis raitelis⁷⁷.

⁷³ Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 54.

⁷⁴ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 220; Šias husarų kardų gardas primena LNM esanti garda (Inv. Nr. IM-776). Ji su palašo geležte, kurioje išgraviruotas įrašas *Pro libertate Poloniae* (Vardan Lenkijos laisvės). O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 20, 118.

⁷⁵ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 272; Wł. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, s. 69.

⁷⁶ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 272.

⁷⁷ Kardo tikslūs matmenys: bendras ilgis – 938 mm, geležtės ilgis – 820 mm, geležtės plotis – 36 mm, geležtės storis – 7 mm. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 219.

Jau XVII a. husarai ginklavosi ir kitais kardais, kuriems prigijo karabelės pavadinimas. Iš Rytų kilusi karabelė Lenkijoje ir Lietuvoje paplito XVII a. pabaigoje; buvo žinomi du jos variantai – kovinis ir paradinis. Ji tapo populiarinė ne tik tautinio autoramento daliniuose, tačiau ir tarp bajorijos, buvo vienu svarbiausių bajoriško kostiumo akcentų. Kardas turėjo atvirą rankeną. Vienintele rankos apsauga būdavo kryžma. Erelio galvos pavidalo rankena, užsibaigianti snapą primenančiu kampu, suteikdavo gerą atramą mažyliui pirštui. Rankena būdavo gaminama iš tamsaus rago arba riešutmedžio, kaustyta plienu arba žalvariu. Medinės ginklų makštys buvo aptrauktos oda ir turėdavo apkaustus. Eglute išdėstyti grioveliai rankenoje leisdavo ginklą tvirtai laikyti ir gerai valdyti. Paradinės karabelės neretai turėdavo Damasko plieno, paaukuotas, puoštas augaliniais ornamentais ir įrašais geležtes, taip pat dramblio kaulo rankenas, dekoruotas pusiau brangiais akmenimis, apkaustytas sidabru arba auksu. Panašiai buvo puošiamos ir šių kardų makštys, kurios buvo aptraukiamos oda arba aksomu. Karui skirti variantai buvo mažiau puošnūs. Kovinių karabelių geležtės buvo gaminamos Austrijos Štirijoje ir kituose Vakarų Europos kraštuose. Jos buvo gaminamos ir ATR rytinėse žemėse, pavyzdžiui, Karūnai priklausančiame svarbiame ginklų gamybos centre – Lvove. Iš pradžių karabelės būdavo sukomponuojamos iš įvežtinių dalių, kaip įvežtinių geležčių, rankenų, makšties apkaustų, tačiau ilgainiui visa tai pradėjo gaminti vietiniai ATR ginklininkai⁷⁸. Karabelių geležtėse taip pat buvo graviruojami patriotiški ir religiniai įrašai lotynų kalba, kaip *Amor Patria nostra lex* (Meilė Tėvynei mūsų teisė) ir *Sit Deus nobiscum quis contra nos* (Jei Dievas už mus, tai kas gi prieš mus?!)⁷⁹.

Aptariamo laikotarpio pradžioje tautinio autoramento sunkiosios kavalerijos ginkluotei priklausę palašai turėjo tiesias ir gana plačias geležtes bei klasikinius husarų kardų efesus su nežymiai lenktomis rankenomis ir kryžmomis su apsauginiu lankeliu, ūsais ir lankeliu nykščiu. Jų makštys kaip ir kardų buvo medinės, įprastai aptrauktos juoda oda. VDKM rinkiniuose esantys XVII–XVIII a. datuojami husarų palašai (inv. Nr. G-423, G-424) yra puošnūs, ornamentuotais ir paaukuotais efesais ir makščių apkaustais. Vieno ginklo geležtė su plačiu grioveliu, kito plokščia⁸⁰. Husarų palašų pavyzdžių aptinkame ir kitų Lietuvos

⁷⁸ M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, s. 22–23; Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 58–62; R. Matuszewski, J. Kozimor, *Plundered and Rebuilt: The Polish Military Museum during the Second World War and after [Ograbione Muzeum]*, s. 143–144, 147, 158.

⁷⁹ Puošnios rytietiško stiliaus karabelės pavyzdys iš Lenkijos kariuomenės muziejaus Varšuvoje. *Zbiory Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, s. 40.

⁸⁰ Vieno ginklo bendras ilgis – 965 mm, geležtės ilgis – 840 mm, o kito – 963 mm ir 849 mm atitinkamai. Ginklai sveria 0,7 ir 0,8 kg be makšties bei 1,08 ir 1,28 kg su makštimi. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 216–218.

1.

2.

3.

1. Lietuvos kavalerijai būdinga husarų kardo garda su geležtės ir rankenos replikomis, tikėtina, kad pagaminta LDK, XVII a. pabaiga–XVIII a. pradžia
VDKM ginklų rinkinys, G-1301 (garda) ir G-2785 (geležtė ir rankena)

2. Husarų kardas, pagamintas Mokotuvo kardų dirbtuvėse Lenkijos Karalystėje, XVIII a. antroji pusė. Geležtė papuošta išgraviruotais ornamentais, tarp kurių yra įrašas *Vivat Hussar* ir raitelis tautinio autoramento kavalerijos apranga
VDKM ginklų rinkinys, G-426

3. Husarų palašas, ATR, XVII–XVIII a.
VDKM ginklų rinkinys, G-424
Fotografas Artūras Užgalis

Kardas, ATR, XVIII a. pirmoji pusė. Vidinėje geležtės pusėje išgraviruota – *Vivat nayıwyzsza wladza szlachty*, LDK herbą Vytį primenantis raitelis ir *Vivat walne Seymi KiyPosty*. Išorinėje geležtės pusėje – *Vivat szlachta PAN y Fundate – woyska*, Lenkijos Karalystės herbas erelis, *Vivat wo Lay Dobro powszechnie*

LNM ginklų rinkinys, IM 766

Fotografas Arūnas Baltėnas

muziejų, pavyzdžiui, LNM rinkiniuose. Čia esantis palašas (inv. Nr. IM-784) turi geležtę su siaurais išilginiais grioveliais, papuoštą ginklų kompozicijų ir augalinių motyvų raižiniais. Ginklo bendras ilgis – 93 cm, geležtės – 82 cm⁸¹. Yra žinių, kad valdant Saksams husarai vis dar ginklavosi ir koncežais⁸².

Husarų vėliavų vadovybė kaip valdžios ženklą turėjo buzdyganus⁸³. Tokie karininkų valdžią rodantys ginklai buvo gaminami iš plieno ir medžio, puošiami ęsdinant ir graviruojant toje epochoje itin populiariais augaliniais motyvais, auksuojami. Iki mūsų dienų išlikę prabangiai puošti XVII a. pabaigos–XVIII a. buzdyganų pavyzdžiai rodo jiems priskirtas reprezentacines funkcijas⁸⁴. Vis dėlto karininko rankoje buzdyganas tuo pačiu metu buvo ir smogiamasis ginklas⁸⁵.

Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento sunkiosios kavalerijos vėliavos privalėjo būti ginkluotos pistoletais ir karabinais. Husaras įprastai turėdavo du pistoletus, kuriuos laikydavo prie balno. Pistoletai būdavo aprūpinti mediniais grūstuvais, tačiau turėdavo ir užtaisyti naudojamus plieninius, kurie buvo laikomi prie šovininių. Pagal 1746 m. reguliamą, Lietuvos kavalerijos husarai privalėjo ginkluotis visam tautiniam autoramentui numatyto vienodo kalibro karabinais⁸⁶. 1760 m. rašte nurodyta, kad vienodo kalibro karabinais ir pistoletais turėjo būti apginkluotos visos Lietuvos paįždininkio Jono Jurgio Flemingo husarų vėliavos palydos⁸⁷. Paraduose rikiuotėje raitomis kavaleristai privalėjo

⁸¹ O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 21, 121.

⁸² T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 74.

⁸³ Buzdyganas (angl. *buzdygan-mace*, lenk. *buzdygan*, vengr. *buzogany*) – ginklas, sudarytas iš šešių arba daugiau vadinamųjų plunksnų, esančių ant tiesaus, gana trumpo koto. Kildinamas iš Rytų. Įvairios atmainos paplito daugelyje Eurazijos regionų nuo Kinijos iki Prancūzijos. Pagal paskirtį šie ginklai skirstomi į kovinius ir tuos, kurie atlikdavo karinio laipsnio ženklo funkcijas bei reiškė kokias nors privilegijas. Lenkijoje ir Lietuvoje buvo naudojamas kovoje ir nešiotas kaip karininko laipsnio ženklas tautinėje kavalerijoje.

⁸⁴ Prabangių buzdyganų pavyzdžiai saugomi Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejuje (in. Nr. 3049x, 644x, 24309x) ir VDKM (inv. Nr. G-409). V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 223; Z. Žygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 68.

⁸⁵ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 263.

⁸⁶ *Regulamen przez uniwersal...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 239; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 35, 43.

⁸⁷ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 75.

laikyti karabinius buože atremtus į balną ir palenktus į priekį, link žirgo galvos. Kada vėliava žygiuodavo įprasta tvarka, nerodydama ginklų, karabinai kabėdavo dėkluose prie balno, dešinėje pusėje, atgal atgręžtais vamzdžiais. Pėsčiojoje rikiuotėje karabinas kabėdavo prie dešiniojo kavaleristo šono, o šovininė prie kairiojo. Husarai turėjo odines šovinines, kurių prabangesni variantai turėdavo sidabrinčius arba auksinius apkaustus⁸⁸. J. Kitovičiaus žiniomis, Lenkijos Karalystės kavaleristai, malšindami Ukrainoje kylančius sukilimus, naudojo ne tik įprastus lygiavamzdžius karabinius, bet ir štucerus (*sztuńcy, sztucery*) – graižtvinius trumpavamzdžius šautuvus⁸⁹. Nežinome, ar ši tendencija palietė ir LDK husarų ginkluotę, tačiau abejonių nekelia kitas faktas. XVII a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje pistoletus ir karabinius brangiomis ratukinėmis spynomis galutinai pakeitė ginklai titnaginėmis spynomis, kurios buvo paprastesnės, pigesnės ir labiau patikimos. Labiausiai tikėtina, kad būtent Jono Sobieskio ir Augusto II Sakso laikais LDK kavalerija ir jai priklausančios husarų vėliavos apsiginklavo naujos konstrukcijos šaunamaisiais ginklais.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARIUOMENĖS HUSARŲ ŠARVAI

Sunkiosios kavalerijos šarvų pokyčius taip pat lėmė prieš tai jau įvardinti veiksniai: technologijų vystymasis, taktikos raida, visuomenėje ir kariuomenėje vyraujanti ideologija bei dominuojančios laikotarpio mados. Aktyvaus dalyvavimo karo veiksmuose laikai buvo pasibaigę. Valdant Jonui Sobieskiui ir vėlesniais metais Lietuvos kariuomenės husarų užduotys vis labiau tolo nuo jų pirminės, kovinės paskirties. Reprerentacinių funkcijų įsivyravimą ypač gerai atspindėjo šarvų raida.

Prieš gilindamiesi į LDK husarų šarvų specifiką, atkreipkime dėmesį į aptariamo laikotarpio dominuojančias Europos sunkiosios kavalerijos šarvų tendencijas. Dėmesio vertas faktas, kad laikotarpio pradžioje tik kai kuriose

⁸⁸ [...] *maszerowali szeregowi, trzymający przed sobą karabiny kolbą o kulbakę oparte, na ukoś na głowie końskiej pochylone. [...]. Kiedy chorągiew szła bez prezentowania broni, to pan namiestnik trzymał nadziak, czyli obuch, w ręku. Towarzystwo i szeregowi mieli ręce próżne, karabiny zaś u szeregowych wisiaty w tokach przy kulbace, rurami w tył obrócone, po prawym boku.* J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 165; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzienie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 34, 43.

⁸⁹ *Towarzystwo, wojując z hajdamakami, używali także małych karabinków albo sztuców, zawieszając je z lewego ramienia na prawy bok jak i szeregowi, nie przekładając ładownicy na drugi bok, ale na jednym mając ładownicę i sztuciec, a to dla różnicy od pocztowych. Kiedy zażywali karabinków albo sztuców, wtenczas nie zażywali dziadów, albowiem karabin straszniejszy był hajdamakom niż dzida [...].* J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 176.

kariuomenėse kavaleristai tebenešiodavo šalmsus, dažniausiai papenheimerius⁹⁰, kuriuos XVIII a. pirmojoje pusėje galutinai pakeitė skrybėlės ir kepurės. Dauge-lyje valstybių dar prieš 1675 m. šarvai buvo supaprastinti iki kirasos, sudarytos iš krūtinšarvio ir nugaros šarvo, arba tik krūtinšarvio. Liudviko XIV valdymo laikais, maždaug apie 1660 m., Prancūzų kirasyrai dėvėjo supaprastintas kirasas ir skrybėles vietoje šalmu. Ši tendencija išliko ir XVIII a. Tiesa, didžioji dalis Prancūzijos sunkiajai kavalerijai priskiriamų kavalerijos pulkų apskritai nenešiojo jokių kirasų⁹¹. Panašias sunkiosios kavalerijos šarvų evoliucijos tendencijas ma-tome ir vokiečių bei skandinavų valstybėse. Apie 1660 m. Saksonijos kirasyrai virš storos odos striukių dėvėdavo plieno kirasas, o ant galvos papenheimerius. Prie tokių šarvų maždaug tuo pačiu metu galutinai perėjo austrų ir bavarų kirasyrai. Tiesa, Šventosios Romos imperijos kavaleristai, pirmaisiai austrai, be šalmo ir kirasos kartais nešiodavo ir papildomą kairės rankos plaštaką ir dilbį dengiantį šarvą, savotišką pailgintą šarvinę pirštinę. Pažvelgę į 1675–1679 m. Danijos–Švedijos karo laikų švedų kavaleristą, matome, kad vieninteliai skrybėlę ir storos odos striukę dėvinčio bei masyvius botfortus⁹² avinčio kario šarvai yra plieninis krūtinšarvis, laikomas dviem ant nugaros sukryžiuotais diržais⁹³.

Taigi XVII a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje vieninteliai Europos valstybių sunkiosios kavalerijos šarvai buvo kirasa. XVII a. Europoje paplito ir šio amžiaus paskutiniame ketvirtyje tapo įprasta krūtinšarvį sujungti su nugaros šarvu plie-no plokštelių dengiamais diržais. Tokie diržai būdavo pritvirtinti prie nugaros šarvo ir užkabinami už dviejų galvučių (ovalo pavidalo fiksatorių) krūtinšarvio išorinėje pusėje. Nustojus nešioti antpečius ir kitas rankų šarvų dalis, diržų dengimas žvynų ar kitos formos plieninėmis plokštelėmis turėdavo papildomai saugoti kario pečius ir kartu sustiprinti diržus, neleisti jų lengvai nukirsti šal-taisiais ginklais⁹⁴. Tokios buvo Europos kavalerijos šarvų evoliucijos pagrindinės

⁹⁰ Papenheimeris (lenk. *pappenheimer*, vok. *zischägge*, *Pappenheimer-Helm*, rus. *панпешхаймер*) – XVII a. paplitęs vakarietiškas šalmas, tipologiškai labai artimas šyšakui. Šio tipo šalmai buvo plačiai naudoti Trisdešimtmečiame ir Anglijos pilietiniame kare, daugelio Europos valstybių kavalerijoje buvo dėvimi ir XVII a. antrojoje pusėje.

⁹¹ III. Вернье, П. Виллинг, *Униформа французской армии 1660–1845*, Москва, 2002, c. 66–67.

⁹² Botfortai (pranc. *bottes fortes*) – ilgaauliai kavalerijos batai kelius siekiančiais aulais. Išplatėjusi aulų dalis dengdavo ir kelius.

⁹³ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, С.-Петербург, 2002, c. 18–19, 27–28, 48–49. P. Krenn, *Harnisch und helm. Landeszeughaus Graz am Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum* (deutsch, english), Graz, 1987, s. 60–61; Chr. Beaufort, *The Imperial army in the 17th century. Troops and equipment, 17th century: war, weaponry and politics. Xth congress of the International Association of Museums of Arms and Military History, Stockholm, 1984*, Stockholm, 1987, p. 123, 129.

⁹⁴ Vakarietišku kirasų krūtinšarviai ir nugaros šarvai buvo jungiami žvynuotais diržais XVIII a. bei vėlesniais laikais, iki pat sunkiosios kavalerijos egzistavimo pabaigos.

1.

2.

3.

1. Prabangūs sunkiosios kavalerijos (arkebuzininkų) šarvai su odine striuke. Pagaminti Londone, tikėtina Ričardo Holdeno (*Richard Holden*), priklausė Portugalijos karaliui Pedru II (1683–1706). Puošti auksuojant. Metropoliteno muziejus, Niujorkas
<<https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/15.113.1-5,29.158.885/>>, [žiūrėta: 2017 10 01]

2. Osmanų kariuomenės spahiai 1683 m. Vienos mūšyje. XVII a. pabaigos–XVIII a. kūriny
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battle_of_Vienna.Sipahis.jpg>, [žiūrėta: 2017 10 20]

3. Trys kavalerijos kirasos su papenheimeriais, skirtos kirasyrų karininkams ir eiliniams. Pagamintos meistro Franco Nierndorferio (*Franz Nierndorfer*). Graco arsenalas, Austrija, apie 1683–1685 m. Krūtinšarvuiose matomi bandymų metu kulkų palikti įlenkimai
P. Krenn, Harnisch und helm. Landeszeughaus Graz am Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum (deutsch, english), Graz, 1987, s. 61

tendencijos. Pasitaikydavo negausių išimčių. Viena iš jų buvo dėl Lenkijos ir Lietuvos husarų įtakos XVIII a. atsiradę ekstravagantiški saksų kavaleristų paradiniai šarvai. Verta paminėti, kad Vakarų kariuomenių kavalerijoje šarvai buvo supaprastinti palaiptams. Anksčiausiai juos nustojo nešioti eiliniai, ilgiau dėvėjo aristokratiškos kilmės aukštesnieji karininkai. XVII a. pabaigoje vis dar pasirodydavo tarytum iš praėjusio amžiaus išnyrantys anachronizmai. 1683 m. Vienos karinėje kampanijoje Lenkijos Karalystės kariai stebėjosi sąjungininko Lotaringijos hercogo Karolio Leopoldo (*Karl Leopold*) ir jo žirgo šarvais. Hercogą nuo galvos iki kojų saugojo plokštiniai šarvai, o jo aukštą ir tvirtą žirgą – žvyniniai⁹⁵.

XVII a. paskutiniajame ketvirtyje pradėjo keistis Lenkijos Karalystės ir Lietuvos husarų šarvai. Šiuos pokyčius ginkluotės istorijos tyrinėtojai sieja su Jono Sobieskio valdymo laikais Karūnos ir Lietuvos bajoriškoje visuomenėje suklestėjusia sarmatizmo⁹⁶ ideologija, kuria buvo persmelktas lenkų ir lietuvių kariuomenių tautinis autoramentas. 1675–1730 m. paplito vėlyvojo arba jaunesniojo (*młodszy*) tipo husarų klasikiniai šarvai, ilgainiui pakeitę iki tol dominavusius ankstyvojo arba vyresniojo (*starszy*) tipo šarvus⁹⁷. Senieji šarvai nebuvo galutinai pakeisti iš karto, o palaiptams nustojus juos nešioti XVIII a. Be klasikinių plokštinių šarvų husarai dėvėdavo bastardinius⁹⁸ ir karaceniinius⁹⁹ šarvus.

⁹⁵ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 46–47.

⁹⁶ Sarmatizmas (lenk. *sarmatyzm*) – Lenkijos ir Lietuvos valstybėje nuo XVI a. pabaigos iki XVIII a. pabaigos egzistavusi ideologija, kildinusi jos bajoriją (*szlachta*) iš senovės sarmatų genčių. Ši ideologija susiformavo Lenkijoje, tačiau ilgainiui buvo perimta ir dalies LDK bajorų, nepaisant paplitusios romėniškosios kilmės teorijos. Sarmatų palikuonimis įvardijama bajorija buvo laikoma tauta, kuriai nebuvo priskiriami nekilmingi žmonės. Sarmatizmas lėmė daugelį kultūrinių Lenkijos ir Lietuvos bei Vakarų aristokratijos skirtumų. Nuo vakarietiškosios aristokratijos sarmatizmo veikiamus lenkų ir lietuvių bajorus skyrė šukuosenos, rytietiškas aprangos stilius, ginklai ir manieros. Sarmatizmo įtaką Lietuvos bajorijai ir pačioms aristokratijos viršūnėms akivaizdžiai parodo XVII–XVIII a. bajorų ir didikų portretai.

⁹⁷ Apie ankstyvuosius klasikinius Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių husarų šarvus rašyta: Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 15–38; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 264–267; V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 125–132.

⁹⁸ Bastardiniai šarvai (lenk. *zbroja bastardowa*) – koviniai arba paradiniai šarvai, taupymo sumetimais buvo perdaromi iš senesnių į naujesnius, to meto poreikius ir madas atitinkančius, šarvus. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo įprasta vakarietiškas Renesanso ir Baroko epochos šarvų kirasas perdaryti ir pritaikyti husarams.

⁹⁹ Karacena, žvyniniai šarvai (it. *corazzina*, lenk. *karacena*) – šarvai, kuriuos sudaro odos arba storos drobės palaidinė su prikniedytais ar prisiūtais metalo žvynais, kartais paaukuotais, papuoštais rozetėmis, įspausu ornamentu ir kt. Kartais tokie šarvai buvo nešiojami su šalmu iš metalo žvynų.

Plokštinių šarvų konstrukcija pasikeitė nežymiai. Daugiau pasikeitė kai kurių šarvų dalių forma ir puošyba. Būtent ši rytietiškų motyvų kupina vėlyvojo Baroko puošyba labai atitiko sarmatizmo idėjomis gyvenusių Lenkijos ir Lietuvos bajorų skonį. 1675–1730 m. pagamintiems ir nešiotiems husarų šarvams būdingas ištaigingesnis, turkiškų bruožų turintis puošybos stilius, kurį įgijo husarų šalmai, antkaklės¹⁰⁰, antpečiai ir karvašai¹⁰¹. Lyginant su ankstyvaisiais husarų šarvais, pasikeitė antpečių ir karvašų forma bei konstrukcija. Kirasų krūtinšarviuose ir antkaklėse šalia religinio pobūdžio simbolių atsirado dailių kompozicijų supami giminių herbai.

Jono Sobieskio, Augusto II ir Augusto III Saksų valdymo laikais pagrindiniai husarų šalmai buvo jų seniai pamėgti šyšakai¹⁰². Sarmatiškas polinkis į individualizmą lėmė tai, kad du vienodus husarų draugų ir juo labiau karininkų šyšakus aptikti labai sudėtinga. Toks šalmas dažniausiai turėdavo individualių jį iš kitų to paties tipo šalmų išskiriančių bruožų. Jų konstrukcija mažai skyrėsi nuo ankstesnio laikotarpio šyšakų. Tam, kad šalmai būtų išskirtiniai, buvo pasitelkiamos įvairios puošybos variacijos. Taip iki 1675 m. paplitusius 1-ojo ir 2-ojo tipo klasikinius husarų šyšakus pakeitė 3-ojo tipo šyšakai¹⁰³. Šiems šalmams buvo charakteringas pusapvalis varpas¹⁰⁴ plačiais vertikaliais grioveliais, plataus lapo formos snapelis su įmantrios ir originalios formos no-

¹⁰⁰ Antkaklė (angl. *gorget*, lenk. *obojczyk*) – šarvų dalis, sauganti kaklą ir sprandą, dažniausiai plokštinė (retesniais atvejais – karaceninė, arba žvyninė), sudaryta iš dviejų ties pečiais susegamų dalių.

¹⁰¹ Karvašas (lenk. *karwasz*) – rytietiškas dilbio šarvo variantas. Jis dengdavo dilbį, nuo pavojingo smūgio saugodavo ir petikaulį bei sąnarį. Lenkijoje ir Lietuvoje karvašas naudotas kartu su žiediniais, karaceniniais ir husarų šarvais.

¹⁰² Šyšakas (lenk. *szyszak*, rus. *шусак*, vengr. *sisak*, vok. *zischägge*) – atviras kūgio arba pusrutulio formos šalmas su skruostų, sprando ir nosies apsauga bei snapeliu. Kartais turėdavo keterą (skiauterę). Skirtingos šio šalmo atmainos susiformavo vokiečių žemėse (vienas iš svarbiausių gamybos centrų – Niurnbergas), Vengrijoje, Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, Rusijoje. Lenkijoje ir Lietuvoje XVI–XVIII a. šyšakus nešiojo daugiausia husarai. Paradiniai šyšakai buvo puošiami ornamentais, figūrinėmis kompozicijomis, auksuojami.

¹⁰³ XVII a. husarų šyšakų raida plačiai nagrinėta istoriografijoje. Žr. Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 16–17, 39–41; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 264–265; M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, s. 114–116; V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 126, 129.

¹⁰⁴ Varpas (lenk. *dzwon*) – viršutinė šalmo pagrindą sudaranti dalis, prie kurios buvo tvirtinamos kitos dalys. Jis būdavo pusrutulio, kūgio ir kai kurių kitų formų.

saliu¹⁰⁵, skruostų apsaugos be išpjovų viduryje ir prie akių bei sprando apsauga. Šalmo viršuje būdavo pritvirtinta smailė, kurios pagrindas buvo puošni rozetė. Šyšaką puošdavo žalvariniai elementai – rozetės, juostų pavidalo apvadai, kartais snapelį iš viršaus dengianti graviruota puokštelė, o kai kuriais atvejais – varpo priekyje virš snapelio pritvirtinta žalvarinė plokštelė, joje būdavo vaizduojamas karinės kompozicijos supamas giminės herbas. Kas antrame prabangaus paradinio šyšako varpo griovelyje būdavo išgraviruotas arba ės dintas augalinis ornamentas. Veidą sauganti plati nosalio apačia būdavo ūsų arba pynės pavidalo, kartais auksuota, ažūrinė, prabangiai išpjaustyta, graviruota augaliniu ornamentu¹⁰⁶. Ankstesniems šyšakams būdingas skruostų apsaugas pakeitė naujos, kurios vietoje širdelių formos išpjovų ties viduriu turėdavo maskaronus¹⁰⁷. Sprando apsaugos plokštelės paprastai viena prie kitos buvo tvirtinamos senuoju būdu – jungiant jas taip, kad viršutinės plokštelės kraštą dengtų apatinė plokštelė¹⁰⁸. Kai kurie šyšakai turėdavo iš paukščių arba dirbtinių metalinių plunksnų pagamintą škofiją¹⁰⁹, įstatytą į varpo šone arba priekyje esantį lizdą (laikiklį). Kartais šyšakus puošdavo prabangus stručių plunksnų pliumažas¹¹⁰. Šyšakų rozetės, škofija, apvadai, maskaronai ir kiti puošybos elementai neretai būdavo paauksuoti. Augusto III Sakso laikų husarų šyšakus vaizdingai ir detalai aprašė J. Kitovičius. Jo apibūdinime šyšakas – tai prabangiai atrodantis šalmas į priekį palinkusiomis ilgomis stručio plunksnomis, kurių svyrantys galai leisdavosi iki raitelio kaktos. Šalmas beveik visiškai dengdavo galvą, o skruostų apsaugos ir veidą, kurio buvo galima įžiūrėti tik nosį, akis ir lūpas.

¹⁰⁵ Nosalis (angl. *nasal*, lenk. *nosal*, rus. *наосиук*) – veidui, ypač nosiai, nuo šaltųjų ginklų saugoti skirta šalmo dalis.

¹⁰⁶ Puikus šyšako su dailiai išpjaustytu nosaliu pavyzdys priklauso Krokuvos Nacionaliniam muziejui (*Muzeum Narodowego w Krakowie*). Ekspонатas pateiktas: Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 43.

¹⁰⁷ Maskaronas (it. *mascherone*, lenk. *maszkaron*, pranc. *mascaron*) – puošybos elementas (it. *maschera* – kaukė) – stilizuota groteskinė žmogaus galva arba veidas, pavaizduotas su žvėries akimis arba ausimis, kartais įkomponuotas lapų vainike. Jis atsirado senovės Romoje, o XVII a. IV ketvirtyje–XVIII a. II ketvirtyje Lenkijoje ir Lietuvoje naudotas husarų ir karacenių šarvams puošti.

¹⁰⁸ Retesniais atvejais husarų šyšakų sprando apsaugos plokštelės būdavo jungiamos kita tvarka – apatinės plokštelės kraštą dengdavo viršutinė plokštelė.

¹⁰⁹ Škofija (it. *scuffia*, lenk. *szkofija*) – nuo XVI a. Lenkijoje ir Lietuvoje naudotas šalmo arba kepurės papuošalas, padarytas iš erelių ar kitų paukščių plunksnų, įstatytą į metalinį laikiklį. Kartais ji būdavo daroma iš metalinių paauksuotų plunksnų. Turkijoje škofija buvo narsumo ženklas, suteikiamas už karinius nuopelnus.

¹¹⁰ B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 27.

Nosalių amžininkas įvardijo kaip siaurą ir ilgą plokštelę, kuri prisukta prie šyšako statmenai priešais nosį¹¹¹.

Geriausi vėlyvųjų klasikinių husarų šyšakų pavyzdžiai saugomi Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos, Rusijos ir kai kurių kitų valstybių muziejuose. Klasikinis aptariamo tipo šyšakų pavyzdys – efektingas ir išskirtinai prabangiai papuoštas Aleksandravičių šyšakas – yra saugomas Lenkijos kariuomenės muziejuje ir priklauso komplektui (inv. Nr. 24323x) kartu su to paties stiliaus antkakle, antpečiais ir karvašu bei siejamas su Domyku Aleksandravičiumi – petihorų poručniku, Lietuvos kariuomenės regimentoriumi (iki 1764 m.)¹¹², husarų rotmistru ir Lietuvos arklidininku (nuo 1772)¹¹³. Žalvarinės šalmo dalys papuoštos. Kas antras šalmo varpo griovelis ornamentuotas augaliniais motyvais, skruostų apsaugos su maskaronais, nosalis papuoštas augaline pyne ir dailiai įremintu raudonu pusbrangiu akmeniu – karneoliu, pridedančiu šyšakui sarmatišką skonį atitinkančio prašmatnumo¹¹⁴. Šalmo kraštai su žalvariniu apvadu, išpjaustytu ir graviruotu augaliniais motyvais.

Yra išlikę ir labai savitai puoštų husarų šalmų. Neįprasta detalių forma išsiskiria vienas iš VDKM saugomų šyšakų (inv. Nr. G-1193). Šalmo smailės pagrindas turi saulės į šonus besitęsiančiais spinduliais pavidalą. Kiekvieno varpo griovelio apačioje vietoje įprastos rozetės pritvirtinta po *angeliuką* – miniatiūrinę galvos su nimbu¹¹⁵ ir sparnais detalę. Plieninis snapelis iš viršaus dengtas žalvarine plokštele, skruostų apsaugos su maskaronais ties viduriu ir prie apatinio krašto pritvirtinta žalvarine plokštele. Ji, kaip ir snapelio plokštelė, dailiai išgraviruo-

¹¹¹ *Na głowie szyszak, wysokimi piórami strusimi, w grzebienia koguciego formę uszykowanyimi, natkany, których końce zginaty się aż nad czoło jeźdźca; szyja obojczykiem żelaznym, policzki twarzy takimiż blachami i broda opatrzone więcej na widok nie wystawiały gołego ciała, jak tylko jeden nos, oczy i same wargi, mięszszym wąsem okryte; a jeszcze u niektórych bywała żelazna blacha wąska i obdłużna, prosto przed nosem i w miarę jego do szyszaka jednym końcem przyszrubowana.* J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 166.

¹¹² Regimentorius (lenk. *regimentarz*) – laikinas kariuomenės vadas, paprastai skiriamas tuo atveju, jeigu po etmono mirties į jo pareigas kurį laiką nebūdavo paskirtas kitas asmuo, taip pat etmonui patekus į nelaisvę. Teise skirti regimentorių (jam patikėdavo vadovavimą valstybinės kariuomenės daliniams) Lenkijos ir Lietuvos valdovas naudodavosi ir tuomet, kai siekdavo sumažinti kurio nors etmono įtaką ginkluotosiose pajėgose ir valstybėje.

¹¹³ Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 40–41; Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 34–35.

¹¹⁴ Dešiniajam šalmo šone esanti prabangi škofija priklausė kitam, XVII a. datuojamam šalmui. Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 267; Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 64–65.

¹¹⁵ Nimbus (angl. *halo, nimbus*, lenk. *nimb*) – krikščionybės dailėje paplitęs dieviškumo ir šventumo simbolis, aukso spalvos ratilas arba spinduliuojantis vainikas aplink dieviškų asmenų, apaštalų, angelų, arkangelų, šventųjų kankinių ir pranašų galvas.

tais augaliniais ornamentais. Kitas šalmo ypatumas yra konstrukcinis. Sprando apsaugą sudaro tik dvi, mažesnė viršutinė ir didesnė apatinė, plokštelės, kurių viršutinis kraštas išpjaustytas banguotai. Sprando apsauga bei skruostų apsaugos išskirtinės – nukaldintos imituojant atskiras plokšteles (segmentus). Šalmas buvo su nosaliu, kurio trūksta.

Kitas VDKM saugomas husarų šyšakas priklauso šarvų komplektui (inv. Nr. G-452), siejamam su Gurskių (Gorskių) gimine¹¹⁶. Tai klasikinis vėlyvųjų husarų šyšakų pavyzdys. Iš dviejų plokščių pagamintas šalmo varpas su plačiais grioveliais, kurių kas antras puoštas iškaltais ir graviruotais augaliniais ornamentais. Apatiniame varpo ir sprando apsaugos krašte bei skruostų apsaugų kraštuose yra augaliniais ir geometriniais ornamentais išgraviruoti ir išpjaustyti žalvariniai apvadai. Skruostų apsaugos su nedideliais maskaronais, kurie pridenžia širdelių formos išpjovas. Sprando apsaugą sudaro penkios plokštelės, kurių visos, išskyrus viršutinę, banguotai išpjaustytais kraštais. Varpo dešiniajame šone pritvirtintas puošnus laikiklis škofijai. Snapelio veržlės laikomas nosalis su žalvarine plokštele dailiai išpjaustytas, o taip pat išpjaustyta žalvarinė plokštelė yra graviruota augaliniais motyvais. Varpo priekyje yra žalvarinė plokštelė su ginkluotės kompozicijos (patrankų vamzdžių, sviedinių, buožių, iečių, vėliavų, būgnų) supamu, į aštuonkampį kryžių įkomponuotu herbu *Nalęcz*, virš kurio yra karūna. Šalmo viršuje trūksta smailės, kuri pakeista neoriginaliais ašutais. LNM rinkiniuose yra už šį kiek kuklesnis šyšakas (in. Nr. IM-579), kuriam trūksta smailės, skruostų apsaugų ir nosalio. Šalmo priekyje yra į aprašytą pavyzdį labai panaši plokštelė su aštuonkampiu kryžiuje pavaizduotu kitos giminės herbu, supamu ginkluotės kompozicijos¹¹⁷.

Husarų karininkams ir draugams buvo įprasta dėvėti brangesnius, puošnesnius šyšakus, o eiliniai (palydos raiteliai) įprastai dėvėdavo žymiai kukliau atrodančius papenheimerius¹¹⁸. Manoma, kad jie buvo nešiojami beveik visą aptariamą laikotarpį – XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmojoje pusėje¹¹⁹. Šalmai

¹¹⁶ Tikėtina, kad šarvų komplektas ar tam tikros jo dalys priklausė Žemaitijos kaštelionui Mykolui Jonui Gurskiui (pareigas ėjo 1766–1776). Pavardė Gurskis (Gorskis) lenkiškai rašoma *Górski*.

¹¹⁷ O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 13, 85.

¹¹⁸ Papenheimerių pavyzdžiai pateikti: H. Müller, F. Kunter, *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s. 184; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 71.

¹¹⁹ Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 90; LNM rinkiniuose yra keli papenheimerių pavyzdžiai (inv. Nr. K-570, IM-575, IM-8076, IM-576). Jų aprašus ir vaizdus žr. O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 13, 83–84; Vienas geros būklės papenheimeris yra VDKM kolekcijoje (inv. Nr. G-828). Visas šalmo aprašas pateiktas V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 174.

buvo plieniniai, siekiant apsaugoti juos nuo rūdijimo – juodinti (oksiduoti, dažomi). Varpo viršuje būdavo tvirtinama apskritimo formos plokštelė su žiedu, skirtu šalmui pakabinti arsenale. Nuo varpo viršaus į apačią neretai leisdavosi kelios išgaubtos briaunos. Skruostų apsaugos turėdavo kiaurymes girdimumui pagerinti. Prie snapelio pagrindo tvirtinamas nosalis turėjo storos plieno juostos pavidalą. Viename iš jo galų buvo smailaus lapo formos išplėtimas. Papenheimerio sprando apsaugą sudarydavo kelios, dažnai 4, plokštelės, kurios būdavo sujungtos tarpusavyje ir pritvirtintos prie varpo kniedėmis bei odiniais dirželiais.

Pagrindinius įprastus husarų šalmus kartais pakeisdavo ištaigingos formos, neretai labai puošnūs, antikinių broožų klasicistiniai¹²⁰ šyšakai arba karininkų su žvyniniais šarvais nešiojami karaceniniai šyšakai¹²¹. Turėdami šyšakams ir papeheimeriams įprastą konstrukciją, klasicistiniai šalmai išsiskirdavo graikų ir romėnų šalmus pamėgdžiojančia puošyba. Pagrindinė tokios puošybos detalė buvo lengvai pastebima ketera (skiauterė)¹²² arba jos vietoje kitas elementas, pavyzdžiui, skulptūrinis paukščio atvaizdas ir plunksnos. Tai, kad Jonas Sobieskis ir jo visa aplinka mėgo Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV klasicistinę madą, rodo Lietuvos husarų svečiavimosi užsienyje vykstančiose iškilmėse pavyzdys. Pirmoji ar bent jau viena pirmųjų klasicistiniais šyšakais apsirūpinusių vėliavų buvo Lietuvos lauko etmono Mykolo Kazimiero Radvilos husarų vėliava, lydėjusi jį į Romą 1680 m.¹²³

XVIII a. pirmojoje pusėje, Saksų valdymo laikais, ne visuomet laikantis husarų nugaros sparnų mados, atsirado sparnuotieji husarų papenheimeriai, vadinami ir sparnuotaisiais šyšakais. Prie šalmų iš šonų buvo tvirtinami plieniniai vėduoklių pavidalo sparnai, puošti išpjaustytais mažomis širdelėmis ir ovalais¹²⁴. Stokojant ankstesnių sparnų, tokie šalmai tarsi priminė juos nešiojančių kavaleristų išskirtinumą, pabrėždavo jų privilegijuotą statusą. Sparnuotieji papenheimeriai buvo nešiojami ne tik lenkų ir lietuvių husarų¹²⁵, bet ir jų vaidmenį iškilmėse kartais perimančių Saksonijos kavaleristų. Neatsitiktinai tokių šalmų pavyzdžių

¹²⁰ Klasicizmas (angl. *classicism*, lenk. *klasycyzm*, rus. *классицизм*) – XVII a. pabaigoje Švietimo epochoje atsiradęs Europos dailės stilius, besivadovaujantis klasikinės antikos tradicijomis, senovės graikų ir romėnų kultūra.

¹²¹ Apie karaceninius šyšakus plačiau skaitykite prie karaceninių šarvų.

¹²² Klasicistinio husarų šalmo pavyzdys, išlikęs Šiaulių *Aušros* muziejuje.

¹²³ Apie klasicistinius šyšakus rašė ir jų pavyzdžius pateikė: B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzádzienie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 24–25, 46, 49, 62.

¹²⁴ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 265.

¹²⁵ B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporzádzienie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 50.

1.

2.

3.

4.

1, 2. Husarų šyšakas ir antkaklė iš karacenių šarvų komplekto, siejamo su Gurskių gimine, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
VDKM ginklų rinkinys, G-452

3. Papenheimeris, Europa, XVII antroji pusė–XVIII a. pirmoji pusė
LNM ginklų rinkinys, IM 576

4. Papenheimeris, Europa, XVII antroji pusė–XVIII a. pirmoji pusė
VDKM ginklų rinkinys, G-828

Fotografai A. Užgalis (VDKM) ir A. Baltėnas (LNM)

Sparnuotasis papenheimeris, ATR, XVII antroji pusė–XVIII a. pirmoji pusė. Šalmas papildytas sparnais XVIII a. pirmojoje pusėje
LNM ginklų rinkinys, IM 580
 Fotografas A. Baltėnas

muziejų pavyzdžių, siekdavo apie 2,2 kg, papenheimerio būdavo mažesnis, svyruodavo tarp 1,4–1,7 kg, o sunkesnio sparnuotojo papenheimerio svoris kartais siekdavo apie 2,8 kg¹²⁸. Tiesioginę paskirtį atliekantys, karui skirti, šalmi sverdavo mažiau, paradinės paskirties šalmų puošybos elementai, tvirtinamos plieninės arba žalvarinės detalės, jo svorį kai kuriais atvejais padidindavo net 1 kg.

aptinkame ne tik Lietuvos, Lenkijos, tačiau ir Vokietijos muziejuose, pavyzdžiui, Dresdene¹²⁶. Be sparnais papuoštų papenheimerių XVIII a. pradžioje Lenkijos ir Lietuvos bei Saksonijos kavalerijoje buvo nešiojami ir sparnuotieji šalmi-turbanai, vokiečių vadinami sparnuotaisiais šalmais (*flügelhelme*). Juos sudarydavo varpas su apsuktu audinio arba odos turbanu, iš šonų pritvirtintais sparnais ir judamu nosaliu¹²⁷.

Tiek klasikiniai husarų šysakai, tiek kiti jų nešioti šalmi turėjo santykinai nedidelį svorį. Vėlyvojo klasikinio šysako svoris, kaip matyti iš Lietuvos ir Lenkijos

¹²⁶ Sparnuotojo papenheimerio pavyzdys yra LNM rinkiniuose (inv. Nr. IM-580). Šalmas be nosalio ir skruostų apsaugų. Aprašą ir vaizdą žr. O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 13, 87; Lenkijos kariuomenės muziejuje tai du puikios būklės šalmi (inv. Nr. 24355x, 55075), kurių aprašus ir vaizdą rasite: Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 38–39; Vokietijoje sparnuotąjį papenheimerį galima išvysti Dresdeno Vokietijos kariuomenės karo istorijos muziejuje (*Militärhistorische Museum der Bundeswehr in Dresden*) arba Berlyno Vokietijos istorijos muziejaus (*Deutsches Historisches Museum*) kolekcijoje (inv. Nr. W 722, arba AB 19427). H. Müller, F. Kunter, *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s.186, 272.

¹²⁷ Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 45; H. Müller, F. Kunter, *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s. 62, 186, 272.

¹²⁸ Klasikinių šysakų svoris: VDKM inv. Nr. G-1193 – 1,98 kg, inv. Nr. G-452 – 2,22 kg, VLKM inv. Nr. 24323x – 2,28 kg. Papenheimerių svoris VDKM inv. Nr. G-828 – 1,68 kg, LNM inv. Nr. K-570 – 1,65 kg, IM-575 – 1,44 kg, IM-576 – 1,43 kg. Sparnuotųjų papenheimerių svoris: LNM inv. Nr. IM-580 – 1,74 kg, VLKM inv. Nr. 24355x – 2,39 kg, 55075 – 2,84 kg.

Klasikiniai husarų pusšarviai¹²⁹ buvo palaipsniui suvienodinti Augusto II Sakso laikais. Kariai stengėsi apsirūpinti vėlyvojo, arba *jaunesniojo*, tipo šarvais, apimančiais antkaklę, krūtinsarvį, antpečius, karvašus bei draugų dėvimus šysakus arba eilinių papenheimerius¹³⁰. Tai buvo palyginti nesunkūs, gana laisvą judėjimą užtikrinantys šarvai. Lengvesni husarų šarvai nešiojami be nugaros šarvo sverdavo 12 kg, vidutiniai – 15 kg, o didesnių matmenų plokštiniai galėdavo sverti ir apie 20 kg¹³¹. Šlaunų apsaugų, kartais būdingų ankstesniems šarvams, atsisakyta¹³².

Vėlyvieji husarų šarvai skyrėsi nuo ankstyvųjų kai kuriais konstrukcijos ir puošybos ypatumais. 1640–1675 m. paplitusių ankstyvųjų klasikinių husarų pusšarvių krūtinsarvis, antkaklė, antpečiai ir karvašai turėjo vertikalią briauną, didinančią šarvų atsparumą šaltiesiems ginklams¹³³. O vėlyvojo, 1675–1730 m. paplitusio tipo šarvų antkaklei, antpečiams ir karvašams, rečiau krūtinsarviui, tokia briauna dažniausiai nebuvo būdinga, tačiau pasitaikydavo išimčių. Pagal vyraujančias naujos mados tendencijas, vėlyvųjų husarų pusšarvių dalys ėgavo gerokai labiau ovalias formas.

¹²⁹ Pusšarviai (lenk. *półzbroja*, angl. *half-armour*, rus. *полуброня*, vok. *Harnasch*) – XVI–XVII a. paplitę plokštiniai kavaleristų ir pėstininkų šarvai, dengiantys kūną iki klubų arba kelių. Juos sudarė krūtinsarvis ir nugaros šarvas, antkaklė, rankų šarvai, dubenį ir šlaunis saugantys antšlauniai, uždaras arba atviras šalmas. XVII a. pusšarviai palaipsniui buvo supaprastinti iki kirasos, kurią sudarydavo krūtinsarvis ir nugaros šarvas. Tai buvo Europos kariuomenių kirasyrams ir reitarams būdingi šarvai. XVI ir XVII a. vengrų husarų nešioti pusšarviai išsiskyrė savita (juostų pavidalo plokščiu) konstrukcija. Lenkų ir lietuvių husarai šios konstrukcijos pagrindu gaminamus šarvus nešiojo iki XVIII a.

¹³⁰ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 71.

¹³¹ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 268; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 71; VDKM vėlyvųjų šarvų rinkinys be nugaros šarvo sveria 12,54 kg. Jį sudaro šalmas – 1,98 kg, krūtinsarvis – 6,30 kg, antkaklė – 0,98 kg, antpečiai – 2,56 kg, karvašai – 0,72 kg (vienas turimas karvašas – 0,36 kg). Pridėjus 3,44 kg sveriantį nugaros šarvą, visų husaro šarvų svoris yra 15,98 kg. Šarvų vaizdas, aprašymas ir svoris pateikti VDKM husarų ginkluotės kataloge. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 169–173, 186, 196, 199–203.

¹³² *Od pasa do nóg już nie używano zbroi; [...]*. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 166.

¹³³ Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 15–16; Б. Мельник, *Об особенностях конструкции доспеха „крылатого гусара“*, *Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Lietuvos karybos istorijos klausimai“ medžiaga*, Kaunas, 1992, p. 16.

Vėlyvųjų husarų klasikinių šarvų krūtinšarvis išsaugojo pagrindinius ankstesniojo krūtinšarvio bruožus. Jį sudarė viršutinė didžioji ir kelios (dažniausiai trys penkios, kartais dvi) juostų pavidalo apatinės plokštės. Krūtinšarvio plokštės tarpusavyje jungdavo judamosios kniedės, todėl jis buvo lankstus. Tokios konstrukcijos buvo ir nugaros šarvas, kuris atkartojė nugaros formą – turėdavo įdubą ir dvi išgaubas viršutinėje pusėje. Kaip ir ankstyvuosiuose klasikiniuose šarvuose, krūtinšarvis su nugaros šarvu būdavo jungiamas diržais su sagtimis aukščiau pečių ir šonuose, ties juosmeniu. Lyginant su ankstesniais husarų krūtinšarviais, vėlyvieji kartais nebeturėdavo vertikaliosios briaunos, tačiau, kaip matome iš daugelio išlikusių pavyzdžių, 1675–1730 m. krūtinšarviams ji gana dažnai vis dar buvo būdinga¹³⁴. Jeigu kavaleristas nešiodavo tik krūtinšarvį, prie liemens jis būdavo tvirtinamas per nugarą sukryžiuotais diržais su apskritimo formos skydeliu-umbu viduryje¹³⁵. Visose Europos kariuomenėse vykusio šarvų lengvinimo arba jų visiško atsisakymo fone buvo atsisakoma ankstesniame laikotarpyje kai kuriuos husarų pusšarvius papildydavusių, prie krūtinšarvio apačios fiksuojamų šlaunų apsaugų su antkeliais. Atsižvelgiant į galimybę husarus panaudoti kare, jų kirasos išliko gana masyvios, dėl jas sudarančių plokščių storio. Krūtinšarvis įprastai sverdavo nuo 4 iki 6,5 kg, retesniais atvejais mažiau – apie 3 kg, o gerokai plonesnis nugaros šarvas, kaip ir ankstesnių šarvų, buvo lengvesnis – apie 3–3,5 kg¹³⁶. Krūtinšarvių vidinėje pusėje buvo tvirtinamas pošarvis, kuris, kaip ir ankstesniais karų laikotarpiais, sumažindavo traumų galimybę šarvą nešiojant ir buvo amortizacija į jį pataikius šaltuoju ginklu ar šaunamojo ginklo kulkai. Tokį pamušalo (*materacowanie*) pavidalo pošarvį sudarydavo tekstilinis audinys arba oda ir po ja esanti minkštinanti, amortizuojanti medžiaga, pavyzdžiui, veltinis. Puikus krūtinšarvį ir nugaros šarvą apimančios kirasos pavyzdys saugomas LNM rinkiniuose¹³⁷.

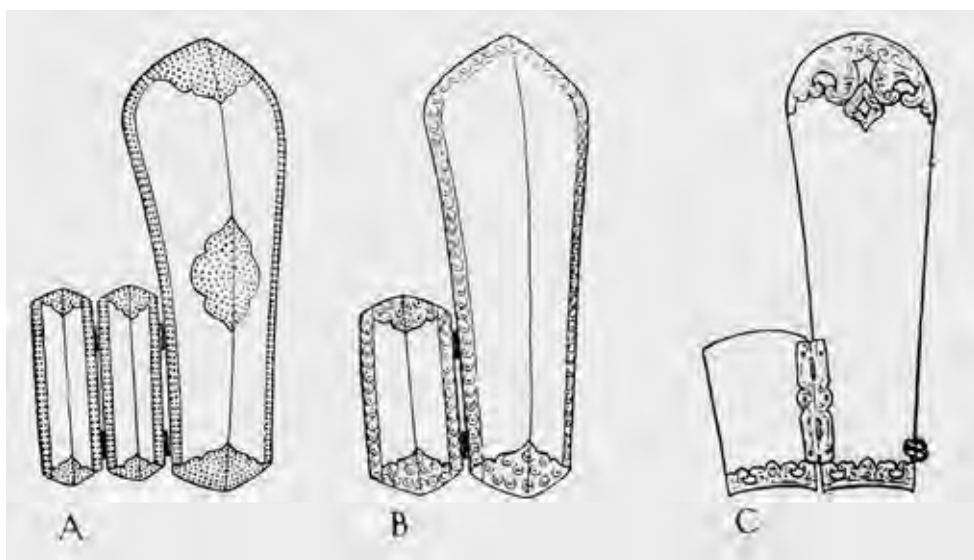
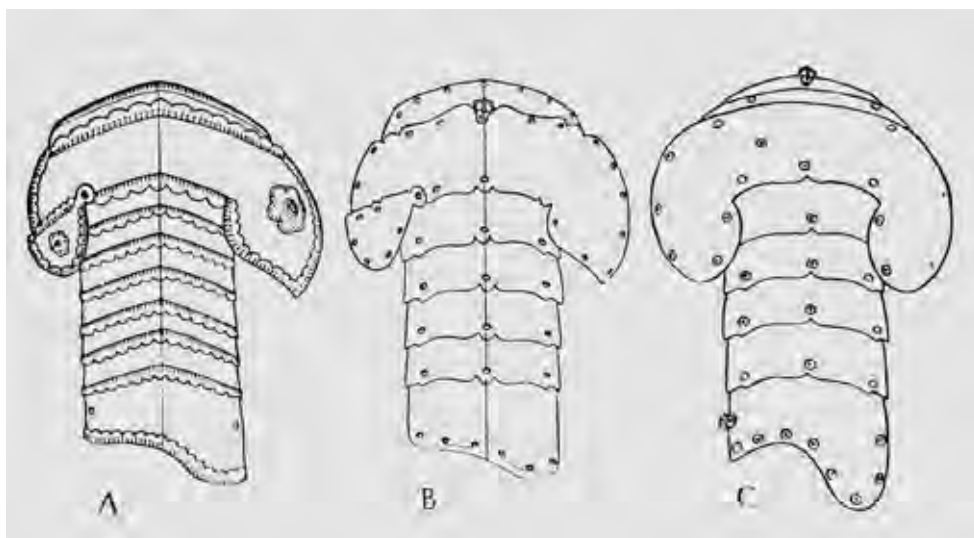
Virš kirasos nešiojama antkaklė keitėsi mažai. Ją sudarė dvi viršuje atlenktus kraštus turinčios dalys, sujungtos plieninėmis jungiamosiomis ir fiksuojamosiomis kniedėmis. Antkaklei užsidėti arba nusiimti reikėdavo nežymiai

¹³⁴ Charakteringą vertikalią briauną aiškiai matome vėlyvųjų husarų klasikinių pusšarvių krūtinšarvių pavyzdžiuose iš Lietuvos ir Lenkijos muziejų rinkinių. O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 55, 59; V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 169–171, 178–184; Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 38.

¹³⁵ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 266.

¹³⁶ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 169–171, 178–186.

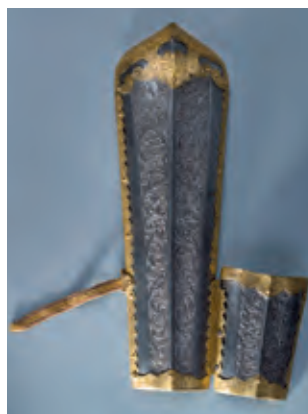
¹³⁷ Jų aprašus žiūrėkite O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 7–8.

1. Husarų klasikinių šarvų antpečių tipai: A – pirmosios (ankstyvosios, 1640–1675) grupės, B – pirmosios grupės atmainos, C – antrosios (vėlyvosios, 1675–1730) grupės
 2. Husarų klasikinių šarvų karvašų tipai: A – pirmosios (ankstyvosios, 1640–1675) grupės, B – pirmosios grupės atmainos, C – antrosios (vėlyvosios, 1675–1730) grupės
- Z. Bocheński, Ze studiów nad polską zbroją husarską, *Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, Kraków, 1960, s. 39

1.

2.

3.

4.

5.

1. Husarų šyšakas, antkaklė ir karvašai iš karaceninių šarvų komplekto, siejamo su Gurskių gimine, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis

2. Karvašas

3. Karvašo vidinė pusė

4, 5. Šyšako ir antkaklės paausuotoje plokštelėje pavaizduotas giminės herbas *Nalęcz*

VDKM ginklų rinkinys, G-452

Fotografas A. Užgalis

1.

2.

3.

4.

1. Husarų antkaklė, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis, vėlyvasis tipas. Priekinėje plokštėje yra žalvarinė paaukuota plokštelė su ginkluotės kompozicija ir išgraviruotu įrašu *Deus Protector M[eu]s* (Dievas mano gynėjas)

VDKM ginklų rinkinys, G-849

2. Husarų karvašas, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis

VDKM ginklų rinkinys, G-1205

3. Husarų karvašas, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
Sudarė komplektą su VDKM karvašu (G-1205)

LNM ginklų rinkinys, IM 2699

4. Husarų karvašas, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis

LNM ginklų rinkinys, IM 2691

Fotografai A. Užgalis (VDKM) ir A. Baltėnas (LNM)

Klasicistinis husarų šalmas, antkaklės priekinė dalis ir krūtinšarvis, ATR, XVII a. ketvirtasis–XVIII a. pirmasis ketvirtis. Šarvų dalys juodintos. Jų kraštai aprėminti žalvario apvadais.

Antkaklės dalis su plokšte, kurioje pavaizduota religinio turinio scena

Šiaulių Aušros muziejaus ginklų rinkinys, I-G20 (šalmas), I-G203 (antkaklė), I-G229 (krūtinšarvis).

Fotografė Monika Kazimieraitytė

kilstelėti priekinę plokštę, užmauti arba numauti ją nuo užpakalinės plokštės kniedės-fiksatoriaus. Antkaklės šonuose buvo dirželiai antpečiams tvirtinti. Kiek pasikeitė priekinės plokštės forma. Nebeliko viduryje formuojamos vertikalios briaunos, kurios vietoje atsidaro išgaubimas su puošybos kompozicijomis.

Pastebimai pasikeitė rankų šarvai. Karvašuose ir antpečiuose paprastai¹³⁸ neliko minėtos vertikalios briaunos. Antpečiai įgavo daug ovalinę formą. Jų

¹³⁸ Pasitaiko išimčių, kai vėlyvųjų husarų pusšarvių karvašai turi vertikaliąją briauną, pavyzdžiui, su Gurskių gimine siejamų šarvų iš VDKM (inv. Nr. G-452) atveju.

viršus tapo simetrinis, nes neliko priekinėje pusėje buvusio judamo sparnelio. Karvašo viršutinis kraštas iš smailėjančio tapo ovalus, todėl ši husarų šarvų dalis supanašėjo į turkišką. Ankstesniame laikotarpyje šio dilbio šarvo apyrankė būdavusi vienos arba dviejų dalių, liko vienos dalies.

Nuo ankstyvųjų husarų šarvų naujuosius dar labiau skyrė naujas puošybos stilius. Ankstesnį santūrumą ir įdomiai su juo derančią originalią puošybą pakeitė *sarmatiška* tapatumą paryškinanti pompastika. Pasikeitusią husarų paskirtį rodė naujos pusšarvių puošybos tendencijos, kurios palietė kirasą, antkaklę ir rankų šarvus.

Pastebimai keitėsi krūtinšarvių puošyba. Krūtinšarvį ir antkaklę puošiančiam riteriškajam kryžiui buvo suteikiama paprasta forma be geometrinio rėmelio. Švenčiausiosios Mergelės Marijos medalionus pakeitė heraldiniai ženklai, o nuo XVIII a. pradžios Baltojo erelio ordino emblemų bruožų turintis riteriškasis kryžius, kuriame lotynų kalba buvo išgraviruojamas ordino devizas *Pro Fide Lege et Rege (Už tikėjimą, įstatymą ir karalių!)*¹³⁹. Šį ordiną 1705 m. lapkričio pradžioje įsteigė karalius Augustas II Saksas, norėdamas sutelkti savo šalininkus kovoje su Didžiajame Šiaurės kare tuo metu pranašesniu Švedijos karaliumi Karoliu XII. Tuo pačiu Saksas norėjo išskirti lojalius ir jam atsidavusius asmenis. Vieni pirmųjų Baltojo erelio ordino kavalielių buvo Lietuvos didikai Radvilos, Sapiegos, Oginskiai, Čartoriskiai ir mažiau įtakingų aristokratų giminių atstovai¹⁴⁰.

¹³⁹ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 267; Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską broją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 46.

¹⁴⁰ Ordino įsteigimo vieta laikomas Tykocino miestas Palenkėje, kuriame 1705 m. lapkritį turėjo įvykti Augusto II Stiprjo susitikimas su Rusijos caru Petru I. Yra žinoma, kad 1705 m. ordino kavaleriais tapo tuometinis Lietuvos lauko etmonas Grigalius Antanas Oginskis, Lietuvos didysis kancleris Karolis Stanislovas Radvila, 1713–1714 m. Lietuvos didysis maršalka Aleksandras Povilas Sapiega, Lietuvos artilerijos generolas ir dvaro maršalka Juozas Vandalinas Mnišekas, Lietuvos lauko raštininkas Mykolas Juozapas Sapiega, 1715 m. Naugarduko vaivada Jonas Mikalojus Radvila, 1717 m. Kazimieras Dominykas Oginskis (Vilniaus vaivada nuo 1730 m.), 1718–1719 m. Lietuvos gvardijos pulkininkas ir didysis maršalka Povilas Karolis Sanguška, 1719 m. Lietuvos didysis etmonas Mykolas Servacijus Višnioveckis, 1722 m. Lietuvos lauko etmonas Stanislovas Ernestas Denhofas, 1726 m. Lietuvos pakancleris Mykolas Frederikas Čartoriskis (1752 m. tapo Lietuvos didžiuoju kancleriu), Trakų kaštelionas Jonas Frydrichas Sapiega (1735 m. tapo Lietuvos didžiuoju kancleriu), 1727 m. Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (1744 m. tapo Vilniaus vaivada ir Lietuvos didžiuoju etmonu), 1730 m. Vilniaus kaštelionas Kazimieras Čartoriskis ir kiti Lietuvos politiniai bei kariniai veikėjai. S. Łoza, *Order Orła Białego*, Warszawa, 1939, s. 8–9, 21–23; *Order polski był tylko jeden, Orła Białego. Ustanowiony od Augusta II, rzadko któremu z panów polskich był dawany i tylko takim, którzy intratę rocznią krociami tysięcy lub milionami rachowali*. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 211.

Patį ordiną sudarė riteriškojo kryžiaus, žvaigždės ir erelio kompozicija. Ordino kavalierių husariškų šarvų antkaklės ir krūtinšarviai buvo pažymimi kryžiumi, kuriame buvo vaizduojami minėti motyvai, užrašomas devizas. Kai kurie kryžiai buvo kuklesni, santūrūs, nuo kitų skyrėsi devizu *Pro Fide Lege et Rege*, kiti buvo paauksuoti, meniškai išpjaustyti, papuošti išgraviruotais ornamentais, kampuose esančiomis stilizuotomis liepsnomis, primenančiomis paukščių figūras¹⁴¹.

Kartais husarų krūtinšarviai turėdavo žalvarines, riterių globėjus šv. Jurgį, šv. Mykolą, šv. Martyną vaizduojančias figūrėles¹⁴². Įdomūs ir reikšmingi giminių herbai puošė pusšarvių dalis. Herbų ir juos supančių kompozicijų plokštelės buvo tvirtinamos prie krūtinšarvio, antkaklės, vietoje riteriškojo kryžiaus¹⁴³, o kartais ir šyšako priekyje¹⁴⁴. Giminės herbus matome husarų pusšarviuose, kurie siejami su Aleksandravičių, Gurskių ir Radvilų giminėmis. Pirmųjų dviejų giminių herbai yra ant jų šarvų antkaklių. Paauksuota žalvarinė plokštelė, kurioje pavaizduotas Radvilų erelis su jų herbu *Trąby* (Trimitai), pritvirtinta husarų krūtinšarvio viršutinės plokštės centre. Ši, XVIII a. pirmąja puse datuojama, husarų pusšarvių dalis priskiriama Radvilų vėliavos kavaleristui¹⁴⁵. Šis išskirtinis krūtinšarvis turi neįprastais raštais išpjaustytas dvi apatines plokštes-juostas ir vakarietišku kirasu bruožą – dvi galvutes (ovalius fiksatorius) diržais sukabinti su nugaros šarvu arba sukryžiuoti juos už nugaros.

Nuo XVII a. paskutiniojo ketvirčio minėtas šyšakų skruostų apsaugas, antpečius, rečiau krūtinšarvius pradėta puošti iš žalvario lietais, kartais paauksuotais maskaronais. Šios nedidelės žalvarinės, grimasos perkreipto žmogaus veido su žvėries akimis ir ausimis pavidalo kaukės kilo iš Renesanso ir manierizmo

¹⁴¹ Ištaigingų Baltojo erelio ordino riteriškuoju kryžiumi išsiskiria VDKM saugomas krūtinšarvis (inv. Nr. G-1216) arba antkaklė (inv. Nr. G-864), LNM esantys krūtinšarviai (inv. Nr. IM-635, IM-2681). Krūtinšarvių kryžiuose yra išgraviruotas Baltojo erelio ordino šūkis *Pro Fide Lege et Rege*. Santūresni pavyzdžiai yra kiti du tos pačios kolekcijos krūtinšarviai (inv. Nr. G-852 ir G-1218). V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 169–172, 178, 182; O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 7–8, 55–56.

¹⁴² Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 267.

¹⁴³ Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 35, 38; Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską, Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 40.

¹⁴⁴ Giminės herbu *Nałęcz* papuoštas minėtas VDKM saugomas husarų šyšakas iš šarvų komplekto (inv. Nr. G-452) siejamo su Gurskių gimine.

¹⁴⁵ Krūtinšarvis saugomas Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejuje (inv. Nr. 882x). Jo aprašas ir vaizdas yra pateiktas Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 38.

meninių formų¹⁴⁶. Įsigalinčias paradines husarų funkcijas rodė papildomos puošybos detalės. XVIII a., kai šarvai kare jau nebebuvo naudojami, antkaklių, antpečių, kartais krūtinšarvių, šyškų kraštai dažnai buvo įrėminami karmazinu, mėlynos spalvos aksomo ir aukso galionu¹⁴⁷, rečiau – odos juostele¹⁴⁸. Ji buvo pritvirtinama žalvarinėmis kniedėmis rozečių pavidalo galvutėmis. Šarvų dalys, ypač antkaklė ir karvašai, būdavo chemiškai ėsdinamos ir kalinėjamos. Žalvarinės karvašus, antkakles, neretai kirasų kraštus puošiančios juostelės buvo išpjaustomos ir išgraviruojamos vėlyvojo Baroko augaline pyne, dažnai auksuojamos. Juostelių paviršiuje būdavo išgraviruojamos susipynusios linijos, augaliniai lapų ir šakų motyvai¹⁴⁹. Aukso tviskančios puošybos detalės, galionas ir aksomas sukūrė nepaprastos prabangos vaizdą ir pabrėžė husarų vėliavų kavaleristų ir ypač jų vadovybės išskirtinumą ir elitinį statusą, kuri palaikė senos tradicijos ir praeityje joms atsirasti pagrindą suteikę didžiuliai šios kavalerijos rūšies nuopelnai. Prabangia puošyba išsiskiria su Gurskių gimine siejamų šarvų antkaklė ir karvašai. Kalinėtais ir graviruotais augaliniais motyvais papuoštos antkaklės priekyje žalvarinė plokštelė su ginkluotės kompozicija, kurios centre puikuoja herbas *Nalęcz*, o virš jo – karūna. Antkaklės viršutinius ir apatinius kraštus įrėmina ornamentuota žalvarinė juostelė. Karvašai, kaip ir antkaklė, papuošti kalinėtais augaliniais motyvais, kraštuose – su žalvarinėmis dailiai išgraviruotomis ir išpjaustytomis juostelėmis. Šiuo atveju karvašai – su vėlyviesiems šarvams retai būdinga briauna¹⁵⁰. Ne visi husarų pusšarviai buvo puošnūs. Dalies draugų ir eilinių šarvai turėjo tik žalvarinių rozečių formos kniedžių.

¹⁴⁶ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 267; Maskaronais papuošti antpečių pavyzdžiai yra VDKM (inv. Nr. G-851/1-2) ir LNM (inv. Nr. IM-2722/1) rinkiniuose. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 169–173.

¹⁴⁷ Galionas (angl. *galloon*, lenk. *galon*, pranc. *galon*) – šarvus ir karinę aprangą, uniformą puošianti audinio juostelė, kartais papildyta aukso ar sidabro siūlais. Dažnai galionas aprėmindavo aprangos arba šarvų dalies kraštus.

¹⁴⁸ Aptariamus pusšarvių dalių puošybos pavyzdžius galite rasti šiuose kataloguose: Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 38; V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 177, 182–183, 188, 190, 192, 194.

¹⁴⁹ LNM rinkiniuose yra vėlyvųjų husarų šarvų karvašų, išsiskiriančių žalvarinių juostelių puošyba (inv. Nr. IM-2691, IM-2699 ir kiti pavyzdžiai). O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 11, 75–77; Vieno iš LNM karvašų foma ir puošyba visiškai atitinka VDKM turimą pavyzdį (inv. Nr. G-1205). Beveik nekyla abejonių, kad abu šie dilbio šarvai priklausė tam pačiam komplektui. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 196.

¹⁵⁰ VDKM saugomo šarvų komplekto (inv. Nr. G-452) dalys.

1.

2.

3.

4.

1. Husarų krūtinšarvis, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis, vėlyvasis tipas. Kryžiuje yra išgraviruoti ornamentai, žmogaus veidas (apačioje) ir Baltojo erelio ordino devizas *Pro Fide Lege et Rege*
VDKM ginklų rinkinys, G-852
2. Husarų krūtinšarvis, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis, vėlyvasis tipas. Kryžiuje išgraviruoti ornamentai ir įrašas *Pro Deo et Patria*. Plokštėje virš kryžiaus yra kulkos pataikymo žymė
VDKM ginklų rinkinys, G-854
3. Husarų krūtinšarvis, ATR, XVII–XVIII a. Riteriškajame kryžiuje išgraviruotas Baltojo erelio ordino šūkis *Pro Fide Lege et Rege*
LNM ginklų rinkinys, IM 2681
4. Bastardinis krūtinšarvis, Europa, ATR, XVII–XVIII a. Žalvariniai apvadai išpjaustyti ir graviruoti vėlyviesiems husarų šarvams būdingu stiliumi
LNM ginklų rinkinys, IM 638
Fotografai A. Užgalis (VDKM) ir A. Baltėnas (LNM)

1.

2.

3.

1. Husarų antkaklė, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis.
Priekinėje plokštėje yra žalvarinė plokštelė su ginkluotės kompozicija ir išgraviruotu įrašu
Devs Protector Mevs (Dievas mano gynėjas)

LNM ginklų rinkinys, IM 2715

2. Husarų krūtinšarvis, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis.
Kryžiuje yra išgraviruotas Baltojo erelio ordino šūkis *Pro Fide Lege et Re[ge]*

LNM ginklų rinkinys, IM 635

3. Husarų nugaros šarvas, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis

LNM ginklų rinkinys, IM 636

Fotografas A. Baltėnas

Ankstyvieji husarų šarvai nebuvo išstumti iš karto. Kokybiški šarvai kainavo brangiai, todėl perdirbami ir papildomi naujais atributais senesnio pavyzdžio šarvai buvo nešiojami dar ilgus metus. Husarų pusšarviai buvo labai įvairūs. Ne kiekvienas husarų draugas buvo pajėgus įsigyti pusšarvius, atitinkančius madą, todėl stodavo tarnybon su tais, kuriuos paveldėjo iš protėvių¹⁵¹. XVII a. ketvirtajame ketvirtyje pasirodę vėlyvųjų husarų pusšarviai kai kuriais atvejais būdavo nešiojami su ankstyvųjų pusšarvių dalimis. Buvo pavyzdžių, kurie jungė ankstyvųjų ir vėlyvųjų šarvų bruožus.

Be aptartų husarų klasikinių šarvų, egzistavo ir vadinamieji bastardiniai šarvai. Juos sudarė vakarietišku sunkiosios kavalerijos šarvų dalys, kurių konstrukcija ir stilistika buvo pritaikytos prie husarų šarvų. Kartais bastardinės šarvų dalys buvo nešiojamos kartu su klasikinių husarų šarvų dalimis. Dažniausiai husarams buvo pritaikomi ankstesnių arba to paties laikotarpio vakarietišku šarvų krūtinšarviai arba visos kirasos¹⁵². Skyrėsi perdirbimo lygis. Daugeliu atvejų, konstrukcija nekeičiama, apsiribojama tik pritvirtinant žalvarines rozetas, juostas, riteriškąjį kryžių. Retesniais atvejais būdavo keičiama konstrukcija, pavyzdžiui, perdarymas juostų pavidalo pailgomis plokštėmis¹⁵³. Bastardinių bruožų turėjo ir kai kurie neabejotinai husarams skirti šarvai. Tokių šarvų pavyzdžiu yra minėtas Radvilų vėliavos husariškas krūtinšarvis. Įdomių pavyzdžių matome ir Lenkijos kariuomenėje. Tikėtina, kad vakarietišku kirasų ir ankstyvųjų husarų šarvų bruožus sujungė šarvai, priklausę karaliaus Jono Sobieskio pulkininkui, didžiojo etmono Stanislovo Jano Jablonovskio (*Stanisław Jan Jabłonowski*) karališkosios husarų vėliavos, kuriai vadovavo ir Vienos mūšyje, poručnikui Mykolui Florijonui Ževuskiui (*Michał Florian Rzewuski*). Juos sudarė vakarietiška kirasa, kurios krūtinšarvyje puikavosi plokštelė su šv. Jurgio (arba Arkangelo Mykolo?), nugalincio slibiną, atvaizdas, ankstyvųjų husarų klasikinių šarvų šyšakas ir karvašai¹⁵⁴.

¹⁵¹ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 263.

¹⁵² Bastardinių husarų pusšarvių, kurių kirasos yra vakarietiškos kilmės, pavyzdžius turi Krokuvos Vavelio karališkoji pilis – Valstybiniai meno rinkiniai ir Krokuvos Nacionalinis muziejus Z. Bocheński, *Ze studiów nad polską zbroją husarską*, *Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. 6, s. 44–45; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 267; M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, s. 136.

¹⁵³ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 267.

¹⁵⁴ Šis galimai jau po savininko mirties sudarytas pusšarvių komplektas buvo išardytas po 1939 m. Likusi kirasa šiuo metu yra be šventojo kario atvaizdo. *Downar-Dukowicz, Jan Śliwiński, Zbroje z pałacu w Podhorcach*, s. 13, 360–377.

Saksonijos kariuomenės kirasyras, XVIII a. 4 dešimtmetis, autorius Richardas Kniotelis (*Richard Knötel*, 1857–1914). Akivaizdžiai matomas lenkų ir lietuvių husarų madų poveikis.

Kavaleristas dėvi klasicistinį šalmą su sparnais, papildytais prabangiu pliumažu, vakarietišką kirasą, pailgintus antpečius ir karvašus. Krūtinšarvio priekyje esančiame skydelyje pavaizduotas jungtinis Saksonijos ir ATR herbas. Kompozicijos sumetimais dailininkas pavaizdavo gerokai trumpesnę ietį

<https://polskieantyki.com/2016/04/12/skrzydlaty-szyszak/> [žiūrėta: 2017 10 30]

Dėl Lenkijos ir Lietuvos husarų mados įtakos Saksonijos kariuomenės kavalerijoje atsirado ekstravagantiški paradiniai kirasyrų šarvai. Pažvelgę į 1734 m. paradinę uniformą dėvintį Saksonijos kirasyrų karininką, matome vakarietišką uniformą ir lenkų bei lietuvių husarų stiliaus šarvus dėvintį sunkųjį kavaleristą. Jis vilki gelsvos spalvos surdutą¹⁵⁵ su raudonais atvartais¹⁵⁶, mūvi gelsvos spalvos

¹⁵⁵ Surdutas (angl. *frock coat*, pranc. *surtout*) – viršutinis, dvieilis, per liemenį siauresnis vyrų drabužis.

¹⁵⁶ XIX a. dailininko Richardo Kniotelio (*Richard Knötel*) kūrinyje raitelis kiek kitokia apranga, pavyzdžiui, viršutinis kavaleristo drabužis ne raudonais, o tos pačios spalvos gelsvais atvartais. Žiūrėkite iliustracijoje.

Prancūzijos kariuomenės kirasyrai, XVIII a., autorius Liusjenas Ruselo
(*Lucien Rousselet*, 1900–1992). Kavaleristai dėvi krūtinšarvius,
jų ginkluotę sudaro palašai, karabinai ir balno dėkluose laikomi pistoletai
<<https://www.pinterest.com/pin/483362972479647817/>>, [žiūrėta: 2017 10 20]

kelnės ir juodus botfortus. Jis dėvi klasicistinį šalną su sparnais, papildytas prabangiu pliumažu, vakarietišką kirasą, pailgintus antpečius ir karvašus. Krūtinšarvio priekyje esančiame skydelyje pavaizduotas jungtinis Saksonijos ir ATR herbas¹⁵⁷.

Nuo XVII a. paskutiniojo ketvirčio iki XVIII a. vidurio, kartais ir šiek tiek vėliau, Karūnos ir LDK husarų karininkai kaip paradinius šarvus dėvėjo brangesnes ir sunkesnes, tačiau prasčiau nuo šaunamųjų ginklų ugnies saugančias

¹⁵⁷ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 48–49; Saksų kavaleristų vaizdą pateikė ir B. Gembaževskis. Tiesa, autorius vadina šiuos akivaizdžiai kirasyrų bruožų turinčius raitelius husarais. Raiteliai jo darbe pavaizduoti pagal Johano Samuelio Mocko (*Johann Samuel Mock*) aliejumi tapytą paveikslą, atspindintį 1732 m. Lenkijos ir Saksonijos kariuomenių komponentą (lenk. *komponent* – apžiūros, pratybos) prie Varšuvos. B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 50.

antikiniais bruožais išsiskiriančias (antikizuotas) karacenas¹⁵⁸, kurių pavadinimas kyla iš italų kalbos *corazzina* – šarvai ant odinio pagrindo¹⁵⁹. Tokius šarvus nešiojo ne tik husarų vadovybė. Karacena dėvėjo ir pats valdovas Jonas Sobieskis, aukščiausieji kariuomenės vadai, šarvininkų ir petihorų vėliavų karininkai, ne tik turtingiausioji ir įtakingiausioji nobiliteto dalis, tačiau ir vidutinė bajorija. Šie šarvai paveldėjo tam tikrus husarų klasikinių šarvų bruožus, pavyzdžiui, dažnai turėdavo jų formą atkartojančius šyšakus, antpečius, karvašus ir antkakles. Husarų šarvus karacenos priminė ir puošybos elementų sudėtimi bei stiliumi.

Dažniausiai karacena buvo gaminama iš verstos elnio arba briedžio odos pagrindo ir prie jo kniedėmis pritvirtintų žvynų pavidalo plieno plokštelių. Pagrindinės tokių šarvų dalys buvo žvyninis torso šarvas, tuo pačiu principu pagamintas šyšakas, antkaklė, antpečiai, plokštiniai arba žvyniniai karvašai. Retesniais atvejais būdavo ir kojų apsaugos, dengiančios tik šlaunis arba visas kojas.

Kiekvienas žvynas buvo tvirtinamas dvejomis, o retesniais atvejais trimis kniedėmis, mažiau svarbūs žvynai – viena kniede. Žvynų dydis, storis ir forma labai skyrėsi. Dominuodavo žvynai, kurių aukštis buvo 4,5 cm, plotis – 3,5 cm, o storis – 1–2,5 mm¹⁶⁰. Vieni buvo plokšti, kiti plokšti su briauna per vidurį, išgaubti, apskriti ir įmantresnių formų. Vis dėlto, išlikę žvynai dažniausiai yra stačiakampiai, pusapvale apačia, rečiau išpjauta smailiai, liepos lapo forma. Tą pačią karaceninių šarvų dalį sudarančių žvynų forma ir storis priklausė nuo konstrukcijos arba puošybos principų. Krūtinšarvio apačioje dažniausiai buvo kniedijami didesni žvynai. Segmentai prie odos buvo tvirtinami dviem variantais. Dažniausiai jie būdavo prikniedyti eilėmis *prasilenkiančių* karpio žvynų pavyzdžiu – viršutinė žvynų eilė iš dalies dengdavo apatinę, o kiekvienas viršutinis žvynas dengdavo tarpą tarp dviejų apatinių. Rečiau žvynai buvo tvirtinami vieni ant kitų vertikaliomis eilėmis – *neprasilenkiant* (viršutinis nedengdavo tarpo tarp dviejų apatinių)¹⁶¹. Kai kuriais atvejais visus karacenos žvynus arba dalį jų puošdavo žalvarinės rozetės¹⁶².

¹⁵⁸ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 72.

¹⁵⁹ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 268; M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, s. 127; Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 53.

¹⁶⁰ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 269.

¹⁶¹ Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 109, 115, 133; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 269.

¹⁶² Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 21–22, 25–26.

Egzistavo du karacenių šyšakų variantai. Pirmasis – populiariesnis įprastos formos šyšakas, antrasis – gerokai rečiau pasitaikantis turbano pavidalo šalmas arba turbaninis šalmas. Pirmojo šyšako varpą sudarė odinis pagrindas su prikniedytais žvynais. Jis buvo kupolo pavidalo, apačioje pritvirtintu plokštiniu lanku, prie kurio buvo pritvirtintas snapelis su nosaliu arba grotelėmis, sprando ir skruostų apsaugos, kurias sudarydavo žvynai arba jas imituojant dantytais kraštais išpjaustytos plokštės¹⁶³. Kupolo pavidalo varpo viršų vainikuodavo žalvarinė (rečiau plieninė) smailė, turinti puošnios rozetės pavidalo pagrindą¹⁶⁴. Šalmo snapelis ir sprando apsauga būdavo plokštiniai, skruostų apsaugos žvynuotos arba plokštinės, žvynus imituojančiais dantytais kraštais. Turbanų stiliaus šalimų atsiradimas siejamas su vėlyvaisiais viduramžiais Europoje egzistavusia, iš Rytų perimta riterių šalimų puošimo turbanais mada ir ją papildančios pseudorytietiškos, sarmatišką skonį atitinkančios detalės¹⁶⁵. Šalmo varpas nesiskyrė nuo aprašyto šyšako varpo, tačiau jis turėjo kitas dalis¹⁶⁶. Charakteringiausia, šalmo pavadinimą lemianti, dalis buvo pats turbanas. Jis buvo gaminamas iš ašutų arba vatos, dengtos karmazino, baltos, žydros ir raudonos arba šviesiai žalios spalvos audiniu. Šalmo viršuje buvo žalvarinė smailė arba vamzdelio pavidalo lizdas pliumažui¹⁶⁷, o prie apatinio krašto, kaip ir misiurės¹⁶⁸ atveju, kartais buvo prikabinamas žieduotis¹⁶⁹. Karacenių šarvų šyšakų žvynai buvo plokšti arba nežymiai išgaubti.

¹⁶³ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 269; Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 21, 23, 24–26; O. Mažeikienė, *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*, p. 12, 81–83.

¹⁶⁴ Kitokios konstrukcijos ar medžiagos smailė laikytina neoriginalia, atsiradusia laikais, kada šarvai ir su jais nešiojamas šalmas naudojami jau nebuvo.

¹⁶⁵ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 269.

¹⁶⁶ Lenkijos muziejuose išlikę XVII a. pabaiga datuojami turbaninių šalimų pavyzdžiai. Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 22, 36. VDKM saugomas vienas turbaninio šalimo pagrindu galėjęs būti varpas. Dėl šios versijos yra abejonių. Šalmo lanke esančiomis kniedėmis galėjo būti pritvirtintos šiuo metu trūkstamos šyšako dalys – snapelis, skruostų apsaugos ir sprando apsauga. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 204.

¹⁶⁷ Pliumažas (pranc. *plumage*, rus. *плюмаж*) – galvos apdangalo, šalmo puošybos elementas, pagamintas iš paukščių plunksnų ir kt. Terminas kilo iš prancūzų žodžio *plume* – plunksna. Pliumažas plačiai naudotas nuo XVI a. karių šalams, kepurėms ir skrybėlėms puošti.

¹⁶⁸ Misiurė (lenk. *misiurka*, rus. *мисюрка*) – rytietiškos kilmės šalmas, susidedantis iš plokščios viršugalvį saugančios dalies (varpo) ir prie jos prikabinotos ant pečių krintančios žiedinės dalies. Šalmas, nešiotas su atitinkamu pošalmiu, buvo paplitęs Osmanų imperijoje, totorių chanatuose, Vengrijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje, Kaukaze ir kai kuriuose kituose kraštuose. Lenkijoje ir Lietuvoje misiures ir žieduočius nešiojo vidutinė kavalerija.

¹⁶⁹ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 269; Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 108.

Pagrindinė karacenių šarvų dalis buvo krūtinšarvis. Jis buvo jungiamas su nugaros šarvu ant pečių ir šonuose esančiais diržais ir sagtimis. Tačiau neretai husarų šarvų pavyzdžiu karaceniniai šarvai neturėdavo nugaros šarvo, tad jų krūtinšarvis būdavo platesnis, kad dengtų kariui ir šonus. Tokiu atveju krūtinšarvis turėdavo nešiojimui skirtas odinių diržų arba tvirtų audinio juostų pavidalo sukryžiuotas petnešas su nugaros vidurį dengiančiu apskritu skydeliu-umbu. Krūtinšarvis, nešiojamas su nugaros šarvu, būdavo trumpesnis¹⁷⁰. Apatinio

Karaceninis šysakas, ATR, XVII a.
ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
LNM ginklų rinkinys, IM 569
Fotografas A. Baltėnas

krūtinšarvio krašto žvynai dažnai išsiskirdavo stilizuoto trilapio forma. Kai kurių krūtinšarvių apačia baigdavosi antikinių šarvų madą atkartojančiomis odinėmis žvynais dengtomis juostomis arba dirželiais (lot. *pteryges*, *pteruges*). Krūtinšarvyje, husarų šarvų pavyzdžiu, būdavo išdėstomas žalvarinis riteriškas kryžius arba herbas. Neretai šios šarvų dalies žvynus puošdavo rozetės arba monogramos. Antkaklė, kaip ir husarų šarvų, buvo dviejų dalių. Kiekvienos dalies viršų sudarė plokštė, prie kurios apačios būdavo pritvirtintas odinis pagrindas su žvynais. Antkaklės taip pat turėdavo riteriškąjį kryžių arba plokštelę su herbu. Žvyniniai antpečiai, panašūs į rankoves, gaubdavo pečius tarsi gobtuvus. Dažniausiai antpetį sudarydavo raudonu aksomu apsiūtas odinis pagrindas ir prie jo eilėmis prikniedyti žvynai. Kai kurių antpečių žvynai leisdavosi žemyn kaip krūtinšarvį puošiančios antikinių šarvų juostos. Kartais viršutinė antpečio dalis būdavo

¹⁷⁰ Lenkijos muziejuose esančių karacenių šarvų pavyzdžius žiūrėkite: Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 21–26; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 269; Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 110; Karacenių krūtinšarvių su nugaros šarvu ir be jo pavyzdžių yra tiek Lietuvos, tiek Lenkijos muziejuose. VDKM saugomas su minėtomis Gurskių husarų šarvų dalimis komplektą (inv. Nr. G-452) sudarantis krūtinšarvis, nešiojamas be įprasto nugaros šarvo. Jis su plačiomis petnešomis ir skydeliu-umbu. Petnešas sudaro žvynais dengta oda. Tame pačiame rinkinyje yra kitokios formos krūtinšarvis (inv. Nr. G-827). V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 199–203; LNM taip pat turi tokio tipo krūtinšarvių (inv. Nr. VPM d-424/3, VPM d-424). p. 7, 50–51.

1.

2.

3.

4.

1. Karacenių šarvų antkaklė, ATR,
XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
VDKM ginklų rinkinys, G-1537

2. Karacenių šarvų antpetis, ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
Papuoštas dideliu plonos žalvarinės skardos maskaronu
VDKM ginklų rinkinys, G-1536

3. Karacenių pirštinių (plaštakų apsaugos),
ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
VDKM ginklų rinkinys, G-1541/1-2

4. Karacenių pirštinių (plaštakų apsaugos),
ATR, XVII a. ketvirtasis ketvirtis–XVIII a. antrasis ketvirtis
LNM ginklų rinkinys, IM 2726/1-2

Fotografai A. Užgalis (VDKM) ir A. Baltėnas (LNM)

plokštinė. Karaceniū antpečius puošdavo groteskiški maskaronai. Daugelis jų būdavo itin dideli, pagaminti iš plonos žalvario skardos¹⁷¹. Dilbius saugantys karvašai skyrėsi nuo husarų karvašų prabangesne puošyba. Karvašų plokštės būdavo pasidabruotos, raižytos rytietiškais motyvais, kartais iškalinės imituojant žvynus, turėdavo žvynines pirštines, kurios taip pat būdavo pagamintos iš odinio pagrindo ir prie jo prikiedytų žvynų. Pirštines saugodavo plaštakų viršų ir iš dalies šonus. Labai nedaug išlikusių karaceniū šarvų komplektų turi kojų apsaugą. Kartais prisegta prie krūtinšarvio apsauga dengdavo ir šlaunis. Kai kurias šlaunų apsaugas sudarydavo žieduočio ir žvyninių šarvų deriniai¹⁷². Yra išlikusių ir labai retų kojas iki pėdų saugančių karaceniū šarvų, kurie atsirado dėl turkų ir ypač kaukazičių įtakos, pavyzdžių¹⁷³. Prie šlaunų apsaugų ir visas kojas dengiančių šarvų kelių srityje būdavo pritvirtinti maskaronai. Karacena ne visuomet buvo tipiniai žvyninės konstrukcijos šarvai. Kartais tai buvo išskirtiniai žvyninių, žiedinių ir plokštinių šarvų derinys¹⁷⁴.

Puošnumo karaceniū suteikdavo ir jų sudarančių dalių: krūtinšarvio, antpečių, antkaklės kraštų raudonos spalvos aksomo ir galiono apsiuvai. Pagrindiniai puošybos elementai buvo auksuoto žalvario arba tiesiog žalvario skardos nukalti maskaronai, pritvirtinti prie antpečių ir šlaunų apsaugų. Kurti šiuos ūsuotus veidus plačiai pramerktomis akimis ir dantytais nasrais paskatino originalių renesansinių šarvų vaizdas arba juos vaizduojantys meno kūriniai. Tokios groteskiškos kaukės atrodė labiau juokingos nei grėsmingos, bet atitiko sarmatišką skonį ir humoro jausmą¹⁷⁵. Beveik nekyla abejonių, kad kuriant karacenas įkvėpimo semtasi iš sarmatų, dakų, skitų bei romėnų karių šarvų, pavaizduotų senovės romėnų monumentuose – imperatoriaus Trajano ir Marko Aurelijaus triumfo kolonose, Didžiajame Liudovizių sarkofage (*Sarcofago Grande Ludovisi*)¹⁷⁶ bei vėlyvosios Romos imperijos karių šarvų, stebint jų vaizdinius renesansinėje ir barokinėje ikonografijoje, taip pat Romos imperatorių dėvimų šarvų, žiūrint į

¹⁷¹ Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 21, 24–26; Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 113–113, 115, 117, 119, 124, 128–129.

¹⁷² Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 22.

¹⁷³ Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 125; Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 26; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 270.

¹⁷⁴ Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 55–56.

¹⁷⁵ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 270.

¹⁷⁶ Trajano ir Marko Aurelijaus triumfo kolonos (datuojamos II a.) tebestovi Romos aikštėse. Didysis Liudovizių sarkofagas (III a.) priklauso Romos nacionaliniam muziejui ir eksponuojamas jam priklausančiuose Altempso rūmuose (*Palazzo Altemps*) Romoje. Minėtuose kūriniuose pavaizduoti kariai kartais vilki ne tik žvyninius krūtinšarvius, bet ir žvyninius šalmus, pavyzdžiui, vienas iš romėnų karių Didžiojo Liudovizių sarkofago kairėje pusėje.

antikinėse monetose atspausčius jų atvaizdus. Ankstesnis mėginimas rekonstruoti ir adaptuoti antikinius šarvus priklauso XVI a. italų šarvų meistrams. Lenkijos ir Lietuvos meistrai sukūrė atitikmenų neturinčius paradigmus šarvus. Tarp Baroko epochos ATR bajorų buvo itin gajus senovės pasaulio, ypač romėnų, kultūros kultas. Krūtinšarvio ir antpečių apačioje esančios juostos ir maskaronai labai aiškiai rodė antikinių, tiksliau, romėnų šarvų mėgdžiojimą. Dar aiškiau šį ryšį rodė romėnų žvyninių šarvų *lorica squamata* konstrukcijos atkartojimas¹⁷⁷.

Visi minėti karacenių šarvų konstrukcijos ir puošybos ypatumai suteikė kiekvienam šarvų komplektui individualumo. Jei husarų klasikinių šarvų atveju galima aptikti mažai besiskiriančius komplektus, tai surasti du panašius karacenių šarvų komplektus, beveik neįmanoma¹⁷⁸. Kai kurių karacenių krūtinšarvių riteriškieji kryžiai turėdavo Baltojo erelio ordino šūkį *Pro Fide Lege et Rege*¹⁷⁹.

Lenkijoje išlikęs ne vienas puikus karacenių šarvų pavyzdys. Vieni iš jų pagaminti XVII a. paskutiniajame ketvirtyje, kiti – jau XVIII a.¹⁸⁰. Ypač mūsų dėmesio verti iš Kauno pavieto kildinami, su Janušauskų gimine siejami karacenių šarvai¹⁸¹. Komplektą sudaro šyšakas, antkaklė, antpečiai, karvašai su žvyninėmis pirštinėmis, krūtinšarvis, nugaros šarvas. Šarvų dalys, apsiūtos prabangos įspūdį sustiprinančiu karmazino spalvos aksomu, o iš vidinės pusės – vilnioniu aksomu ir raudonu veltiniu. Antpečiai su ilgomis šarvinėmis juostomis ir dideliais paauksuotais žalvariais maskaronais. Krūtinšarvis apačioje išpjautais dantimis, turinčiais dengti šlaunis. Analogiškus, tik trumpesnius dantis turi ir nugaros šarvas. Plokštiniai karvašai dailiai išpjautais ir išgraviruotais paauksuoto žalvario apvadais. Istorine prasme išskirtinė Janušauskų karacenos dalis yra antkaklė. Jos priekinė plokštė su žalvarine paauksuota plokštele, kurioje pavaizduotas ginkluotės kompozicijos supamas Vytis. Jis be skydo. Gali būti tapatinamas su Trakų vaivadijos herbu. Visų dalių (išskyrus pirštines) žvynai papuošti žalvarinėmis rozetėmis¹⁸².

¹⁷⁷ Wł., Dziewanowski, *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*, s. 185; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 268. Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 125, 130, 132; M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, s. 127–128; Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 53; Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 53.

¹⁷⁸ Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 107.

¹⁷⁹ Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 26; Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 114, 116.

¹⁸⁰ M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, s. 128; Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 53.

¹⁸¹ Z. Bocheński, *Karaceny polskie XVII–XVIII w., Broń i barwa*, 1938, Nr. 6–7, s. 117.

¹⁸² Karacena yra Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejaus nuosavybė (inv. Nr. 690x). Jos aprašas ir vaizdas yra pateiktas: Z. Żygulski, *Stara broń w polskich zbiorach*, s. 21; *Zbiory Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, s. 37.

Karaceniniai šarvai, kurie priklausė LDK kariuomenės karo pareigūnui ar (ir) karininkui. ATR, XVII a. ketvirtais–XVIII a. pirmasis ketvirtis.

Kildinami iš Kauno pavieto, siejami su Janušauskų gimine.

Antkaklė su žalvarine paausuota plokštele, kurioje pavaizduotas Vytis.

Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejus, inv. Nr. 690x

<<http://www.historia.uwazamrze.pl/artykul/972325>>, [žiūrėta: 2017 10 25]

Panašių prabanga spindinčių šarvų išlikę ir Lietuvos muziejuose. Geri šarvų pavyzdžiai išsaugoti VDKM, LNM, Rokiškio krašto muziejaus rinkiniuose. Su minėtomis Gurskių husarų šarvų dalimis komplektą sudarantis karaceninis krūtinšarvis (inv. Nr. G-452) ir petnešas iš nugaros pusės dengiantys žvynai turi išgraviruotas monogramas. Prie petnešų, per vidurį, pritvirtintas apskritas skydelis dailiai graviruota ir išpjaustyta rozete ir apvadais. Antpečių viršus plokštiniis, kaip husarų pusšarvių, o apačia – žvyninė, dantyta. Plokščių kraštai dantyti. Antpečiai su dideliais žalvariniais maskaronais, aštuonkampėmis žvaigždėmis ir dailiai išpjaustytais bei graviruotais apvadais. Krūtinšarvio ir antpečių kraštai apsiūti raudonos spalvos aksomu ir galionais¹⁸³.

Paradinė karacenių šarvų paskirtis apsprendė net tik jų pompastišką puošnumą. Anachroniška žvyninė konstrukcija lėmė didelį šarvų svorį, kuris sumažintų jų tinkamumą karui. Karacenos svėrė daugiau nei plokštiniai husarų šarvai. Vidutinis husarų pusšarvių su šysaku svoris siekdavo apie 15 kg, karacenių šarvų – 25 kg ir daugiau¹⁸⁴. Tai, kad karacenių šarvų pagrindinės dalies krūtinšarvio buvo mažesnis atsparumas dūriams ir ypač šaunamiesiems ginklams, lėmė jų netinkamumą. Šiomis apsauginėmis funkcijomis karacenas gerokai pranoko plokštiniai husarų šarvai. XVIII a. pirmojoje pusėje karacenas tebenešiojo kavalerijos karininkai, tačiau kaip matome iš Lenkijos kariuomenės pavyzdžio, jų naudojimą kariuomenėje buvo mėginama uždrausti. Iš Karūnos kavalerijos husarų vėliavų žvyniniai šarvai turėjo būti pašalinti 1746 m. didžiojo etmono Juzefo Potockio (*Józef Potocki*) įsakymu. Šį sprendimą patvirtino kito Karūnos didžiojo etmono Jano Klemenso Branickio 1763 m. lapkričio 18–21 d. išleisti universalai, kuriuose husarų vėliavoms buvo įsakyta naudoti tik plokštinius šarvus¹⁸⁵.

Husarų vėlyvųjų plokštinių ir jų nešiotų karacenių šarvų atitikmenų nei kaimyniniuose, nei tolimesniuose kraštuose nebuvo. Tai buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybės karo kultūros apraiška, kurios kilmės vertėtų ieškoti vėlyvojo

¹⁸³ Šarvų aprašą ir vaizdą žiūrėkite: V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 199–203.

¹⁸⁴ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 268; Wł. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*, s. 53. Pasitaiko ir lengvesnių karacenių šarvų komplektų. VDKM ginklų rinkiniui priklausančio husarų ir karacenių šarvų komplekto (inv. Nr. G-452) svoris siekia 16,90 kg. Mažesnę nei įprastą šarvų svorį paaiškina kai kurių žvyninių dalių keitimas plokštinėmis (antpečių viršutinės dalies), mažesnis krūtinšarvio dydis ir sumažintas nugaros šarvo variantas.

¹⁸⁵ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 72.

Baroko bajoriškos visuomenės pasaulėžiūros ir jos karinių funkcijų specifikoje bei originalioje vakarietiškus, rytietiškus ir antikinius elementus gebėjusių sujungti šarvų meistrų kūryboje. Kuo rečiau husarų vėliavos buvo naudojamos kariniams tikslams, tuo pompastiškesnė darėsi jų atributika. Pažvelgę į Vakarų, matome kitokią sunkiosios kavalerijos šarvų sudėtį ir konstrukciją, kurias be visų kitų priešasčių lėmė ir pasiruošimas tikriems karo veiksmams. XVII a. antrojoje pusėje Europos valstybių kavalerijoje prasidėjo šarvų redukcija, o XVIII a. dalies kariuomenių sunkieji kavaleristai apskritai nustojo nešioti šarvus. Tebe-naudojamiems šarvams buvo būdingas praktiškumas ir kukli puošyba arba jos nebuvimas. Puošnesniais krūtinšarviais su žalvariniais apvadais, dailiai kaustytais diržais ir ryškiu pamušalu būdavo išskiriami karininkai¹⁸⁶. Kavaleristų nešiojamos kirasos turėjo saugoti nuo kirčių ir dūrių šaltaisiais ginklais ir šaunamųjų ginklų kulku, kada tai buvo įmanoma.

Lietuvos kariuomenės dalyvavimas XVII a. ketvirtojo ketvirčio–XVIII a. trečiojo ketvirčio karuose buvo labai epizodiškas. Galimybė efektyviai panaudoti husarus mūšiuose buvo dar retesnė. Karo veiksmuose nedalyvaujančių tautinio autoramento sunkiosios kavalerijos vėliavų kariai įprato nedėvėti šarvų, o Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos 1746 m. *Reguliamine per universalą* šarvų klausimas apskritai buvo praleistas. Vis dėlto, buvo mėginama grąžinti buvusią tvarką. Taip 1760 m. kovo 26 d. Lietuvos paįždininkio Jono Jurgio Flemingo husarų vėliavos ratas priėmė sprendimą aprūpinti šarvais visus draugus ir eilinius¹⁸⁷.

HUSARŲ VĒLIAVŲ EKIPUOTĖ, APRANGA IR ŽIRGAI

Ilgainiui virsdami paradine, reprezentacine kavalerijos formuote Lietuvos kariuomenės husarai, kaip ir jų ginklo broliai iš Karūnos, turėjo išsiskirti senųjų ATR karinių tradicijų spindesiu ir būti bajoriškos visuomenės dalies pasididžiavimas.

Husarai atliko paradinės formuotės vaidmenį, turėdami suteikti įvairaus pobūdžio viešosioms ir privačioms iškilmėms puošnumo, todėl jų ekipuotėje išliko sparnai. Tai visuomet buvo išskirtinis husarų atributas. Lietuvos kariuomenėje sparnų dėvėjimo atvejus aiškiai apibrėžė etmono Mykolo Kazimiero Radvilos 1746 m. rugsėjo mėnesio *Reguliaminas per universalą*. Numatyta, kad husarų

¹⁸⁶ Kaip tik tokias kirasas dėvėjo Austrijos kavalerijos kirasyrų karininkai (1740 m. pavyzdys). П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 51–53.

¹⁸⁷ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 72.

priedais (*superaddity*) reguliamine vadinamus sparnus senuoju papročiu (*solita antiqua praxi*) prie nugaros šarvų (*blachy tylne*) toliau privalo nešioti palydos raiteliai¹⁸⁸. Lietuvos husarų nešiojamus sparnus akcentavo ir amžininkas J. Kitovičius. Anot jo, lietuvių husarų vėliavose tarnaujantys draugai nenešiojo Karūnos husarams įprastų leopardų kailių, vietoje jų prie kairiojo šono prisirišdavo didelį stručio plunksnomis papuoštą sparną, dengiantį raitelio ir žirgo šoną¹⁸⁹.

Husarų sparnų pagrindas buvo medinis, neretai aptrauktas aksomu, iš abiejų pusių apkaltas žalvarinės skardos juostelėmis dantytai išpjaustytais kraštais. Prie sparno pagrindo buvo tvirtinamos plėšriųjų paukščių arba itin didelės prabangos išpūdį keliančios stručių plunksnos. Sparnai buvo nešiojami po du, arba, kaip pasitaikydavo ankstesniame laikotarpyje, po vieną. Kartais, kaip ir minėtu palydos raitelių atveju, sparnai buvo tvirtinami prie nugaros šarvo specialių laikiklių, arba įdedami į balno užpakalinėje dalyje esančius dėklus. Dauguma išlikusių nugaros šarvų neturi laikiklių sparnams žymių, todėl sparnų panaudojimas, kaip ir ankstesniais laikais turėjo būti gana ribotas. Labiausiai tikėtina, kad dažniausiai sparnai buvo nešiojami dėkluose prie balno, kur būdavo įstatomi kavaleristui jau sėdint ant žirgo¹⁹⁰.

XVII a. husarų karinę aprangą papildydavo virš šarvų nešiojami žvėrių kailiai. Žinoma, kad ATR husarų vėliavose šis atributas rodė rangą, kadangi draugai dėvėjo leopardų, o palydos raiteliai vilkų kailius. Buvo nešiojami ir kitų žvėrių kailiai. 1689 m. priklausomai nuo kokybės leopardų kailiai kainavo 40–60 auksinų (138–207 g sidabro). Tais pačiais metais tigro kailis kainavo maždaug dvigubai daugiau nei leopardo – 100 auksinų (345 g sidabro)¹⁹¹.

¹⁸⁸ *Regulamen przez uniwersał...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 238; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 43; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 72.

¹⁸⁹ [...] *należy mi oddzielić to dla Litwy, czym się jej znaki usarskie od usarskich koronnych różniły. Ta zaś różnica na malej zawista rzeczy: koronni usarze na plecach nosili skórę lamparta, [...], litewscy usarze nie nosili lampartów, tylko do lewego boku, siedząc na koniu, przypasowali wielkie skrzydło z strusich piór robione, zastaniające cały bok konia i nogę jeźdźca od pasa aż do kostek, co dotychczas w herbie litewskim na pieniądzach i pieczęciach publicznych lepiej niż w opisanu rozeznać można. Sadzili się zaś tak na ozdobę pomienionego skrzydła, jak koronni na ozdobę lamparta.* J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 171; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 31–33.

¹⁹⁰ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 268.

¹⁹¹ Šimtmečiu anksčiau (1582 m.) leopardo kailį buvo galima įsigyti už 5 auksinus (104 g sidabro). R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 162.

Karacena vilkintis husaras, pagal Mikalojaus Tiškevičiaus Logoiskio portretą, XVII a. paskutinis ketvirtis. Kardu ginkluotas karys dėvi šarvus su karmazino spalvos aksominiu pamušalu, tos pašios spalvos kontušą ir leopardo kailį. Raiti būgnininkas ir trimitininkas iš 1675 m. Trembovlios mūšį vaizduojančio aliejumi tapyto paveikslo

B. Gembarzewski, Husarze: ubiór, oporzádenie i uzbrojenie, 1500–1775, Warszawa, 1999, s. 44

XVII a. paskutiniajame ketvirtyje ir XVIII a. pirmojoje pusėje, kada tautinio autoramento kavalerijos apranga ir ekipuotė vis dar priklausė nuo rotmistrų pasirinkimo, laikydami senujų tradicijų, lietuvių husarai galėjo dėvėti minėtų laukinių žvėrių kailius. Tačiau tikslių žinių apie žvėrių kailių paplitimą Lietuvos kavalerijos husarų gretose trūksta. Taip pat nėra žinomas ir šiai kavalerijos rūšiai, atrodytų, įprastų karinės aprangos atributų atsisakymo laikas bei aplinkybės. O J. Kitovičiaus paminėtas faktas, susijęs su Augusto III Sakso valdymo metais, XVIII a. 4–7 dešimtmečiu.

Kiekvienas husarų ir bet kuris kitas tautinio autoramento kavalerijos dalinys turėjo savo vėliavą ir kelis vėluokus, kuriais galėjo būti išskiriamos tam tikros garbės palydos. Šie ženklai buvo puošiami šilkinėmis juostomis, o jų kotai – paausnotais žalvariniais rutulėliais ir vinutėmis. 1746 m. *Reguliamine per universalą* Lietuvos kavalerijos vėliavų rotmistrams buvo leidžiama laisvai

pasirinkti vėliavos ir vėlukų spalvas¹⁹². Paraduose vėliava buvo nešama vyriausiojo dalinio rejestre įrašyto draugo. Ji turėjo būti nešama už draugų rikiuotės, o už jos jodavo palydos raiteliai. Jojant su ištrauktais ginklais, vėliava būdavo išskleista, o žygiuojant su neištrauktais ginklais, būdavo nešama užvalkale (*w pokrowcu*), kad nesiplaikstyti¹⁹³.

Iki XVIII a. 5-ojo dešimtmečio Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento kavalerijos vėliavų aprangą parinkdavo šių vėliavų rotmistrai, o vėliavas sudarę draugai buvo pratę prie jų statusą kariuomenėje rodančių, neretai labai prabangių aprangos variantų. Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento uniformos atsiradimas siejamas su didikų privačių dalinių aprūpinimo praktikos pritaikymu valstybinei kariuomenei ir, tikėtina, saksų kariuomenės standartų įtaka. Taip daugelį metų Radvilų privačiuose daliniuose (milicijoje) taikyta praktika leido vos prieš dvejus metus didžiuoju etmonu tapusiam Mykolui Kazimierui Radvilai išleisti minėtąjį *Reguliaminą per universalą*. 1746 m. rugsėjo 1 d., pirmajame jo vadovaujama generaliniame kariuomenės rate, didysis etmonas išleido šį dokumentą, o lapkričio 4 d. jį patvirtino lauko etmonas Mykolas Juozapas Masalskis¹⁹⁴.

Reguliamino per universalą nutarimai suvienodino visos lietuvių kavalerijos uniformą. Husarai privalėjo vilkėti uniformą, kurioje dominavo karmazino ir tamsiai mėlyna spalvos. Draugams numatyti karmazino kontušai¹⁹⁵ su tamsiai

¹⁹² *W Chorągwiach zaś y Proporcach, kolor ad libitum Ichmościow Panow Rotmistrzow przybierania permittitur. Regulamen przez uniwersal...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 237; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 34; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 61–62.

¹⁹³ *Za towarzystwem szła chorągiew, piastowana od starszego z rejestru towarzysza, za chorągwią maszerowali szeregowi, [...] chorągiew przy dobytej broni bywała rozwinęta, a kiedy maszerowano bez broni, to w pokrowcu, aby się nie szarżala*. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 165; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 44.

¹⁹⁴ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 64; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 29.

¹⁹⁵ Kontušas (lenk. *kontusz*, vengr. *köntös*) – Lenkijos ir Lietuvos kilmingų ir pasiturinčių vyrų drabužis, vilkimas ant žipono. Drabužis buvo nešiojamas nuo XVII a. pirmosios pusės iki XVIII a. pabaigos, kartais ir XIX a. Jo formavimuisi įtakos turėjo Rytų šalys ir vengrai. Kontušas buvo panašus į kaftaną. Jis buvo priglundęs prie liemens, į apačią platėjantis, sujuosiamas kontušine juosta. Rankovės nuo pažasties iki riešo nesusiūtos, kabėdavo laisvai arba būdavo užmetamos ant pečių. Drabužis buvo siuvas iš gana storo audinio, puošiamas galionais, kartais pamušamas kailiu.

mėlynais atvartais ir tos pačios spalvos žiponai¹⁹⁶, eiliniams – karmazino kaftanai¹⁹⁷ su tamsiai mėlynais atvartais bei tos pačios spalvos šarvarai¹⁹⁸. Tamsiai mėlynos spalvos buvo ir draugų kepurės. Husarų karininkų uniforma atitiko draugų uniformos variantą. O petihorų vėliavose, įsigaliojus *Reguliaminui per universalą*, draugai privalėjo nešioti tamsiai mėlynus kontušus su karmazino atvartais ir tos pačios spalvos žiponus, eiliniai – tamsiai mėlynus kaftanus su karmazino atvartais ir tos pačios spalvos šarvarus. Priešakinės sargybos draugų kontušai ir žiponai bei eilinių kaftanai ir šarvarai buvo tos pačios tamsiai mėlynos spalvos. Privalomoji lengvosios kavalerijos eilinių uniformos dalis buvo kepurės tamsiai mėlynu viršum ir juodu avikailiu. Karininkų rangą rodydavo sidabro ir karmazino spalvos audinio rankosaičiai (*feldcechy*), rišami prie kardo rankenos. Draugai ant kairiojo peties nešiojo virvutę su sagute šovininės diržui prisegti, kurios buvo auksaspalvės husarų ir petihorų kavalerijoje ir sidabrinės lengvojoje¹⁹⁹. J. Kitovičiaus žiniomis, husarų vėliavose tarnaujantys draugai kontušus, o eiliniai kaftanus dėvėdavo virš žiponų, kai nedėvėdavo šarvų. Po šarvais husarai dėvėdavo žiponus ir šarvarus, tačiau nesivilkdavo nei kontušų, nei kaftanų²⁰⁰.

J. Kitovičiaus žodžiais, Lietuvos didžiojo etmono iniciatyva suvienodinta karinė apranga buvo priimtina saksams ir jų vertinama žymiai labiau nei anksčiau karių dėvėti prabangūs bajorų civiliai kostiumai. Amžininkas paliudijo, kad tokią uniformą perėmė ir Lenkijos Karalystės husarų vėliavos. Vienintelis LDK ir Karūnos husarų draugų uniformos skirtumas buvo minėtos kilpelių pavidalo virvutės, dėl kurių lietuvius lenkai pašaipiai vadindavo *petelki* (kilpelės). J. Kitovi-

¹⁹⁶ Žiponas (lenk. *żupan*, rus. *жупан*, ukr. *жупан*) – XVI–XVIII a. Lenkijoje ir Lietuvoje, taip pat kai kuriuose kaimyniniuose kraštuose kilmingų žmonių dėvėtas ilgas, susagstomas viršutinis drabužis. XVII a. žiponas dažnai buvo nešiojamas po kontušu, o XVIII a. tapo su juo sudaromo komplekto apatine dalimi.

¹⁹⁷ Kaftanas (lenk. *kaftan*, rus. *кафтан*) – viršutinis vyriškas drabužis, kurio ilgis priklausė nuo paskirties ir mados. Buvo aukščiau kelių ar iki kulkšnių, siuvamas įimtu liemeniu arba laisvas, susiaučiamas, kurio dešinysis skvernas dengė kairįjį. Lenkiški ir vengriški kaftanai išsiskyrė rankovių sukirpimu ir papuošalų bei apsiuvų gausa. R. Guzevičiūtė, *Tarp Rytų ir Vakarų: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius, 2006, p. 389.

¹⁹⁸ Šarvarai (lenk. *szarawary*, rus. *шаровары*, ukr. *шаровару*) – XVI–XVIII a. ATR ir kai kuriuose aplinkiniuose kraštuose dėl Rytų įtakos paplitusios plačios kelnės. Lenkijoje, Lietuvoje buvo civilių ir karių aprangos dalis. Išpopuliarėjusios tarp Ukrainos gyventojų, tapo svarbia tautinio kostiumo ir tuo pačiu kazokų aprangos dalimi.

¹⁹⁹ *Regulamen przez uniwersał...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 236–238; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...* *Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 64–65; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 29, 41–42.

²⁰⁰ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 166.

čiaus tikinimu, praėjus keleriems metams, pajuokų sugėdinti Lietuvos kavaleristai ant kairiojo peties nešiojamų kilpelių atsisakė²⁰¹. Beje, Radvilos universale atsirado įrašas, kuris nusakė, kaip saugoti munduro garbę. Pagal jį uniformos negalėjo nešioti dalinio sąrašė esantys asmenys, kurie dėl jauno amžiaus ar mokymosi negalėjo atlikti karinės tarnybos²⁰². Karūnos husarų ir kitų tautinio autoramento kavaleristų apranga, ekipuotė ir ginkluotė suvienodinta vėliau nei lietuvių. Lenkijos kariuomenės husarų ir šarvininkų vėliavų standartines uniformas nustatė tik 1763 m. rugsėjo 21 d. išleistas didžiojo etmono Jano Branickio universalas²⁰³.

Reikėtų pastebėti, kad 1675–1776 m. LDK kaip ir Karūnos kariuomenės tautinio autoramento mados tebe priklausė nuo sarmatizmą praktikuojančios bajorijos dalies. Šių bajorų apranga buvo neatsiejama nuo kitų sarmatiškos mados elementų – charakteringų šukuosenų ir ūsų. Augusto III laikais tarp Lenkijos Karalystės ir LDK bajorų vis dar populiarius bei husarams labai būdingus ūsus minėjo ir J. Kitovičius²⁰⁴.

Husarų, kaip ir likusių tautinio autoramento vėliavų, žirgai priklausė draugams. XVII a. be karo žirgų draugas turėdavo įprastam jojimui žygiuose skirtus žirgus ir kinkomus arklius. Dauguma draugų turėdavo po keletą žirgų. Vieną du žirgus draugas turėdavo sau, po vieną palydos raiteliams ir bent du arklius vežimui traukti. Žygiuojant ir stovyklaujant toks vežimas būdavo vėliavoje. Jame buvo gabenamos atsarginės ietys, parakas ir kulkos šaunamiesiems ginklams, pasagos žirgams, palapinė ir apranga, o taip pat tam tikras kiekis maisto atsargų. Kiekvieno draugo palydai turint bent po vieną vežimą, vėliavoje jų būdavo keliasdešimt. XVII a. žygiuose šios kelios dešimtys vežimų buvo traukiamos paskui žygiuojančią husarų vėliavą²⁰⁵.

²⁰¹ *Skoro hetman litewski Radziwiłł wymyślił mundury, obaczywszy koronne wojsko, iż ta sukienka żołnierska więcej ma szacunku u Sasów niż najbogatsza obywatelska, co tchu się wzięli wszyscy do mundurów, tę różnicę zostawiwszy sobie, że nie mieli pętelki z guzikiem na ramieniu; litewscy zaś nosili na lewym ramieniu: usarze złotą pętelkę sznurkową z guzikiem złotym, petyhorcy srebrną pętelkę z guzikiem takimże, z czego ich koronczykowie przez szyderstwo nazwali „pętelkami”. A tak wstydząc się Litwini tego przydomku sobie nadanego, podobieństwo do pewnej rzeczy białogłowskiej mającego, w lat kilka i oni pętelki podrzucali.* J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 170; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 42.

²⁰² *Regulamen przez uniwersał...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 241; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776*, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 65.

²⁰³ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776*, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 65.

²⁰⁴ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 166.

²⁰⁵ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 263–264.

Husarų trimitininkai, pagal XVIII a. vidurio porcelianinę figūrėlę. Husarų palydos raitelis (eilinis), pagal Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos 1746 m. išleistą *Reguliamą per universalą* ir Jendžejaus Kitovičiaus aprašymą. Kavaleristas ginkluotas karabinu, pistoletais ir kardu, dėvi šysaką ir pusšarvius su sparnais

B. Gembarzewski, Husarze: ubiór, oporzádzienie i uzbrojenie, 1500–1775, Warszawa, 1999, s. 51, 52

Karo žirgus, dėl jų aukštos kainos, buvo stengiamasi naudoti tik mūšiuose. Jie buvo nepalyginamai brangesni už kitus jojamuosius žirgus ir darbinius arklius. Dažniausiai karo žirgas kartu su jojimo reikmenimis buvo gerokai brangesnis už husaro ginklus ir šarvus. 1683 m. Lietuvos kariuomenės husaras Aleksandras D. Skorobohatas (*Aleksander D. Skorobohaty*) dienoraštyje aprašė paliktą žirgą, kurį prieš tai pirko už 800 auksinų (kaina atitinka 3 144 g sidabro). Palyginti paminėjime, kad XVII a. vidurio karų dalyvis, kitas lietuvių husaras Jonas Vladislovas Počobutas Odlanickis (*Jan Władysław Poczobut Odlanicki*) atsiminimuose rašė praradęs į vežimą kinkomą žemaituką, kuris kainavo 60 auksinų (486 g sidabro)²⁰⁶. Karo žirgai buvo labai brangi investicija, kurią sau leisti galėjo ne

²⁰⁶ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 163–164; [...] *mi woźnica z Wizun ujechał zmujdzina wozowego, kosztującego złotych sześćdziesiąt*. J. Wł. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik 1640–1684*. Oprac. A. Rachuba. Warszawa, 1987, s. 150.

Husarų draugas, vilkintis Mykolo Kazimiero Radvilos 1746 m. *Reguliamą per universalą* atitinkančią uniformą, ir du pagal portretus pavaizduoti draugai su kirasomis. Pirmojo kario kirasa žalvario apvadais aprėmintais kraštais ir aukso galionu apsiūtu pamušalu. Antrojo, vilkinčio leopardo kailį, krūtinšarvis su geltonos spalvos metalo riteriškuoju kryžiumi, apvadais ir rozetėmis, aukso galionu apsiūtu pamušalu

B. Gembarzewski, Husarze: ubiór, oporzádkzenie i uzbrojenie, 1500–1775, Warszawa, 1999, s. 51, 52

kiekvienas bajoras. XVIII a. norėdamas įsigyti 600–800 auksinų kainuojantį žirgą, husarų draugas turėjo tarnauti metus; didžiosios buožės husarų vėliavoje tarnaujančiam draugui kas pusmetį buvo išmokama po 448 auksinus²⁰⁷. Savaimė suprantama husaras negalėdavo visų atlyginimo pinigų skirti vien naujiems žirgams įsigyti. Jis privalėjo pasirūpinti ir palydos raiteliu²⁰⁸, jei jį turėdavo, taip pat pasirūpinti papildomais žirgais ir darbiniais arkliais. Dėl aukštų karo žirgų kainų, husarų, o neretai ir kitų kavalerijos vėliavų, draugais tapdavo pasiturintys arba sėkmės lydimi vidutiniai bajorai, kuriems žirgus pavykdavo įsigyti palankiomis kainomis. Tie, kurie negalėjo įsigyti brangių žirgų, apsirūpindavo prastesniais.

²⁰⁷ M. Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, *Do szarży marsz, marsz...* *Studia z dziejów kawalerii*, T. 2, s. 35.

²⁰⁸ Atskaičius palydos raiteliui ir deputatui mokamus pinigus (136 auksinus), draugui likdavo 310 auksinų.

XVII a. antrojoje pusėje, karo veiksmuose dalyvaujantys LDK kariuomenės husarai bei kiti kavaleristai galėjo naudoti iš priešo atimtus žirgus. Pavyzdžiui, po pergalingo 1673 m. Chotyno mūšio, lietuvių ir lenkų grobiu turėjo tapti ypač vertinami turkiški žirgai.

Ilgainiui kintant husarų vaidmeniui, keitėsi ir jų žirgų savybės. XVIII a. kaip ir ginkluotės atveju žirgams buvo keliamas vienintelis reikalavimas, kad jie būtų tinkami karinei tarnybai. Tiesa, žirgai ne tik lemdavo vėliavos kovinę vertę, tačiau buvo ir jos puošmena. Tiek Karūnos, tiek LDK kariuomenės vadovybė mėgino užtikrinti gerą kavalerijos ir ypač husarų žirgų kokybę. Pavyzdžiui, numatyta, kad Lietuvos paiždininkio J. J. Flemingo husarų vėliavoje eilinių žirgai turėtų būti nustatyto ūgio ir tinkami darbui²⁰⁹. Kaip matome, XVIII a. kare jau nebenaudojamų husarų žirgams buvo keliami kiek kiti reikalavimai, tačiau, turint omenyje reprezentacines husarų vėliavų funkcijas ir prestižą, jie vis viena turėjo likti santykinai aukšti.

Iki XVIII a. vidurio pertvarkymų LDK kariuomenės kavalerijos ekipuotėje, kaip ir aprangoje, nebuvo vieningų standartų. Husarai, kaip ir kiti kavaleristai, naudojo skirtingų tipų pentinus ir balnakilpes. Ilgainiui nustota naudoti ankstesniame laikotarpyje Lenkijoje ir Lietuvoje paplitusias iš totoriškų kilusias lenkiškas balnakilpes, tačiau iš XVII į XVIII a. perėjo plačios turkiškos balnakilpės. Tuo pat metu vis labiau plito ir siauros vakarietiškos balnakilpės. Dar iki XVII a. vidurio tapo nebemadingi tipiniai husarų pentinai ilgais kakliukais. Vietoje jų sunkiosios kavalerijos kariai pradėjo nešioti vakarietiškus, panašius į kirasyrų ir reitarų pentinus, charakteringais, trumpais, kiek išrietais kakliukais ir didelėmis žvaigždutėmis²¹⁰.

Žirgų ekipuotę sudarė: apynasris, žąslai, balnas, gūnia, krūtinės ir pauodegio diržai. Husarai neretai turėdavo ilgesnes, turkiškoms artimas gūnias, dengiančias visą žirgo užpakalinę dalį ir siekiančias žirgo kelius. Skirtingai nuo husarų, vidutinės kavalerijos vėliavų raiteliai turėjo trumpesnes gūnias, vadinamas mitukais. Karininkų žirgų ekipuotė dažnai išsiskirdavo prabangia puošyba, pavyzdžiui, paaukuotais ar pasidabruotais, brangakmeniais inkrustuotais apkaustais. Medinis, paprastai beržinis balnas buvo dengiamas audiniu, XVIII a. dažniausiai gelumbe, kuri buvo išsiuvinėjama mišriais rytietiškais ir vakarietiškais (regencijos ar Liudviko XVI laikų stiliaus) motyvais. Paradams ir įvairioms iškilmėms žirgai buvo puošiami bunciukais ir stručių plunks-

²⁰⁹ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 75–76.

²¹⁰ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 285.

nomis, kartais jų galvos dengiamos sidabro arba aukso tinkleliais²¹¹. Ikono-
grafiniai šaltiniai rodo, kad labai prabangiai puoštus žirgus turėjo 1679 m. į
Vieną ir 1680 m. į Romą atvykusio Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazi-
mierio Radvilos palydoje buvę husarai. Vienoje pasirodžiusius lietuvių husarų
žirgus dengė labai ilgos gūnios. O Romos gatvėmis jojančių Lietuvos husarų
žirgai turėjo atrodyti dar labiau ekstravagantiški. Dalininko Vivjano (*Viviani*)
pavaizduoto sparnuoto raitelio žirgo galvą puošia stručio plunksnos, priekines
kojas – sparneliai, o iš viršaus beveik visą gyvulį dengia gūnią atstojantis liūto
kailis²¹².

Mykolo Kazimiero Radvilos išleistas *Reguliaminas per universalą* suvieno-
dino ir visos kavalerijos pentinus, šovinines bei diržus, kurie nuo tol privalėjo
būti briedžio odos spalvos. Numatyta, kad po balnais ant žirgų klojami mitukai
nebus puošiami nereikalingais pagražinimais, kaip augaliniai motyvai. Husarų
vėliavose mitukai turėjo būti karmazino spalvos su tamsiai mėlynais kutais. O
petihorų vėliavose, atvirkščiai, tamsiai mėlyni su karmazino kutais; priešakinė
sargyba privalėjo turėti trumpus, tamsiai mėlynus mitukus su kutais²¹³.

Dar kartą verta paminėti, kad kavalerijos vėliavos aprūpinimas buvo
rotmistro arba poručniko žinioje, o vėliavas sudariusių draugų palydos aprū-
pinimas priklausė nuo pačių draugų. Apranga, ekipuotė ir ginkluotė privalėjo
atitikti kavalerijos rūšiai keliamus ir įgaliojimo rašte numatytus reikalavimus. Nuo
1717 m. įgaliojimo raštuose buvo apsiribojama bendrąja rekomendacija, vadams
pasirūpinti tinkama apranga ir ginkluote bei gerais žirgais savo pavaldiniams.
Iš tiesų palydos ginkluotė, ekipuotė, apranga ir žirgai buvo draugų nuosavybė.
Draugui priklausė karabinas (kartais šautuvas), pora pistoletų, šaltieji ginklai,
šarvai, jo paties ir eilinio karinė apranga, žirgai, vežimai ir stovyklos manta.
Kiek žinome, tam tikrais atvejais XVII a. išimtis buvo ietys, kailiai ir sparnai,
kuriuos parūpinti turėdavo rotmistras. Naujai pasamdyti draugai privalėjo atvykti
į vėliavas su visiškai aprūpintomis palydomis, kurias turėdavo palaikyti reikiamos

²¹¹ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, s. 165; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 75; Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 284–286.

²¹² Raitelių ir jų žirgų vaizdas su detaliais aprašais pateiktas: B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 46.

²¹³ *Regulamen przez uniwersał...*, *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 238; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 65; B. Gembarzewski, *Husarze: ubiór, oporządzenie i uzbrojenie, 1500–1775*, s. 43.

1.

2.

1. Balnas, Lietuva, XVIII a. Medinis balno karkasas apačioje dengtas oda, viršuje – rudu aksomu ir apvedžiotas auksiniu galionu. Lankai apkaustyti auksuotomis ir augaliniais motyvais graviruotomis žalvario plokštėmis

LNM tekstilės rinkinys, IM 6326

2. Rytietiško stiliaus balnakilpės, ATR, XVII–XVIII a. Šonai graviruoti augaliniais motyvais

VDKM daiktų rinkinys, E-7872/1-2

Fotografai A. Užgalis (VDKM) ir A. Baltėnas (LNM)

būklės visą tarnybos laiką. Draugui palikus tarnybą arba mirus, palydos manta buvo gražinama jam arba jo šeimai²¹⁴.

XVII a. kiekvienas tautinio autoramento kavalerijos vėliavos draugas turėdavo įsigyti jo palydos daiktams pervežti skirtą vežimą ir rūpintis jo priežiūra. Viso dalinio reikmėms skirtos pervežimo priemonės atsirado gana vėlai, Augusto III Sakso valdymo laikais. Pirmasis šaltiniuose aptinkamas atvejis yra Lenkijos Karalystės kariuomenės kavalerijos pavyzdys. 1741 m. rugsėjo 13 d. Čapskių husarų vėliavos susirinkime nuspręsta apsirūpinti viso dalinio šarvams ir sparnams skirtu kaustytu vežimu (*wóz kowany na zbroje i skrzydła*)²¹⁵.

Baigiant reikėtų nepamiršti ir Lietuvos kavalerijos husarų vėliavų kovinio rengimo, jų mokymų klausimo, kuris buvo aptartas dar XVII a. pradžios etmonų nutarimuose. Aiškėja, kad tiek Lenkijos, tiek Lietuvos kariuomenės tautinio autoramento kavalerijos kovinis rengimas didžiąją nagrinėjamo laikotarpio dalį buvo itin prastas. Taip buvo tiek LDK, tiek Karūnos kariuomenės husarų atveju. Nekeista, kad aptariamam laikotarpiu beveik vien išskilmėms ir apeigoms naudojamus husarus J. Kitovičius praminė laidotuvių riteriais. Tolstant XVII a. karams su Rusija, Švedija ir Turkija, husarų gretose mažėjo karininkų, draugų ir eilinių, kurie turėjo kovinę patirtį, t. y. būtų dalyvavę bent vienoje karinėje kampanijoje ir vykdę kovines užduotis kautynėse.

Nebuvo rūpinamasi reguliariomis karinėmis pratybomis, tad daugelis dalinių bemaž prarado savo kovinę vertę. Neretai dalinius sudarydavo karinei tarnybai netinkantys, prastos fizinės formos, neapmokyti draugai ir tokie patys eiliniai. Didelių abejonių kyła ir dėl husarų bei kitų kavalerijos vėliavų vadovybės pasirengimo vadovauti savo vėliavoms karo veiksmų atveju. Kariuomenėje klestint protekcionizmui, poručnikais neretai tapdavo su kariniais dalykais menkai susiję asmenys, nemotyvuoti tobulėti profesinės tarnybos metu. Nėra pagrindo manyti, kad LDK kariuomenės husarų arba taip pat privilegijuotais laikomų petihorų vėliavų karininkai buvo geresni už kitų dalinių karininkus. Jų kompetencija visai nebūtinai atitikdavo užimamas pareigas. Jono Sobieskio valdymo laikais karo veiksmuose retai dalyvaujantys husarai Saksų laikais apskritai nevykdėdavo kovinių užduočių. Karininkai ir draugai nebeturėjo karinio išsilavinimo, kovinės patirties ir vadovavimo daliniams ir padaliniams įgūdžių. Dažnai jų žinios apsiribodavo individualiais, net ne tarnybos metu įgytais joji-

²¹⁴ T. Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 61, 63; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 163.

²¹⁵ T. Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, *Do szarży marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 62.

mo igūdžiais, mokėjimu naudoti šaltuosius ir šaunamuosius ginklus. Vis dėlto dalyje vėliavų muštras ir karinių pratybų praktika turėjo būti išlaikyta. 1746 m. juos aiškiai apibrėžė daug kartų minėtas Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos *Reguliaminas per universala*. Pagal jį, kavalerijos karininkai ir vietininkai buvo įpareigoti kiekvieną pavasarį, tiksliau balandžio, gegužės ir birželio mėnesiais, apmokyti eilinius jojimo naudojant šaunamuosius ginklus²¹⁶. Kavaleristų kovinio rengimo kokybė priklausė ir nuo pačių karininkų ir vietininkų pastangų ir profesionalumo.

1775–1776 m. karinių reformų metu abiejose ATR kariuomenėse panaikinus tautinį autoramentą, Karūnos ir LDK husarų vėliavos buvo išformuotos. Taip baigėsi beveik tris šimtmečius trukęs LDK husarų – Lietuvos sparnuotosios kavalerijos – gyvavimas. Juos verta atminti ir gerbti, kaip itin svarbią LDK kariuomenės dalį bei karinę formuotę, kurios atakos XVI ir XVII a. padėjo išsaugoti Lietuvos valstybingumą. Simboliška, kad ir pati senoji Lietuvos valstybė, kaip ir visa ATR, žuvo praėjus vos 20 metų po husarų vėliavų išformavimo.

IŠVADOS

XVII a. paskutiniajame ketvirtyje–XVIII a. LDK kariuomenės husarų vėliavas palietė visą kavaleriją apėmę procesai. Kare daugiau nebenaudojamos Lietuvos husarų vėliavos prarado karinę reikšmę ir tapo negausia, profesionalių karių stokojančia, tad ir ankstesnes funkcijas vykdyti nebetinkančia formuote. Prie sėkmingesnių bandymų stiprinti ir atnaujinti husarų ir kitas kavalerijos formuotes derėtų priskirti Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos karinę veiklą.

Husarų ginkluotės raidą lėmė jiems keliamos užduotys ir epochos karybos tendencijos. Vietoje ankstesniame laikotarpyje husarų efektyvumą užtikrinančios ieties prioritetas buvo teikiamas ginklavimuisi šaunamaisiais ginklais, tačiau toliau išliko ir klestėjo su bajoriška kultūra susijęs kardų kultas.

²¹⁶ [Szeregowych] których Ichmość Panowie Offycyalistowie, a w niebyłości Ich, Ichmość Panowie Namiestnicy zgradowiwszy do Chorągwi, [...] przez trzy miesiące idę Aprilim, Maium, Iunium, na koniach szeregowych exercytować tenebuntur; na co prochy od każdego z Ichmościów Panow Kompanii prokurowane być maię dla swoich Pocztowych, a Ichmość Panowie Namiestnicy tych prochow jedynie do munsztru, a nie na swoię uciechę zażywać będą, oraz też in omni modestia, bez bicia. Regulamen przez uniwersał..., *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione*, s. 243; T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, Do szarzy marsz, marsz...Studia z dziejów kawalerii*, T. 1, s. 79–81.

Jono Sobieskio valdymo laikais atsiradę vėlyvieji ATR husarų šarvai skyrėsi nuo ankstesnių kai kurių dalių forma, konstrukcija ir puošyba. Plokštiniai pusšarvai išsaugojo apsaugines savybes, bet tuo pačiu metu paradinių funkcijų dominavimas ir sarmatizmo ideologija sudarė sąlygas pompastiškai puošybai plisti. Geriausiai šią tendenciją atspindi husarų taip pat nešioti antikizuoti karaceniniai šarvai. Kita vertus, išlikę tokių šarvų pavyzdžiai yra unikalūs Lenkijos bei Lietuvos šarvadirbių kūriniai. Kai kurie jų turi ryšį su LDK kariuomene rodančius požymius.

Nuo aptariamo laikotarpio pradžios husarai, kaip ir likusių tautinio autoramento kavalerijos vėliavų kariai, nešiojo bajorų madas atitinkančią aprangą, kuri buvo suvienodinta vieno dalinio mastu. XVIII a. 5-ajame dešimtmetyje tai pakeitė Lietuvos didžiojo etmono nustatyta tvarka, sukūrusi husarų ir kitų kavaleristų uniformą ir tiksliai apibrėžusi jos dėvėjimo nuostatus.

XVIII a., kaip ir dauguma LDK kavalerijos vėliavų, husarai buvo prastai pasiruošę vykdyti kovines užduotis. Praėjusiame šimtmetyje kovinio rengimo trūkumus neretai kompensuodavo karuose įgyta patirtis, tačiau galimybių įgyti kovinę patirtį nuo Jono Sobieskio valdymo laikotarpio pradžios Lietuvos kariuomenės kavaleristams ir ypač husarams vis mažėjo. Vis dėlto XVIII a. viduryje vilčių išspręsti kovinio rengimo problemą teikė Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos *Reguliaminas per universalą*.

KOVOJE DĖL GARBĖS. DVIKOVŲ KULTŪRA LIETUVOJE

Mindaugas Tamošiūnas

Kadangi Jūsų Malonybė <...> nenorėjote palikti ramybėje mūsų ir restituere [atstatyti] mūsų nepagrįstai paliestos garbės, mums už sveikatą brangesnės, norime ją vindicare [apginti] ginklu.

Iš Boguslavo Radvilos, LDK arklidininko, laiško Kristupui Zigmantui Pacui, LDK kancleriui, rašyto Varšuvoje, smuklėje, 1669 m. liepos 1 d.

ĮVADAS

Konkurencija, siekis įrodyti pranašumą – žmonių elgsenos bruožai, giliai įsišakniję įvairiose kultūrose. Nesutarimai dėl įžeistos garbės, moters dėmesio ar net paprasčiausias buitinis ginčas tapdavo dilema, kurią išspręsti abi konflikto pusės pageidavo demonstruodamos šaltųjų ar šaunamųjų ginklų valdymo įgūdžius bei fizinę jėgą. Dvikovos apraiškų galime aptikti pačiuose seniausiuose rašytiniuose istorijos šaltiniuose. Žiaurūs gladiatorių susirėmimai džiugino Romos miesto publiką dar iki Kristaus gimimo, todėl nenuostabu, kad dvikovas smerkę intelektualai teigė, jog šio reiškinio ištakos glūdi *neišmanymo, prietarų ir gotikinio barbarizmo amžiuose*¹. Tačiau tyrinėtojai pabrėžia, kad tauraus, varguolius gelbstinčio ir prieš blogį kovojančio, dvikovininko (*čempiono*) vaizdinys taip pat turi labai gilius šaknis. Šis leitmotyvas aptinkamas net ir Šventajame Rašte, pavyzdžiui, Šv. Arkangelo Mykolo ir šėtono akistata².

Viduramžiais, sparčiai vystantis riterystės³ sampratai, santykių aiškini-masis ginklu kurį laiką netgi buvo legalus teisinio ginčo sprendimo būdas. Oficialus kruvinų susirėmimų smerkimas ir draudimas nesustabdė jų plitimo visame civilizuotame pasaulyje. Dvikovų entuziastų netrūko ir mūsų šalyje, ją tam tikros riterystės tradicijos dėl nuolatinių kovų su Kryžiuočių ordinu pasiekė dar pagonybės laikais. Rapyra, špaga, kardų ar pistoletu tarpusavio santykius sprendė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) bajorai. Kviesti oponentą į dvikovą nevengdavo net ir Pirmosios Lietuvos Respublikos laikų (1918–1940 m.)

¹ Citata, R. Hopton, *Pistols at Dawn. A History of Duelling*, London, 2011, p. 7.

² *Ten pat*, p. 8.

³ Sąvoka *riteris* į lietuvių kalbą pateko iš lenkų kalbos (*rycerz*), o į šią – iš vokiečių kalbos (*der Ritter*). Etimologiškai šis žodis įvairiose kultūrose reiškia raitelį, raitą karį (vok. *der Reiter*, jo atitikmenys: pranc. *chevalier*, it. *cavalleria*, isp. *caballero*). Žr. E. Gudavičius, S. Lazutka, *Riteriai, Lietuvos istorijos metraštis. 1980 metai*, Vilnius, 1981, p. 105–106.

karininkijos atstovai. Tarpukario Lietuvoje pradėta aktyviau propaguoti ir sportinį fechtavimą, mūsų šalyje gyvuojantį iki šiol.

Kaip Lietuvoje klostėsi dvikovų kultūra? Ar XIV–XV a. lietuviai, pasuktinieji Europos pagonys, kovėsi nepaisydami taisyklių, nelyginant senovės Romos gladiatoriai, o galbūt laikėsi nusistovėjusio etiketo ir riterišku kovos normų? Kokiomis aplinkybėmis kilmingieji gindavo savo garbę Renesanso ir Baroko epochose XVI–XVIII a.? Kokia ginkluotė dažniausiai naudota dvikovų laukuose? Kaip į santykių aiškinimąsi ginklu žvelgė 1918 m. atgimusios Lietuvos kariuomenės kūrėjai? Šio straipsnio tikslas – išryškinti dvikovų kultūros Lietuvoje plėtotę XIV–XX a.

Dvikovos Lietuvoje – menkai tyrinėtas reiškinys. Tarpukariu apžvalginį straipsnį šia tema publikavo kpt. Petras Jurgelevičius-Jurgėla⁴. Plk. ltn. Antanas Urbelis savo publikacijoje ne tik detalai apibūdino dvikovų istoriją, bet ir analizavo teisinį šio veiksmo aspektą įvairiose šalyse, be užuolankų įvardydamas dvikovas kaip *žmonijos nelaimę*⁵. Vertingų archyvinių žinių apie XVIII a. dvikovų kultūrą Vilniaus pavieta pateikė dr. Domininkas Burba⁶, bandymus legalizuoti dvikovas tarpukario Lietuvoje (1918–1940) išryškino dr. Andriejus Stoliarovas⁷. Išskirtinis 1926 m. Lietuvos kariuomenės karininko (vėliau – civilinio tarnautojo) Jurgio Jungmeisterio pastangomis parengtas leidinys *Fechtavimas espadronais*⁸ – vienintelis mokomasis sportinio fechtavimo vadovėlis, parašytas lietuvių kalba – pristato įvairių dūrimo ir kirtimo sportiniu kardu techniką bei šio sporto ištakas. Svarbus 2003 m. Rasos Kajokaitės-Rimgailienės parengtas leidinys, kuriame išsamiai pristatyta sportinio fechtavimo raida⁹.

Nemažiau reikšmingi XVII a. karių, dalyvavusių dvikovose, prisiminimai: kunigaikščio Boguslavo Radvilos autobiografija¹⁰, Lietuvos husaro Jono Vladislavo Počobuto-Odlanickio memuarai¹¹ bei Lenkijos kariuomenėje tarnavusio Jano Chrizostomo Paseko pastabos¹² puikiai atspindi Abiejų Tautų Respublikos bajorų mentaliteto bruožus.

⁴ P. Jurgelevičius, Karinė garbė ir dvikovė, *Kardas*, 1925, nr. 3, p. 11; nr. 4, p. 7.

⁵ A. Urbelis, Dvikovė istorijos ir įstatymų šviesoje, *Mūsų žinynas*, 1930, t. XVIII, nr. 58, p. 17.

⁶ D. Burba, *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII amžiaus Vilniaus pavieta*, Vilnius, 2016, 384 p.

⁷ A. Stoliarovas, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m.*, Kaunas, 2014, p. 200.

⁸ J. Jungmeisteris, *Fechtavimas espadronais*, Kaunas, 1926, 195 p.

⁹ R. Kajokaitė-Rimgailienė, *Fechtavimosi sporto raida Lietuvoje iki 2003 metų*, Kaunas, 2003, 91 psl.

¹⁰ B. Radziwiłł, *Autobiografia*, Warszawa, 1979, 379 S.

¹¹ J. W. Poczobut-Odlanicki, *Pamiętnik (1640-1684)*, Warszawa, 1987, 429 S.

¹² J. Ch. Pasek, *Memoirs of the Polish Baroque: The Writings of Jan Chryzostom Pasek, a Squire of the Commonwealth of Poland and Lithuania*, California, 1976, 327 P.

DVIKOVOS VIDURAMŽIAIS: NUO TEISINIO STATUSO IKI BAŽNYTINIO PRAKEIKSMO

Šių laikų supratimu dvikova yra kova tarp dviejų asmenų žudomaisiais ginklais, prisilaikant tarpusavy sutartų arba įprastų (bendrai priimtų) kovos taisyklių. Pažiūros į dvikovą formavosi lygiagretiškai garbės supratimui; nors bažnyčia ir valstybė bandė griežtomis priemonėmis kovoti prieš dvikovas, vis tik nepajėgė jos nugalėti ir iš visuomenės išrauti¹³, – rašoma 1939 m. Lietuviškojoje enciklopedijoje. Trumpai apibūdintos modernios, XVI a. renesansinėje Italijoje išsikristalizavusios, nelegalios ir oficialiai smerkiamos dvikovos ištakos glūdi žmonių prigimtyje. Kerštingumas, ambicijos ir mirtį niekinantis suvokimas, kad įžeista garbė turi būti ginama ginklu, net ir rizikuojant prarasti gyvybę, lėmė ilgą šio kovos būdo istoriją¹⁴.

Plk. ltn. A. Urbelis klydo teigdamas, kad senosios dvikovų apraiškos – gladiatorių susirėmimai, romėnų praktikuotos karinio pobūdžio tarpusavio kovos, biblijiniai gėrio ir blogio akistatos motyvai ar slavų tautų etninėje kultūroje paplitę pasakojimai apie dėl karžygio vardo kovojančius drąsuolius (*bogatyrius*) – neturi nieko bendro su *moderniąja* dvikova¹⁵. Jos forma, būdai ir teisinis statusas keitėsi, tačiau pagrindiniai akcentai – siekis priešininkui ir / arba visuomenei įrodyti savo pranašumą, šaunumą, teisumą, įgūdžius ir drąsą – išliko visais laikais. Šis pamatinis dėsnis galioja vertinant ir XIX a. miglose, toliau nuo žiūrovų akių vykstančią dvikovą dėl įžeidimo, ir XIV a. pompastiškame riterių turnyre damas bandančių sužavėti riterių kovą, ir VI a. Burgundijos germanų karaliaus Gundobado įteisintą teisminę dvikovą. Tą patį leitmotyvą išvelgiame ir Senovės Graikijos literatūros šedevruose. Herojiniuose epuose dvikova yra idealizuojama kaip svarbius pokyčius lemiantis veiksnys: Paris ir Menelajas kovoja dėl Elenos širdies, o Hektoro ir Achilo dvikova laikinai sustabdo Trojos karą. Anot J. Jungmeisterio, šiose kovose fechtavimas iš esmės buvo paremtas fizine jėga ir miklumu, tačiau ginklo valdymo meno apraiškų ir fechtavimo taisyklių užuomazgų galima pastebėti dar Antikos laikais¹⁶.

Reikšmingas žingsnis link moderniosios dvikovos buvo germanų gentyse subrendusi, o vėliau po visą Europą išplitusi teisminė dvikova, kuri senajame žemyne išsilaikė kelis amžius. Ginčui pasiekus teismą, kaltinamasis galėjo pareikalauti dvikovos. Tikėta, kad tokiu būdu eliminuojamas melagystės veiksnys, nes viską sprendžia Dievas, tiesa yra dvikovą laiminčio asmens pusėje. Tai buvo

¹³ *Lietuviškoji enciklopedija*, red. V. Biržiška, Kaunas, 1939, t. 7, p. 304.

¹⁴ R. Hopton..., p. 22, 26.

¹⁵ A. Urbelis..., p. 17.

¹⁶ J. Jungmeisteris..., p. 6.

valdovo sankcionuotas viešas renginys, kurį neretai stebėdavo pats karalius, jo dvariškiai ir žmonių minia. XI–XII a. tokio pobūdžio *teisingumas* Italijos miestuose-valstybėse sulaukė pasmerkimo – imta drausti teismines dvikovas, išskyrus atskirus atvejus, patvirtintus paties valdovo. Dar anksčiau teismines dvikovas pasmerkė bažnyčia, grasinta, kad dvasininkai atsisakys šventintose kapinėse laidoti dvikovose žuvusius asmenis pagal krikščioniškas apeigas, o išlikę gyvi bus atskirti nuo bažnyčios. Tačiau galimybė ginklu apginti savo garbę jau buvo taip įsišaknijusi, kad 1563 m. Tridento bažnytiniame susirinkime prireikė priimti nutarimą, kuris teigia, kad teisminė dvikova – tai velnio *išmislas*, o jų dalyviai – prakeiktieji¹⁷.

Aršieji vikingai ginčus taip pat sprendavo vadovaudamiesi sutartomis taisyklėmis. *Holmganga* vadinta dvikova dažniausiai vykdavo nedidelėse salose. Kovos laukas buvo žymimas kvadrato formos audiniu, kurį supo riboženklis – virvė. Dvikovininkas galėjo turėti padėjėją – *sekundantą*¹⁸, jam patikėdavo laikyti skydą. Vikingų dvikovos veiksmai buvo apriboti. Abu kovotojai iš eilės atlikdavo po vieną puolamąjį veiksmažinį kalaviju, tarsi moderniaame sportiniame fechtavime kardu. Vikingas, traukęsis atgal ir užmynęs kraštinę drobės liniją (virvę), buvo laikomas pabėgusiu, o kova stabdoma. Patyręs sužeidimą, nebeleidžiantį tęsti kovos, pralaimėtojas turėdavo sumokėti laimėtojui tam tikrą pinigų sumą¹⁹.

Kita, iš populiarių epų, romanų ir kino filmų visuomenei kur kas geriau žinoma, dvikovos forma – sunkius šarvus dėvinčių, ant puošnių papuoštų žirgų sėdinčių riterių akistata, risčia jojant vienas kito link ir stengiantis tiksliai ieties smūgiu į varžovo skydą išmušti priešininką iš balno (angl. *jousting*). Riterių ietys gamintos iš tvirtos ąžuolinės medienos, todėl sėkmė nusišypsodavo ne tik taiklesniam, bet ir fiziškai stipresniam jojikui. Ne į skydą, o į riterio kūną ar žirgą padarytas smūgis laikytas neteisėtu. Nepaisant to, tai buvo pavojinga pramoga, galėjusi pasibaigti sunkiais sužeidimais ar žūtimi. Riterių kovos dažnai planuotos iš anksto. Atsakingi pareigūnai – *heroldai* – kruopščiai organizuodavo grandiozinius turnyrus. Pirmasis iš jų, užfiksuotas istoriniuose šaltiniuose, 1066 m. įvyko Anglijoje.

¹⁷ A. Urbelis..., p. 18.

¹⁸ Sekundantas (iš lot. *secundans* – padedantis) – į dvikovą kviečiančio arba iškviesto asmens atstovas. Manoma, kad ši *pareigybė* kilo iš viduramžių heroldų, taip pat poreikio turėti asmeninį padėjėją, kuris parengia riterių kovai, rūpinasi jo ginkluote. Modernioje dvikovoje sekundantų rolė – spręsti išpliuskusį ginčą, susitarti dėl dvikovos aplinkybių, patikrinti ginklus, užtikrinti, kad sąlygos būtų vienodos abiemis dvikovininkams, rūpintis, kad būtų paisoma nustatytų taisyklių. Žr. R. Hopton..., p. 51–55.

¹⁹ H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, London, 2010, p. 28.

XII–XIII a. Vakarų Europoje didžiausio dėmesio sulaukdavo kovos kalavijais, karo kirviais ar vėzdais. Kovota ir sėdint balne, ir stovint ant žemės. Kartais atliekamų smūgių ar kirčių skaičius būdavo griežtai apibrėžiamas taisyklėmis²⁰. Ilgomis ietimis ginkluotų raitų riterių kovos populiarumo piką pasiekė brandžiaisiais viduramžiais, XIII–XIV a. Kariams tai buvo puiki proga ugdyti savo kovinius įgūdžius, nes aptariamam laikotarpiu būtent sunkioji kavalerija sudarė daugelio stipriausių kariuomenių smogiąją jėgą. Riterių turnyrai neretai atrodė tarsi savotiški festivaliai, kuriuos stebėdavo daug žiūrovų, todėl kovota ne tik dėl įgūdžių, bet ir dėl pripažinimo, garbės ar damų dėmesio. Galima pritarti R. Hoptonui, teigusiam, kad viduramžių riterių dvikovos tiesiogiai siejasi su konkurencine kova moderniaame sporte²¹.

Dėl vėlyvo krikšto Lietuvoje dvikovų evoliucija buvo šiek tiek kitokia. Teisminės dvikovos, kurios XVI a. vis dar buvo paplitusios Lietuvos kaimynės Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės teisnyuose, Lietuvos įstatymų rinkiniuose – Statutuose – neminimos. Apie jų taikymą teismuose duomenų nėra²². Tačiau riteriškos savivokos fenomenas neabejotinai pasiekė viduramžių Lietuvą. Feodalinės sistemos nulemtas uždaro žemvaldžių socialinio sluoksnio formavimasis mūsų šalyje atsirado palyginti vėlai, tik XV a. antroje pusėje²³. Reikšmingus žemės plotus valdęs elitas galėjo įpirkti gerus žirgus, brangius ginklus ir šarvus. Be abejo, tam tikras vakarietiškos riterystės apraiškas galima išvelgti ir ankstesniame Lietuvos gyvavimo amžiuje – nuolatinės kovos su Kryžiuočių ordinu reiškė ir įvairiapusę vakarų kaimyno įtaką lietuvių karybai. Esama fragmentiškų žinių apie 1317 m. įvykusią čekų riterio Plichtos ir kilmingo lietuvio dvikovą prie Veliunos²⁴, tačiau pirmoji žinomuose istoriniuose šaltiniuose užfiksuota ir kiek išsamiau aprašyta *riteriška akistata* mūsų šalyje įvyko tarp Lietuvos kunigaikščio Margirio (Margalio) ir visoje Europoje žinomo karvedžio, Bohemijos (Čekija) karaliaus Jono Liuksemburgiečio²⁵, kuris savo nuotykių kupiną gyvenimą užbaigė žymiosiose Kresi kautynėse.

XIV a. rašytoje belgo Jono Preziečio kronikoje iškyla dviejų vyrų kovos aplinkybės. 1329 m. į Žemaitiją įsiveržę Kryžiuočių ordino kariai naikino ir

²⁰ *Ten pat*, p. 36–37.

²¹ R. Hopton..., p. 13.

²² J. Machovenko, Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje, *Teisė*, 2005, t. 55, p. 67.

²³ E. Gudavičius, S. Lazutka..., p. 105–106.

²⁴ J. Kiaupienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės riterio vaizdinys Motiejaus Stryjkovskio tekstuose, *Kultūrų sankirtos*, Vilnius, 2000, p. 118.

²⁵ K. Antanaitis, Riterijos apraiškos Lietuvoje XIV–XVI amžiais, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1997, t. 5(14), p. 135.

plėšė kraštą. Lietuvių (žemaičių) kariams patyrus nemažų nuostolių, Margiris supyko ir, atpažinęs priešų vadą pagal jo aprangos puošnumą ir simboliką, garsiai sušuko jam, kviesdamas stoti į mūšį *vyras prieš vyrą*. Krikščioniškieji Vakarai pagonis anuomet laikė *netikėliais*, nevertais tikrų riterių pagarbos. Nepaisant to, išdidusis J. Liuksemburgietis negalėjo nepriimti pagonių kunigaikščio iššūkio²⁶.

Dvikova įvyko pagal visus viduramžių standartus: iš anksto sutarta kovos vieta, ginklai ir net abiejų pusių lūkesčiai. Margiris pralaimėjimo atveju pažadėjo pasitraukti iš Kryžiuočių ordino kelio, o Bohemijos karalius, nestokodamas sarkazmo, tikino, kad, jei bus nugalėtas, nutrauks savo naikinamąjį žygį baltų žemėse ir netgi padės lietuvių didžiūnui užkariauti Prancūziją. Dvikova prasidėjo viduramžiams įprasta kova raitomis, abiemis karžygiams bandant ietimi išmušti priešininką iš balno. Sulaužius šiuos ginklus, Margiris ir J. Liuksemburgietis tęsė dvikovą kalavijais. Pasak belgų kronikininko, būtent šioje vietoje į pagalbą Margiriui atskubėjo jo kariai, pamanę, kad jam reikia pagalbos. Tikinama, kad Margiris, jo stovyklai sulaužius garbingos kovos vienas prieš vieną taisyklės, pats pripažino pralaimėjimą²⁷. Viduramžių šaltiniuose netrūksta išgalvotų situacijų ar iškraipymų, sutirštinančių realių įvykių spalvas, todėl sunku pasakyti, ar įvykių atomazga iš tiesų buvo tokia, ar tai tik vakariečio noras išryškinti pagonių kultūrinį atsilikimą.

XV a. Lietuvoje vis gilesnes šaknis leido ne tik krikščionybės daigai, bet ir riterystės kultūra. Nepaisant to, kad lietuviai ir kryžiuočiai tebegyveno nuolatos ruošdamiesi vieni kitus pulti, 1403 m. Lietuvos didikus Manvydą ir Čupurną pasiekė Kryžiuočių ordino atstovų dovana – pentinai, viduramžiais traktuoti kaip riterystės simbolis. 1406 m. šeši Vytauto Didžiojo aplinkos bajorai iškviėtė šešis Kryžiuočių ordino riterius į dvikovą, pasipiktinę įžeidimais, skriejusiais Vytauto motinos Birutės atžvilgiu. 1413 m. Horodlėje Lietuvos bajorams suteikti herbai – būtinas riteriškos garbės atributas. Be to, anot prof. Rimvydo Petrausko, XV a. šaltiniuose esama neabejotinų duomenų apie lietuvių dalyvavimą didžiuosiuose Europos riterių turnyruose. Vytauto Didžiojo dėmesys riterystės tradicijai išryškėja jo asmeninėje korespondencijoje ir trečiųjų asmenų susirašinėjimuose, kuriuose Lietuvos valdovo dvaras vertinamas kaip klasikinei riterių dvikovai tinkama vieta²⁸. 1475 m. lapkričio mėn. jau minėtos Manvydų giminės palikuonis Albertas dalyvavo turnyrinėje dvikovoje su Bavarijos hercogu Kristupu. Nepaisant to, kad jis buvo vienintelis lietuvių didikas, lydėjęs Lenkijos ir Lietuvos valdovo Kazimiero Jogailaičio dukrą Jadvygą į Landshutą, kur turėjo

²⁶ A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 11, 43.

²⁷ *Ten pat.*

²⁸ R. Petrauskas, *Galija ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius, 2016, p. 45–47.

įvykti jos ir kito Bavarijos hercogo, Jurgio, vestuvės, akivaizdu, kad lietuviu ir vokiečio dvikovai teikta didelė reikšmė. Faktas, kad iš Lietuvos kilęs Manvydas atstovavo svečių – Lietuvos ir Lenkijos didikų – riterystės tradicijoms varžybose su bavariečiais, yra itin iliustratyvus²⁹. Lietuvis pralaimėjo dvikovą – priešininkas jį išvertė iš balno, tačiau kaip riteriškos pagarbos ženklą Bavarijos hercogas Manvydui padovanojo brangų žirgą ir riterio ekipuotės elementų³⁰.

MODERNIOJI DVIKOVA RENESANSO EPOCHOS LIETUVOJE

Vėlyvaisiais viduramžiais sumenko riterių reikšmė, kartu baigėsi ir jų šlovinių turnyrų laikai. Tačiau žmogaus pasąmonėje glūdintys instinktai nepakito. Dvikova, buvusi vieša ir sankcionuota, XVI a. galutinai tapo privati, slapta ir užtraukė baudžiamąją atsakomybę. XVI a. pagrindiniu dvikovininkų akistatos įrankiu tapo rapyra (isp. *espada ropera*; liet. aprangos kalavijas) – Ispanijoje vardą gavęs duriamasis / kertamasis ginklas, naudotas ir mūšio lauke, ir kaip džentelmenų aprangos dalis. Rapyros savininkas, segintis ją pašonėje, tokiu būdu išryškindavo savo socialinį statusą, akcentuodavo šaltojo ginklo valdymo įgūdžius ir kartu pabrėždavo, kad, prireikus, savo garbę gintų darbais, o ne žodžiais. Kare naudotos ankstyvosios rapyros tebeturėjo masyvią geležtę, primenančią klasikinį kalaviją. XVI–XVII a. rapyra pastebimai kito – jos forma tapo kur kas elegantiškesnė, geležtė – žymiai siauresnė, pritaikyta durti, o ne kirsti, pirštus sauganti *garda* neretai pasižymėjo įmantriomis formomis, išryškinančiomis ginklo savininko finansines galimybes. Naujojo modelio rapyrų svoris siekė apie 1 kg, ilgis svyravo nuo 0,9 iki 1,4 m. Maždaug 1650 m. Ispanijoje ir Italijoje išplito dabartinių sportinių rapyrų ir špagų gardas primenantis, praktiškumu pasižyminti skydelio formos apsauga, derinta su kryžma ir papildomai pirštų apsaugai skirtu lankeliu³¹.

Rapyros ir kairėje rankoje laikomo durklo arba *dagos* (pranc. *main gauche*) derinys dvikovose pakeitė anksčiau naudotą kalavijo bei skydo junginį. Anot R. Hoptono, tokia XVI a. įvykusi ginkluotės rokiruotė padarė dvikovas žymiai pavojingesnes. Adatos aštrumo rapyros smaigalys galėjo lengvai perskrosti gyvybiškai svarbius žmogaus organus. Kaunantis kalaviju ir skydu, tereikėdavo gero fizinio pasirėngimo, o rapyros valdymas reikalavo kur kas geresnio ginklo valdymo išmanymo. Žymiai išaugusi galimybė prarasti gyvybę skatino ir pačius dvikovininkus daugiau dėmesio skirti fechtavimo įgūdžių tobulinimui, todėl

²⁹ *Ten pat*, p. 42.

³⁰ *Ten pat*.

³¹ *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*, sud. R. Ford, R. Holmes ir kt., London, 2006, p. 110–111.

XVII a. rapyra (kryžma ir rankena – originalios, geležtė ir rankenos galva – kopijos). Ankstyvosios rapyros naudotos ne tik kaip duriamasis, bet ir kaip kertamasis ginklas. Tokia rapyra kovojančio fechtuotojo plaštaką vis dar saugojo ne skydelio formos garda, o kalavijui būdinga kryžma. Ji išlenkta, S formos, kraštuose yra puošnios rutulio formos dekoracijos su paauskavimo likučiais, o ant aukščiau esančių lankelių – liūto galvos. Rankenos gale matomas kiaušinio formos išplatėjimas (galva) leidžia tvirtiau suimti ginklą. Tiesios, dviašmenės geležtės ilgis – 95,7 cm, plotis – 2,5 cm, storis – 0,6 cm. Ginklo svoris – 1,18 kg

VDKM ginklų rinkinys, G-1281, G-2783

XVI a. sparčiai populiarėjo fechtavimo mokyklos³². Rapyros išplitimas neat-siejamas nuo modernios dvikovos sampratos susiklostymo. Neįtikėtina, tačiau ginkluotės istorikas Harvis J. S. Wifersas (*Harvey J. S. Withers*) tikina, kad XVI a. daugiau kilmingų asmenų žuvo dvikovose nei įprastuose mūšiuose³³. Tokia kraupi statistika vertė imtis priemonių, oficialiai dvikovininkai būdavo pasmerkami, bet dvikovoje įvykdyta žmogžudystė dažniausiai vertinta nuolaidžiai. Anot plk. lt. A. Urbelio, Prancūzijoje, valdant Henriui IV (1589–1610), dvi-kovose žuvo apie 8 000 asmenų ir suteikta apie 7 000 malonės aktų oponentą nukovusiems žmonėms³⁴.

³² R. Hopton..., p. 110–111.

³³ H. J. S. Withers..., p. 42–43.

³⁴ A. Urbelis..., p. 19.

XVI–XVII a. kairės rankos (pranc. *main gauche*) durklas (*daga*) su makštimi. Grėsmingas rapyros ir durklo derinys dažnai lemdavo sunkius dvikovininkų sužeidimus ar net mirtį. Šis durklas turi kriauklės motyvu graviruotą gardą, ant kurios matomi paauskavimo likučiai. Medinis dagos dėklas su išoriniais geležiniais apkaustais užtikrindavo, kad jos asmenys neatšips. Dviašmenės geležtės ilgis – 26,6 cm, storis – 0,55 cm, plotis – 2,05 cm. Ginklo svoris – 0,42 kg. Šis durklas 1933 m. įsigytas iš Beržėnų dvaro savininkės grafienės Jadvygos Hutten-Čapskienės

VDKM ginklų rinkinys, G-440

1529 m. mūsų šalyje pasirodžiusiame valstybės įstatymų rinkinyje, Pirmajame Lietuvos Statute, dvikovos ir atsakomybė už dalyvavimą jose neminimos. Tačiau nėra abejonių, kad XVI a. pr. europinius riteriškos garbės standartus išmanantys kilmingi lietuviai jau suremdavo kardus ar rapyras, vadovaudamiesi tam tikromis nustatytomis taisyklėmis. 1559 m. sausio 12 d. Mikalojus Radvila pranešė Žygimantui Augustui, kad didelė dalis žmogžudysčių yra savotiškai įteisinamos dvikovų vardu. Įtakingas didikas patarė valdovui apriboti šį įsišaknijusį įprotį įstatymu. Dvikovų išplitimą XVI a. Abiejų Tautų Respublikoje rodo ir tai, kad šiame laikotarpyje plačiai sklido gandai apie tariamas aukščiausio rango asmenų akistatas: esą Lietuvos ir Lenkijos valdovas Steponas Batoras iškvietė į dvikovą carą Ivaną Rūstųjį, maskvėnas Šuiskis – Lenkijos kariuomenės didįjį etmoną Janą Zamoiskį, o J. Zamoiskis – švedų karalių Karolį Sudermaną³⁵.

Tarsi atsižvelgdami į M. Radvilos pastabas ir neatsilikdami nuo vakarietiškoji tendencijų, 1566 m. išleisto Antrojo Lietuvos Statuto kūrėjai dvikovą apibrėžė kaip bendrininkų nusikaltimą. Jei vykstant kovai žūdavo žmogus, tokia žmogžudystė laikyta nekvalifikuota, prilyginta nužudymui kankinant vagį, viršijant būtinosios ginties ribas ar atsitiktiniam nužudymui. Kvalifikuotoms

³⁵ J. Lelewel, *Pojedynki w Polsce*, Poznań, 1856, s. 12. Nežinia, kurį Šuiskių giminės atstovą Joachimą Lelevelį turi omenyje. Tikėtina, kad Rusijos carą Vasilijų Šuiskį.

žmogžudystėms priskirtos tėvų, sutuoktinio, savo pono nužudymas iš pykčio, taip pat žmogžudystė užpuolimo metu³⁶. Tad dvikovoje priešininką nužudęs asmuo galėjo tikėtis lengvesnės bausmės nei įprastas žmogžudys. Atitinkamas teisės požiūris į dvikovą kaip nusikaltimą galiojo ir Vakarų Europoje. Jeigu tiriant būtų paaiškėdavo, kad dvikova vyko laikantis visų nustatytų taisyklių, kaltinamieji neretai sulaukdavo malonės. Dalis monarchų, kaip antai Prancūzijos karalius Henris IV ir Vokietijos kaizeris Vilhelmas II, pasižymėjo ypatingu atlaidumu dvikovose oponentus nukovusiems asmenims³⁷.

1588 m. įsigaliojusiam Trečiajame Lietuvos Statute dvikovos apibūdinamos kaip kenksmingas paprotys, paplitęs tarp LDK valdovo pavaldinių, ypač riterių. Omenyje turimas pasiturintis valstybės elitas, didikai; vargu ar kiekvienas kariuomenėje tarnaujantis bajoras galėjo pretenduoti į riterio vardą. Akcentuojama, kad dvikovų priežastis – storžieviškas, įžūlus garbės įžeidimas, neretai – net ir visiškai menka priekabė. Pabrėžiama, kad dvikovininkai kartais susitaria, jog sužeidimo ar žūties atveju nei jie, nei jų palikuonys jokių pretenzijų nereikš³⁸. Šie esminiai bruožai atspindi bendrąsias XVI a. Europoje susiklosčiusios moderniosios dvikovos tendencijas. Statutu numatyta galimybė skirti mirties bausmę asmeniui, nužudžiusiam kitą žmogų dvikovoje, nepriklausomai nuo to, kas buvo dvikovos iniciatorius³⁹. Už oponento sužeidimą grėsė pusės metų įkalinimas Vilniaus aukštutinės pilies kalėjime. Kariams galiojo viena išlyga: išskirtiniu atveju kariuomenės vadas (etmonas) turėjo teisę leisti ginčą spręsti ginklu⁴⁰.

Pasak R. Kajokaitės-Rimgailienės, XVII a. išryškėjo pirmosios fechtavimo kaip sporto šakos užuomazgos. Siekiant išvengti sunkių sužeidimų ar žūčių, *taikaus fechtavimo* propaguotojai apribojo oponento kūno kliudymo plotą, ant aštrių špagos (floreტės) geležčių smaigalių uždėjo antgalius, primenančius gelės pumpurą, taip pat įvedė kaukes. Iš pradžių Ispanijoje ir Italijoje, kiek vėliau – Prancūzijoje – pasirodė reikšmingų veikalų apie kovos šaltuoju ginklu subtilybes. Juose aptariamą gynybos techniką, veikimą į ginklą (vadinamąjį *batmaną*), dūrius su pervedimais ir kitas gudrybes naudoja ir dabartiniai sportinio fechtavimo propaguotojai. Europoje plito įvairios fechtuotojų draugijos, korporacijos, susi-

³⁶ S. Vansevičius, Nusikaltimai ir bausmės Antrajame Lietuvos Statute, *1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas*, Vilnius, 1993, p. 45–46.

³⁷ R. Hopton..., p. 31–32.

³⁸ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sud. A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 139.

³⁹ G. Zujienė, Mirties bausmė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškos teisės aktuose (XV–XVI a.), *Lietuvos istorijos metraštis*. 2015/2, Vilnius, 2016, p. 21.

⁴⁰ D. Burba..., p. 113.

formavo savotiška fechtavimo trenerio profesija⁴¹. Tačiau pagrindinė priežastis, kurios vedini žmonės siekė įvaldyti šaltąjį ginklą, nekito.

Riterystė, o vėliau – ir modernioji dvikova Europoje visų pirma buvo kilmingųjų privilegija. Žemesniųjų socialinių sluoksnių atstovai bent jau formaliai negalėjo pretenduoti į aristokratišką garbės pajautą. R. Hoptonas pateikia įdomų pavyzdį iš Anglijos kasdienybės: XIX a. pr. įvykęs ginčas tarp paprastų Londono miestiečių, iškvietimas į dvikovą ir socialinio statuso neatitinkančios pretenzijos į džentelmenų privilegijas suvoktos kaip anachronizmas, todėl sarkastiškai pašieptos spaudoje⁴².

XVII a. Prancūzijoje, valdant Liudvikui XIII, vyko griežta kampanija prieš dvikovininkus. 1627 m. Butevilio (Bouteville) grafas Fransua de Monmoronsi (*François de Montmorency*), išgarsėjęs tuo, kad dvikovose nukovė net 22 oponentus, po paskutiniosios *satisfakcijos*⁴³ Paryžiuje buvo be gailėsčio nuteistas mirties bausme⁴⁴. Žymiojo Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV pastangomis, 1651 m. jo šalyje įsteigta visuomeninė organizacija kovai su dvikovomis, įvestas nuolatinis garbės tribunolas (teismas), kuriame garbės klausimai buvo sprendžiami žodžiais ir argumentais, o ne šaltaisiais ar šaunamaisiais ginklais. Prancūzijos aristokratija ir bajorija ėmė rašyti pasižadėjimus, kad atsisakys iškvietimų į dvikovą ir pasmerks ją kaip priešingas *protui, papročiams ir tikėjimui*⁴⁵. Tačiau keičiantis valdančiajam elitui kito ir požiūris, ir būtinybė užkirsti kelią šiam išgalėjusiam įpročiui. Situacijos nebegalintys kontroliuoti valdininkai siūlė įvairias šypsena keliančias idėjas: *dvikovės dalyvius paskelbti bepročiais ir talpinti dviems metams į bepročių ligonines arba vedžioti miestuose, rodant kaip paklydusius riterius*⁴⁶.

Renesanso epochoje lietuviai taip pat nevengė ginčų spręsti ginklo ašmenimis. Dr. Konstantinas Avižonis paneigė lenkų istoriko Vladyslavo Lozinskio (*Władysław Łoziński*) teiginius, kad XVII a. Abiejų Tautų Respublikoje kviesti oponentą į dvikovą nebebuvo madinga ir jos vykdavo itin retai. Šiame amžiuje iššūkiei stoti į tarpusavio kovą buvo gausūs. Dvikovose dalyvaudavo ne tik smulkūs bajorai, bet ir didikai. Pavyzdžiui, vienos iš įtakingiausių XVII a. Lietuvos giminių – Sapiegų – atstovai ne kartą surėmė ginklus su priešininkais. 1629 m. dvikovoje su svainiu Jurgiu Gintautu-Dzievaltovskiu žuvo Jonas Sapiega, o husarų vėliavai kovose su maskvėnais vadovavęs Tomas Sapiega 1632

⁴¹ R. Kajokaitė-Rimgailienė..., p. 13–14.

⁴² R. Hopton..., p. 23–24.

⁴³ *Satisfakcija* – dvikovininkų pasaulyje išplitęs terminas, reiškiantis poreikį apginti įžeisto arba į dvikovą iškviesto asmens garbę ginklu ir tokiu būdu įrodyti, kad garbės klausimas jam (jiems) yra svarbesnis už sveikatą ar gyvybę.

⁴⁴ J. R. Ruff, *Violence In Early Modern Europe*, Cambridge, 2001, p. 80.

⁴⁵ A. Urbelis..., p. 19.

⁴⁶ Cit., *Ten pat*.

XVII a. pab.–XVIII a. špaga. Tai civilių mėgtas duriamasis ginklas, nešiotas kaip džentelmeno aprangos dalis. Fechtuotojo rankos apsauga minimali – ją dengia kukli, dvigubo ovalo formos garda (deformuota) ir lankelis. Plieninės geležtės ilgis – 88,8 cm, plotis – 3,15 cm, storis – 0,85 cm. Šio pažeisto ginklo svoris – 0,9 kg

VDKM ginklų rinkinys, G-959

m. akistatoje su Oršos seniūnu Jurgiu Zenavičiumi neteko rankos. Kaltininkui buvo paskelbta griežta *infamijos* bausmė – bajoriškų teisių ir garbės atėmimas. 1670 m. Gardine įvykusi dvikova tarp grafo Tiškevičiaus ir bajoro Eismonto baigėsi pastarojo žūtimi⁴⁷. Dvikovos neretai kildavo vykstant įvairiems posėdžiams ir seimams, kada susidarydavo ideali terpė konfliktinei situacijai⁴⁸. Neretai dvikovininkus įkaitindavo ir *cherchez la femme* – nesutarimų dėl damos – veiksnys. Pasakojama, kad LDK kariuomenės didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas jaunystėje dėl moters kovėsi su būsimuoju Abiejų Tautų Respublikos valdovu Jonu Sobieskiu ir jį stipriai sužeidė⁴⁹. Priešprieša tarp šių dviejų asmenybių lėmė svarbius valstybinio masto sprendimus, pavyzdžiui, M. K. Paco vadovaujamų lietuvių karių nenorą padėti lenkams kovose su turkais⁵⁰.

Dvikovą galėjo išprovokuoti net ir absurdiški ginčai. Pavyzdžiui, 1668 m. vilnietis E. J. Krasovskis iškvietė kolegą suolininką S. Rudnaką į dvikovą po to, kai šie susiginčijo, kuris iš jų yra vyresnis. S. Rudnakui pareiškus, kad E. J. Krasovskio tėvas buvo girtuoklis ir surašė klaidingą, neteisėtą testamentą, įžeistasis išėjo iš pastato, kuriame vyko ginčas, ir laukė varžovo su kardu rankoje, pasiruošęs kviesti jį į dvikovą. Tačiau akistata taip ir neįvyko, nes S. Rudnakas gudriais kontrargumentais ir tariamu noru išsaugoti magistrato garbę nesutiko kautis. Istorikas Aivas Ragauskas aprašo ir kitą atvejį Vilniuje: 1663 m., vykstant burmistro dukros vestuvėms, pirklys D. Hartmanas kvietė į dvikovą kardais arba pistoletais tos pačios profesijos atstovą J. Desausą, tačiau šis atkirto, kad *dvikovos esančios velnio įrankiu, nusikaltimu Dievui, taigi uždraustos*⁵¹.

⁴⁷ Šių asmenybių vardai straipsnio autoriui nėra žinomi.

⁴⁸ K. Avižonis, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas, 1940, p. 323.

⁴⁹ M. Varvounis, *Jan Sobieski: The King Who Saved Europe*, 2012, Indiana, p. 138.

⁵⁰ *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*, sud. K. Zikaras, Vilnius, 2013, p. 131.

⁵¹ Cit., A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 402. Visų šioje pastraipoje minimų Vilniaus miesto gyventojų vardai straipsnio autoriui nėra žinomi.

Kardas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorui turėjo kone sakralią reikšmę – tai buvo jo kilmingumą, teises ir laisves simbolizuojantis atributas. XVII a. antros pusės Vilniuje gyvenusių valdininkų turto inventoriuose iš ginkluotės plejados dažniausiai minimi kardai, kurie neretai puošti sidabriniais ir paaukuotais apkaustais, įvairiais meniškais ornamentais, simbolika. Jų piniginė vertė neretai kelis ar net keliolika kartų viršijo pistoletų, kainavusių 3–6 auksinus, vertę. Anot A. Ragauskos, tokie specifiniai ginklai kaip rapyra ar špaga minėtuose inventoriuose aptinkami žymiai rečiau⁵². Špaga atsirado kaip tobulesnė rapyros versija. Šis XVII a. pab. Europoje išplitęs ginklas, naudotas ne kirsti, o durti, išsiskyrė tribriaune geležte aštriu smaigaliu. Standartinės špagos ilgis retai viršijo 1 m, o svoris dažniausiai siekė apie 0,5–0,6 kg⁵³. Špaga Lietuvoje nebuvo itin populiarius ginklas. Jas dažniau turėjo vakarietiškų madų besivaikantys aristokratai ir labiau pasiturintys, daugiau pasaulio matę bajorai bei kosmopolitiškų miestų gyventojai, tačiau net ir tarp jų dominavo kardas. Savotiškas šio ginklo *kultas* buvo įsišaknijęs Lietuvos bajorų sąmonėje iki pat Naujaisiuoju laikų.

Šaltasis ginklas simbolizavo riteriškumą, neatsiejamą nuo specifinės praėjusių laikų garbės sampratos. Tai bajorų socialinių laisvių ir privilegijų simbolis. Kovoje nugalėdavo ne aukštesnį karinį laipsnį turintis ar daugiau turtų sukaupęs asmuo, o geresnius fechtavimo įgūdžius pademonstravęs karys. Abiejų Tautų Respublikos valdovas Jonas Sobieskis, užsirūstinęs dėl Lietuvos atstovo Paco kalbos 1685 m. Gardino seime, griebėsi kardo ir pasakė: Nesišauk mano rankos rūstybės. Pacas taip pat stvėrė savo kardą ir atsakė, grasindamas dvikova, kurioje valdovo ir pavaldinio skirtis išblunka: *Atmink, ką galiu padaryti, kai esame lygūs*⁵⁴.

BOGUSLAVAS RADVILA. ARISTOKRATO DVIKOVOS

Nuo XVII a. Lietuvos istorijos neatsiejamas užkietėjęs dvikovininkas Boguslavas Radvila rapyros valdymo įgūdžiais garsėjo visoje Europoje. Neįtikėtina narsa pasižymėjęs, į avantiūras linkęs kunigaikštis daug keliavo, įgijo karybos žinių savanoriškai tarnaudamas Oranijos kunigaikštystės kariuomenėje. 1642 m., susivaidijęs su Oranijos kunigaikščio sūnėnu, pulkininku Anri Šarliu Tremujė (*Henri Charles Trémouille*), dar kitaip vadintu kunigaikščiu Talmontu, iškvietė šį į dvikovą. Anot istoriko Tadeušo Vasilevskio (*Tadeusz Wasilewski*), reta kuri XVII a. dvikova aprašyta taip detalai kaip ši – ji pasiekė net pirmo-

⁵² *Ten pat*, p. 403.

⁵³ *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*, p. 112–113.

⁵⁴ Cit., J. Lelewel..., s. 15. Nežinia, kurį Pacų giminės atstovą J. Lelevelis turi omenyje. Ir LDK didysis kancleris Zigmantas Kristupas Pacas, ir LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas 1685 m. jau buvo mirę.

jo prancūziško laikraščio *Gazette de France* puslapius. Dviejų vyrų nesutarimo priežastis – Bohemijos karalienė Elžbieta Stiuart (*Elisabeth Stuart*), po vyro mirties persikėlusį į Hagą (miestas dab. Olandijoje). Tarnaudamas Oranijos kunigaikščio kariuomenėje, B. Radvila ne tik užsiėmė karinio pobūdžio veikla, bet ir buvo dažnas aukštuomenės salonų svečias, nuolatos asistavo Bohemijos valdovo našlei. A. Š. Tremujė turėjo panašių intencijų. Apie kilusį dviejų vyrų ginčą pradėjo skliti gandai, palankūs prancūzui ir žeminantys B. Radvilos vardą. Lietuvos didikas manė, kad apkalbos pakenks jo ir karalienės Elžbietos santykiams, todėl reikėjo rinktis problemos sprendimo būdą.

Pagrindinė, o dažnam XVII a. džentelmenui net ir vienintelė dera ma išeitis iš tokios keblios situacijos, be abejo, buvo dvikova. Tad pamatęs kunigaikštį Talmontą stovykloje, B. Radvila nieko nelaukdamas pasiuntė pas jį savo sekundantą, kapitoną de Romo (*de Romord*). A. Š. Tremujė negalėjo atsisakyti dvikovos – tai būtų prilygę visiškai kapituliacijai. Akistata įvyko per ketvirtį mylios nuo stovyklos. Sutarta kovoti ant žirgų, rapyromis, nedėvint jokių apsauginių šarvų. Prieš kovą kunigaikščio Talmonto sekundantas, kapitonas d'Akūras (*d'Haucourt*) atliko būtiną pareigą – apžiūrėjo abiejų dvikovininkų ginklus. Paašškėjo, kad B. Radvilos rapyra per pusę pėdos ilgesnė nei priešininko ginklas. Žymiosios lietuvių giminės atstovui pasiūlius apsikeisti ginklais, A. Š. Tremujė, nenorėdamas pasirodyti mažiau drąsus už oponentą, šio pasiūlymo atsisakė. Dvikova neužtruko: B. Radvila savo ginklu perrėžė dešiniąją priešininko ranką nuo pirštų iki pažasties srities. Sunkiai sužeistas kunigaikštis Talmontas vėliau savo atsiminimuose rašė, kad B. Radvila išsyk parodė savo garbingumą – prie nuo žirgo nukritusio prancūzo pribėgė B. Radvilos vyrai skubiai nugabeno jį į stovyklą, kur chirurgas Le Sažas (*Le Sage*) išgelbėjo dvikovą pralaimėjusio pulkininko gyvybę. Tuo metu B. Radvila apleido stovyklą

Žymiausias senosios Lietuvos dvikovininkas – kunigaikštis Boguslavas Radvila (1620–1669). Jis ne tik mėgo perukus bei kitus vakarietiškos aprangos aksesuarus, bet ir dvikovose rinkosi ne kardą, o Vakarų Europoje išpopuliarėjusią rapyrą arba pistoletą

L. Kubala, *Wojna Brandenburska i najazd Rokocznego w roku 1656 i 1657, Lwów, Warszawa, 1923, s. 80–81*

ir išvyko į Viena, vengdamas bausmės už šį nusikaltimu laikytą poelgį, tačiau jau po šešių savaičių jis grįžo ir, tarpininkaujant pačiam Oranijos kunigaikščiui, susitakė su dvikovoje suluošintu varžovu⁵⁵.

1645 m., viešėdamas Prancūzijos valdovų rūmuose, B. Radvila įsivėlė į dar vieną ginčą, šį kartą – dėl kitos moters. <...> *karalienės ir deputatų akivaizdoje susivaidijau su kunigaikščiu de Rijė, kuriam skėliau antausį, nes jis mane baisiai įžeidė*⁵⁶, – autobiografijoje rašė kontraversiška Lietuvos istorinė asmenybė. Suprantama, kad tokį pažeminimą patyręs prancūzas pareikalavo dvikovos, kuri turėjo įvykti beveik po savaitės, lapkričio 11 dieną. B. Radvila išvardija net 13 sekundantų, teigdamas, kad buvo numatyta kautis *dvylika prieš dvylika*. Sekundantų tiesioginis įsitraukimas į kovą – būdingas XVII a. dvikovų kultūros reiškinys. Šiai masinei akistatai kelią užkirto Prancūzijos aukštuomenės atstovai, pasirūpinę dviejų karštakošių sutaikymu⁵⁷. Tačiau tai toli gražu nebuvo šios istorijos pabaiga.

1646 m. grįžusį į Hagą B. Radvilą pasiekė to paties grafo Fransua Luji de Rijė (*François Luis de Rieux*) siųsta kortelė su dar vienu kvietimu stoti į dvikovą. Pasimokęs iš neįvykusios akistatos aplinkybių, B. Radvila slapčia išvyko į Suasono (*Soisson*) miestą Prancūzijos pasienyje, tačiau kelionė klostėsi labai sudėtingai – tris kartus užpultas plėšikų, LDK didikas galiausiai buvo suimtas prancūzų karių, palaikiusių Radvilą šnipu, ir uždarytas į kalėjimą (*kordegardiją*). Visgi grafas F. de Rijė neketino nuleisti rankų. 1647 m. B. Radvila su vienu sekundantu ir vėl vyko į Prancūziją, šį kartą į Paryžių, kur galiausiai turėjo būti išspręstas prieš du metus kilęs ginčas. Grafo F. de Rijė žmona, pastebėjusi, kad jos vyras rengiasi dvikovai, pasirūpino, kad būtų sulaikytas ne tik trečią kartą dvikovos prašęs prancūzas, bet ir B. Radvila, kuri sargyba trumpam uždarė į garsiąją Bastilijos tvirtovę⁵⁸.

Akistata su grafu F. de Rijė taip ir neįvyko, tačiau esama žinių apie kitą tarptautinę B. Radvilos dvikovą. 1648 m. gegužės mėn. Vokietijos žemėse Boguslavas dėl neįvardytų priežasčių susikovė su baronu de Grotu (*de Groot*)⁵⁹. Labai abstrakčiame aprašyme tepaminėta, kad dvikova ir vėl vyko ant žirgų, tik šį kartą ne rapyromis, o pistoletais. Vokiečių barono šūvis buvo netaiklus, o iš Radvilos ginklo paleista kulka pataikė į de Groto pilvą. Veikiausiai naudotas pistoletas ratukine spyna, nes titnaginiai šaunamųjų ginklų mechanizmai išplito

⁵⁵ T. Wasilewski, *Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła, Bogusław Radziwiłł. Autobiografia*, Warszawa, 1979, s. 27.

⁵⁶ Cit., B. Radziwiłł..., s. 126–127.

⁵⁷ *Ten pat*, s. 35–36, 127.

⁵⁸ *Ten pat*, s. 35–36, 161–162.

⁵⁹ Šio asmens vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

XVII a. pistoletas ratukine olandiška spyna. Vamzdžio laibgalyje yra kryptukas.

Rankena ir apsodas puošti augalinių motyvų raižiniais, inkrustuoti perlamtru (vidiniu moliusko kriauklės sluoksniu, naudojamu papuošalams gaminti) ir sidabro vielute. Tikėtina, kad panašų ginklą dvikovoje naudojo kunigaikštis B. Radvila ir kiti vakarietišku madų paisę aristokratai. XVII a. paprasti Lietuvos bajorai labai retai gindavo savo garbę pistoletu. Pirmenybė teikta šaltiesiems ginklams. Pistoletu kalibras – 15 mm, vamzdžio ilgis – 43 cm, bendras ilgis – 64 cm

Lietuvos nacionalinis muziejus, IM-667

tik XVII a. antroje pusėje⁶⁰. Kartu su lietuviu keliavęs Brandenburgo *kurfiurstas* Frydrichas Vilhelmas (*Friedrich Wilhelm*) nusiskundė, kad Boguslavas pernelyg dažnai stoja į dvikovas ir, negana to, tai daro su žemesnės kilmės asmenimis. B. Radvila sarkastiškai atsakė, jog polinkis į dvikovas jį pasiekė per motinos kraują. Vienas iš Hohencolernų, Albrechtas, taip pat buvo žinomas dėl nuolatinių dvikovų su sau nelygiais asmenimis, o Boguslavo motina buvo kilusi būtent iš Hohencolernų giminės, kaip ir Frydrichas Vilhelmas⁶¹.

Absoliuti dauguma išlikusių B. Radvilos portretų tapyti taip, kad nesimatytų kairiosios ausies. Menininkas Feliksas Paulauskas archyve aptiko B. Radvilos portretą, kuris atskleidžia kunigaikščio ausies slėpimo paslaptį – kalta deformacija, kuri arba buvo įgimta, arba įgyta fechtuojantis, mat ant B. Radvilos ausies galima išvelgti trijų randų, galimai paliktų šaltojo ginklo geležtės kirčiais, kontūrus⁶². Pats kunigaikštis neaprašo jam nesėkmingai pasibaigusių kovų. Nepavyko rasti jokių šaltinių apie realiai įvykusias B. Radvilos dvikovas su tautiečiais. Klasika tapusiam lenkų kino režisierių kūrinyje Tvanas

⁶⁰ *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*, p. 160.

⁶¹ B. Radziwiłł..., s. 37, 162.

⁶² V. Masilionytė, Slėptoji Radvilos ausis parduota aukcione, *Kėdainių mugė*, prieiga internetu: <<http://muge.eu/sleptoji-radvilos-ausis-parduota-aukcione/#prettyPhoto>> [žiūrėta 2017 09 21].

(*Potop*), sukurtame pagal to paties pavadinimo Henriko Sinkievičiaus (*Henryk Sinkiewicz*) trilogiją, vaizduojama B. Radvilos ir fikcinio herojaus, LDK kariuomenės vėliavininko Andžėjaus Kmiciciaus (manoma, kad jo prototipas – realiai egzistavęs LDK kariuomenės pulkininkas Samuelis Kmicicius) priešprieša, pasibaigianti dvikova šaltaisiais ginklais, jojant žirgais. Vakarietišku tradicijų paisęs B. Radvila, knygos ir filmo autorių laikytas išdaviku, kovoja rapyra, o tipinis Lietuvos ir Lenkijos valstybės bajoras A. Kmicicius valdo lenktą husarišką kardą ir įveikia priešą taikliu kirčiu į kaktą. B. Radvila iš tiesų pažinojo S. Kmicicių, tačiau nėra jokios informacijos apie realią jų dvikovą – manytina, kad tai tėra H. Sinkievičiaus išmonė.

1661 m. B. Radvila susiginčijo su Mykolu Kazimieru Pacu dėl Lietuvos lauko etmono pareigybės ir siūlė klausimą išspręsti dvikovoje, tačiau vargu ar ji kada nors įvyko. Šį pavyzdį pateikęs istorikas Joachim Lelevelis pabrėžė, kad atitinkamos provokacijos kildavo ganėtinai dažnai⁶³. Ypač įdomus XVII a. Lietuvos didikų kultūros reliktas – B. Radvilos prieš kelis mėnesius iki mirties rašytas laiškelis LDK kancleriui Kristupui Zigmantui Pacui, kuriuo Radvila išskvietė į dvikovą anuomet *de facto* įtakingiausią asmenį Lietuvoje:

Maloningasis Pone LDK Kancleri,

Kadangi Jūsų Malonybė neteikėte jokios reikšmės Jo Karališkosios Didenybės ir Respublikos interpozicijai, nenorėjote palikti ramybėje mūsų ir restituere [atstatyti] mūsų nepagrįstai paliestos garbės, mums už sveikatą brangesnės, norime ją vindicare [apginti] ginklu, kaip tą daryti leidžia mums ir pats Statutas, ir įžeista garbė. Tad šiuo laišku kviečiame Jūsų Malonybes, kad su šviesiuoju Vilniaus ponu [Mykolu Kazimieru Pacu – straipsnio autoriaus pastaba], kadangi abu mus injuriose [neteisėtai] užpuolėte, taigi, kad Jūsų Malonybė su manimi, o šviesusis Vilniaus ponas su jo malonybe kunigaiškščiu ponu pakancleriu [Mykolu Kazimieru Radvila – straipsnio autoriaus pastaba] rytoj, apie ketvirtą valandą ryto, mums prisistatytumėte į tą pačią vietą ir lauką tarp Gribovo ir Černiakovo raiti ir ginkluoti ir kautumėtės pistoletais; kiekvienas iš Jūsų atvykite su ne daugiau kaip penkiais žmonėmis, nes ir mes kiekvienas ne daugiau kaip penkiese atvyksime, t. y. kiekvienas iš mūsų lauks Jūsų su keturiais bičiuliais, susietais riterių garbės žodžiu, taip pat slaptai, jei ir kuris kam nors mus išduos, neteks riterio garbės; tam paminėtus riterius pasitelkę tik liudytojais, gavę satisfakciją, jei norėsite, liksime Jums palankūs broliai

Boguslavas Radvila, LDK arklidininkas

Varšuvoje

1669 m. liepos 1 d., smuklėje⁶⁴

⁶³ J. Lelevel..., p. 14.

⁶⁴ Cit., E. Kotlubajus..., p. 420.

Dėl įtakos svertų kilęs ginčas nesibaigė Radvilų ir Pacų dvikovomis tik įsikišus valdovui ir senatoriams. Pasiektas susitarimas dėl įtakingiausių pareigybių pasidalijimo tarp abiejų giminių atstovų numalšino įsiliepsnojusį konfliktą⁶⁵. Beje, Lietuvos statutas draudė dvikovas, priešingai, nei kvietime stoti į dvikovą rašo kunigaikštis. Būtent todėl akcentuotas slaptumas, būtinybė išsaugoti laiško turinio paslaptį.

JANAS CHRIZOSTOMAS PASEKAS. SMULKAUS BAJORO DVIKOVOS

Akistatos, pretenduojančios į dvikovos apibrėžimą, anaip tol ne visuomet būdavo tokios formalizuotos, kaip B. Radvilos ir kitų aristokratų gyvenimuose. Tai puikiai atsispindi Lenkijos kariuomenės kavaleristo Jano Chrizostomo Paseko (*Jan Chryzostom Pasek*) atsiminimuose. 1660 m. netoli Kozierado (*Kozierady*, dab. Lenkija) lauko stovykloje įsikūrę lenkai leido vakarą kortuodami ir gerdami. Tarp įkaušusių bajorų netrukus kilo ginčas. Stefano Čarneckio eskadronui priklausęs Nučinskis⁶⁶ pradėjo provokuoti J. Paseką, kuris, atsikirtęs žodžiais, bandė palikti kompaniją, tačiau netrukus už savo nugaros išvydo Nučinskį, be jokių formalumų pareikalavusį dvikovos. Įtikinėjimai surengti akistatą kitą rytą už stovyklos ribų nepaveikė įkaušusio Nučinskio, įnirtingai reikalavusio kovos tuoj pat. Netrukus J. Pasekas antru ar trečiu kardo kirčiu pataikė į Nučinskio pirštus, tačiau nuo alkoholio apsvaigęs karys tik dar įnirtingiau puolė prisiminimų autorių, buvo sužeistas į krūtinę ir nukrito ant žemės⁶⁷.

Apie įvykį sužinojo kiti lėbautojai, tarp jų – ir jaunesnysis Nučinskio brolis. Pamatęs gulintį šeimos narį, jis puolė J. Paseką, tačiau netrukus ir Nučinskio kardas, ir jo ranka krito ant žemės. Vakarėlio šeimnininkas J. Paseko tarnybos draugas Marcijonas Jasinskis, pamatęs nugalėtus draugus, teištara: *Išdavike! Dabar turėsi kovoti su manimi!* J. Ch. Pasekui teko stoti į dar vieną akistatą. Nepaisant atkalbinėjimų, M. Jasinskis reikalavo dvikovos ir įsakė atnešti jo kardą. Atsiminimuose J. Pasekas prisipažįsta, kad juto baimę, mat M. Jasinskis buvo pagarsėjęs kaip geras fechtuotojas – prieš kelias savaites iki aprašomų įvykių, po kivičso jis *sukapojo* to paties eskadrono tarnybos draugą Kosovskį (*Kossowski*)⁶⁸. M. Jasinskis siūlė palikti dalinio stovyklą, pereiti siaurą upelį per ištiestas lentas ir traukti link miško, iš kurio atgal į stovyklą turėjo grįžti tik vienas iš dviejų

⁶⁵ T. Wasilewski, *Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła, Bogusław Radziwiłł. Autobiografia*, Warszawa, 1979, s. 97–98.

⁶⁶ Šio kario vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

⁶⁷ J. Ch. Pasek, *Memoirs of the Polish Baroque: The Writings of Jan Chryzostom Pasek, a Squire of the Commonwealth of Poland and Lithuania*, California, 1976, p. 60–61.

⁶⁸ Šio kario vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

Šios originalios XVIII a. 2 pusės karabelės rankena ir kryžma – žalvarinės. Geležtė, dekoruota Lietuvos ir Lenkijos valstybės raitelio ir jo ginkluotės raižiniais, išlenkta.

Tokio modelio ginklai Abiejų Tautų Respublikoje išplito XVII a. ir ilgus metus buvo itin populiariūs tarp Lietuvos ir Lenkijos bajorų. Patogaus kertamojo ginklo svoris – vos 0,64 kg, geležtės ilgis – 81,2 cm, plotis – 2,95 cm, storis – 0,73 cm. 1933 m. karabelę Vytauto Didžiojo karo muziejui perdavė Beržėnų dvaro savininke grafiėnė Jadvyga Hutten-Čapskienė

VDKM ginklų rinkinys, G-435

bajorų. Žengiant per lentas M. Jasinskis iš pasalų smogė priekyje einančiam J. Pasekui į galvą. Šis nukrito į upelį, tačiau jo galva rimčiau nenukentėjo – ją apsaugojo puikus, patvarus Venecijos šilkas ir, tikėtina, apgirtusio M. Jasinskio nerangumas bei atšipę kardo ašmenys. Prasidėjusią kovą susidomėję stebėjo kiti kariai. Abu fechtuotojai atliko apie tuziną puolamųjų veiksmų, tačiau gynėsi gerai ir išvengė sužeidimų. Galiausiai J. Pasekas kardo ašmenų galiuku pataikė M. Jasinskiui į skruostą. Įniršęs sužeistasis ėmė beatodairiškai pulti, praleido dar vieną kirtį į galvos sritį ir prarado pusiausvyrą⁶⁹.

Šio chaotiško susirėmimo pabaigoje J. Pasekas paėmė kardą abejomis rankomis ir ginklo pentimi sudavė oponentui kelias dešimtis smūgių, priverčiusių Jasinskį nukristi ant žemės. Įsikišę stebėtojai nutraukė susidorojimą, o pats J. Pasekas atsiminimuose teisinosi, kad taip negarbingai elgėsi dėl priešininko parodytos klastos – smūgio į galvą iš nugaros. Vėliau J. Pasekas susitaikymo vardan sumokėjo 1 200 zlotų broliams Nučinskiams už patirtą skausmą ir gautus sužeidimus, nes, anot jo, tokia buvo įprasta praktika. Negarbingai kovojęs M. Jasinskis, oficialiai kaltintas nesugebėjimu užkirsti kelio jo sukviestų bajorų dvikovoms ir tuo, kad pats iškvietė kitą asmenį į kovą, buvo nubaustas 600 zlotų bauda ir įpareigotas su šarvais ir kardu rankose išstovėti trejas Šv. Mišias⁷⁰.

XVII a. dvikova nebuvo svetimos nei J. Pasekui, nei kitiems Lenkijos kariuomenės kariams, nei mentaliteto prasme lenkų *ślęktoms* artimiems lietuvių bajorams. Tačiau savo pobūdžiu jos neretai panašėjo į gaivališkas akistatas, tols-

⁶⁹ J. Ch. Pasek..., p. 61.

⁷⁰ *Ten pat*, p. 61–62.

tančias nuo riterystės idealų. J. Pasekas užsimena, kad tądien, kai jis kovojo su broliais Nučinskiais ir M. Jasinskiu, skirtinguose į susirėmimus su maskvėnais žygiavusių Abiejų Tautų Respublikos ginkluotųjų pajėgų eskadronuose įvyko net penkiolika dvikovų. J. Paseko požiūrį į dvikovas galima palyginti su viduramžiais vyravusia teisine dvikovų samprata, anot kurios visuomet laimi teisusis:

Viešpats akivaizdžiai globojo mane visą dieną, nes per visas tris dvikovas jis apsaugojo mane nuo sužeidimų. Taip nutiko ne dėl mano narsos, o dėl Viešpaties prielankumo nekaltajam. Prisimenu daugybę tokių pamokų, kuomet tas, kuris išprovokuoja ginčą, visada pralaimi. Įspėju ir raginu bet kurį, kuris paims šią mano knygą į rankas, imti pavyzdį iš manęs ir daugybės kitų, kad niekada nepajuoktų nedidelių nutikimų, nes, nepaisant to, ar vyras yra visko matęs ir pasitikintis savo gebėjimais, negalima provokuoti dvikovas ir laikytis arogantiškai; tokiu atveju jis yra lengvas grobis. Bet jeigu būdamas nuolankus jis gins savo garbę, prašydamas Dievo užtarimo, jis visados pasieks pergalę. Tai mano ir daugelio kitų patirtis. Kiekvieną kartą, kai ką nors išprovokuodavau dvikovai, pralaimėdavau; kiekvieną kartą, kai išprovokuodavo mane, laimėdavau⁷¹.

J. Paseko aprašytos akistatos su tarnybos draugais negali būti apibūdintos kaip tipiškos formalizuotos dvikovas pavyzdžiai. Tačiau kartais smulkieji Lietuvos ir Lenkijos bajorai ginčus sprendavo nesilaikydami visiškai jokių garbės kodeksų (dvikovų statutų) taisyklių. 1697 m., žemaičiams suvažiavus į Raseinių seimelį spręsti reikalų, bajoriškos garbės įžeidimas baigėsi susidorojimu: [...] *p. Narkevičiui, įžeidusiam p. Krišpinų šeimos garbę ir greit po to panorėjusiam viešai atsiprašyti bei atšaukti, šlėktos ne tik neleido kalbėti, bet ir pradėję rėkti griebėsi kardų; tada išdo valdytojas išvedė jį į zakristiją, nes seimelis vyko bažnyčioje. Tačiau [šlėktos] zakristiją atplėšė ir Narkevičių į gabalus sukapojo. Toksai tat atpildas tiems, kurie kėsinaisi į garbę, kilnumą ir kilmę⁷².*

KAS VEIKIA UŽ AKTŲ, TAS NE DEPUTATAS! LIETUVOS HUSARO DVIKOVŲ EPOPĖJA

Dvikovų istorijai itin vertingi užkietėjusio fechtuotojo, Vilkmergės (Ukmergės) medžioklio ir Ašmenos stalininko Jono Vladislovo Počobuto-Odlanickio (1640–1703) iš Palėvenės apylinkių (Kupiškio r.) atsiminimai, kuriuose autorius aprašo daugiau nei dešimt dvikovų, įvykusių nuo 1658 iki 1666 m. Memuaruose pateikiami aprašymai yra gana abstraktūs, tačiau gerai perteikia XVII a. LDK kariuomenėje vyravusią garbės gynimo ginklu atmosferą. Nepaisant

⁷¹ Cit., *Ten pat*, p. 62.

⁷² Cit., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sud. A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 418.

XVII a. Lietuvos husaro kardas, 1933 m. Vytauto Didžiojo karo muziejaus įsigytas iš Beržėnų dvaro savininkės grafiinės Jadvygos Hutten-Čapskienės. Panašų ginklą savo dvikovose naudojo J. V. Počobutas-Odlanickis. Geležtė vienašmenė, nežymiai lenkta, taisyta po lūžio. Plaštakos apsauga – solidus lankelis, susijungiantis su kryžma ir neoriginalia juodos spalvos rankena. Kardas – dažniausiai LDK bajorų dvikovose naudotas ginklas. Geležtės ilgis – 74,4 cm (sutrumpinta), plotis – 2,8 cm, storis – 0,55 cm. Ginklo svoris – 0,74 kg
VDKM ginklų rinkinys, G-980

to, kad daugelis minėto husarų vėliavos draugo⁷³ aprašytų dvikovų primena ne iš anksto sutartas, formaliu iškvietimu ir griežtomis taisyklėmis pasižyminčias dvikovas, o stichiškus susirėmimus, kurių šaknys glūdi momento įkarštyje, akivaizdu, kad garbingos kovos supratimas nebuvo svetimas Lietuvos bajorams.

1658 m. J. V. Počobutas-Odlanickis Lietuvoje kovėsi su ponu Holubickiu (*Holubicki*)⁷⁴. Aplinkiniams, išskyrus susivaidijusius priešininkus, Počobutas-Odlanickis įsidėjo kardą į makštį, tikėdamas, kad ginklo nebeprireiks. Tačiau įkarščio apimtas Holubickis pasinaudojo šiomis aplinkybėmis ir kirtu oponentui per nugarą. Dėl tokio negarbingo ir, anot atsiminimų autoriaus, *klastūniško* elgesio Holubickis turėjo problemų – jam teko pripažinti vadovybei, kad ėmėsi neleistinų veiksmų⁷⁵. Negarbingos, kovas be taisyklių primenančios dvikovos apraiškų galime aptikti ir kitame atsiminimų autoriaus pateiktame pavyzdyje. 1662 m. rugpjūčio mėn. Gardine J. V. Počobutas-Odlanickis susirėmė su Gardino teisėju, kazokų vėliavos draugu Novickiu (*Nowicki*)⁷⁶. Šiam padėjo dar vienas karys, Snarskis (*Snarski*)⁷⁷, jam J. V. Počobutas-Odlanickis kardu pataikė į pirštus, tačiau husaras netrukus praleido negailestingą, neįprastą kirtį į galvą, neišsilaikė ant kojų ir krito. Negana to, negarbingi varžovai apiplėšė apsiginti nebepajėgusį bajorą: pasisavino apynaujį geltonos spalvos kontušą, pasiūtą iš

⁷³ Draugas – XVI–XVII a. Lietuvos kariuomenės raitelių dalinių (vėliavų) samdomas karys, tarnaujantis su palyda (2–3 lydinčiais eiliniai kariais), parūpinantis sau ir savo palydos nariams žirgų, ginklų, ekipuotės elementų. Žr. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673 m.*, Kaunas, 2013, p. 228.

⁷⁴ Šio asmens vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

⁷⁵ J. W. Poczobut-Odlanicki..., p. 120.

⁷⁶ Šio kario vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

⁷⁷ Šio kario vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

Vilniuje gimusio lenkų dailininko Jano Česlovo Moniuškos (*Jan Czesław Moniuszko*, 1853–1908) kūrinys *Dvikova karčemoje* (1895). Taurelės akivaizdoje vykstantys ginčai neretai peraugdavo į dvikovas. Įdomu, kad paveikslo autorius vieną dvikovininką pavaizdavo kaip tipinį Respublikos bajorą (dešinėje), užsimojusį kardu, o jo oponentą (kairėje) – su krūtinšarviu ir vakaruose populiaria rapyra ar špaga. Prie stalo sėdintis, skrybėlę dėvintis ir dvikovą stebintis asmuo ginkluotas rapyra su XVII a. antroje pusėje išplitusia ispaniškojo modelio garda

Muzeum Narodowe w Warszawie

brangaus damasto audinio, aksominį galvos apdangalą ir karmazininės spalvos žiponą (*karmazynowe*)⁷⁸.

J. V. Počobuto-Odlanickio nugalėti priešininkai dažniausiai patirdavo sužeidimų galvos ir rankų srityje. 1658 m., stovėdamas sargyboje, J. V. Počobutas-Odlanickis susivaidijo su tarnybos draugu Ušakovskiu (*Uszakowski*)⁷⁹, kuriam po atkaklių kirstynių pateikė dovanėlę per nosį⁸⁰. 1661 m. mūsų herojų į dvikovą iškvietė tame pačiame dalinyje tarnavęs husaras Kristupas Šumskis (*Krzysztof Szumski*). Akistata aprašyta lakoniškai: *Susikovėme, ir kartą taip gerai daviau jam kakton, kad it kamuolys atgal virto ir turėjo susirinkti kaulėlius. Keli mūsų vėliavos draugai visa tai stebėjo ir galėjo paliudyti, kad nebuvaau kaltas, bet tik prašiau, kad duotų ramybę. Jis [K. Šumskis] visados ant manęs širdo; Dievas tokių nemyli ir stoja į teisiojo pusę*⁸¹.

⁷⁸ J. W. Poczobut-Odlanicki..., p. 173–174.

⁷⁹ Šio kario vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

⁸⁰ J. W. Poczobut-Odlanicki..., p. 124.

⁸¹ Cit., *Ten pat*, p. 168.

Bajorų ginčai kartais baigdavosi masinėmis peštinėmis. Puikus pavyzdys – 1662 m. pradžioje J. V. Počobutui-Odlanickiui nesėkmingai susiklostęs nutikimas. Ginče užstojęs draugą, jis įsivėlė į masines kautynes su Jurgio Karolio Hlebavičiaus (*Jerzy Karol Hlebowicz*) juodosios kazokų vėliavos kariais. Žuvo vieno husarų vėliavos draugo tarnas, dar septyniolika žmonių patyrė sužeidimų, įskaitant patį J. V. Počobutą-Odlanickį, kuris žvangančių ginklų apsuptyje prarado savo kardą⁸².

Nepaisant to, kad dvikovos Lietuvoje *de facto* buvo uždraustos, *turtinga* J. V. Počobuto-Odlanickio patirtis rodo, kad dvikovininkų nuodėmės vadovybė vertino atlaidžiai. Bene rimčiausia grėsmė būti nubaustam J. V. Počobutui-Odlanickiui kilo po 1663 m. birželio 20 d. įvykusios akistatos su Florijonu Stravinskiu (*Floryan Strawiński*), Ašmenos pateisėjo sūnumi ir Lietuvos didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Paco husarų vėliavos draugu. Ginčas kilo Počobutui-Odlanickiui užstojus giminaitį Stanislovą Šikerį, o baigėsi tuo, kad F. Stravinskį priešininko kardas paženklino net tris kartus: sykį į vieną ranką, du sykius – į kitą. Netrukus Počobutas-Odlanickis sužinojo, kad dėl sunkaus F. Stravinskio sužalojimo įsakyta suimti kaltininką. J. V. Počobutui-Odlanickiui teko pasitraukti iš Lietuvos kariuomenės stovyklos. Į Oršos apylinkėse stovėjusį ir kautynėms su maskvėnais besirengusį dalinį bausmės pabūgęs bajoras sugrįžo tik beveik po dviejų mėnesių, kai Vilniuje sutikęs F. Stravinskį, sumokėjo šiam 500 zlotų ir džiaugėsi tokiu būdu užglaistęs nesantaiką bei išvengęs *infamijos* – bajoriškų teisų atėmimo, ar dar liūdnesnio likimo⁸³.

Dažniausia priežastis, dėl kurios J. V. Počobutui-Odlanickiui tekdavo prieš saviškius panaudoti kardą – buitinio pobūdžio ginčai. Savotišką paslaugą neretai atlikdavo nesaikingas alkoholio vartojimas, kartais turėdavęs fatališkų padarinių. Antai 1663 m. husarų girtavimas baigėsi tuo, kad vienas iš jų, Mykolas Skirmantas, *mirtinai sukapojo gerą vyrą, mūsų vėliavos draugą, jo malonybę poną Kaunackį*⁸⁴. Nors tai nebuvo specifiskai lietuviams būdinga problema. R. Hoptono cituojamas anoniminis Didžiosios Britanijos karininkas 1757 m. rašė, kad jei vyrai atsargiau rinktųsi draugiją ir gertų su saiku, dvikovos labai greitai išeitų iš mados⁸⁵. Nenuostabu, kad ir J. V. Počobutui-Odlanickiui neretai tekdavo stoti į dvikovą besilankant karčemoje ar dalyvaujant bankete⁸⁶.

Pasitaikydavo ir kitokių dvikovas lemiančių aplinkybių. 1660 m. rug-sėjo mėn., husarų daliniui stovint prie Ulos, palei Basios upę, ir laukiant rusų antpuolio, J. V. Počobutas-Odlanickis sukryžiuo kardus su tarnybos draugu

⁸² *Ten pat*, p. 168–169

⁸³ *Ten pat*, p. 66–67, 182.

⁸⁴ Cit., *ten pat*, p. 182.

⁸⁵ Cit., R. Hopton..., p. 43.

⁸⁶ J. W. Poczobut-Odlanicki..., p. 170–172, 179, 213.

Kazimieru Jurevičiumi. Ginčo priežastis – vieta husarų vėliavos draugų rejestre. Pasak istoriko Andžėjaus Rachubos (*Andrzej Rachuba*), pozicija tokiam sąrašui buvo ne tik asmens finansinio pajėgumo išraiška, bet ir garbę pelnanti aplinkybė⁸⁷, tad išdidumo kupiniems husarams iškilusią problemą teliko spręsti ginklu. J. V. Počobutui-Odlanickiui ir ši kartą šypsojosi laimė – nukirsdamas varžovo kardo kryžmą, apsaugančią visą fechtuotojo plaštaką, būtų lengvai jį sudorojęs, tačiau kovą nutraukė aplinkiniai. Dvikovą stebėję bajorai įniršo ir ketino sukapti laimėtoją, veikiausiai siekdami atkeršyti už savo bičiulio K. Jurevičiaus nesėkmę, tačiau tai padaryti sutrukdė kitos husarų vėliavos draugai, nuslopindami konfliktą⁸⁸. Kautynių rezultatus reziūmavęs husaras teigė: *Dėl šios dvikovos išlaikiau turėtą poziciją rejestre ir pelniau didžiausių savo vėliavos neprietelių pagarbą*⁸⁹.

J. V. Počobutas-Odlanickis dažniausiai kovėsi su jam lygios socialinės padėties asmenimis. 1660 m. Volpos mieste (dab. Baltarusija) įvykus neblavių J. V. Počobutui-Odlanickiui pavaldžių patikėtinių ir turtingo LDK magnato, Volpos seniūno Kazimiero Jono Sapiegos dragūnų peštynėms, supykęs Sapiega esą iškviėtė J. V. Počobutą-Odlanickį į dvikovą. Iškviestasis per patikėtinius perdavė vienos garsiausių LDK aristokratų giminių atstovui tokius žodžius: *Dėl Dievo, prašau jo malonybės persigalvoti ir nekviesti manęs dvikovon, nes jeigu būčiau įveiktas, tai Sapiega nedaug šlovės dėl to susilauktų, bet, apsaugok Viešpatie, jei Počobutas įveiktų Sapiegą, tai visa monarchija sužinotų apie tokią sėkmę ir pergalę*⁹⁰. Dvikova neįvyko, konfliktuojančios pusės susitaikė. Tiesa, A. Rachuba teigia, kad tokia įvykių eiga, tikėtina, tėra J. V. Počobuto išsigalvotas anekdotinio pobūdžio nuotykis: įtakingam didikui K. J. Sapiegai nereikėjo kviesti paprasto husarų vėliavos draugo į dvikovą. Susidoroti su nepaklusniu, žemesniame socialiniame lygmenyje esančiu bajoru jis galėjo kur kas paprasčiau⁹¹. Nepaisant to, ar ši istorija yra tikra, ar išgalvota, autentiški XVII a. prisiminimai liudija apie to laikmečio Lietuvos karių sampratą, kad *derama* dvikova yra tokia, kada kaunasi du vienas kito verti, to paties socialinio lygmens asmenys. Tokia pati samprata būdinga ir Vakarų Europos dvikovininkams.

Bene vienintelė dvikova, kurią aprašydamas J. V. Počobutas-Odlanickis tiesiogiai pamini sekundantus, įvyko 1667 m. išvakarėse. Pokylio metu susivaidijęs su ponu Bžuchanskiu (*Brzuchański*)⁹² dėl merginos, kuri vėliau tapo

⁸⁷ *Ten pat*, p. 56.

⁸⁸ *Ten pat*, p. 56, 139.

⁸⁹ Cit., *ten pat*, p. 139.

⁹⁰ Cit., *ten pat*, p. 232–233.

⁹¹ *Ten pat*, p. 74.

⁹² Šio asmens vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

J. V. Počobuto-Odlanickio žmona, husaras atseikėjo varžovui porą smūgių į kaktą. Dvikova ginklais tapo neišvengiama. J. V. Počobutas-Odlanickis priėmė Bžuchanskio iššūkį, pabrėždamas ryžtą savo poziciją ginti ginklu: *Kas veikia už akių, tas ne deputatas*.⁹³ Susirėmimas kartais vėl buvo sėkmingesnis atsiminimų autoriui, kuris, kaip pats ironiškai pastebi, varžovą *apdovanojo keliais gumbais*. Tarsi pašiepdamas Bžuchanskį, husaras akcentuoja, kad varžovui asistavo net keli sekundantai, o pats J. V. Počobutas-Odlanickis prie savęs neturėjo nė vieno patikėtinio. Būtent sekundantai ir sustabdė dvikovą, neleisdami galutinai sudoroti Bžuchanskio⁹⁴. Tačiau jų rolė XVII a. Lietuvoje, manytina, dar nebuvo nusistovėjusi – J. Paseko ir J. Počobuto-Odlanickio memuaruose jie minimi itin retai. Jų dalyvavimas dvikovose nebuvo būtinas.

J. V. Počobutas-Odlanickis visose aprašytose dvikovose kovojo kardu, išskyrus 1665 m. liepos 12 d. akistatą su LDK didžiojo kanclerio Kristupo Zigmanto Paco husarų vėliavos draugu Bogdanu Aleksandravičiumi (*Bohdan Aleksandrowicz*), su kuriuo buvo kaunamasi raitomis ir šaudant iš pistoletų. Abstraktus aprašymas neleidžia detaliau įsivaizduoti visų aplinkybių ir įvertinti, ar kova vyko atsižvelgiant į tam tikras nustatytas taisykles, ar tai tebuvo eks-promptu kilusio sumanymo atsikratyti nemėgstamo asmens išdava. Kaip bebūtų, B. Aleksandravičiaus šūvis buvo netaiklus, o J. V. Počobutas-Odlanickis pataikė į oponento žirgą. Tuo susišaudymas prie Kupiškio bažnyčios baigėsi⁹⁵.

XVIII a. dvikova kaip reiškiny Lietuvoje egzistavo ir toliau. Tačiau vis dar pasitaikydavo, kad emocijos nustelbdavo garbingos kovos principus. 1772 m. bajoras Laurynas Ordinecas iškvietė į dvikovą kitą bajorą, Lauryną Suchockį. Kai šis sutartu laiku, per Žolines, kartu su sekundantais atvyko į L. Ordineco valdas, šeimininkas be didelių ceremonijų ėmė mosikuoti kardu ir trenkė varžovui per galvą. Atrodo, kad vėliau prasidėjo masinės kautynės – liudininkai Vilniaus generalinės konsistorijos teisme teigė, kad po dvikovos nuvykę į įvykio vietą pamatė *visus abiejose pusėse sužalotus ir kruvinus, išskyrus vieną*⁹⁶.

1792 m. susikovė Žemaitijos didikas, LDK kariuomenės rotmistras Jonas Nagurskis ir LDK lauko raštininkas Mykolas Gelgaudas, žymaus 1830–1831 m. sukilimo vado Antano Geldaugo tėvas⁹⁷. 1785 m. dabartinėje Kauno arkikate-

⁹³ Versta ne pažodžiui. Orig. *Gdy za teb pójść, tom nie deputat*.

⁹⁴ *Ten pat*, p. 224.

⁹⁵ *Ten pat*, p. 215.

⁹⁶ Cit., 1772 m. Vilniaus generalinės konsistorijos teismo medžiaga apie Lauryno Suchockio ir Lauryno Ordineco dvikovą bei ginkluotą namų užpuolimą, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 5, saugojimo vieneto Nr. A49–8976–8983, l. 1–11.

⁹⁷ 1792 m. raštas dėl J. Nagurskio ir M. Gelgaudo dvikovos, *MAB Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 264, saugojimo vieneto Nr. 1343, l. 1–2.

droje susivaidijo du Lietuvos husarų dalinio poručikai (leitenantai) – Juozapas Buchovskis (*Józef Buchowski*) ir Antanas Chlevinskis (*Antoni Chlewiński*)⁹⁸. Priešingai nei aprašytuose XVII a. pavyzdžiuose dvikova neįvyko ekspromtu. Bajorai kovojo pistoletais iš anksto sutartoje vietoje, Vokės upės pakrantėje. J. Buchovskiui buvo peršauta koja; dėl komplikacijos po kelių dienų šis karys mirė. Anot dr. D. Burbos, XVIII a. LDK Vilniaus pavieto teisminiuose dokumentuose dvikova yra retai aptinkamas nusikaltimas. Dažniau minimi bandymai iškviesti varžovą į dvikovą, pasibaigę iššūkio atmetimu, motyvuojant tuo, kad ginčo sprendimas ginklu yra neteisėtas. Tačiau, kaip teisingai pastebi istorikas, retas dvikovų minėjimas teismo dokumentuose anaiptol nereiškia, kad jos nevyko⁹⁹.

DVIKOVOS LIETUVOJE ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS ŽLUGIMO IR CARINĖS PRIESPAUDOS METAIS

Politinių Lietuvos sukrėtimų akivaizdoje dvikovų poreikis nemažėjo, o tam tikrais atvejais tik dar labiau didėjo. Ustronės (Jundeliškių) dvarininkas Stanislovas Moravskis (1802–1853) paliko vertingų atsiminimų apie XVIII a. pab.–XIX a. pirmos pusės Lietuvos aukštuomenės ir smulkiųjų bajorų kasdienybę. Anot rašytojo, dvikovas dažnai vykdavo seimeliuose. Visuomenėje būta tam tikrų fechtavimo autoritetų, kaip antai Dovalgonių bajorkaimio (Kauno r.) gyventojas Ratomskis¹⁰⁰, žalios gelumbės dėkle visuomet nešiojęsis senovišką lenkišką kardą, kurį meiliai vadino peiliuku. Ratomskis mokė Kauno jaunimą *dvikovas paslapčių, rodė, kaip kryžminiu kirčiu pakutenti savo priešininkui ausį ir pirštus, kaip lyžtelėti jo kaktą ar skruostus*¹⁰¹. S. Moravskis teigia, kad į dvikovą iškviesti bajorai skubėdavo vykti pas Ratomskį, idant šis taptų jų sekundantu ir pasidalintų patarimais prieš, tikėtina, lemtingą gyvenimo akistatą su mirtimi¹⁰².

Pasak Redos Griškaitės, XVIII a. pab. Lietuvos mokyklose fechtavimas buvo gana aktyviai propaguojama bendrojo fizinio parengimo dalis. Švietimo įstaigų vadovai samdydavo vietas įgulų karius, kad šie palcatais (medinėmis rykštėmis, dažniausiai apsuktomis šiaudais) mokytų jaunimą fechtavimo paslapčių. Štai Kražių jėzuitų kolegijos auklėtinio Vincento Vizbaro Bagdonavičiaus prisiminimai: *Aikštėje, tiesiai prieš klasių langus, buvo galima rykštėmis (palcatais)*

⁹⁸ D. Burba..., p. 114.

⁹⁹ *Ten pat*, p. 115–117.

¹⁰⁰ Šio XVIII a. pab.–XIX a. pr. gyvenusio bajoro vardas straipsnio autoriui nėra žinomas. S. Moravskis tvirtina, kad tikroji Ratomskio, slėpusio savo tapatybę nuo okupacinės valdžios dėl dalyvavimo 1792–1794 m. įvykiuose, pavardė buvo Kušteika ar Kušleika. Žr. S. Moravskis, *Broliai bajorai. Atsiskyrėlio gavenda*, Vilnius, 2016, p. 96.

¹⁰¹ Cit., *ten pat*, p. 94–95.

¹⁰² *Ten pat*, p. 95.

rengti dvikovas. Prieš pamokas vykdavo tikros dvikovos su sekundantais, kad išmoktume kautis mūšyje su kardais, ir dažnai į tas rungtynes pro langą žiūrėdavo prefektas [mokyklos vadovas – straipsnio autoriaus pastaba]¹⁰³.

XVIII–XIX a. sankirtoje dvikovos šaltaisiais ginklais Vakarų Europoje, ypač Didžiojoje Britanijoje, darėsi vis retesnės, mat kintančios mados tendencijos lėmė tai, kad džentelmenai nebesisėgdavo špagos prie savo išėiginių kostiumų. Duriamųjų ginklų vietą užėmė titnaginiai pistoletai. Nėgana to, po 1770 m. Londone pradėti gaminti specialiai dvikovoms skirti pistoletai, kurie pasižymėjo geresniu taiklumu, nes buvo skiriama daugiau dėmesio vamzdžio ertmės šlifavimui. Dėtos pastangos kaip įmanoma labiau sumažinti nedidelį tarpelį tarp vamzdžio ir jo viduje esančios kulkos, siekiant pašalinti oro pasipriešinimo įtaką šūvio taiklumui¹⁰⁴. 1836 m. Didžiojoje Britanijoje pasirodžiusiame mokomajame leidinyje *The Art of Duelling* anoniminis autorius, prisistatęs Keliautojo pseudonimu, pagrindinį dėmesį skyrė pistoletams, tačiau sykiu pabrėžė, kad kontinentinėje Europoje šaunamasis ginklas dvikovoje dar nėra visiškai įsigalėjęs, europiečiai puikiai valdo špagas (angl. *smallsword*)¹⁰⁵.

Fechtavimosi tradicija išliko ypač gyvybinga XIX a. Prancūzijoje, kur garbė dažniausiai ginta špagomis. Imta vadovautis grafo de Šatevilaro (*de Chateaufillard*) idėja, kad kovoti dera iki pirmo kraujo praliejimo, net jei tai tėra menkas įpjovimas. Pistoletą į rankas mieliau ėmę vokiečiai neretai pašiepėdavo prancūzus, mat jų dvikovos šaltaisiais ginklais darėsi vis mažiau pavojingos, tad reikalavo mažiau drąsos, šaltakraujiškumo, o mirtimi ar suluošinimu baigdavosi retai. R. Hoptonas tikina, kad būtent XIX a. atgimė priblėsusi mada kultivuoti sportinio pobūdžio fechtavimą. Jau prieš keturis penkis šimtmečius daugelyje didesnių Prancūzijos miestų buvo galima aptikti fechtavimo salių su treneriais. Italijoje ir Vokietijoje plito studentų fechtavimas – retas universitetas neturėjo rapyros valdymo įgūdžius ugdančio meistro. Iki 1890 m. vadinamųjų ginklų salių (pranc. *salles d'armes*) su įvairiais ginkluotės elementais dekoruota aplinka tinklas išplito po visą Prancūziją. Paryžiuje atskiras fechtavimo sales turėjo dalis prekybos centrų ir net laikraščių redakcijos¹⁰⁶. Nenuostabu, kad tokias galias, visuomenėje išplitusias rapyrų ir špagų valdymo tradicijas turinčios vakarų ir pietvakarių Europos tautos dominuoja ir šiuolaikiniame sportiniame fechtavime, o šios sporto šakos populiarumas minėtose šalyse žymiai didesnis nei Lietuvoje.

¹⁰³ Cit., *ten pat*, p. 115.

¹⁰⁴ R. Hopton..., p. 214–215, 217–218.

¹⁰⁵ Traveller, *The Art of Duelling*, London, 1836, p. 17.

¹⁰⁶ R. Hopton..., p. 333, 338, 343, 354.

Dvikovos pistoletais Abiejų Tautų Respublikoje ėmė plisti Saksų valdymo laikais (XVIII a. pirmoje pusėje)¹⁰⁷. Jau minėti B. Radvilos ir J. V. Počobuto-Odlanickio pavyzdžiai įrodo, kad pavienių dvikovų pistoletais pasitaikydavo ir XVII a. Kaip ir rapyros, špagos ar kardai, taip ir pistoletai tapo itin vertinama, iš kartos į kartą perduodama šeimos relikvija. Ginklininkai gamindavo išskirtinio dizaino, prašmatniai puoštus pistoletus. Titnaginis pistoletas turėjo vieną esminį trūkumą – šūvis įvykdavo tik tuomet, kai išorinėje parako lentynėlėje užsidedęs parakas per vamzdyje esančią specialią kiaurymę pasiekdavo vamzdžio viduje paruoštą užtaisą. Tačiau minėta siaura anga galėjo lengvai užsikimšti sudėgusio parako likučiais ar sudrėkti – tokiu atveju nuleistuko spustelėjimas toli gražu ne visada išprovokuodavo šūvį. Situacija ėmė keistis 1805 m., škotų dvasininkui Aleksandrui Forsaifui (*Alexander Forsyth*) išradus ir užpatentavus naują išradimą – kapsulinę spyną. Išradėjas iš šūvio proceso eliminavo pistoleto išorėje buvusias parako lentynes. Šūvį sukeliantis parakas nuo šiol buvo dedamas tik į ginklo vamzdžio vidų¹⁰⁸. Dažnas specialiai dvikovoms gamintas kapsulinis pistoletas turėdavo kryptuką ir papildomą stabilumo atramą greta nuleistuką juosiančios apsaugos. Dvikovininkų pistoletai sverdavo apie 1 kg; vamzdžio skersmuo (kalibras) dažniausiai viršydavo 10 mm¹⁰⁹. XIX a. pirmoje pusėje buvo populiariu dvikovose naudoti ne apvalius, o aštuonkampius (angl. *octagon*) vamzdžius turinčius pistoletus. Jau minėtas anoniminis dvikovininkas rekomenduoja rinktis būtent *oktagoninius* pistoletus¹¹⁰.

XIX a. pr. Vilniaus viešojo ir privataus gyvenimo subtilybes aprašęs S. Moravskis dvikovas mini tarsi įprastą reiškinį. Stiprus antagonizmas, ypač dėl dailiosios lyties atstovių, buvo juntamas tarp Vilniuje stovėjusių okupacinės Rusijos kariuomenės karių ir vietinio akademinio jaunimo: <...> *nuolatos vykdavo barniai, kivirčiai, dvikovos ir mūšiai*¹¹¹. Vilnietis studentas Pranciškus Uzlovskis XIX a. 3 deš. susivaidijo su Rusijos kariuomenės gvardijos kapitonu Diuklu¹¹² ir, sulaukęs įžeidimo, iškvietė karininką į dvikovą. Kapitonas, bandydamas psichologiškai palaužti studentą, per sekundantą varžovui pareiškė, kad stos į dvikovą pistoletais tik tokiu atveju, jei numatytas atstumas bus lygiai penki žingsniai. Tačiau P. Uzlovskis, anot S. Moravskio, sekundanto akivaizdoje išitraukė nosinaitę ir šaltakraujiškai pareiškė, kad dvikovininkai turės stovėti

¹⁰⁷ D. Burba..., p. 119.

¹⁰⁸ R. Hopton..., p. 218–219.

¹⁰⁹ *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*, p. 216 – 217.

¹¹⁰ Traveller..., p. 19.

¹¹¹ Cit., S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje. Atsiskyrelio atsiminimai (1818–1825)*, Vilnius, 1994, p. 238.

¹¹² Šio kario vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

XIX a. kapsulinis pistoletas (spyna perdaryta iš titnaginės), Vakarų Europa. Pastebimi standartiniam XIX a. dvikovų pistoletui būdingi bruožai – aštuonkampis vamzdis, taikiklis drūtgalyje ir kryptukas laibgalyje. Vamzdis, spyna, apkaustai puošti kaltinėmis ir graviruotomis dekoracijomis – augaliniais ir geometriniais ornamentais. Šis ginklas 1933 m. įsigytas iš Beržėnų dvaro savininkės grafienės Jadvygos Hutten-Čapskienės, Pistoletų kalibras – 16 mm, bendras ilgis – 43,3 cm, vamzdžio ilgis – 26 cm, ginklo svoris – 0,84 kg
VDKM ginklų rinkinys, G-408

dar arčiau vienas kito – taip, kad abu laisvomis rankomis laikytų nosinaitės kraštus. Vis dėlto, įsikišus Vilniaus universiteto bendruomenei, informavus vietinę policiją ir dvejojant studento akiplėšiškumo pabūgusiam karininkui, ši dvikova taip ir neįvyko¹¹³.

Atstumas, iš kurio dvikovininkai turėdavo paleisti šūvius, buvo susitarimo reikalas. Dažniausiai jis priklausydavo nuo įžeidimo rimtumo, oponentų priešiško ir aršumo. Aptariamam atveju dvikova neabejotinai turėjo liūdnei baigtis abiems dvikovininkams – šaunant vos iš kelių metrų nuotolio mirtis ar sunkūs sužeidimai buvo garantuoti. Standartinė dvikova pistoletu dažniausiai prasidėdavo sekundantui arba dvikovos teisėjui davus garsinę komandą ir garsiai skaičiuojant iki trijų – per šias kelias akimirkas šaulys turėjo galimybę minimaliai prisitaikyti ir paleisti šūvį. Egzistavo ir kiti dvikovos pistoletais būdai. Varžovams žingsniuojant į skirtingas puses, sekundantui ar dvikovos teisėjui davus ženklą, reikėjo atsisukti į priešininką ir paleisti šūvį. Teoriškai ši metodika apsunkindavo

¹¹³ S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje...*, p. 240–241.

nusitaikymo galimybes. Vykstant barjerinei dvikovai, išgirdę ar išvydę sutartą ženklą, dvikovininkai galėjo judėti į priekį iki nubrėžtos linijos ir, pasirinkę norimą momentą, sustodavo paleisti šūvį. Jei jis nebūdavo taiklus, nepataikęs šaulys privalėjo kaip įbestas stovėti vietoje ir laukti atsakomojo šūvio. Anot R. Hoptono, toks dvikovo pistoletais būdas XIX a. itin paplito Vokietijoje. Populiarumo priežastis paprasta: atsako laukimas reikalavo šaltų nervų, drąsos ir didelės savitvartos, todėl tokia *privačių reikalų* sprendimo forma laikyta pačia garbingiausia¹¹⁴. Dėl abstraktaus dvikovų aprašymo dažniausiai sunku nustatyti, kokią kovos pistoletais formą pasirinkdavo straipsnyje minimi Lietuvos gyventojai.

Vienas žymiausių imperatoriaus Napoleono Bonaparto Didžiojoje armijoje tarnavusių lietuvių kilmės generolų, Jiezno dvaro (Prienu r.) paveldėtojas, vėliau pasistatęs išpūdingus rūmus Dauspudoje (dab. Lenkija), grafas Liudvikas Mykolas Pacas XIX a. pr. dalyvavo ne mažiau kaip dviejose dvikovose pistoletais. Ginčas, kaip įprasta, kilo dėl merginos rankos, kurios siekė ne tik L. M. Pacas, bet ir Lietuvoje itin įtakingas kunigaikštis Adomas Jurgis Čartoriskis. Jaunoji Ona Sapiekaitė, veikiama motinos, pasirinko A. J. Čartoriskį, o ne L. M. Pacą, kuris visuomenės akyse buvo sukūręs karšto patrioto įvaizdį, tačiau taip pat laikytas keistuoliu. Įsižeidęs dėl neigiamo atsakymo, grafas 1817 m. iškvietė kunigaikštį į dvikovą. Pirmoji akistata (tikėtina, įvykusi Lietuvoje) aprašyta itin fragmentiškai ir, anot istoriko Mareko Sidoro (*Marek Sidor*), pasibaigusi L. M. Paco sužeidimu. Grafas pareiškė, kad vos tik išgis, vėl kvies varžovą į dvikovą – tol, kol vienas iš jų kris. Apie dramatišką didikų priešpriešą ėmė rašyti ne tik Lietuvos bei Lenkijos, bet ir užsienio laikraščiai, o tarp vilniečių plito linksmas rimas, pašiepiantis A. J. Čartoriskio atsargumą, neužtikrintumą dvikovo būtinumu, balansavusį ties bailumo riba: *Czartoryski Kupidynek – miał pojedynek / Z generałem Pacem – Okryty materacem* (liet. *Čartoriskis, kupidonas, kovėsi dvikovoje / su generolu Pacu – apsikamšęs matrasu* [čiužiniu])¹¹⁵.

Kalbos apie dramatišką įvykių eigą ir nenumaldomai artėjančią dar vieną antagonistų akistatą pasiekė valdžios atstovų ausis – teigiama, kad Paco ir Čartoriskio dvikovą uždraudė pats caras. Tuomet oponentai nusprendė vykti į užsienį. Keliaudamas į Sileziją, kur turėjo įvykti lemiamą kova, L. M. Pacas buvo suimtas. Vis dėlto kelias dvikovai nebuvo užkirstas – 1818 m. pavasarį grafas ir kunigaikštis dalyvavo dvikovoje pistoletais nepaisydami to, kad abu jau buvo vedę. *Sutepto munduro išvalymas*, satisfakcijos poreikis buvo svarbiau už viską. Sutarta, kad kova vyks iki mirties, šaudant po sekundantų signalo.

¹¹⁴ R. Hopton, *Min. veik.*, p. 87.

¹¹⁵ Cit., M. Sidor, „Ongi, ongi kochał się zapamiętate [...]” – hrabiego Ludwika Michała Paca nietatwy ozenek, *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe*, prieiga internete: <<http://www.astn.pl/r2010/ongi.htm>> [žiūrėta 2017 10 25].

Dviejų identiškų, apie 1840 m. pagamintų dvikovos pistoletų rinkinys iš Vokietijos.

Dėžėje matomi pagrindiniai pistoletų naudojimui ir priežiūrai reikalingi daiktai: indeliai su paraku, apvaliomis kulkomis, spynos varžtais ir kitos atsarginės ginklo dalys, kulku (šratų) liejimo forma, atsuktuvus, grūstuvus pistoletui užtaisyti ir vamzdžiui valyti.

Tokie rinkiniai tapo itin populiarūs XIX a.

Militärhistorisches Museum der Bundeswehr in Dresden

Laimė, kad fatališkų pasekmių pavyko išvengti – kulka kliudė ir nesunkiai sužeidė A. J. Čartoriskio koją. Įkarščiui atlėgus nugalėjo sveikas protas. Varžovai išsiskyrė sutarę, kad tai buvo paskutinioji dvikova¹¹⁶.

1787 m. Rusijos imperijoje buvo išleistas, o XIX a. pr. naujai patvirtintas įstatymas, pagal kurį asmuo, iškvietęs varžovą į dvikovą, galėjo būti ištremtas į Sibirą. 1840 m. Vilniuje parašytame rašte prašoma reabilituoti leibgardijos kirasyrų ir husarų pulkuose tarnavusį štabssrotmistrą Merlinį (Мерлини)¹¹⁷. Šis karininkas 1818 m. dalyvavo dvikovoje su tarnybos draugu ir dėl to buvo teisiamas. Jis ne tik neteko bajoro privilegijų, bet ir buvo ištremtas į Sibirą. Sulaukęs caro malonės – amnestijos, Merlinis neišvengė nemalonumų teisme ir skundėsi, kad jo šeima po įvykio, pakeitusio gyvenimą, gyvena labai skurdžiai¹¹⁸. XIX a. vid. Rusijos kariuomenės bausmių statute dvikovininkams numatytos

¹¹⁶ *Ten pat.*

¹¹⁷ Šio karininko vardas straipsnio autoriui nėra žinomas.

¹¹⁸ 1840 m. prašymas reabilituoti štabssrotmistrą Merlinį, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 5, saugojimo vnt. Nr. A35–6529, l. 1–2.

lengvesnės baudmės – įkalinimas tvirtovės kalėjime bei teisių susiaurinimas. Anot plk. ltn. A. Urbelio, dvikovos Rusijoje buvo įprastas reiškinys, kurį propagavo pati karinė vadovybė, todėl ir į pavaldinių daromas atitinkamas *nuodėmes* ji žiūrėjo pro pirštus. 1894 m. caras Nikolajus II net ir teisiškai išbraukė dvikovas iš nusikaltimų sąrašo – Rusijos imperijos kariuomenėje jos praktikuotos iki pat Pirmojo pasaulinio karo¹¹⁹.

Kaip ir anksčiau, taip ir XX a. polinkis į dvikovas nebuvo būdingas vien kariams. Vilniaus universiteto prorektorius, chirurgas Juzefas Ziemackis (*Józef Ziemacki*), sužinojęs apie savo žmonos neištikimybę su advokatu Motiejumi Jamontu (*Maciej Jamontt*) ir jų nesantuokinį vaiką, 1914 m. iškvietė advokatą į dvikovą, tačiau šis atsisakė¹²⁰. Po Pirmojo pasaulinio karo, negandomis persisotinę europiečiai santykius ginklu aiškindavosi rečiau. Vaclovas Korabievičius (*Wacław Korabiewicz*) taip apibūdino XX a. 4-ajame dešimtmetyje Vilniuje nuslopusį dvikovų įkarštį: *Akademinis gyvenimas Vilniuje nusistovėjo, aprimo, prarado ankstesnį žemvaldžių visuomenės spindesį. Korporantai nebeatkišdavo didvyriškos krūtinės, provokuodami priekabas, kurios baigdavosi dvikovomis. Apyaušriu ant Panerių kalvų nebešmėžuodavo juodos frakuotos sekundantų figūros. Dvikovų manija palaiipsniui išėjo iš mados*¹²¹.

GARBĖS GYNIMAS GINKLU ATGIMUSIOJE LIETUVOJE

1918 m. atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, daugelį mūsų kariuomenės organizavimo darbų vykdė anksčiau carinės Rusijos ginkluotose pajėgose tarnavę karininkai. Reikšminga jų dalis kartu su savo įgūdžiais ir žiniomis atsinešė ir Rusijos kariuomenėje, kurioje dvikovos XIX a. buvo dažnas reiškinys, gajus įpročius ar tradicijas. Todėl iškvietimų į dvikovą ankstyvajame tarpukario Lietuvos periode netrūko. 1-ojo raitelių pulko karininkas, Vyčio Kryžiaus ordino kavaliereus mjr. Henrikas Goštautas 1921 m. prašė pulko vado leidimo iškviešti į dvikovą Alytaus apskrities viršininką Viktorą Misiurevičių, su kuriuo susiginčio viešbutyje vakarieniaudamas¹²². Emocingasis Vytauto Didžiojo karo muziejaus įkūrėjas, brg. gen. Vladas Nagius-Nagevičius bandė reikalauti satisfakcijos iš Kaune populiarus *Vilkolakio* teatro vadovo, pasipiktinęs ironišku vaidmeniu, kuriuo turėjo būti įkūnytas pats generolas. Tas pats karininkas, išvelgęs garbės įžeidimą, iškvietė į akistatą su ginklu ir vieno iš skaitomiausių laikraščių *Lietuvos*

¹¹⁹ A. Urbelis..., p. 22.

¹²⁰ Motiejaus Jamonto laiško, kuriuo jis atsisako dvikovos su Juzefu Ziemackiu, nuorašas, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 7, saugojimo vnt. Nr. 1503, l. 8–9.

¹²¹ Vaclovo Korabievičiaus cit., *Debesų karžygys...*, p. 45.

¹²² *Lietuvos karžygiai*, sud. V. Kavaliauskas, Vilnius, 2009, t. 2, p. 192.

aidas redaktorių Valentiną Gustainį. V. Nagius-Nagevičius viską darė formaliai, atsižvelgdamas į ilgaamžes garbės kodekso taisykles – abiem atvejais siuntė sekundantus, o ne pats išrėžė savo ketinimus oponento akivaizdoje¹²³. Panašių bandymų nevengė ir kiti aukšto rango pareigūnai: 1919 m. pr. 1-ojo pėstininkų pulko vadas krn. Jonas Galvydis-Bykauskas iškvietė jam nepaklususius karininkus į dvikovą pistoletais. Iššūkis buvo priimtas, tačiau akistatai už akių užbėgo karinė ir net politinė vadovybė¹²⁴. 1927 m. netiesioginius priekaištus Vidaus reikalų ministerijai išsakė advokatas Zigmas Toliušis, todėl sulaukė paties ministro ats. plk. Igno Musteikio kvietimo stoti į dvikovą, kuri taip pat neįvyko¹²⁵.

1920–1921 m. būta bandymų įteisinti dvikovas kaip legalų Lietuvos kariuomenės karininkų būdą ginti įžeistą garbę. Latvių kilmės plk. Janis Vitolis parengė gana išsamų, iš beveik penkiasdešimties punktų sudarytą dvikovų nuostatų projektą su griežtai reglamentuotomis taisyklėmis. Galimoms dvikovoms numatytas vienintelis ginklas – lygiavamzdis pistoletas (kova graižtviniiais ginklais nelaikyta garbinga) su taikikliu ir saugikliu. Jo šovinio tūtos ilgis neturėjo viršyti 30 mm. Anot taisyklių, abu kovotojai privalėjo naudoti identiško kalibro ginklus. Kitų šaunamųjų ginklų tipų (revolverio, karabino, šautuvo) naudojimas, net ir abiem pusėm susitarus, laikytas šiurkščiu pažeidimu, o šaltieji ginklai kaip galima kovos priemonė net neminimi¹²⁶.

Projekte pabrėžiama, kad leisti dviejų karininkų dvikovą, kaip kraštutinę priemonę, gali tik Karininkų garbės teismas. Ypač įdomus XVIII–XIX a. europinės tendencijas atspindintis punktas, anot kurio dvikovos atsisakantis karys daro gėdą sau ir savo daliniui bei praranda tarnybinius įgaliojimus: *dvikovo vengti reiškia peržengti kiekvieno karininko prievolę: turėt drąsos apginti savo garbei, kuri turi būt jam už gyvenimą brangesnė, todėl, jeigu dviem savaitėm praėjus nuo to laiko, kada buvo paskelbtas garbės teismo nutarimas [leidžiantis stoti į dvikovą – straipsnio autoriaus pastaba], dvikova neįvyks, tai atsisakęs nuo dvikovo bei jos vengęs karininkas pašalinamas iš kariuomenės tarnybos be prašymo*¹²⁷. Numatyta, kad iškvieisti į dvikovą turi įžeistas asmuo, tačiau jokių būdu ne asmeniškai pasimatydamas su priešininku, o siūsdamas pas jį tarpininkus – sekundantus, kuriais galėjo būti skiriami tik nešališki, su konfliktine situacija nesusiję asme-

¹²³ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, Kaunas, 1991, p. 85–89.

¹²⁴ A. Stolarovas, *Min. veik.*, p. 217. Beje, J. Galvydis-Bykauskas buvo puikus fechtuotojas. Šis garbės klausimui itin jautrus karininkas buvo vienas iš pagrindinių fechtavimo disciplinos Karo mokykloje įvedimo iniciatorių. Žr. *ten pat*.

¹²⁵ *Ten pat*, p. 218.

¹²⁶ Dvikovų nuostatų projektas publikuotas: A. Stolarovas, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m.*, Kaunas, 2014, p. 312–320.

¹²⁷ Cit., *Ten pat*, p. 312.

nys. Jų užduotis – parūpinti vienodo tipo ginklus, susitarti dėl laiko, vietos ir distancijos (leistina – nuo 25 iki 35 m), iš kurios bus paleisti šūviai, pakviesti gydytoją. Dvikovos metu sekundantai privalėjo atidžiai stebėti, ar kuris nors iš kovotojų nepažeidžia nustatytų taisyklių, prieš dvikovą patikrinti, ar dvikovininkai po drabužiais nedėvi papildomų apsaugų. Po komandos *ugnis* sekundantai turėjo skaičiuoti iki trijų (pauzė tarp skaičių – nuo 0,5 iki 1,5 sek.) – kelių sekundžių atkarpa buvo skirta paleisti šūviams¹²⁸.

Tačiau šis sumanymas taip ir liko neįgyvendintas. 1921 m. atlikus apklausą paaiškėjo, kad dauguma karininkų ir karo valdininkų pasisako prieš dvikovas. Tiesa, būta įvairių nuomonių. Kpt. Vilius Bruzdeilinis rašė, kad *tik dvikova gali išrišti garbės įžeidimo klausimus*¹²⁹. Visi 1-ojo raitelių (husarų) ir 12-ojo pėstininkų pulko karininkai pasisakė už dvikovas¹³⁰, o ltn. Antanas Majus itin išraiškingai tikino: *[d]vikova – vyčio garbės pamatas. Kas gali nuplauti įžeistą vyčio garbę?!? Tiktai asmeniškai atsiprašymas įžeidusiojo arba... jo kraujas. Teismo bei drausmės pabaudos čionai moraliai savo vertės neturi ir negali turėti. Tik, žinoma, čia dvikovoj mes negalime suprasti kokio nors paskerdimo tvirtesniu silpnesniojo. Tò dėlei turi būti išdirbtas dvikovos statusas ant pamatų tradicijos ir šiaip ryšio etikos*¹³¹. Nugalėjo dvikovos oponentų stovykla ir 1924 m. jos atsidūrė už įstatymų ribų. Anot dr. A. Stolarovo, Baudžiamajame statute dvikova traktuota kaip pasikėsinimas į žmogaus gyvybę, sveikatą. Manoma, kad tai valdžios įstatymų ir teisės aktų nesilaikymas. Laisvės atėmimo bausmės numatytos ne tik dvikovų dalyviams, bet ir sekundantams. Nepaisant formalaus draudimo, teisingos, *riteriškos* dvikovos dalyviams net ir teisės aktai garantavo akivaizdžiai pastebimas nuolaidas: žuvus žmogui ar jam patyrus sunkų sužalojimą, kaltininkui grėsė iki keturių metų paprasto kalėjimo. Nustačius, kad buvo pažeistos dvikovos taisyklės, abiem dvikovininkams grasinta iki šešių metų sunkiųjų darbų kalėjimo bausme¹³².

Plk. ltn. A. Urbelis 1930 m. džiaugėsi, kad per Nepriklausomybės dešimtmetį neteko nagrinėti nė vienos bylos, susijusios su dalyvavimu dvikovoje, nors ir pasitaikydavo, anot karininko, *paklydusių riterių*, kurie ginčus norėdavo spręsti tokiu būdu, tačiau nesulaukdavo atitinkamo atsako. Vis dėlto tarpukario

¹²⁸ *Ten pat*, p. 313–319.

¹²⁹ Cit., 1921 m. gegužės mėn. kpt. V. Bruzdeilinio pareiškimas Šiaulių stoties ir ruožo komendantui, *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 372, l. 114.

¹³⁰ 1921 m. įvykdytos apklausos dėl dvikovų įvedimo Lietuvos kariuomenėje rezultatai, *Ten pat*, l. 246.

¹³¹ Cit., ltn. A. Majaus 1921 m. pranešimas-nuomonė apie dvikovas Lietuvos kariuomenėje, *Ten pat*, l. 224.

¹³² A. Stolarovas..., p. 202–203.

Lietuvoje apie vieną kardininkų akistatą kalbėta itin garsiai. 1938 m., Lenkijos okupuotame Vilniuje vykstant viešam mitingui, buvo iškoneveiktas lietuvių vardas. Skauto Prano Žižmaro, iškvietusio į dvikovą lenkų studentą Jeržį Chom-Chomskį (*Jerzy d'Homme-Chomski*), žygdarbis apaugęs įvairiomis legendomis. Mat abu jaunuoliai privalėjo viešai išsiginti fakto, kad sukryžiuavo kardus, nes už tai grėsė baudžiamoji atsakomybė. Šio skandalingo įvykio aplinkybės išsamiai analizuojamos Gražinos Mareckaitės sudarytame leidinyje¹³³. Teigiama, kad P. Žižmaras, prisiartinęs prie J. Chom-Chomskio kompanijos Vilniaus restorane *Zacisze*, skėlė jam antausį ir numetė vizitinę kortelę, tokiu būdu iškviesdamas lenką į dvikovą. J. Chom-Chomskio sekundantai siūlė kautis pistoletais, tačiau įžeistoji pusė – lietuviai – pasinaudojo galimybe atmesti šį pasiūlymą, sarkastiškai atsakydami, kad nė vienas lietuvis Žalgirio ir Oršos mūšių laukuose iš pistoletų nešaudė. Pasirinktas kardas. Stebėtina, tačiau fechtuotis nemokėjęs P. Žižmarą dvikovai parengė nuosaikių pažiūrų Lenkijos kariuomenės karininkas, podporučikas Tadeušas Truškovskis (*Tadeusz Truszkowski*). Dvikova įvyko lenkų korporacijos *Polonia* salėje (dab. Barboros Radvilaitės g.). Abu varžovai turėjo po du sekundantus ir po vieną gydytoją, kurių paslaugų neabejotinai turėjo prireikti, nes sutarta kautis iki tol, kol tris kartus bus perkirsti raumenys. Pasak P. Žižmaro bičiulio Jono Budrio-Budrevičiaus, pirmasis į krūtinę nedideliu įdrėskimu buvo sužeistas lietuvis, tačiau netrukus jis perėmė iniciatyvą ir perkirto J. Chom-Chomskiui lūpą, žandą ir ranką. Šis įvykis sukėlė didelį ažiotažą. Tais pačiais metais į Lietuvoje rengiamą Tautinę olimpiadą dalyvauti atvykusį P. Žižmarą kauniečiai sutiko kaip didvyrį, pasiekusį itin reikšmingą pergalę, apgynusį įžeistos lietuvių tautos vardą¹³⁴.

Amžininkai tikina, kad P. Žižmaro ir J. Chom-Chomskio sekundantai organizuodami dvikovą rėmėsi Lenkijos kariuomenės karininko Vladislovo Bozievičiaus (*Władysław Boziewicz*) veikalu *Polski kodeks honorowy* (liet. *Lenkų garbės kodeksas*). Nepaisant to, kad dvikovos tarpukario Lenkijoje buvo uždraustos, šis statutus dienos šviesą išvydo 1919 m. Jame detalai aprašomos XX a. pr. garbingos elgsenos normos, klasifikuojami įžeidimai, išsamiai aptariamoms iki dvikovos atliekamos procedūros. Anot V. Bozievičiaus, kiekvienas sekundantas turi stengtis padaryti viską, kad ginčas būtų išspręstas be kovos ginklų. Atsiprašymas, viešas išsakytų įžeidžiančio pobūdžio teiginių apie kitą asmenį paneigimas laikytas užtektina satisfakcijos suteikimo forma. Pasak autoriaus, džentelmenas niekuomet į įžeidimą neatsako įžeidimu. Įdomu, kad statutus griežtai nustato *tris garbingus ginklus*, kurie gali būti naudojami dvikovoje: kardą (*szabla*), špagą (*szpada*) ir

¹³³ *Debesų karžygys. Legenda apie Praną Žižmarą*, sud. G. Mareckaitė, Vilnius, 2007, 200 P.

¹³⁴ *Ten pat*, p. 47, 50, 160, 162, 166.

pistoletą. Remiantis statutu, dvikovos kardas, kurį tikriausiai naudojo P. Žižmaras ir jo oponentas, negalėjo sverti daugiau nei 600 gramų (kad ginklą galėtų laisvai valdyti vidutine fizine jėga pasižymintis asmuo), jo ašmenys turėjo būti aštrūs. Drausta naudoti kardus su aštriais smaigaliais. Dvikovos aikštelė, apribojanti judėjimo galimybes, taip pat apibrėžta – 15 m ilgio ir 6 m pločio. Teisė pasirinkti vietą, laiką, ginklą ir dvikovos teisėją numatyta iššūkį priėmusiam asmeniui – anot V. Boziewičiaus, tai sena, Šventosios Romos imperijos karvedžio Frydricho Barbarosos įvesta tradicija¹³⁵.

Dvikovoms dėl garbės kaip reiškiniui nykstant, vis labiau populiarėjo sportinis fechtavimas. Nepriklausomoje Lietuvoje, trečiajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje fechtavimo pagrindus Lietuvos Respublikos Karo mokyklos kariūnams padėjo iš Pausosio dvaro (Viešintų r.) kilęs Jurgis Jungmeisteris. Tarnybą pradėjęs 2-ame ulonų pulke, 1923 m. pab. dėl prasto lietuvių kalbos mokėjimo šis karininkas buvo paleistas į atsargą. Gyvendamas Lietuvoje, J. Jungmeisteris pagilino lietuvių kalbos žinias ir nuo 1924 m. fizinio lavinimo centre dirbo fechtavimo, *kirtimo* ir plaukimo instruktoriumi. Pirmojo pasaulinio karo metais užsitarnavęs Rusijos kariuomenės rotmistro laipsnį, gabus karininkas ir sportininkas buvo kone vienintelis Lietuvos kariuomenėje tarnavęs fechtuotojas profesionalas¹³⁶. 1926 m. jo pastangomis sudarytas pirmasis lietuviškas fechtavimo (ieškant lietuviško termino, kaip sinonimas vartotas žodis *švaitymas*) vadovėlis *Fechtavimas espadronais*. Leidinys parengtas atsižvelgiant į italų fechtavimo meistro Luidžio Barbazečio (*Luigi Barbasetti*) mokyklos sistemos principus, su minimaliomis

Lietuvos kariuomenės Vytauto Didžiojo aukštųjų karininkų kursų lektoriai (nuotraukos fragmentas).

Fechtavimo instruktorius, šio sporto pradininkas Lietuvoje Jurgis Jungmeisteris (1884–1949, mirė Sibire) stovi 1-as iš kairės. 1930 m., Kaunas
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17961-1

¹³⁵ W. Boziewicz, *Polski kodeks honorowy*, Warszawa–Kraków, 1919, s. 21, 57, 63, 70, 73.

¹³⁶ Atsargos karininko Jurgio Jungmeisterio tarnybos byla, LCVA, f. 930, ap. 2J, b. 128, l. 30–33.

Karo mokyklos kariūnų fechtavimo pamoka – dvikova espadronais, akcentuojant tinkamą stovėseną ir gynybą. Kairėje dvikovininkas atlieka atakos veiksmą su espadronu, kurio geležtė lūžusi. Vienintelė fechtuotoją nuo sužeidimų sauganti apsauga – kaukė ir pirštinė ant ginklą laikančios rankos. 1-as iš kairės – instruktorius Jurgis Jungmeisteris. Apie 1925–1926 m. Aukštoji Panemunė, Kaunas

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17333-138

Sankt Peterburgo vyriausiosios gimnastikos-fechtavimo mokyklos, kurią baigė ir pats J. Jungmeisteris, atliktomis pataisomis. Lietuvos kariūnų tarpukariu naudotas espadronas – bukas mokomasis kalavijas tiesia, lanksčia geležte, kurios ilgis – 85–90 cm. Išskiriamos trys jos dalys – stiprioji, esanti arčiausiai skydelio (plačiausia, skirta atmušti kirčius, gintis), vidutinė ir silpnoji (siauriausioji, su kuria atliekami puolamieji veiksmai). Platus skydelis (garda) dengia plaštaką nuo priešininko atakų. Rankeną dažnai apvyniodavo oda, kad ji neišslystų iš rankų. Įprasto sportinio espadrono geležtės turėdavo būti ne siauresnės kaip 12 mm¹³⁷.

Kiekvienas karo mokyklą baigęs karininkas iš Respublikos prezidento rankų gaudavo kardą, tad turėti pagrindinių žinių apie jo valdymą buvo privalu. Daugeliui Lietuvos kariuomenės karininkų XX a. 3–4 deš. kardas tebuvo gražus paradinės uniformos aksesuaras, tačiau šiame kontekste išsiskiria raiteliai. Kardas (dažniausiai dragūniška arba kazokiška šaškė) buvo kiekvieno husaro, ulono ar dragūno ginkluotės dalis. Vyriausiojo štabo viršininko 1933 m. patvirtintame mokomajame leidinyje *Raitininkų mokymas* aprašoma kavaleristų rengimo programa. 10 mėnesių trukmės kareivių mokymo plane veiksams ašmeniniu ginklu skiriamos 27 valandos – šešis kartus mažiau nei šaudymo pratimams, bet daugiau, nei rankinėms granatoms pažinti ar apkasams ir maskuotėms įrengti¹³⁸.

¹³⁷ J. Jungmeisteris..., p. 4, 21.

¹³⁸ *Raitininkų mokymas*, Kaunas, 1933, p. 24, 115–118.

Tarpukario Lietuvoje praktikuota ir šiuolaikinė (*modernioji*) penkiakovė, kurią sudarė penkios rungtys: jojimas lauku (5000 m), fechtavimas kardais (espadronais) iki trijų dūrių ar kirčių, šaudymas (20 šūvių į 25 metrų atstumu esančius taikinius – žmogaus figūras), plaukimas (300 m laisvuju stiliumi), bėgimas lauku (4000 m)¹³⁹. Plėtodami vakarietiškas studentišką korporacijų tradicijas, kardais bei špagomis ginklavosi Vytauto Didžiojo universiteto studentai. Trūkstant ginklo valdymo įgūdžių, pasitaikydavo kurioziškų

XIX a. pab.–XX a. pr. pagamintas espadronas. Geležtė nulaužta, jos viršutinė dalis nusmailinta.

Gardos ir apsauginio lankelio derinys pagal formą atitinka Lietuvoje XX a. 3 deš. naudotų espadronų pavyzdžius. Rankena medinė, aptraukta juodos spalvos oda. Išlikusios geležtės ilgis – 52,1 cm, storis – 0,57 cm, plotis siauriausioje dalyje – 1,4 cm. Šio deformuoto espadrono svoris – 0,5 kg

VDKM ginklų rinkinys, G-1036/1

situacijų. 1931 m. mokslo metų pradžios šventė susilaukė dėmesio spaudoje: *Studentų ir abiturientų sausakimša universiteto salė, net spūstis. Prie stalo išsirikiavo korporacijos su vėliavomis, kiti uniformoje ir su špagomis. Kai tautos himną giedant korporantai traukė špagas, tai vienas korporacijos kareivis su špaga pataikė netoli stovėjusiai merginai į veidą*¹⁴⁰. 1940 m., per Karo mokyklos kariūnų krepšinio varžybų pertrauką, vyko parodomosios kariūnų dvikovos kardais ir rapyromis¹⁴¹. Kaip atskira disciplina fechtavimas Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais neišpopuliarėjo platesniuose visuomenės sluoksniuose, tačiau net ir anuometinėse Europos fechtavimo pirmenybėse dauguma dalyvių buvo kariai¹⁴².

Lietuvos kariuomenės karininkas Jonas Vabalas, 1935–1937 m. krintęs mokslus Belgijos Fizinio lavinimo institute, užsienyje pasiekė puikių rezultatų. Studijų draugų *Džo* vadintas lietuvis dar pirmaisiais mokslo metais pelnė kelis medalius individualiose ir komandinėse fechtavimo varžybose, taip pat laimėjo Belgijoje vykusias penkiakovės pirmenybes. 1937 m., įveikęs belgų penkiakovininkus, J. Vabalas vėl laimėjo *Čili karininko* pereinamąją taurę, taip pat tapo Belgijos fechtavimo kardais čempionu. Spaudoje užsimenama ir apie *Džo* pergales fechtuojantis *epėmis* (špagomis). Per du Belgijoje praleistus mokslo metus J. Vabalas iškovojė ir į Lietuvą parsivežė dvi taures ir šešiolika medalių¹⁴³.

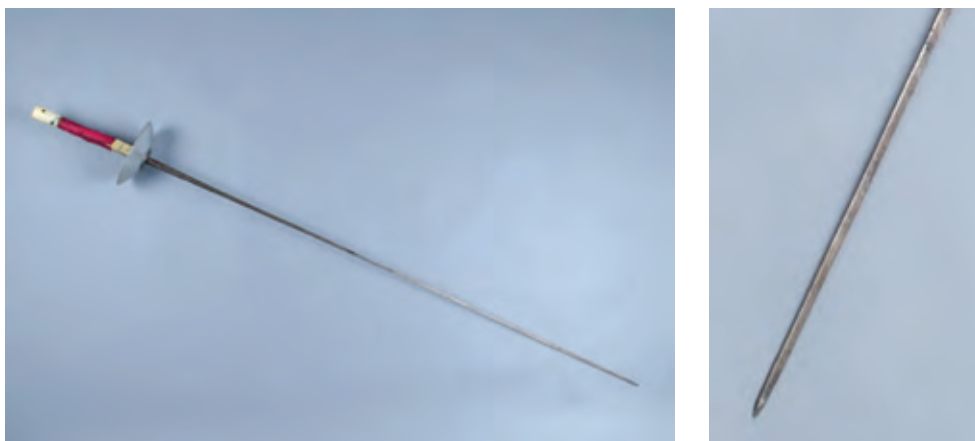
¹³⁹ J. Balčiūnas, Kariuomenės sporto šventė, *Karys*, 1937, Nr. 15–16, p. 447.

¹⁴⁰ R., Universitetas pradėjo mokslo metus, *Lietuvos žinios*, 1931, Nr. 209, p. 5.

¹⁴¹ J. N., P. L. P. Karo mokykla, *Karys*, 1940, Nr. 22, p. 591.

¹⁴² Europos fechtavimo pirmenybės, *Karys*, 1931, Nr. 25, p. 502.

¹⁴³ J. Karys-Kareckas, Mūsų kariai gražiai pasirodė užsienyje, *Karys*, 1937, Nr. 34, p. 950.

Sovietmečiu pagaminta sportinė rapyra, kurią 1991 m. ketinto panaudoti Aukščiausiosios Tarybos rūmuose budėję gynėjai. Ginklas parengtas ne sporto varžyboms, o realiai kovai – nuo geležtės galo pašalintas bukas antgalis (pundurasis), smaigalys nusmailintas. Rankena plastikinė, padengta raudonos spalvos raštuotu gumos apvalkalu. Ant geležtės matoma jos pagaminimo data: VI 1981. Geležtės ilgis – 87,9 cm, plotis plačiausioje vietoje (ties garda) – 1 cm. Rapyros svoris – 0,34 kg

VDKM ginklų rinkinys, G-2670

J. Jungmeisteris atkakliai ragino propaguoti fechtavimą Lietuvoje ir vardino jo privalumus: *Kuriame kitame sporto veiksmo [veiksme – straipsnio autoriaus pastaba] reikalinga taip nuolatose įtemptose mintyse, taip staigiai išspręsti klausimus, taip mokėti trumpiausiu laiku orientuotis kiekvienoje apystovoje, kaip to reikalinga fechtavime? Jei šachmatų žaidimas verčia dirbti smegenis, duodamas sprendimui iki ½ valandos laiko, tai fechtavimas laisvoje kovoje duoda 1/10 sekundės pačio rimčiausio klausimo sprendimui. Šachmatų lentelėje jūs pralaimėjote partiją, o fechtavimo lentoje – jūs galite prarasti gyvenimą¹⁴⁴.*

Visapusiškas fizinis krūvis, derantis su poreikiu pasirinkti teisingus taktinius kovos sprendimus, iki šiol skatina žmones rinktis sportinį fechtavimą. Šiandieninėje Lietuvoje fechtuotojai tobulina įgūdžius ir suremia špagas Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose. Vytauto Didžiojo karo muziejaus ginklų rinkinyje saugomas išskirtinis Lietuvos sportinio fechtavimo istorijos egzempliorius – sovietmečiu pagaminta rapyra, kurią 1991 m. Aukščiausiosios Tarybos rūmuose turėjo Lietuvos Nepriklausomybės gynėjai.

¹⁴⁴ Cit., J. Jungmeisteris..., p. 19.

APIBENDRINIMAS

Dvikova, kaip tam tikromis taisyklėmis apibrėžta dviejų asmenų akistata, Lietuvoje atsirado pagonybės laikais, perimant priešų – Kryžiuočių ordino – karybos tradicijas. XVI a. Italijoje susiformavusi modernioji dvikova amžiaus viduryje neretai praktikuota ir Lietuvoje. Pagrindiniai bruožai – akistatos priežastis (įžeistos garbės gynimas), nustatytos sąlygos (vieta, ginklai, baudžiamosios atsakomybės už kovos padarinius neigimas). Palaipsniui, XVII–XVIII a., susiformuoja įprotis pasirinkti dvikovos sekundantus – tai dar vienas svarbus moderniosios dvikovos bruožas. Vis dėlto Lietuvos istorijos šaltiniuose dvikova (*pojedynek*) įvardijamos akistatos, ypač kalbant apie smulkiųjų bajorų priešpriešą, neretai įgaudavo stichiškumo požymių. Įniršusių oponentų kirstynės gana dažnai baigdavosi negarbingu elgesiu ir labiau primindavo peštynes, o ne taisyklių apibrėžtą moderniąją dvikovą.

Renesanso ir Baroko epochų sankirtoje Lietuvos dvikovininkus pasiekė XVI–XVII a. ginkluotės naujienos – rapyros ir špagos, tačiau masinio vartojimo ginklais mūsų šalyje jos netapo. Kardas, neatsiejamas net ir nepasiturinčio Lietuvos bajoro atributas, išliko bene pagrindinis įnagis, kuriuo buvo sprendžiami XVIII a. pab.–XIX a. pr. lietuvių ginčai dėl įžeistos garbės. Lietuvos–Lenkijos valstybės saulėlydyje dvikovose vis dažniau naudoti titnaginiai, o carinės priespaudos metais – kapsuliniai pistoletai. Požiūris į dvikovas Lietuvoje mažai tesiskyrė nuo šio reiškinių vertinimo kituose Europos kraštuose. Juridiškai jos buvo uždraustos nuo pat 1566 m. Antrojo Lietuvos statuto, tačiau faktiškai vyko gana dažnai. Ir bajorijos, ir aristokratijos sluoksniuose garbės gynimas dvikovoje dažniausiai vertintas kaip drąsus, garbę pelnantis veiksmas, susijęs su kilmingo asmens prigimtimi, pabrėžtinai deklaruojama reputacijos viršenybe prieš sveikatą ar gyvybę.

1918 m. atgimusiame Lietuvoje būta bandymų įteisinti dvikovas kariuomenėje, tačiau šio sumanymo atsisakyta. Šaltojo ginklo valdymo įgūdžiai Karo mokykloje ir raitelių daliniuose ugdyti siekiant pagerinti karių fizinį parengimą ir paruošti juos galimai akistatai su priešu mūšio lauke. Sportinį pobūdį įgavusios moderniosios dvikovos apraiškos vėliau peraugo į lietuviškąją fechtavimo mokyklą.

LIETUVIŲ DALINIŲ FORMAVIMAS RUSIJOJE IR JŲ KARIŲ SAVANORIŠKA TARNYBA LIETUVOS KARIUOMENĖJE 1918–1923 M.

dr. Aušra Jurevičiūtė

ĮVADAS

Šiais metais sukanka 100 metų, kai Rusijoje 1917 m. prasidėjo lietuvių tautinis sąjūdis ir buvo pradėti formuoti lietuviškieji kariniai daliniai, kurių tikslas buvo organizuoti sugrįžti į Lietuvą ir sudaryti jos ginkluotąsias pajėgas, ir 80 metų, kai buvo įkurta Kariuomenės pirmūnų sąjunga, vienijusi šio sąjūdžio dalyvius.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui į Rusijos kariuomenę buvo mobilizuota apie 64,5 tūkst. lietuvių¹. Jų buvo visuose frontuose, pradedant Rygos įlanka, baigiant Kaukazu. Iš viso Rusijoje 1917 m. pradžioje buvo apie 30 000 lietuvių karių². Daug karių, tarnavusių generolų Pavolo fon Renenkampfo (*Paul von Rennenkampf*) ir Aleksandro Samsonovo armijose, žuvo arba buvo paimta į nelaisvę Rytų Prūsijoje³. Pirmosios mintys kurti savo dalinius Rusijos kariuomenėje kilo Kaziui Škirpai dar 1915 m. Apie tai savo atsiminimuose jis rašė: *Atvykęs 1915 m. rudenį į Petrapilį, kalbinau ne vieną mūsų veikėją ir lietuvių atstovus rusų Dūmoje (Seime), kad susirūpintų tautinės lietuvių kariuomenės kūrimu ir, kad nepraleistų tam patogios progos, kuri tada buvo susidariusi. Bet atsakingieji mūsų tautos veikėjai šiam sumanymui nepritarė, kad lietuvių kariuomenė nebūtų pasiūsta į frontą prieš vokiečius, kad neišžudytume savo žmonių. Žinoma, tokio pavojaus būta, bet jo neišvengta ir palikus lietuvius tarnauti išbarstytus po įvairias rusų kariuomenės dalis. Pagrindinė betgi priežastis, kuri nulėmė, kad 1915 metais nebuvo imtasi tautinės kariuomenės sudarymo, mano nuomone, stoka ryžtingumo ir nepasitikėjimas, kad savo tautinę kariuomenę sugebėtume suorganizuoti*⁴.

¹ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 19.

² B–nas V. Lietuvių karių sąjūdžio ir tautinių lietuvių dalių Rusijoje 1917–1919 m. dalyvių pirmasis suvažiavimas (L.K.S.S.). *Karys*, 1937, Nr. 37–38; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė...* p. 19.

³ A. Jurevičiūtė, Литовцы – военнослужащие Российской армии в 1917–1919 годах и их служба в Вооруженных силах Литовской Республики. *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Toruń, 2001, s. 377.

⁴ Citata, K. Škirpa, Kariuomenės kūrimo pirmosios pastangos ir kliūtys, *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 703.

Šio straipsnio tikslas supažindinti su lietuviškų dalinių Rusijoje formavimusi ir kariais, kurie 1918–1919 m. sugrįžo į Lietuvą ir savanoriais įstojo į Lietuvos kariuomenę bei gynė jos nepriklausomybę kovų lauke. Šie kariai įkūrė savo organizaciją, pavadintą Kariuomenės pirmūnų sąjunga, kurios veikla ir archyvai ypač svarbūs nagrinėjamai temai. Straipsnį iliustruosime savanorių ir jų asmeninių daiktų, saugomų Vytauto Didžiojo karo muziejuje, nuotraukomis. Straipsnyje panaudota archyvinė medžiaga saugoma Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau LCVA) ir Kariuomenės pirmūnų fonde, kuriame saugomos ypač svarbios Kariuomenės pirmūnų anketos. Jose pateikti asmeniniai kiekvieno nario duomenys apie tarnybą Rusijos ir Lietuvos kariuomenėse, dalyvavimą lietuvių karių sąjūdyje. Tyrinėjant anketas buvo surinkta informacija apie lietuvius karius, kurie savanoriais įstojo į Lietuvos kariuomenę. Įdomus ir informatyvus šaltinis yra karių atsiminimai, kurie buvo skelbti leidiniuose: *Mūsų žinynas*, *Karo archyvas*, *Karys*. Istoriko Vytauto Lesčiaus monografijoje *Lietuvos kariuomenė 1918–1920* yra atskiras skyrius apie lietuviškų dalinių kūrimąsi Rusijoje⁵. Šią temą nagrinėjo ir šio straipsnio autorė straipsnyje *Lietuviai kariai Rusijos armijoje 1917–1919 m. ir jų tarnyba Lietuvos kariuomenėje*, kuris buvo atspausdintas Lenkijoje⁶. Informatyvus straipsnis apie Lietuvių karinius dalinius Sibire yra Jano Pavelo Višnevskio (*Jan Pawel Wiśniewski*) *Karo archyve*, Lietuvos kariniai daliniai Sibire 1918–1920 metais (politiniai ir kariniai klausimai)⁷.

LIETUVIŲ KARIŲ TAUTINIS SAJŪDIS RUSIJOS KARIUOMENĖJE

Lietuvių karinis ir tautinis sąjūdis prasidėjo po 1917 m. vasario 23 d. (kovo 11 d. – pagal naują kalendorių) revoliucijos, kuri paskatino Rusijos pavergtas tautas siekti prarastos laisvės. Sąjūdis apėmė ir tų tautų karius, kurie stengėsi išsiskirti iš bendros rusų kariuomenės ir <...> *sudaryti savo tautines organizacijas, kariuomenės vienetus ir ta jėga paremti savo tautos politinę kovą*⁸. 1917 m. kovo 8 d. 12-osios armijos 15-ojo Sibiro pulko kariai susirinko į mitingą, kuriame nutarė: *1. Sujungti visas Lietuvių organizacijas į Tautinę lietuvių tarybą; 2. Sujungti visus lietuvius, kurie tarnauja Rusijos kariuomenėje, į tautinius dalinius; 3. Visus lietuvius sujungti į vieną administracinį darinį ir jį pavadinti*

⁵ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė ...*, p. 32–59.

⁶ A. Jurevičiūtė, *Литовцы – военнослужащие Российской армии в 1917–1919 ...*, с. 375–401.

⁷ Jan Pavel Wiśniewski, Lietuvos kariniai daliniai Sibire 1918–1920 metais (politiniai ir kariniai klausimai), *Karo archyvas XXX*, Vilnius, 2015, p. 44–76.

⁸ Cit., Vyriausybės atstovo brg. gen. K. Navako kalba Seime. Seimo stenogramos, 1939 m. sausio 26 d., 114/13 posėdis. (IV nepaprastoji sesija), p. 10.

Antrasis lietuvių karių, tarnavusių Rusijos armijoje, suvažiavimas Petrogarde.
Pirmoje eilėje antras iš dešinės guli Kazys Škirpa
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-70

Gen. št. plk. Kazys Škirpa Berlyne,
(Vokietija), 1935 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-18620

Pirmojo Lietuvos kūrėjo savanorio karininko
gen. št. plk. Kazio Škirpos apdovanojimai
VDKM numizmatikos rinkinys, M-733-M-780

Lietuva; 4. Lietuva turi būti autonomiška, o ne suskaldyta Rusijos provincija, su teise tapti nepriklausoma; 5. Tautinė taryba turi rūpintis visais lietuviais, jų organizacijomis ir kiek galima padėti Laikinajai vyriausybei, kad galima būtų atnaujinti darbą ir padėti tvirtus respublikos pamatus; 6. Tautinė taryba turi jau dabar šaukti visus lietuvius sugrįžti iš viso pasaulio, kai Lietuva bus laisva nuo vokiečių okupacijos, ten stiprinti jos ekonomiką ir kultūrą⁹.

Balandžio 23 d. susirinko apie 2 tūkst. 12-osios armijos karių ir nutarė, kad Lietuva turi siųsti savo atstovus į Tautos kongresą ir savo likimą spręsti pati. Gegužės 18 d. lietuviai, buvę Vakarų fronte, atstovaujami 5000 karių, pasiūlė Rusijos Laikinajai vyriausybei ir Petrogrado darbininkų ir valstiečių tarybai, tuoj pat priimti sprendimus Lietuvos klausimu¹⁰.

O Atskirosios armijos lietuviai kariai nutarė reikalauti iš Rusijos vyriausybės pripažinti Lietuvą su tokiomis etnografinėmis ribomis: Kauno gubernija, didžioji dalis Suvalkų gubernijos, Vilniaus gubernija su Vilniumi, Gardino ir Kuršo gubernijos, dalis Mažosios Lietuvos¹¹. Tokie ir panašūs reikalavimai buvo priimti lietuvių karių suvažiavimuose Kaukazo, Rumunijos, Pietvakarių fronto 5 ir 24 korpuse bei 5-ojoje, 6-ojoje ir 9-ojoje armijose.

Nesnaudė ir Helsinkio lietuviai ir ten tarnavusieji. 1917 m. balandžio 1 d. jie pareikalavo, kad Tautos taryba *organizuodama tautines pajėgas, kurtų Lietuviškus legionus, kurie būtų būsimos Lietuvos kariuomenės pagrindas*¹². Karo medicinos akademijos Karo gydytojų ir studentų korporacija *Fraternitas Lituanica*, kurios vienu iš steigėjų 1908 m. buvo Karo medicinos akademijos studentas, būsimasis brg. gen. Vladas Nagevičius, 1917 m. kovo 30 d. susirinkime nusprendė, kad esamoje situacijoje reikia greitai ir energingai dirbti, norint surinkti nacionalines pajėgas ir sukurti lietuviškus legionus.

12-osios rusų armijos lietuvių karių
vėliava 1917 m.

VDKM daiktų rinkinys, E-1006

⁹ Dokumentai armijos organizavimo reikalu 1917–1919, LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 44, l. 2.

¹⁰ *Ten pat.*

¹¹ *Ten pat.*

¹² Cit., Lietuvių karių sąjūdis Rusijoje 1917–1919, *Karys*, 1937, Nr. 37–38. p. 1038.

Lietuvių dalinių formavimas Rusijoje ir jų karių savanoriška tarnyba
Lietuvos kariuomenėje 1918–1923 m.

Vakarų fronto lietuvių karių suvažiavimas Minske. 1917 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-66

Rumunijos fronto lietuvių karių suvažiavimas Benderų mieste, Rumunijoje.
1917 m. lapkričio 1 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-69

Rumunų fronto lietuvių karių vykdomasis komitetas. Iš kairės Juozas Klykūnas, Bronius Draugelis (Vyčio Kryžiaus kavaličius), mjr. Kazys Sabalys (Vyčio Kryžiaus kavaličius), Pranas Vitkauskas, lttn. Antanas Babilius (savanoris). 1917 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-13379

puskarininkis K. Puida, kareiviai Mikas ir Stasys Miliauskai. Balandžio 29 d. buvo sušauktas antras susirinkimas, kuris suformulavo būsimos karių sąjungos tikslus: a) jungti lietuvių karius kovai už laisvą ir demokratinę Lietuvos Respubliką, b) lavintis politiškai, c) gerinti lietuvių karių materialines ir moralines sąlygas, d) ginti pasiektą laisvę ir darbo žmonių klasės reikalus.

Buvo išrinktas 16 asmenų komitetas, kuriam vadovavo karo valdininkas Antanas Žilinskas. Komitetas palaikė ryšius su Lietuvių Tautos Taryba, kuri keldama įvairius reikalavimus Rusijai dėl Lietuvos ateities, kariuomenės reikalams reikiamo dėmesio neskyrė. Ji neturėjo nuomonės ir šį klausimą paliko spręsti Rusijos karių suvažiavimui ir lietuvių seimui. Buvo parengta programa ir gegužės 25 d. sušauktas suvažiavimas. Į jį atvyko 88¹³ delegatai, jie atstovavo 16 000 organizuotų karių¹⁴. Susirinkusieji nutarė kovoti už nepriklausomą Lietuvos valstybę ir tuo tikslu gegužės 29 d. įsteigė Lietuvių karių sąjungą. Ji turėjo 8 000 narių, o iš jų – daugiau nei 200 karininkų¹⁵. Buvo išrinktas šios sąjungos Centro komitetas, kurio pirmininku tapo karininkas Jonas M. Laurinaitis, vicepirmininku – karo valdininkas Aleksandras Žilinskas (savanoris, Kariuomenės pirmųjų sąjungos įkūrėjas ir pirmasis pirmininkas) ir sekretoriumi – karo valdininkas Jurgis Elisonas.

Buvo išrinktas prezidiumas, į kurį įėjo karo gydytojas Juozas Žemgulyš (vėliau plk., sovietų nukankintas 1941 m. Panevėžyje), karo valdininkas Antanas

¹³ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė...*, p. 25.

¹⁴ Memorandumas Ministrui pirmininkui, Krašto apsaugos ministrui, Seimo pirmininkui, LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 10.

¹⁵ Sąjūdžio pradžia, *ten pat*, b. 44, l. 2.

Gydytojų korporacija *Fraternitas Lituania* prie dr. Jono Basanavičiaus biusto 1924 m.

Pirmoje eilėje iš kairės: Motiejus Nasvytis, sanitarijos plk. Vladas Ingelevičius, sanitarijos plk. Petras Radzickas, dr. Jonas Basanavičius, Juozas Blažys, gen. ltn. Vladas Nagevičius, sanitarijos plk. ltn. Kazys Oželis. Antroje eilėje iš kairės: vyr. ltn. Albertas Jackūnas, kpt. Linas Janulionis, sanitarijos vyr. ltn. Balys Matulionis, plk. ltn. Juozas Marcinkus, sanitarijos vyr. ltn. Mečislovas Šimkevičius, sanitarijos kpt. Jonas Brundza, sanitarijos vyr. ltn. Juozas Stasiūnas. Trečioje eilėje iš kairės: sanitarijos ltn. Viktoras Vaičiūnas, sanitarijos vyr. ltn. Antanas Matukas, sanitarijos kpt. Juozas Žemgulys, sanitarijos kpt. Antanas Petraitis, sanitarijos plk. ltn. Povilas Stančius, sanitarijos plk. ltn. Vytautas Bendoravičius, Jonas Čeponis, Antanas Jurgelionis

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-13997

Žilinskas, kareivis Rapolas Rasikas, bolševikų statytinis, agitavęs lietuvių karius pereiti į bolševikų pusę, karininkas Jurgis Byla (vėliau – plk. teisininkas, Kariuomenės pirmūnų sąjungos pirmininkas 1939 m.), j. karininkas Ladas Natkevičius (vėliau – kpt., diplomatas). Suvažiavimas nepritarė pulkų formavimui ir pasiūlė tą klausimą spręsti Tautinei lietuvių tarybai.

Tačiau kitose vietose tas procesas vyko toliau. Rumunijos ir Pietvakarių frontų, 5-osios ir 12-osios atskirųjų armijų atstovų komitetams buvo įsakyta vykti į Smolenską ir ten rinkti karius. Komisiją sudarė: pirmininkas Petras Gužas (vėliau – savanoris, 1919 m. kėlė vėliavą ant Gedimino pilies bokšto, Vyčio Kryžiaus kavalerius, plk. ltn., teisininkas, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos pirmininkas), vicepirmininkas Jurgis Kubilius (vėliau – savanoris, gen., Kalinių globos draugijos pirmininkas) gydytojas Matas Nasvytis, kareivis P. Baltušis, karininkas Jonas Vėgelis (vėliau – plk. ltn. Vyčio Kryžiaus kavalerius). 1918 m. komisija buvo papildyta trimis nariais, tai A. K. ir J. Žilinskai ir Balys Giedraitis (vėliau – savanoris, plk.). Ši komisija rūpinosi, kad iš Rusijos kariuomenės būtų paleisti visi lietuviai karininkai ir kareiviai bei suformuoti lietuviški pulkai. 1918 m. sausio mėn. į komisiją iš Petrogrado atvyko L. Natkevičius ir karininkas Mikas Gedgaudas (vėliau – savanoris, plk.). Komisija sukūrė projektą, kaip įsteigti Lietuvišką diviziją, kurią sudarytų 5 pėstininkų pulkai, vienas kavalerijos pulkas, artilerijos brigada ir inžinerijos batalionas. Buvo kreiptasi į Rusijos karinę vadovybę dėl tokios divizijos formavimo. Leidimas buvo gautas, bet tik su sąlyga šią diviziją formuoti Latvijos korpuse. Lietuviai kariai nesutiko su tokiu siūlymu, nes Latvijos korpusas palaikė ryšius su bolševikais. 1918 m. derybos Brest-Litovske tarp Rusijos ir Vokietijos nutraukė lietuviškų dalinių formavimo procesą. Rusijos kariuomenėje buvo paskelbta demobilizacija. Petrograde bolševikinių idėjų paveikti lietuviai užgrobė Centrinį lietuvių karių komitetą, privertė išformuoti jau sudarytus dalinius ir paleido pačią pulkų organizavimo komisiją.

Išanalizavus Lietuvos karių sąjungos komitetų ir suvažiavimų dalyvių anketas galima konstatuoti, kad šiose organizacijose veikė 26 karininkai ir kariai – būsimi Lietuvos kariuomenės kūrėjai savanoriai.

Tai būsimasis brg. gen. Vladas Nagevičius, pulkininkai Stasys Zaskevičius, Raimundas Liormanas, Balys Giedraitis, Vladas Skorupkis, pulkininkai leitenantai Jonas Valentinavičius, Antanas Michelevičius, Pranas Kaunas, Jonas Vėgelis, Petras Gužas, Vladas Grudzinskas, Antanas Merkys, Jonas Milašis, mjr. Petras Gudelis, kapitonas Jurgis Atstupėnas, Pranas Giedravičius, Antanas Tamašauskas, ats. kar. Jonas Dauguvietis, puskarininkiai Jonas Ivanauskas, Mykolas Stankevičius, jaunesnieji puskarininkiai Pranas Matelis ir Jonas Lingė, eiliniai Vytautas Bičiūnas, Leonas Daukintis, Vincas Keršys, Jonas Čeras¹⁶.

¹⁶ Kariniai laipsniai pateikti 1937 m. duomenimis.

Gydytojas, Karo muziejaus įkūrėjas
gen. ltn. Vladas Nagevičius
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16920

Plk. Balys Giedraitis, krašto apsaugos
ministras 1930–1934 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-15781/2

Brg. gen. Vlado Nagevičiaus
paradinis diržas. 1927 m.
VDKM daiktų rinkinys, E-7494/1

Lietuvių karių sąjungos dėka susikūrusiose tautinėse lietuvių karių dalyse buvo: Vitebsko batalione 1 283 kareiviai ir 53 karininkai, Smolensko – apie 1 000 kareivių ir 37 karininkai, Rovno – 700 kareivių ir 27 karininkai, Sibiro – 416 kareivių ir 13 karininkų, kavalerijos divizione Valke – 200 kareivių ir 1 karininkas bei 3 puskarininkiai, ėję karininkų pareigas, Ungėnio 226-ojoje lauko ligoninėje – 150 kareivių ir 21 gydytojas¹⁷. Visi šie kariniai vienetai buvo sutelkę apie 4 000 karių, pasiryžusių su ginklu rankose organizuoti grįžti į savo

karštą ir ginti jo laisvę¹⁸. Atskirai supažindinsime su lietuviškaisiais daliniais, kurie buvo suorganizuoti Rusijoje, ir pateiksime duomenis, kiek iš šių dalinių karių savanoriais įstojo į Lietuvos kariuomenę.

¹⁷ Plk. Šarauskas, I atskiras lietuvių batalionas Vitebske, *Karys*, 1937, Nr. 37–38, p. 1050.

¹⁸ Sąjūdžio pradžia, *LCVA*, f. 1446, ap. 1, b. 44, l. 2.

Ltn. Juozas Grudzinskas
VDKM nuotraukų rinkinys,
Fa-15484-52

Kpt. Petras Gužas
VDKM nuotraukų rinkinys,
Fa-17615

Plk. ltn. Julius Čaplikas
1922 m.
VDKM nuotraukų rinkinys,
Fa-16968-391

Lietuvos kariuomenės tiekimų valdybos darbuotojai.
Centre – jos viršininkas mjr. Stasys Zaskevičius. 1920 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17699-170

Lietuvių karių delegatai Pietų–Vakarų fronto karių suvažiavime Berdičeve. Vitebsko atskirojo lietuvių bataliono vėliava buvo įteikta praporščikui Jonui Puikūnui-Pupkiui
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-236

ATSKIRASIS LIETUVIŲ BATALIONAS VITEBSKE (1917 M. RUGPJŪČIO 24 D.–1918 M. BALANDŽIO 24 D.)

1917 m. kovo 26–28 d. vyko Kijevo įgulos 1-ojo lenkų pulko lietuvių karių susirinkimas. Šiame pulke tarnavo apie 400 lietuvių. Jie susirinkę kalbėjo, kad jau ateina nauja *gdynė*, kad ir mažos tautos galės *atgyti* ir nepriklausomai kurti savo krašto gerovę. *Čia buvo pakeltas klausimas apie Lietuvos kariuomenės reikalingumą, apie steigimą lietuvių kariuomenės dalinių, kurios galėtų priminti pasauliui senutės Lietuvos vardą*¹⁹. Gegužės 23 d. apie 700 lietuvių su karininku S. Pangoniu atsiskyrė nuo lenkų ir sudarė atskirą vienetą, kuris nuvyko į Galiciją, ir ten buvo priskirti XII korpuso 11-ajam Suomų pulkui. Karių nuotaika buvo puiki, nors jie neturėjo nei ginklų, nei amunicijos, o apranga buvo suplyšusi, nes viską iš jų atėmė lenkai. Ne ką lengviau buvo ir suomių pulke. Lietuviai buvo siunčiami be ginklų ir prastai apsirengę į priešakines linijas tvarkyti apkasų²⁰. Liepos 9 d. iš Petrogrado grįžęs kareivis Šlimas buvo deleguotas į Pirmąjį lietuvių karių suvažiavimą. Su juo atvyko ir karininkas Antanas Juozapavičius. Jie atvežė

¹⁹ Cit., Vyr. ltn. J. Pupkys, Atskiras lietuvių batalionas, *Mūsų žinynas*, 1921, t. 1, p. 68.

²⁰ Plk. Šarauskas, I atskiras lietuvių batalionas Vitebske, *Karys*, 1937, Nr. 37–38, p. 1051.

700 rublių dovanų, kuriuos išdalino bataliono kariams. Tačiau lietuvių karių padėtis buvo labai sudėtinga. Lenkai vis norėjo juos susigrąžinti į savo pulkus, o Rusijos kariuomenės vadovybė nenorėjo leisti steigti savo dalinio. Buvo netgi išleistas įsakymas, kuris leido pavartoti ginklą prieš lietuvius, jei jie nepaklustų. Lietuviai atsiliepė, kad *jeigu pasireikštų juodašimtiška jėga prieš lietuvių komandą, tai mes iki paskutinio kraujo lašo kovosim ir mirdamas kiekvienas lietuvis kareivis žinos, kad jis miršta už teises ir išsilaisvinimą savo tautos iš po rusų jungo*²¹. Tokia lietuvių narsa nustebino korpuso štabą, todėl buvo susilaikyta nuo represijų ir buvo išleistas įsakymas suformuoti atskirąjį lietuvių dalinį. Dėl parodyto lietuvių narsumo jis buvo pavadintas *I osobyj litovskij batalion* (I ypatingasis lietuvių batalionas). Lietuviai jį pavadino *Pirmuoju atskiru lietuvių batalionu*. Bataliono vadas buvo plk. Himelmanas, o pirmasis įsakymas buvo išleistas 1917 m. rugpjūčio 24 d.

Batalioną sudarė 4 rikiuotės ir 1 ne rikiuotės kuopos, ryšių ir kulkosvaidžių komandos. Bataliono aprūpinimas normalizavosi, nes buvo gauta 42 arkliai ir drabužių, pradėta nuolat tiekti maistą. Šio bataliono karių iniciatyva Berdičeve buvo sušauktas Pietų–Vakarų fronto lietuvių karių suvažiavimas. Jo vardu buvo pasveikinta ten buvusi Prancūzijos misija, o Lietuvių Tautos Tarybos Kijeve atstovai atvežė ir įteikė batalionui vėliavą. Trispalvėje vėliavoje su Vyčiu centre buvo įrašas *Lai gyvuoja Laisva Lietuva!*

Įteikiant vėliavą buvo palinkėta, kad ją batalionas parvežtų į Lietuvą. Gruodžio 23–24 d. batalionas dėl prasidėjusių kovų tarp bolševikų ir Rusijos kariuomenės buvo perkeltas į Vitebską. Pasikeitė ir jo vadas, juo tapo karininkas Antanas Juozapavičius, vėliau – karininkas Stasys Nastopka. Kovo mėnesį buvo pradėti formuoti karo revoliuciniai štabai ir organizuojama Raudonoji armija. Lietuvių batalionui buvo pateiktas griežtas ultimatumas su reikalavimu stoti į Raudonąją armiją. Bataliono vadas karininkas A. Juozapavičius kovo 15 d. išleido įsakymą, kuriuo įsakė atiduoti ginklus ir batalioną išformuoti. Batalionas gyvavo aštuonis mėnesius iki 1918 m. balandžio 24 d. Per tą laiką batalione buvo 40 karininkų ir daugiau nei 1 200 kareivių.

Atskirojo Vitebsko lietuvių bataliono vėliava. 1917 m.

VDKM daiktų rinkinys, E-6231

²¹ Cit., ten pat.

4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko karininkai
su I divizijos vadu gen. ltn. Stasiu Nastopka (sėdi centre)

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-13485

Praporščikas Juozas Šarauskas.
Galicija, Austrija-Vengrija.
1917 m. spalio 25 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-18602

Bataliono kariai į Lietuvą grįžo įvairiais keliais, bet ne organizuoti, kaip buvo planuota, ir negalėjo kartu, visu batalionu, įstoti į Lietuvos kariuomenės gretas. Į Lietuvos kariuomenę savanoriais įstojo 39 kariai²². Iš jų – 17 karininkų, būsimieji brigados generolai: Julius Čaplikas ir Stasys Nastopka, pulkininkai: Kazys Škirpa, Povilas Dundulis, Juozas Šarauskas, Antanas Jakštas, pulkininkai leitenantai: Petras Kirlys, Jonas Josiukas, majorai: Juozas Šulga, Jonas Pranculis, Vincas Sruoginis, Mečys Niurka, Motiejus Banionis, Vladas Dumčius, Oskaras Gružauskas ir atsargos kpt. Stasys Skeberdis, ltn. Vincas Gvildys, 1920 m. žuvęs kovose su lenkais²³.

²² Duomenys pateikti iš Kariuomenės pirmųjų sąjungai 1937 m. pateiktų narystės anketų.

²³ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2003, t. 3, p. 261.

Tarp visų lietuviškų dalinių, suformuotų Rusijoje, šio bataliono karininkų įstojo į Lietuvos kariuomenę savanoriais daugiausiai. Karių, pradedant eiliniu ir baigiant viršila, savanoriais įstojo 22 asmenys: virš. Stepas Rutys, Jonas Mackela, j. pusk. Kazys Taranda, Alfonsas Tenteris, Antanas Šuikys, gr. Stasys Melanas, eil. Mikas Juzėnas, Petras Zamblauskas, Julius Kasiulis, Antanas Kontautas, Juozas Kriaučiūnas, Antanas Šukys, Juozas Smilgius, Andrius Petraitis, Stasys Kanis, Vincas Rekstis, Stasys Sodnaitis, Kazys Markus, Vincas Gustas, Petras Škėma, Jurgis Ušinskas.

**LIETUVIŲ ATSARGOS BATALIONAS SMOLENSKE
(1917 M. GRUODŽIO 5 D.–1918 M. BALANDŽIO 8 D.)**

1917 m. lapkričio 19 d. buvo gautas leidimas formuoti lietuvių pėstininkų pulką Smolenske. Tačiau dėl prasidėjusios bolševikų revoliucijos darbas buvo sustabdytas ir tik gruodžio 5 d. Minsko karo apygardos viršininkas įsakė suformuoti 4 kuopų lietuvių atsargos batalioną. Vadu buvo paskirtas plk. Jurgis Kubilius.

Realiai batalionas pradėjo funkcionuoti tik gruodžio 15 d., kai Vilijos fabriko savininkas Jasaitis davė arklius, vežimus, virtuvę ir kitus daiktus. Savo lėšomis batalioną rėmė ir Smolensko lietuvių bendruomenė. Nuo 1918 m. sausio mėn. labai pagausėjo karių ir batalionas (600 žmonių, kurie buvo paskirstyti

Lietuvos kariuomenės generalinis štabas Kauno geležinkelio stotyje persikraustant į Vilnių. Stovi pirmoje eilėje iš dešinės trečias gen. ltn. Jurgis Kubilius. 1920 m. rugsėjo 16 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16075-146

Vyr. skautininkas mjr. Mykolas Kalmantas. 1927 m.

VDKM *negatyvų rinkinys*, N-12314/8

į 4 kuopas) buvo visiškai suformuotas²⁴. Tačiau tarnyba kariams buvo sunki ne tik dėl nepriteklių, bet ir dėl bolševikinės agitacijos, kurią vedė bolševikas R. Rasikas. Buvo pareikalauta surengti vadų rinkimus ir išrinkti bataliono komitetą. Tačiau lietuviai kariai elgėsi principingai ir išrinko visus buvusius vadus karininkus. Nepatenkinti tokia bataliono karių veikla, bolševikai neteikė aprūpinimo, nemokėjo algų. Karininkai gyveno ir maitinosi kartu su kareiviais. Nepasisėkus suagituoti bataliono stoti į Raudonosios armijos gretas, bolševikai pradėjo grasinti, kad jį likviduos. Nenorėdami, kad nukentėtų kariai, karininkai nusprendė likviduoti batalioną. 1918 m. kovo 5 d. buvo paskelbta demobilizacija.

Smolensko batalione tarnavo 18 būsimų savanorių: div. gen. Jurgis Kubilius, plk. Mykolas

Kalmantas, plk. ltn. Kleopas Mikalauskas, atsargos kapitonai Liudas Žukauskas, Petras Šernas, ats. ltn. Emilis Šneideraitis, Petras Gureckas, atsargos karininkai Paulius Pranckūnas ir Kazys Nasevičius, atsargos viršilos Bronius Grudzinskas ir Jonas Keleris, atsargos puskarininkiai Stasys Butkus ir Jonas Avėnas, ats. j. psk. Stasys Čepauskas, atsargos eiliniai Petras Bugailiškis, Feliksas Zaremba, Jonas Butkis ir Mykolas Paulavičius.

²⁴ Ats. plk. ltn. P. Gužas, Lietuvių pulkų steigimo komisijos darbas Smolenske, *Karys*, 1937, Nr. 37–38, p. 1042.

Ats. psk.
Stasys Butkus.
1939 m.
Viliaus Kavaliausko
archyvas

Pirmojo
Lietuvos kūrėjo
savanorio kareivio
S. Butkaus
Savanorių medalio
apdovanojimo
liudijimas Nr. 30
LCVA, f. 930, ap. 3,
b. 4567, l. 1

LIETUVIŲ BATALIONAS ROVNE (1918 M. SAUSIO 12 D.–LIEPOS MĖN.)

1917 m. spalio mėn. Rovno mieste (Ukraina) gyvenantys lietuviai sumanė įkurti lietuvių karių kuopelę. Tai paskatino irstanti Rusijos kariuomenė ir gyvenimas pasienyje. Spalio 29 d. įvyko miesto įgulos lietuvių karių susirinkimas, į jį atvyko tik 8 kariai. Buvo išrinktas komitetas ir atstovai į Pietvakarių fronto karių suvažiavimą Berdičeve. Suvažiavimas įvyko Rovne gruodžio 2–4 d. Jame dalyvavo 22 atstovai. Buvo apsvaistyta Lietuvos politinė padėtis, Lietuvos kariuomenės kūrimas, karių padėtis Rusijos kariuomenėje ir jų galimybė grįžti į Lietuvą. Suvažiavime buvo išrinktas Atskirosios armijos lietuvių karių vykdomasis komitetas. Jo pirmininku tapo karo valdininkas Valdemaras Čarneckis, vicepirmininku – vet. gydytojas Justinas Kancleris-Drapas. Gruodžio 28 d. vykdomasis komitetas paprašė leidimo įsteigti Lietuvių *atskirą inžinerijos družiną*. Tačiau leidimas nebuvo duotas. Tik, kai armijos vadu tapo lietuviams palankus baltgudis pulkininkas, buvo gautas leidimas įsteigti *Atskirą lietuvių abozų batalioną*. Jo įsteigimo diena laikoma 1918 m. sausio 12 d. Bataliono formavimui buvo pažadėta skirti 12 tūkst. rublių. Į batalioną buvo priimami visi Pietų–Vakarų ir Rumunijos frontuose buvę lietuviai. 1918 m. pabaigoje batalione buvo apie 500 žmonių, 50 arklių ir įvairaus turto²⁵. Pirmajam transportui vadovavo karininkas Bronius Vasiliauskas, antrajam – karininkas Jonas Bliūdžius.

Po 1918 m. kovo 3 d. Bresto taikos sutarties bolševikai pasitraukė iš Rovno. Batalione įvyko skubus pasitarimas, buvo sprendžiamas klausimas – trauktis su bolševikais ar pasiduoti vokiečiams. Buvo nutarta trauktis, bet negavus transporto, pradėtos derybos su vokiečiais. Bataliono vadas V. Čarneckis pasiteiravo vokiečių fronto vado gen. Leipzigo, koks būtų Rovno bataliono likimas, jei jie pasiduotų vokiečiams, o ne pasitrauktų su bolševikais. Vokiečių generolas, gavęs lietuvių garantijas, kad tarp jų nėra bolševikų, pažadėjo bataliono karių neliesti. Tačiau po kelių dienų buvo įsakyta visiems užsidėti Rusijos kariuomenės skiriamuosius ženklus. Lietuvių bataliono vadovybė pasitarusi nutarė, kad reikia pagaminti Vyčio Kryžiaus ženklus ant kepurų, o ant rankovių bataliono kariai jau dėvėjo trispalvius trikampus. Toks poelgis išgelbėjo lietuvius nuo bendros registracijos. Nebuvo lengva susitarti ir su ukrainiečių valdžia. Buvo pareikalauta, kad batalionui vadovautų karininkas.

Kijevo lietuvių tarybos pirmininkas inžinierius Jankevičius pasiūlė vadu paskirti kpt. Edvardą Adamkavičių. Tuo metu batalione buvo 800 kareivių ir per 20 karininkų²⁶. Ukrainiečiai pareikalavo batalioną pertvarkyti ukrainiečių

²⁵ Lietuvos kariuomenės daigai, *Karo archyvas*, 1928, t. 4, p. 186.

²⁶ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, Čikaga, 1972, p. 28.

Gen. št. plk. Stasys Raštikis stovi pirmas
iš kairės, antras – brg. gen. Edvardas
Adamkavičius ir plk. ltn. Vincas Žilys
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-18632

kariuomenės principu, šimtinėmis. Tai buvo padaryta, kai ukrainiečiai pažadėjo teikti aprūpinimą. Birželio mėn. batalionas buvo padalytas į 3 šimtines po 150 kareivių²⁷. Pirmajai šimtinei vadovavo krn. Bronius Pulkauninkas, antrajai – krn. Pranas Gladutis, trečiajai – krn. Juozas Tumas. Pradžioje batalione buvo kalbama daugiausiai lietuviškai, bet tarnaudamas ukrainiečiams batalionas pradėjo vartoti ir ukrainiečių kalbą. Tik tarpusavyje buvo kalbama lietuviškai. Nors daug sunkumų

buvo bataliono gyvenime, bet kariai turėjo vieną tikslą, kuo daugiau surinkti vargstančių lietuvių ir organizuoti grįžti į Lietuvą padėti besikuriančiai jos kariuomenei. Tačiau 1918 m. liepos mėn. nutrūko ukrainiečių aprūpinimas, todėl, pasitarus su Lietuvos Tarybos atstovu Martynu Yču, buvo nuspręsta grįžti į Lietuvą. Dauguma karių rugpjūčio mėn. su tremtiniais grįžo į Lietuvą. Nors istorikas V. Lesčius rašo, kad dauguma bataliono karių savanoriais įstojo į Lietuvos kariuomenę, negalime su tuo sutikti, nes apžvelgę Kariuomenės pirmūnų sąjungos dokumentus ir narių anketas, galime konstatuoti, kad iš šio bataliono savanoriais įstojo tik 19 karininkų ir kareivių. Tai karininkai div. gen. Eduardas Adamkavičius, brg. gen. Kazys Musteikis, plk. Juozas Tumas, plk. ltn. Pranas Gladutis, mjr. Vincas Asevičius, kpt. Antanas Povilaitis, Jonas, Zalatorius, ltn. Jonas Nenorta, ltn. Viktoras Vasiliauskas, Justinas Kancleris Drapas, karininkas Jonas Laurinaitis, psk. Vincas Legečinskas, j. psk. Motiejus Strinskis-Vanagas, psk. Jonas Pavilionis, psk. Ignas Petkūnas, eiliniai: Stasys Stankevičius, Simas Nevieras, Vladas Petrauskas.

LIETUVIŲ RAITELIŲ DIVIZIONAS VALKE (1917 M. GRUODŽIO 9 D.–1918 M. KOVO 3 D.)

Rusijos kariuomenės kavalerijoje tarnavo nemažai lietuvių, todėl 1917 m. lapkričio mėn. vykusiame 12-osios armijos lietuvių karių suvažiavime krn. Juozas Mikuckis, sužinojęs, kad XX suomių dragūnų pulke yra 100 lietuvių, pasiūlė susiorganizuoti į lietuvių dragūnų eskadroną. Leidimai buvo gauti ir prasidėjo

²⁷ A. Jurevičiūtė, Литовцы – военнослужащие Российской армии в 1917–1919..., с. 390.

organizacinis darbas. Daug pastangų padėjo krn. J. Mikuckis, pasinaudodamas savo pažintimis dar iš Kauno gimnazijos laikų. Jam daug padėjo gydytojas gen. V. Gintala, save laikęs lietuviu. Gruodžio 9 d. buvo gautas leidimas formuoti ne eskadroną, bet didesnę vienetą – divizioną. 12-osios armijos vadovybė pasiuntė telegramas visiems savo daliniams, kad lietuvius kviečia į divizioną. Gruodžio 16 d. į Valką (*Valka*, Latvija) atvyko vachmistras Jonas Eidukaitis su 50 dragūnų. Netrukus buvo sudarytas pirmas eskadronas iš 120 karių ir 83 arklių²⁸. Greitai buvo suformuotas ir antras eskadronas, jo vadu buvo paskirtas J. Ruškys. Aprūpinimą divizionas gavo iš 12-osios armijos kavalerijos divizijos. Krn. J. Mikuckiui buvo nelengva vadovauti divizionui, nes jis buvo pėstininkas, bet jam padėjo vachmistrai ir puskarininkiai kavaleristai. 1918 m. vasario 18 d., pasibaigus rusų ir vokiečių paliauboms, XII rusų kavalerijos divizija ir lietuvių divizionas pradėjo trauktis Pskovo link. Kovo 3 d. divizionas buvo Vere (Vörå, Suomija), tą pačią dieną miestelį užėmė vokiečiai. Divizionas galėjo pasitraukti į Rusiją, bet nei vienas karys to nepadarė. Visi norėjo grįžti į Lietuvą. Vokiečiai nuginklavo divizioną ir žadėjo jį perkelti į Lietuvą, bet visus karius kaip karo belaisvius nuvežė į Vokietiją, į belaisvių stovyklą. Kai kurie lietuviai iš ten grįžo tik po 8 mėnesių. Šiame divizione tarnavo 5 būsimoji savanoriai: atsargos kpt. Juozas Mikuckis, ltn. Jonas Eidukaitis, gr. Aleksandras Šileika ir gr. Juozas Garmus, eil. Jonas Leckas.

VYTAUTO DIDŽIOJO SIBIRO LIETUVIŲ BATALIONAS (1919 M. BIRŽELIO 27 D.–1919 M. LAPKRIČIO 24 D.)

Sibire tuo metu buvo nemažai lietuvių, jie dėl įvairių istorinių įvykių XIX a. ten buvo ištremti ar dėl materialinių dalykų patys ten nuvyko, ar buvo karo nublokšti kaip tremtiniai. Po Vasario revoliucijos pradėjo kurtis įvairios lietuvių organizacijos, bet jos neturėjo lėšų. Buvo pradėti Sibiro lietuvių suvažiavimo šaukimo organizaciniai darbai, tačiau jie užtruko ir suvažiavimas buvo sušauktas tik 1918 m. kovo 19 d. Tačiau jame nebuvo deklaruota Lietuvos nepriklausomybės idėja, bijota bolševikų, kad nebūtų išvaikytas.

Omsko ir Tomsko įgulse tuo metu buvo apie 1 000 demobilizuotų lietuvių karių²⁹. Sibire kūrėsi įvairūs kariniai nacionaliniai dariniai. Pats didžiausias iš jų buvo čekų korpusas, nuginkluoti bolševikams jo nepavyko. Korpusas palaipsniui išvijo pačius bolševikus iš teritorijos. Lietuviai kariai negalėjo išvengti mobilizacijos, todėl nusprendė kurti savo tautinį dalinį. Buvo kreiptasi į čekus, kad lietuvius priimtų į savo dalinį, bet jie atsisakė, nes jau buvo priėmę latvius. Tada lietuviai kreipėsi į lenkus ir buvo pasirašyta sutartis, kuri numatė, kad

²⁸ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė...* p. 45.

²⁹ Ten pat, p. 47.

Pirmasis Sibiro lietuvių organizacijų atstovų suvažiavimas Novo-Nikolajevske.
Iš kairės sėdi: mokytojas J. Sideravičius, kunigas J. Jurkūnas, Petras Krekždė,
Petras Kakeranas, Aleksandras Kazakevičius, Kazys Navakas (brg. gen.), iš kairės stovi:
V. Gelumbickas, Konstantinas Krekždė, Kazys Pabrėža. 1918 m. kovo mėn.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-13396

lenkų ir lietuvių tikslas Sibire vienas – gelbėti jaunuomenę nuo tarnybos rusų kariuomenėje ir organizuotai grįžti į tėvynę. Lietuvių kariai įėjo į Lenkų I šaulių Tado Kosciuškos pulką, kuriame jie sudarė 7-ąją kuopą. Jos vadu buvo paskirtas krn. Petras Linkevičius. Jis išplatino atsisaukimą, kuris kvietė visus Sibiro lietuvius karius stoti į šį dalinį. Taip 1918 m. rugpjūčio 19 d. pradėjo kurtis atskiroji lietuvių kuopa, joje greitai atsirado 3 karininkai: Petras Linkevičius, chorunžas Ignas Podgaiskis ir chorunžas Petkauskas³⁰ ir 116 kareivių³¹. Lietuviams teko kovoti ir su bolševikais. Tačiau 1919 m. sausio 5–12 d. Irkutske vykęs Antrasis Sibiro lietuvių suvažiavimas nepritarė minčiai, kad reikia formuoti lietuvių dalinius, todėl buvo pradėta kuopos likvidacija. Tačiau buvę lenkų daliniuose lietuviai karininkai Kazys Navakas, Ignas Podgaiskis, Juozas Tomkus, Vytautas Stanislovas

³⁰ Jan Pavel Wiśniewski, Lietuvos kariniai daliniai Sibire 1918–1920 metais (politiniai ir kariniai klausimai), *Karo archyvas XXX*, Vilnius, 2015, p.54

³¹ Vyr. ltn. Navakas, Sibiro lietuvių batalionas Vytauto Didžiojo vardo, *Mūsų žinynas*, 1922, t. 3, p. 381.

Kasakaitis ir Petras Linkevičius nusprendė, kad reikia formuoti savo dalinį ir gavo iš vadovybės leidimą. Birželio 13 d. buvo įsakyta išskirti lietuvius iš lenkų dalinių į lietuvių batalioną. 1919 m. birželio 27 d. krn. P. Linkevičius pradėjo formuoti Vytauto Didžiojo vardu pavadintą batalioną, kurį sudarė 3 pėstininkų, 1 kulkosvaidžių ir 1 ūkio kuopos, ryšių ir raitųjų žvalgų komandos³². Vėliau batalionas jau turėjo 3 rikiuotės, 1 ne rikiuotės, 1 kulkosvaidžių kuopas ir ryšių komandą. Tačiau sudėtinga tarptautinė padėtis vertė kuo skubiau rasti galimybių grįžti į Lietuvą. Lapkričio 24 d. įvyko kuopų vadų susirinkimas, kuriame krn. P. Linkevičius informavo apie galimą išvykimą. Tačiau jo teko ilgokai laukti. Prasidėjo bolševikų propaganda. Lapkričio 24 d. buvo suimti lietuvių bataliono karininkai, o kareiviai nuginkluoti ir inkorporuoti į bolševikų partizanų pulką. Tuo metu jame buvo 13 karininkų ir 416 kareivių bei puskarininkių³³.

Suimtųjų karininkų laukė žiaurus likimas. 1919 m. gruodžio 3 d., spiginat šalčiui, sukapojo kardais 5 nuogai išrengtus lietuvius karininkus: Alfonsą Noviką, Joną Eiduką, Bronių Šukevičių, Vytautą Kasakaitį ir Joną Malerį bei 3 kareivius: Kazį Novilaitį, Joną Silevičių ir Turskį. Šio bataliono karys Petras Černeckis buvo nušautas 1919 m. lapkričio 25 d. Čerepanovo stotyje. Karių atminimas buvo įamžintas (pakabinta lenta su jų pavardėmis) 1924 m.

³² B. B. Lietuvos ginkluotųjų jėgų kūrimosi 70 metų sukakčiai, *Karys*, Niujorkas, 1988, Nr. 9, p. 392.

³³ 1 atskiras Sibiro Lietuvių batalionas Vytauto Didžio vardo, *Karys*, 1937, Nr. 37–38, p. 1055.

Lenta, skirta bolševikų nužudytiems Vytauto Didžiojo Sibiro lietuvių bataliono karininkams ir kareiviams pamintėti, Švč. Mergelės Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčioje Kaune 1924 m. gruodžio 19 d.

Elzbietos Linkevičienės portretas.
Dail. Petras Kalpokas
VDKM meno rinkinys, D-367

Kaune, Vytauto bažnyčioje. Pas bolševikus papuošę bataliono kariai įvairiais būdais grįžo į Lietuvą, nes dauguma nesutiko jiems tarnauti. Bataliono vėliavą į Lietuvą parvežė bataliono vado žmona Elžbieta Linkevičienė. Jos portretas ir vėliava buvo eksponuojami Karo muziejuje 1921–1940 m.

Iš šio labai nukentėjusio bataliono į Lietuvos kariuomenę suspėjo savanoriu įstoti tik vienas karys Ignas Mickevičius.

226-OJI LAUKO LIETUVIŲ LIGONINĖ UNGÈNYJE (UNGHENI), RUMUNŲ FRONTE (1918 M. VASARIO 16 D.–1918 M. BIRŽELIO 29 D.)

1917 m. lapkričio 1 d. Banderuose įvyko Rumunų fronto lietuvių karių suvažiavimas. Jo iniciatorius buvo XV geležinkelininkų bataliono kareivis Antanas Babilius. Suvažiavime dalyvavo 56 atstovai iš Rumunų fronto karinių dalių, kurie atstovavo apie 1 600 lietuvių karių³⁴. Suvažiavimas išrinko Rumunų fronto lietuvių karių komitetą, kurio tikslas buvo paimiti neprižiūrimą rusų kariuomenės turtą, kurti lietuviškus dalinius ir organizuotai grįžti į Lietuvą. Buvo nutarta visų laipsnių karius, kurie pareiškė norą tarnauti lietuviškuose daliniuose, siųsti į 226-ąją lauko ligoninę Ungėnyje, Moldavijos provincijos miestelyje. Ligoninės viršininku buvo paskirtas gydytojas Boleslovas Kaunas-Kaunackis, ūkio dalies vedėju – karo valdininkas Kazys Sabalys. Jos (ligoninės) tikslas buvo ne tiek ligoninės funkcijų vykdymas, kiek lietuvių kariuomenės organizavimas. Geležinkelio stotyje buvo pakabinti skelbimai, kviečiantys lietuvius karius į Ungenį. Jau kovo pabaigoje ligoninėje buvo 6 gydytojai, 6 karininkai, 3 karo valdininkai, 2 karo kapelionai, 2 farmacininkai, 275 kareiviai ir keliolika virtuvės ir skalbyklos darbininkų³⁵. Ten buvę karininkai buvo tautiškai šviečiami ir siunčiami į lietuviškas dalis Rovne, Smolenske ir Vitebske. Ligoninėje vyko ir medicininis darbas, ją lankė ne tik kariai, bet ir vietos gyventojai. Ligoninės vadovybė norėjo persikelti į Ukrainą, bet rumunai nesutiko ir net bandė paimiti jos turtą. Ligoninės vadovybei pareiškus protestą, jie išvyko, bet atvykę po kiek laiko su kareivių būriu išlaužė sandėlių duris ir paėmė visą lietuviams priklausantį turtą. 1918 m. birželio 29 d. buvo nutarta likviduoti ligoninę ir leista visiems išvykti. Dauguma išvyko 1918 m. birželio mėn. į Rovną, iš kur su lietuviais tremtiniais grįžo į Lietuvą. Šioje ligoninėje tarnavo du būsimieji Lietuvos kariuomenės kūrėjai savanoriai gydytojai plk. Vladas Ingelevičius, ats. ltn. Antanas Babilius.

³⁴ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė...* p. 57.

³⁵ Adm. kpt. Sabalys, Lietuviai kariai Rumunų fronte, *Karo archyvas*, 1929, t. 5, p. 122; B. B. Lietuvos ginkluotųjų jėgų kūrimosi 70 metų sukakčiai, *Karys*, 1988, Nr. 9, Niujorkas, p. 392.

KARIUOMENĖS PIRMŪNŲ SAJUNGA (1937 M. GRUODŽIO 31 D.–1940 M. RUGSĖJO 5 D.)

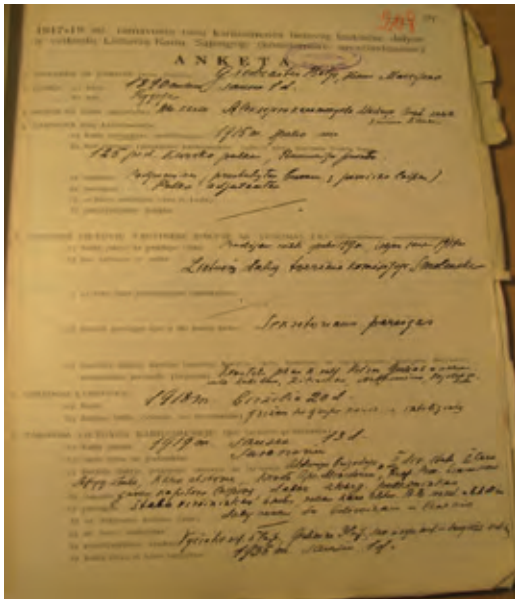
1937 m. įkurta Kariuomenės pirmūnų sąjunga vienijo lietuviškų dalinių, susikūrusių 1917–1919 m. Rusijoje, karius. Kariuomenės pirmūnais buvo vadinami lietuviai kariai, kurie 1917–1919 metais, pasaulinio karo laiku svetimame krašte Rusų kariuomenėje aukodamiesi sukėlė ir vykdė kariškai tautišką sąjūdį laisvai Lietuvos valstybei atstatyti ir jos ginkluotajai jėgai sudaryti³⁶.

Kariuomenės pirmūnų sąjungos steigimas prasidėjo ne nuo organizacijos įkūrimo, bet nuo noro tik surinkti visus tuos, kurie kūrė lietuviškus dalinius Rusijos kariuomenėje 1918–1919 m. ir atšvęsti 20 metų sukaktį. Tik vėliau gimė ir idėja įkurti tautinio sąjūdžio dalyvius vienijančią organizaciją. Mintį surengti 20 metų paminėjimą iškėlė mjr. Kazys Sabalys, tarnavęs Rumunijos fronte, 226-ojoje karo ligoninėje Ungėnyje. Karde paskelbtame straipsnyje, jis rašė: *Šiais metais sukanka 20 metų nuo pradžios lietuvių karių organizacinio darbo rusų kariuomenėje. Tai irgi svarbus mūsų nepriklausomo gyvenimo veiksnys, ir nereikėtų apsieiti jo nepaminėjus. Panašūs minėjimai, kiek teko iš spaudos patirti, labai iškilmingai daromi Čekoslovakijoje, Lenkijoje ir kitur*³⁷. Susirinkimo iniciatoriai buvo Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas plk. J. Šarauskas, buvęs Lietuvių karininkų sąjungos komiteto Petrapilyje (Petrograde) pirmininkas plk. ltn. J. M. Laurinaitis ir suvažiavimo pirmasis sumanytojas mjr. K. Sabalys. Jie ir dar keli atstovai iš kitų tautinių dalių Rusijoje susirinko 1937 m. vasario 17 d. Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus patalpose, kur įvyko steigiamasis susirinkimas pasitarti, kas dėl rengimo paminėti 20 m. nuo pradžios lietuvių karių organizacinio darbo³⁸. Jame dalyvavo plk. ltn. J. M. Laurinaitis (buvęs Centrinio lietuvių karių komiteto atstovas), plk. Kazys Navakas (Sibiro lietuvių bataliono atstovas), plk. Mykolas Kalmantas (Smolensko lietuvių bataliono atstovas), plk. ltn. Pranas Gladutis (Rovno lietuvių bataliono atstovas), plk. Vladas Ingelevičius (226-osios lauko lietuvių ligoninės atstovas) ir mjr. K. Sabalys (226-osios lauko lietuvių ligoninės ir Rumunų fronto karių komiteto atstovas). Susirinkimo pirmininku išrinktas plk. ltn. J. M. Laurinaitis, sekretoriumi – mjr. K. Sabalys. Susirinkusieji apsvarstę daugybę klausimų nutarė: surengti minėjimą ir sukviesti visus tarnavusius lietuviškose formuotėse ir dirbusius kariškuose komitetuose bei organizacijose į suvažiavimą; šiuo klausimu kreiptis į vyriausybę ir prašyti sutikimo bei paramos; sudaryti Organizacinį komitetą iš

³⁶ Cit., Kariuomenės pirmūnų sąjungos įstatai, LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 124.

³⁷ Cit., A. majoras K. Sabalys, Paminėjime ir mes, *Kardas*, 1937, Nr. 2, p. 51.

³⁸ Cit., Steigiamojo susirinkimo protokolas. 1937 m. vasario 17 d., LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 1.

Kariuomenės pirmūnų sąjungos nario
Balio Giedraičio anketa
LCVA, f. 1446, ap. 1 b. l. 14.

asmenų, atstovaujančių visas lietuviškas struktūras, kurios buvo Rusijos kariuomenėje. Organizaciniame komitete Centriniam lietuvių karių komitetui atstovavo plk. J. M. Laurinaitis (Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus, Spaudos dalies vedėjas), ats. plk. ltn. Jurgis Byla (Valstybės tarybos narys) ir karo valdininkas A. Žilinskas (vėliau – Kauno notaras), o pulkų formavimo komisijoms – ats. plk. B. Giedraitis (Vidaus reikalų ministerijos generalinis sekretorius), atskiroms dalims: Vitebsko batalionui – plk. J. Šarauskas (Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas), Smolensko – plk.

M. Kalmantas (Kariuomenės štabo ypatingų reikalų karininkas), Rovno – plk. ltn. P. Gladutis (Kariuomenės štabo Ypatingų reikalų karininkas), Sibiro – brg. gen. K. Navakas (Kariuomenės tiekimo viršininkas), 226-ajai lauko ligoninei – plk. V. Ingelevičius (Karo sanitarijos viršininko padėjėjas), kavalerijos divizionui Valke – ats. plk. ltn. P. Gužas (Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos pirmininkas). Komiteto sekretoriumi buvo išrinktas mjr. K. Sabalys.

Pirmasis Organizacinio komiteto posėdis įvyko vasario 20 d., jame buvo nutarta, kad reikia būtinai rengti 20 metų lietuvių karių organizacinio darbo Rusijos kariuomenėje sukakties minėjimą. Renginio svarbumas buvo motyvuojamas tokiais tikslais: tautinių karinių dalių kūrimo sąjūdį iškelti tautai ir valstybei kaip auklėjamąjį reiškinį, atskleisti pirmąsias Lietuvos kariuomenės atgaivinimo pastangas Rusijoje ir įvertinti anų laikų karių darbą ir pasiaukojimą; susieti Lietuvos kariuomenės steigimą ir Nepriklausomybės kovas su pirmaisiais bandymais svetimos kariuomenės viduje kurti savus dalinius; sudaryti sąlygas susitikti ir bendrauti 1917–1919 m. lietuviams kariams ir paakinti juos visomis išgalėmis stiprinti savos valstybės pamatus, paskatinti istoriškai ištirti tą laikotarpį, aprašyti viską, kas patirta, kad prisiminimai liktų ateities kartoms. Tam įgyvendinti reikėjo nemažai laiko, bet pirmiausia reikėjo surengti suvažiavimą ir surinkti po visą Lietuvą išsiblaškiusius kareivius ir karininkus. Einamiesiems darbams vykdyti buvo išrinktas Organizacinio komiteto presi-

diumas iš 5 karininkų: pirmininkas – atsargos karo valdininkas A. Žilinskas, sekretorius – mjr. K. Sabalys, nariai – ats. plk. J. Byla, plk. J. Šarauskas ir plk. J. M. Laurinaitis³⁹.

Suvažiavimas buvo numatytas Tautos šventės proga, rugsėjo 7–8 dienomis. Jo programa buvo labai iškilminga ir gausi renginių. Dalyvių registracija prasidėjo rugsėjo 6 d. 16 val. Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje. Ten buvo išdalinta suvažiavimo programa ir prisegti trispalviai – žali, balti ir raudoni (ano meto tautinės vėliavos) kaspinėliai. Registracija buvo tęsiama ir ankstų rugsėjo 7 d. rytą, o 9 val. visi suvažiavimo dalyviai pradėjo rikiuotis iškilmingai eisenai. Visoms eisenoms ir rikiuotėms vadovavo brg. gen. V. Vitkauskas. Dalyviai susirikavo po 4 eilėje. Eisenoje buvo muziejaus orkestras, tautinių dalių vėliavos, generolai, Petrogrado centrinis lietuvių karių komitetas ir Smolensko pulkų steigimo komisija, Atskirasis Vitebsko batalionas, Atskirasis Smolensko batalionas, Atskirasis Rovno batalionas, Vytauto Didžiojo Sibiro batalionas, Valko kavalerijos eskadronas, 226-osios lauko ligoninės (Ungėnyje) ir komitetų, suvažiavimų dalyviai bei sąjungos nariai, nebuvę jokiose dalyse. Eisenoje buvo nešamos keturios vėliavos: Vytauto Didžiojo Sibiro bataliono, dvi Vitebsko bataliono ir 12-osios rusų armijos karių sąjungos. Visos šios vėliavos buvo saugojamos Karo muziejuje.

Į eisenos dalyvius kreipėsi sąjūdžio dalyvis, Karo muziejaus viršininkas brg. gen. V. Nagevičius. Savo kalboje jis pažymėjo didelę tautinio sąjūdžio Rusijoje reikšmę Lietuvos nepriklausomybei ir prisiminė, kaip *sąjūdžio dalyviai Petrapilio lietuvių seime išvaikė zuikius, kuriems buvo bausis nepriklausomos Lietuvos vardas*⁴⁰. Muziejaus viršininkas pabrėžė, kad tos vėliavos, kurios dabar plazda eisenos priekyje, niekada nebuvo iki tol išneštos iš muziejaus, o tokią iškilmingą dieną duotos tiems, kurie sunkią valandą svetimoje žemėje ruošėsi ginti Lietuvos nepriklausomybę. Taip pat buvo perskaityti ir šių vėliavų steigimo dokumentai, kurie buvo saugomi muziejuje. Po brg. gen. V. Nagevičiaus kalbos eiseną pajudėjo į Kauno arkikatedrą baziliką. Visame kelyje eisenos dalyviai visuomenės buvo sutikti ovacijomis⁴¹.

Šv. Mišios prasidėjo 10 val., jas laikė buvęs 4-osios armijos kapelionas, sąjūdžio dalyvis, kun. prof. J. Meškauskas. Pamokslą pasakė vienas tautinių dalių organizatorių kun. Konstantinas Šleinius. Jis pažymėjo, kad *tie sąjūdžiai mums yra itin reikšmingi, nes jų metu rusų dalyse susiformavo pats mūsų narsios*

³⁹ Organizacinio komiteto protokolas Nr. 2. 1937 m. vasario 23 d., LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 4.

⁴⁰ Cit., J. Senkus, Didysis karių suvažiavimas Tautos šventės metu, *Kardas*, 1937, Nr.18, p. 406.

⁴¹ Atsiliepimas apie suvažiavimą, LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 101.

*kariuomenės branduolys*⁴². Kun. K. Šleinius savo pamoksle prisiminė ir žuvusius karius ir pakvietė visus sukalbėti už juos malda. Dar prieš pamaldas buvo pagerbti Vytauto Didžiojo Sibiro bataliono žuvę kariai, paminklinė lenta su jų pavardėmis 1924 m. buvo įrengta Vytauto bažnyčioje. Ten buvo padėtas sidabrinis vainikas. Iškilmingas darbo posėdis prasidėjo 15 val. *Valstybės teatre*. Prie ilgo stalo scenoje susėdo Organizacinio komiteto ir suvažiavimo prezidiumo nariai. Atidarydamas suvažiavimą kalbėjo Organizacinio komiteto pirmininkas A. Žilinskas. Apžvelgęs tautinio sąjūdžio kūrimo pagrindinius aspektus, prelegentas pabrėžė, kad *dabar mes susitelkėme šioje vietoje ne tam, kad pateiktume kokias sąskaitas tėvynei už mūsų darbus <...> kad telkėmės prie savų, lietuviškų vėliavų tik todėl, kad reikiant savo kaulais nugrištume kelią į laisvąją Lietuvą, <...> ir dabar neužgeso tas pats pasiryžimas <...> vėl tą pačią auką tėvynei aukosime, o tėvynės ir Tautos Vado pašaukti daugelis jau pražilusias bei žilstančias galvas už tėvų žemę, už savo tautos laisvę ir garbę nedvejodami dėsimė*⁴³.

Posėdžio pabaigoje buvo pasiūlyta priimti Lietuvos karių sąjūdžio suvažiavimo rezoliuciją. Joje buvo pasidžiaugta Lietuvos ir jos kariuomenės laimėjimais, prie kurių prisidėjo ir šio suvažiavimo dalyviai. Taip pat buvo kviečiama nepamiršti, kad atstačius Lietuvos nepriklausomybę, yra ir tolimesnis *mūsų tautos siekimas – sujungti visas Lietuvos žemes vienoje nepriklausomoje valstybėje. <...> Pasaulio piktos jėgos nerimsta. Jos vėl bando sukelti kruviniuosius tautų vaidus. <...> Su tuo piktu kovoti ir Lietuvą ginti mes pasižadame visomis išgalėmis, iki mūsų silpnėjančios jėgos ir retėjančios eilės tai leis*⁴⁴. Valstybės teatre 20 val. buvo parodyta tik Lietuvių karių sąjūdžio suvažiavimo dalyviams skirta B. Dauguviečio misterija *Mūsų aukuras*. Spektaklyje dalyvavo ir prezidentas A. Smetona.

Trečioji suvažiavimo diena – rugsėjo 8 d. – buvo ir Tautos šventė. Lietuvių karių sąjūdžio dalyviai įsitraukė į bendrus šios šventės renginius. Didžiausios iškilmės vyko muziejaus sodelyje, kur susirinko kariuomenės dalys, įvairios organizacijos ir tautinio sąjūdžio Rusijoje dalyviai. Padėję gėlių prie Nežinomo kareivio kapo, po iškilmingo muziejaus bokšto varpų pašventinimo ir parado K. Donelaičio gatvėje, sąjūdžio dalyviai susirinko muziejaus Didžiojoje salėje, kur suvažiavimas tęsėsi. Pirmasis sveikinimo žodį tarė prezidentas A. Smetona. Jis kalbėjo, kad *mes džiaugdamies sveikiname tautinės šventės proga susirinkusius ano meto karius, kaip mūsų kariuomenės pirmtakus, paplitusius po visą kraštą ir dirbančius savo darbą, ir reiškiamo giliausios pagarbos tiems jų draugams, kurie*

⁴² *Ten pat.*

⁴³ *Ten pat.*

⁴⁴ *B–nas V. L.K.S.S. pirmoji rezoliucija, Karys, 1937, Nr. 37–38, p.1028.*

Lietuvių karių sąjūdžio Rusijoje 20-ųjų metų minėjimas Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje 1937 m. rugsėjo 8 d. Pirmoje eilėje iš kairės: pirmas kanauninkas Adolfas Sabaliauskas, trečias kariuomenės vadas brig. gen. Stasys Raštikis, penktas Krašto apsaugos ministras brig. gen. Stasys Dirmantas, šeštas Ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, septintas prezidentas Antanas Smetona, aštuntas Kauno burmistras Antanas Merkys, devintas Konstantinas Šakenis, dešimtas Vidaus reikalų ministras ats. brig. gen. Julius Čaplikas
VDKM nuotraukų rinkinys, N-781

*paaukojo savo gyvybę Lietuvai, būdami lietuvių karių eilėse, svetimose arba savo šalyje*⁴⁵.

Toks iškilmingas ir aktyviai Vyriausybės ir prezidento paremtas tautinio sąjūdžio dalyvių suvažiavimas sudarė palankias sąlygas kurti Kariuomenės pirmūnų sąjungą. Dėmesys ir pagarba suvažiavimo dalyviams reiškė, kad ir ateityje jie gali tikėtis savo veiklos ir nuopelnų įvertinimo ir pripažinimo. Sprendimas kurti Kariuomenės pirmūnų sąjungą buvo priimtas pirmame iškilmingame posėdyje Valstybės teatre 1937 m. rugsėjo 7 d. Toks noras buvo motyvuojamas būtinybe įamžinti *anų laikų veiklą ir ją palaikyti savitarpėje ir tautoje, suvažiavimas išrinko įgaliotinių komitetą*⁴⁶. Į komitetą buvo išrinkti 25 asmenys. Jų veiklą koordinavo

⁴⁵ Cit., Valstybės Prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta Lietuvių karių Rusijoje sąjūdžio 20 metų sukakčiai paminėti (Rugsėjo 8 d. Karo Muziejuje). Garbė ir meilė tėvynės gynėjams, *Kardas*, 1937, Nr. 18. p. 405.

⁴⁶ Adm. mjr. Sabalys K., Kariuomenės pirmūnų sąjunga, *Kardas*, 1938, Nr. 2, p. 46.

Organizacinis komitetas, išrinktas suvažiavimui rengti. Šis komitetas norėjo sukurti tautinio lietuvių sąjūdžio dalyvius vienijančią organizaciją. Lapkričio 5 d. Organizacinio komiteto nariai savo jau 17 posėdyje nusprendė, kad kuriamos organizacijos įstatų projektą turi paruošti 25 įgaliotinių komitetas iki lapkričio 23 d.⁴⁷ Organizacinio komiteto nariai dirbo toliau įgyvendindami ir kitas savo idėjas. Viena jų buvo sukurti medalį, kuris būtų teikiamas asmenims aktyviai dalyvavusiems tautiniame sąjūdyje Rusijoje. Projekte buvo numatyta medalio averse įrašyti *Už Lietuvos laisvę. Kariuomenės pirmūnai*, o reverse – *1917–1919*⁴⁸. Gruodžio 9 d. posėdyje jau buvo pristatyti kariuomenės pirmūnų sąjungos įstatai ir nutarta juos svarstyti gruodžio 11 d. Įstatus pataisyti ir pristatyti komisijai buvo įpareigotas ats. plk. B. Giedraitis. Posėdyje dalyvavo 25 iniciatyvinio komiteto nariai: div. gen. E. Adamkavičius (II pėstininkų divizijos vadas), A. Žilinskas (notaras), inž. J. Janulevičius (Susisiekimo ministerijos generalinis sekretorius), ats. brg. gen. Juozas Grigaitis (Lietuvos Vyriausiojo tribunolo teisėjas), ats. plk. J. Byla (Valstybės tarybos narys), ats. plk. ltn. J. Papečkys (Valstybės tarybos narys), ats. plk. ltn. P. Gužas (LKKSS pirmininkas), brg. gen. K. Navakas (Kariuomenės intendantas), brg. gen. V. Vitkauskas (Kariuomenės štabo pėstininkų inspektorius), plk. J. Šarauskas (Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas), plk. V. Ingelevičius (Karo sanitarijos viršininko padėjėjas), plk. M. Kalmantas (Kariuomenės štabo ypatingųjų reikalų karininkas), plk. ltn. Jonas Vėgelis (Šiaulių apskrities komendantas), ats. mjr. Petras Gudelis (ūkininkas), V. Bičiūnas (žurnalistas), mjr. K. Sabalys (Rikiuotės skyriaus administracinės dalies vedėjas), dėl tarnybos nedalyvavo ats. brg. gen. J. Čaplikas, ats. plk. B. Giedraitis, ats. plk. ltn. A. Merkys, plk. Petras Genys, plk. Juozas Tumas, įgaliotasis ministras V. Čarneckis, ats. kpt. Natkevičius⁴⁹. Susirinkusieji apsvarstė įstatų projektą, bet buvo redakcinių netikslumų, todėl ats. plk. J. Bylai ir plk. ltn. J. M. Laurinaičiui pavesta juos pataisyti. Taip pat nutarta į komitetą kooptuoti dar septynis asmenis: ats. div. gen. J. Kubilių, ats. div. gen. J. Bulotą, brg. gen. V. Nagevičių, brg. gen. K. Musteikį, kun. prof. J. Meškauską, ats. kpt. Joną Žilinską, ats. ltn. dr. Kazį Nasvytį, ats. ltn. A. Babilių⁵⁰. Šiame posėdyje išrinkta ir sąjungos valdyba: ats. plk. J. Byla., brg. gen. K. Navakas, mjr. K. Sabalys, plk. J. Šarauskas, ats. plk. B. Giedraitis, o kandidatais liko plk. M. Kalmantas, plk. ltn. J. M. Laurinaitis, ats. plk. ltn. J. Papečkys. Vyriausios valdybos pirmininku vienbalsiai išrinktas A. Žilinskas. Taip pat tą dieną išrinkta ir Revizijos komisija

⁴⁷ Organizacinio komiteto protokolas Nr. 17, *LCVA*, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 111.

⁴⁸ Organizacinio komiteto protokolas Nr. 19, *ten pat*, l. 116.

⁴⁹ Organizacinio komiteto protokolas Nr. 21. 1937 m. gruodžio 11 d., *ten pat*, l. 117.

⁵⁰ *Ten pat*.

Kariuomenės pirmūno medalis. Aversas
VDKM numizmatikos rinkinys, M-213

Kariuomenės pirmūno medalis. Reversas
VDKM numizmatikos rinkinys, M-213

bei Garbės teismas. Jį sudarė trys generolai: div. gen. E. Adamkavičius, brg. gen. V. Nagevičius, ats. brg. gen. J. Čaplikas. Revizijos komisijoje pradėjo dirbti inž. J. Jankevičius, ats. div. gen. J. Kubilius ir ats. brg. gen. J. Grigaitis. Garbės teismas ir Revizijos komisija be trijų narių dar turėjo po du kandidatus. Oficialiai Kariuomenės pirmūnų sąjunga buvo įregistruota apskrities viršininko administracijoje 1937 m. gruodžio 31 d. ir įrašyta į Vidaus reikalų ministerijos Draugijų registrą Nr. 7679⁵¹. Kariuomenės pirmūnų sąjunga augo labai sparčiai. Jau antrame posėdyje po įregistravimo valdyba nutarė įsigyti sąjungos vėliavą. Ji turėjo būti trijų spalvų – žalia, balta ir raudona, averso centre – žaliame skyde baltas Vytis, o virš Vyčio užrašas *Už Lietuvos laisvę*, apačioje – 1917–1919, reverse užrašas *Kariuomenės pirmūnų sąjunga*. Skubiai buvo ruošiamas ir medalio statuto bei jo nešiojimo taisyklių projektas.

1938 m. vasario 11 d. buvo priimtas nutarimas steigti skyrius provincijoje. Medalio kūrimo klausimai buvo svarstomi ne viename Vyriausiosios valdybos posėdyje, o priežiūra buvo patikėta brg. gen. V. Vitkauskui. Krašto apsaugos ministerija 1938 m. rugsėjo 29 d. pritarė medalio steigimui ir kaldinimui, o spalio 11 d. pritarė ir Vidaus reikalų ministerija. Medalius gamino Pasitikėjimo bendrovėje *Veikla*, kuri juos užsakė Šveicarijos firmoje *Hugeein Freres Le Locle*. Buvo užsakyti 300 sidabrinių be kaspinių medalių ir jų šampai, kuriuos pristatyti buvo numatyta iki 1939 m. sausio 15 d.⁵² Tačiau užsakymas iki to laiko nebuvo įvykdytas. Archyvinuose dokumentuose randame tokį faktą, kad

⁵¹ VRM Raštas apie sąjungos registraciją, *ten pat*, l. 123.

⁵² Pasitikėjimo bendrovės *Veikla* direktoriaus Augustausko raštas, *LCVA*, f. 1446, ap. 1, b. 1, l. 223.

1939 m. kovo 8 d. buvo gautas leidimas įvežti iš Šveicarijos sidabrinis medalius be maito (su dėžutėmis) 1000 lt. maito ribose⁵³. Šie Kariuomenės pirmūnų sąjungos inicijuoti ir jų rūpesčiu pagaminti medaliai turėjo dar papildomą ženkliuką, jame buvo įrašyta 1917–1919. Be ženkliuko medalis buvo nepilnai komplektuotas. Ženkliuko gamybos užsakymas buvo patikėtas P. Kraujaliui. Jis turėjo jų pagaminti 600 vienetų⁵⁴. Norint įteisinti Kariuomenės pirmūnų medalį, reikėjo padaryti pakeitimus Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatyme. KAM buvo jau anksčiau pritarusi tokio medalio steigimui, tad pristatyti jo statuto projektą Seime paskyrė brg. gen. K. Navaką. Pirmasis pristatymas įvyko 1939 m. sausio 26 d. IV nepaprastoje sesijoje. Pateiktasis Kariuomenės pirmūnų medalio statuto projektas Seime kėlė diskusijų, todėl jo svarstymas bei priėmimas užtruko daugiau kaip metus. Diskusijų atgarsiai pasiekė ir spaudą. Dėl šios priežasties plačiau supažindinsime su šio projekto pataisų svarstymu Seime. Vyriausybės atstovas Brg. gen. K. Navakas supažindino Seimą su KAM nuomone, svarstomuoju klausimu ir pabrėžė, kad *vienas laisvės kovų etapas, būtent lietuvių pastangos, kuriant Lietuvos valstybės karinę jėgą Rusijoje, nėra tinkamai įvertintos ir pažymėtos. <...> tas pasiryžimas ir idealizmas, tėvynės meilė ir ilgesys iš esmės yra toks pats, koks ir kūrėjų savanorių*⁵⁵. O skiriasi tuo, kad į tą sąjūdį būsėsi niekieno nešaukiami, ir ne tik karininkai, inteligentija, bet ir kareiviai, kurie save išskyrė iš lenkų ir rusų. Jie būsėsi į atskiras lietuviškas dalis. Prelegentas aiškino Seimui, kad kariai rūpinosi visos tautos politiniais reikalais: veikė kontakte su Lietuvos Tautos Taryba, *siuntė savo atstovus į Lietuvių Seimą Petrapily ir į svarbias konferencijas Stokholme, į tautų suvažiavimą Kijeve, dalyvavo tautų kariškame bloke Petrapilyje, savo iniciatyva ir autoritetu Voroneže atstatė tautos atstovybę – Vyriausiąją Rusijos Lietuvių Tarybą*⁵⁶. Pristatomasis įstatymo pakeitimo projektas, kaip pažymėjo brg. gen. K. Navakas, nesuteikia jokių ypatingų privilegijų. Medalį gautų tik pripažinti kariuomenės pirmūnai. Juos atrinktų Kariuomenės pirmūnų sąjungos taryba ir valdyba, o sąrašą tikrintų krašto apsaugos ministro skirta komisija. Buvo numatyta ir viena materialinė lengvata, kuri numatė *apdovanotiems kariuomenės pirmūnams, medalio pirmūnams, ne jaunesniems kaip 60 metų, skirti 50 metinių pensijų po 100 litų kiekvienam. <...> 181 str. remiantis pirmūnui turi suteikti teisę važiuoti 1/3 papi-*

⁵³ Raštas apie leidimo gavimą parvežti medalius, *ten pat*, l. 237.

⁵⁴ Prašymas P. Kraujaliui. 1938 m. gruodžio 29 d., *ten pat*, l. 222.

⁵⁵ Cit., Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimo projektas. Seimo 114/13-asis posėdis, 1939 m. sausio 26 d., *Seimo stenogramos. IV nepaprastoji sesija. 1939-01-10–1939-02-15*, p. 9–10.

⁵⁶ Cit., *ten pat*, p. 10.

*ginto geležinkelio bilietu*⁵⁷. Buvo pateiktas ir naujuoju medaliu apdovanojamųjų skaičius, jis neviršytų 500 asmenų.

Po projekto pristatymo prasidėjo diskusija, į ją įsitraukė Seimo nariai. Pirmasis kalbėjo savanoris kūrėjas J. Viliušis. Jis turėjo nemažai priekaištų: pirma dėl to, kad įvedamas naujas ženklas, žymintis tam tikrą idėją, antra – iki pirmūnų buvo ir 1863 m. sukilėliai, aušrininkai ir kt., jų darbai nėra pažymėti, trečia – abejonės dėl paties pavadinimo pirmūnas, nes, J. Viliušio supratimu, pirmieji buvo savanoriai kūrėjai, o remiantis medalių eiliškumu, pirmūnų medalis eitų po savanorių kūrėjų, tad neaišku, kas pirmesnis, ketvirta – sunku bus išsiaiškinti, kas yra pirmūnas, ir kritikuojama nuostata, kad anketas tikrins Kariuomenės pirmūnų sąjungos renkamas organas ir tai bus neobjektyvu, penkta – daugelis Rusijoje aktyviai dirbusių, grįžę į Lietuvą, nestojo į Lietuvos kariuomenę savanoriais. Išsakęs visas abejones dėl siūlomų pataisų, J. Viliušis pasiūlė, kad norint tokį įstatymą pripažinti svarstytinu, reikia jį perduoti komisijai, kad nuodugnai peržiūrėtų ir teisiškai sutvarkytų. Po J. Viliušio kalbos, ginti įstatymo stoji Seimo narys J. Čaplikas. Jis tvirtino, kad net pusė lietuvių, dalyvavusių sąjūdyje Rusijoje, stoji savanoriais į Lietuvos kariuomenę, kad dar daug jų tarnauja ir dabar užima atsakingus postus. J. Čaplikas pasiūlė projektą perduoti svarstyti Ordinų ir medalių komisijai. Po trumpos pertraukos posėdis buvo tęsiamas, į diskusiją įsitraukė ir Seimo vicepirmininkas Julius Indrišiūnas. Jis taip pat buvo nepatenkintas tuo įstatymo projektu, siūlančiu apdovanooti asmenį tik už buvimą pirmūnu, o ne už nuopelnus. Įstatymo projekte niekur nėra pasakyta, ką yra nuveikę tie pirmūnai, kurie netarnavo Lietuvos kariuomenėje. Todėl kyla klausimas, ar visi verti pirmūno vardo ir pritaria J. Viliušio nuomonei, kad reikia praplėsti tą dalį, kurioje būtų pasakyta už ką asmuo pripažintas pirmūnu. Vicepirmininkas J. Indrišiūnas piktinosi, kad Kariuomenės pirmūnų sąjunga daro spaudimą Seimui. Jis priminė, kad yra gautas memorandumas, kuriame reiškiamas nepasitenkinimas dėl medalio eilės. Jame sakoma, kad *pirmūnai tai yra pirmieji kariai, todėl ir jų ženklas turėtų būti aukščiau savanorių medalio pastatytas*⁵⁸. Memorandume buvo reikalaujama daugiau lengvatų, nei numatyta Vyriausybės parengtame įstatymo projekte. Kariuomenės pirmūnų Seimui atsiųstame dokumente jau figūravo 6 lengvatų punktai. Buvo reikalaujama ne tik 50 pensijų po 100 litų, bet ir 25 po 200 Lt.; tarnautojams – kas dveji metai dviejų mėnesių atlyginamų atostogų; atleisti vaikus nuo mokesčio už mokslą; atleisti nuo pensijų fondo mokesčio už laiką iki 1926 m., pridėti vienus metus prie pensijos išstarnauto laiko ir teisę važiuoti

⁵⁷ Cit., *ten pat*, p. 11.

⁵⁸ Cit., Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimo projektas. Seimo 114/13-asis posėdis, 1939 m. sausio 26 d. *Seimo stenogramos. IV nepaprastoji sesija. 1939-01-10–1939-02-15*, p. 13.

trečios klasės geležinkelio bilietu antra klase, o nuo trečios klasės bilieto duoti 50% nuolaidą. Visos šios lengvatos atitiko savanoriams kūrėjams teikiamas lengvatas. J. Indrišiūnas pasiūlė susilaikyti nuo tokių didelių lengvatų teikimo ir perduoti įstatymo pakeitimo projektą svarstyti Lietuvos valstybės ordinu, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo komisijai, kurios pirmininkas buvo Seimo narys J. Viliušis.

Atsakydamas į klausimus ir išreikštas mintis, Vyriausybės atstovas brg. gen. K. Navakas pažymėjo, kad tautinio sąjūdžio Rusijoje dalyvius pirmūno vardu pavadino prezidentas jų suvažiavime. Atsakydamas, kodėl ne visi stojo į Lietuvos kariuomenę, brigados generolas mano, kad *stojo kariuomenėn, o dar didesnė dalis atvykusi Lietuvon buvo pašaukta kariuomenėn, o kita dalis į kariuomenę nebuvo pašaukta dėl savo amžiaus ir pradėjo savo privatinį gyvenimą*⁵⁹. Vyriausybės atstovas taip pat manė, kad nereikia gailėti pažymėti tuos vyrus, kurie buvo pasiryžę tautai padėti, o dėl lengvatų, tai jos projekte nesurašytos, o jei bus duota lengvata pigiau važiuoti geležinkeliu, tai gal tai labai neapsunkins šalies biudžeto. Po šios kalbos buvo baigtos diskusijos ir pirmininkaujantis pakvietė balsuoti, ar svarstytinas šis įstatymo projektas. 36 balsais įstatymas buvo pripažintas svarstytinu. O jį svarstyti buvo nutarta perduoti tai pačiai komisijai, kuri buvo anksčiau sudaryta, o ne naujai (nors ir tokių pasiūlymų buvo). Už tai balsavo 35 Seimo nariai. Toks buvo pirmasis įstatymo projekto svarstymas.

Antrasis projekto svarstymas vyko jau 1940 m. Kariuomenės pirmūno medalio statusas Vyriausybės žiniose buvo paskelbtas 1940 m. gegužės 4 d., kai iki sovietinės okupacijos buvo likę truputį daugiau nei mėnuo. Kariuomenės pirmūnų sąjungos vyr. valdyba išplatino spaudoje pranešimą apie medalio įsteigimą ir kokius reikia pateikti dokumentus jam gauti. Savo darbą pradėjo Kariuomenės pirmūnų medalio komisija. Jos pirmininkas buvo brg. gen. K. Navakas, nariai: plk. J. Tumas, plk. ltn. J. Laurinaitis, adm. mjr. K. Sabalys ir ats. plk. J. Byla; nariai pavaduotojai: san. plk. K. Ingelevičius, plk. M. Kalmantas ir ats. mjr. J. Puikūnas-Pupkys. Pirmajame komisijos posėdyje, kuris įvyko gegužės mėnesį, buvo apsvaistytas 20 prašymų pripažinti pirmūnais⁶⁰. Nei vienas pirmūnas šio medalio negavo. Prasidėjusi okupacija nutraukė komisijos darbą, visi pagamintieji 300 medalių buvo perduoti Vytauto Didžiojo karo muziejui. Tačiau dabar ten saugomi tik 157 medaliai.

Kariuomenės pirmūnų sąjungoje 1940 m. buvo 15 generolų, 31 pulkininkas, 28 majorai, 37 kapitonai, ir 47 leitenantai, 30 karo valdininkų ir 4 kunigai⁶¹. Tai buvo tik šeštadalis (193) iš 1 200 narių, didžioji dalis, 1 007 organizacijos nariai buvo puskarininkiai, viršilos ir eiliniai kareiviai.

⁵⁹ Cit., *ten pat*, p. 14.

⁶⁰ Kariuomenės pirmūnų medalio komisija jau dirba, *Karys*, 1940, Nr. 24, p. 654.

⁶¹ A. Jurevičiūtė, Литовцы – военнoслужашие Российской армии в 1917–1919,... с. 398.

IŠVADOS

Lietuvių daliniuose, kurie susikūrė Rusijoje 1917 m., tarnavo apie 4 tūkst. karių. Jie buvo įsteigę Pirmąjį atskirąjį lietuvių batalioną Vitebske, Lietuvių atsargos batalioną Smolenske, Lietuvių batalioną Rovne, Lietuvių raitelių divizioną Valke, Vytauto Didžiojo Sibiro lietuvių batalioną ir 226-ąją lauko lietuvių ligoninę Ungėnyje Rumunų fronte, iš viso 6 karines dalis. Nemažai karininkijos ir kareivių veikė įvairiuose lietuvių komitetuose ir tremtinių organizacijose.

1939 m. Lietuvoje registruoti tik 1 200 kariai, dalyvavę tautiniame sąjūdyje. Tai galima paaiškinti tuo, kad dalis jų negrįžo į Lietuvą, dalis žuvo, dalis jau buvo mirę Lietuvoje, ne visi užpildė anketas. 1937 m. surinktais duomenimis iš tautinėse dalyse tarnavusių karių savanoriais stoji į Lietuvos kariuomenę 200 žmonių, 50 apdovanoti Vyčio Kryžiumi, 400 mobilizuoti tarnybai Lietuvos kariuomenėje. Iš 20-mečio renginyje dalyvavusių karininkų ir kareivių sąrašo matyti, kad 114 karių (62 karininkai ir 52 kareiviai) buvo įstoję į Lietuvos kariuomenę savanoriais. Tokį nedidelį savanorių kiekį galima paaiškinti tuo, kad karininkai buvo jaunesni, geriau išsilavinę ir labiau motyvuoti, kareiviai buvo vyresni, ne vienus metus kariavę, dalis buvę nelaisvėje ir grįžę vėliau, pasibaigus terminui stoti į savanorius (1919 m. kovo 5 d.), tačiau jie anketose rašė, kad stoji savo noru į Lietuvos kariuomenę, bet tai nebuvo teisinė savanorystė; dar kiti buvo mobilizuoti, tarp tokių ir dalis karininkijos. Kariuomenės pirmūnų sąjungos duomenimis, narių amžius 1939 m. buvo nuo 43 iki 70 metų. Taip pat svarbi buvo ir motyvacija. Išsilavinę karininkai rėmė Lietuvos nepriklausomybės idėją. Kareiviai, galima teigti, buvo pavargę nuo karo, kai kurie jų 1918 m. jau buvo atitarnavę 4–5 metus.

Lietuviškųjų karinių dalių karininkai sudarė kuriamos Lietuvos kariuomenės branduolį. Dalis jų buvo savanoriai, kiti mobilizuoti. Pirmame įsakyme Lietuvos kariuomenei 1918 m. lapkričio 23 d., kuriuo buvo suformuota Krašto apsaugos taryba, paminėti trys karininkai, kurie kūrė lietuviškus dalinius Rusijoje ir Lietuvos kariuomenę, tai plk. Jurgis Kubilius, paskirtas Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininku, ir plk. ltn. Stasys Nastopka bei plk. ltn. Vladas Nagevičius, paskirti į Krašto apsaugos tarybą.

Lietuvius karius, įkūrusius lietuviškus dalinius Rusijoje, vienijo 1937 m. įsteigta Kariuomenės pirmūnų sąjunga, kurios nariais tapo didžioji dalis Lietuvos kariuomenę kūrusių aukštųjų karininkų. Jos nariai Seime iškėlė klausimą, kas buvo pirmiau – pirmūnas ar kūrėjas savanoris ir kieno medalis turi būti svarbesnis. Įsteigtas Kariuomenės pirmūnų medalis dėl 1940 m. sovietų okupacijos nebuvo įteiktas.

LIETUVOS KARIUOMENĖS KARININKAS JUOZAS PAPEČKYS

Solveiga Lukminaitė

ĮVADAS

Juozas Papečkys¹ – karininkas, teisininkas, visuomenininkas. Likimas lėmė gyventi ir veikti sudėtingame XX a. pirmos pusės laikotarpyje, tačiau sudarė sąlygas atsiskleisti įvairiapusei asmenybei. Pirmosios mokslo žinios įgytos maištingoje Marijampolės gimnazijoje, toliau – teisės studijos Maskvos universitete, jos buvo sėkmingos J. Papečchio karjeros pagrindas jau nepriklausomoje Lietuvoje. Pirmojo pasaulinio karo laikotarpis praleistas Maskvoje ir Šiaurės Kaukazo regione, vėliau – mokslai Karo mokykloje, tarnyba carinės Rusijos kariuomenėje, po to baltųjų gretose ir galiausiai – slapstymasis nuo mobilizacijos. Tačiau šiuo metu išryškėjo J. Papečchio ne tik kaip karininko, bet ir kaip visuomenininko potencialas. Jo pavardė figūravo Šiaurės Kaukazo lietuvių karo pabėgėlių bendruomenės ir jų repatriacijos reikaluose. 1919 m. pabaigoje, vos tik grįžęs į Lietuvą, J. Papečkys iš karto gavo pasiūlymą dirbti Kariuomenės teisme. Toliau karininko teisininko gyvenimas pasisuko nuo specifinių ir atsakingų pareigų Kariuomenės teisme bei Krašto apsaugos ministerijoje į Krašto apsaugos ministro postą. Dar vėliau susiklosčiusi šalies politinė situacija lėmė J. Papečchio sprendimą pasitraukti į civilinės teisės sritį.

Karininko plk. ltn. J. Papečchio įvairiapusė veikla, jo indėlis į Lietuvos kariuomenę, karo teisės pertvarkas mums primena, kad Lietuvos valstybingumo 100-mečio išvakarėse būtina atsigręžti į valstybingumo puoselėtojus ir šį kartą įdėmiau pažvelgti į šios asmenybės gyvenimą bei darbus.

Taigi šio straipsnio tikslas – atskleisti karininko, teisininko ir visuomenininko Juozo Papečchio veiklą. Šis biografinio pobūdžio tyrimas aktualus ir todėl, kad per biografinių detalių analizę atskleidžiamas platesnis aplinkos kontekstas ir procesai: lietuvių karo pabėgėlių situacija Pirmojo pasaulinio karo metais, nepriklausomos Lietuvos trapias valstybingumo iššūkiai, bendra šalies politinė, socialinė ir karinė situacija.

Konkrečiai apie J. Papečki medžiagos vis dar trūksta. Šiame straipsnyje, atskleidžiant J. Papečchio gyvenimą Pirmojo pasaulinio karo metais, remiamasi

¹ J. Papečkys – nuo 1919 11 18 leitenantas, vėliau vyresnysis leitenantas, nuo 1920 04 28 – kapitonas, nuo 1922 09 01 majoras, nuo 1926 02 16 pulkininkas leitenantas.

pedagogo Juozo Avižonio², kraštotyri-
ninkų pedagogių Elvyros ir Mikalinos
Glemžaičių³ atsiminimais. Išryškinant
J. Papečkio darbus karo teisės srityje ir
Krašto apsaugos ministerijoje, remia-
masi mokslininkų Prano Janausko⁴,
dr. Andriejaus Stolarovo⁵, Modesto
Kuodžio⁶, Vytauto Lesčiaus⁷ darbais.
Straipsniui buvo itin naudinga gausi
ir įvairi tarpukario periodinė spauda:
Lietuvos žinios, *Lietuva*, *Mūsų Vilnius*,
Karys, *Kardas*, *Trimitas* ir kt., čia gali-
ma rasti paties J. Papečkio publikacijų
arba informacijos apie jį.

PIRMOJO PASAULINIO KARO SUIRUTĖJE

Juozas Papečkys gimė pirmąją
1890 m. dieną Marijampolės ap-
skrityje, Puskepurių kaime. 1910 m.
baigė klasikinę Marijampolės gimna-
ziją, 1916 m. – Maskvos universiteto
Teisės fakultetą, tačiau pradėti dirbti pagal įgytą specialybę sutrukdė Pirmojo
pasaulinio karo suirutė. Tais metais J. Papečkys buvo mobilizuotas į carinės
Rusijos kariuomenę ir pradėjo tarnauti kaip eilinis 57-ajame Tverės pėstininkų

Plk. lt. Juozas Papečkys. XX a. 3–4 deš.
Dail. J. Mackevičius
VDKM meno rinkinys, D-446

² Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo 1916–1920 m. [Rankraštis], *Nacionalinė Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir Rankraščių skyrius* (toliau – *NMMB RKRS*), f. 114, b. 149.

³ M. Glemžaitė, Atsiminimai (1893–1920). I knyga, *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, Vilnius, 2008; Mikalinos Glemžaitės atsiminimai. II dalis, *Kupiškio etnografinio muziejaus* (toliau – *KEM*), Archyvinė byla Nr. 73; E. Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 3, t. 4, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 95, b. 499.

⁴ P. Janauskas, Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais, *Darbai ir Dienos*, t. 40, 2004.

⁵ A. Stolarovas, Lietuvos Respublikos karinė teisėsauga: Armijos teismas 1919–1922, *Karo archyvas*, t. 25, Vilnius, 2010.

⁶ M. Kuodys, Pulkininkas leitenantas Juozas Papečkys, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t. 2, Vilnius, 2008.

⁷ V. Lesčius, Lietuvos kariuomenės aprūpinimas (1921–1940), *Karo archyvas*, t. 26, 2011, p. 124–125.

pulke. Jo tarnyba neilgai truko, nes kariuomenės vadovybė pastebėjo šio eilinio potencialą. Jis buvo išsiųstas mokytis į Maskvos Aleksėjaus karo mokyklą ir ten įgyti reikiamų kompetencijų. Per metus ją baigė ir gavo karininko (praporščiko) laipsnį. Po to J. Papečkys carinės Rusijos kariuomenėje buvo paskirtas 85-ojo atsargos pėstininkų pulko Maskvoje mokomosios kuopos jaunesniuoju karininku ir tarnavo iki 1917 m. spalio mėnesio, t. y. bolševikų perversmo⁸. Po jo J. Papečkys nusprendė pasitraukti į santykinai ramesnį Šiaurės Kaukazo regioną, kur tuo metu kaip tik pradėjo organizuotis lietuvių bendruomenė. Nors lietuvių karo pabėgėlių šiame regione buvo ir iki 1916 m., tačiau lietuvių bendruomenė dar nebuvo organizuota. 1916 m. į Šiaurės Kaukazą persikėlęs pedagogas Juozas Avižonis parengė Šiaurės Kaukazo lietuvių *Aušros* draugijos įstatus. Buvo suformuota laikina valdyba su pirmininku J. Avižoniu priešakyje. *Aušros* draugija pradėjo veikti 1916 m. rugsėjo mėnesį. Jos steigiamajame susirinkime dalyvavo lietuviai iš Kislovodsko, Piatigorsko, Grozno, Vladikaukazo, Jesentuko, Mineralinių Vandenių, kur buvo įkurti draugijos skyriai. Neatsitiktinai pirmuoju organizacijos tikslu tapo noras suburti kuo daugiau po Šiaurės Kaukazo regioną pasklidusių lietuvių. Taigi *Aušra* pamažu tapo Šiaurės Kaukazo lietuvių centru. Organizacija priėmė nemenką iššūkį surasti finansinių išteklių lietuvių pradžios mokykloms bei skaitykloms steigti ir joms vėliau plėsti. Pinigai buvo renkami spektaklių, loterijų metu⁹. 1917 m. į Šiaurės Kaukazą ėmė pastebimai plūsti vis daugiau karo pabėgėlių, jų gretose ir žymių lietuvių, kaip, pavyzdžiui, dr. Kazys Grinius, dr. Aleksandra Biržiškienė, būsimos žinomos kraštotyrininkės, pedagogės seserys Elvyra ir Mikalina Glemžaitės. Be to, kaip jau minėta, 1917 m. rudenį į šį regioną, konkrečiau – į Piatigorską, persikėlė ir J. Papečkys. Šiaurės Kaukaze jis rado aktyvią ir pastebimą *Aušros* draugiją, į kurios veiklą iš karto įsitraukė. Jis tapo vienu iš paskaitų skaitytojų kuriamose lietuvių mokyklose ir vakariniuose kursuose lietuviams. J. Papečkys lietuviams karo pabėgėliams skaitydavo laikraščius, konsultuodavo tautiečius įvairiais klausimais¹⁰. Tuo metu regione vis daugėjant lietuvių, daugėjo ir lietuvių bendruomenės organizavimo reikalų, todėl buvo įkurtas Šiaurės Kaukazo lietuvių tremtinių komitetas. Šios organizacijos pirmininku vėlgi tapo J. Avižonis, o jo padėjėju sekretoriumi – aktyvusis J. Papečkys. Tremtinių komitetas ir toliau aktyviai ieškojo būdų

⁸ M. Kuodys, Pulkininkas leitenantas Juozas Papečkys, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t. 2, Vilnius, 2008, p. 117.

⁹ Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo 1916–1920 m. [Rankraštis], *Nacionalinė Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir Rankraščių skyrius* (toliau - *NMMB RKRS*), f. 114, b. 149, l. 1–2.

¹⁰ M. Glemžaitė, Atsiminimai (1893–1920). I knyga, *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, Vilnius, 2008), p. 561.

tremtiniams remti¹¹. Karo veiksams pasiekus ir Šiaurės Kaukazą, šio regiono lietuviai ir toliau dėjo visas pastangas burtis.

1918 m., Lietuvai jau paskelbus nepriklausomybę, lietuviai įkūrė Kaukazo lietuvių tarybą, kurios uždaviniai jau buvo radikalesni. Ši taryba turėjo padėti organizuoti lietuvių karo pabėgėlių kelionę į Lietuvą ir ginti lietuvius jau nepriklausomos Lietuvos vardu. Lietuvių karo pabėgėliai buvo aktyviai registruojami ir aprūpinami pasais. Per keturis mėnesius buvo suregistruota apie 950 lietuvių¹². Nuo 1918 m. Šiaurės Kaukaze prasidėjo sudėtingas ir netgi pavojingas laikotarpis. Regione aršiai konkuravo ir siautėjo bolševikai¹³ ir *baltieji*¹⁴, šie jau veržėsi į Piatigorską, tad miestas tapo pafrontės miestu¹⁵. 1918 m. rudenį bolševikų puolimas jau tapo aiškiai pastebimas Šiaurės Kaukazo regione. Vienas iš bolševikų tikslų buvo likviduoti Šiaurės Kaukazo tautines organizacijas. Taigi likviduota turėjo būti ir lietuvių įkurta mokykla Piatigorske. Vis dėlto žinios apie paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę ragino lietuvius dar aktyviau kovoti dėl savo tikslų. Kaukazo lietuviams pavyko, nors ir kontroliuojant bolševikams, ne tik išsaugoti savo lietuvišką mokyklą Piatigorske, bet ir gauti galimybę patiems rinktis, kokius dalykus mokytis. Po 1918 m. vasario 16 d. J. Papečkys su J. Avižoniu visų lietuvių vardu paprašė valdžios leidimo įsteigti Lietuvių komisariatą. Siūlymas buvo priimtas ir teisininkas J. Papečkys tapo lietuvių komisaru. Šis komisariatas glaudėsi lietuvių mokykloje Piatigorske. Lietuvių tremtinių komitetas įėjo į bendrą tremtinių komisariatą, į jį iš lietuvių buvo deleguoti J. Avižonis ir J. Papečkys. Šis buvo paskirtas lietuvių tremtinių reikalų vedėju ir nuolatiniu komisariato nariu¹⁶. Tuo metu Piatigorsko lietuvių mokykloje mokytojavusi būsima kraštotyrininkė ir tautinių kostiumų populiarintoja Mikalina Glemžaitė savo atsiminimuose rašė: *Papečkys buvo tikras juristas, visi lietuviai mielai su juo kalbėjosi ir pasikaitų mokykloje per mano vakarinius kursus klausėsi, o jau po 1918 m. vasario*

¹¹ Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo..., *NMMB RKRS*, f. 114, b. 149, l. 4.

¹² *Ten pat*, l. 4–5.

¹³ Vladimiro Lenino vadovaujamos iš Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos atskilusios pajėgos, inicijavusios 1917 m. Spalio revoliuciją.

¹⁴ Vladimiro Lenino vadovaujama iš Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos susiformavusi grupė, atstovavusi nuosaikesnio evoliucinio socializmo ideologijai ir kovojusi su bolševikais po 1917 m. Spalio revoliucijos.

¹⁵ J. Vaičėnionis, Litewskie doświadczenia emigracyjne z czasów pierwszej wojny światowej. Historia rodziny Glemżów, *Migracje a tożsamość narodowa mieszkańców Europy Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*, Ciechanowiec, 2016, p. 210.

¹⁶ Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo..., *NMMB RKRS*, f. 114, b. 149, l. 6

16 d. lietuviai Papečkį išrinko komisaru ir organizatoriumi mūsų visų lietuvių grįžimo į Lietuvą¹⁷.

1919 m. pradžioje situacija Šiaurės Kaukazo regione vis aštrėjo. Regioną vargino ne tik karo veiksmai, bet ir prasidėjusi šiltinės epidemija. Augant karo įtampai, 1919 m. J. Papečkys buvo mobilizuotas į Antono Denikino vadovaujamas baltųjų pajėgas, kovojusias prieš bolševikus, tačiau po kelių mėnesių jis iš ten pasitraukė, tiksliau – kurį laiką slėpėsi nuo mobilizacijos. Tų metų pirmą pusmetį J. Papečkys nuo mobilizacijos laikinai slapstėsi Piatigorsko lietuvių mokyklos rūsyje, o vėliau apsigyveno pas Piatigorske įsikūrusią kupiškėnų Glemžų šeimą¹⁸. Elvyros Glemžaitės dienoraštis iš Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio, kai dar ji gyveno Sankt Peterburge, vėliau – Kislovodske ir Piatigorske, taip pat gausus įrašų apie J. Papečkį. Iš dienoraščio aiškėja, kad 1919 m. pradžioje J. Papečkys jau buvo apsistojęs pas Glemžų šeimą, kurioje jis buvo slaugomas nuo sužeidimų ir gydomas nuo šiltinės¹⁹, ir jo šilti santykiai su Elvyra.

Kiek vėliau, 1919 m. liepą, Glemžos finansiškai parėmė J. Papečkio organizuojamą karo pabėgėlių kelionę namo, iš Piatigorsko į Mineralinius Vandenis (Stavropolio kraštas)²⁰. Lietuviai su kitais Vidurio Rytų Europos karo pabėgėliais (iš viso per 1 000 žmonių) iš Mineralinių Vandenių išplaukė į Novorosijską, iš ten pasiekė Galacij (Rumunija). Jame grįžtančių delegacija kelias dienas turėjo apsistoti kareivinėse. Tuo metu išryškėjo J. Papečkio, kaip lietuvių karo pabėgėlių grupės vado, organizaciniai sugebėjimai. Dalį delegacijos kamavo įvairūs sveikatos sutrikimai, todėl J. Papečkys rinko informaciją apie mitybą ir tolimesnės kelionės reikalus. Jį itin papiktino, kad Lenkijos karo pabėgėliams pirmiesiems pavyko ešelonu išvykti iš Rumunijos. Todėl prancūzų kalbą mokantis J. Papečkys drąsiai nuėjo į prancūzų atstovybę aiškintis dėl lietuvių reikalų²¹. 1919 m. rugpjūčio mėn. 21 d. lietuvių delegacija ešelonu galiausiai pasiekė Vilniaus geležinkelio stotį. Vilniuje pabėgėliai turėjo laukti leidimo tęsti kelionę Lentvario link. Dėl šios problemos vėlgi derėjosi J. Papečkys, spręsdamas tolimesnius lietuvių kelionės reikalus. Vėliau, Lentvario geležinkelio stotyje, jis susitiko su į Kauną vykstančia prancūzų delegacija, prašė jų pagalbos²². J. Papečkio komandos kelionė driekėsi iki Vievio, toliau – į Kaišiadoris, Radviliškį

¹⁷ Citata, Mikalinos Glemžaitės atsiminimai. II dalis, *Kupiškio etnografijos muziejus* (toliau – *KEM*), Archyvinė byla Nr. 73, l. 153.

¹⁸ M. Glemžaitė, *Atsiminimai (1893–1920)...*, p. 563.

¹⁹ E. Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 3, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 95, b. 499.

²⁰ M. Glemžaitė, *Atsiminimai (1893–1920) ...*, p. 563.

²¹ *Ten pat*, 565–568.

²² *Ten pat*, 568–569.

ir Kupiškį, kur jis laikinai apsistojo pas Glemžų šeimą. Pas ją J. Papečkys dar kurį laiką lankydavosi ir vėliau²³.

Apskritai, J. Papeckio nuopelnai lietuvių karo pabėgėliams Šiaurės Kaukaze ir jo kaip vadovo įgūdžiai organizuojant lietuvių delegacijos grįžimą į Lietuvą buvo įvertinti Elyvyros Glemžaitės. 1921 m. vasarą rašydama J. Papečkui laišką su kvietimu į savo ir Vinco Dulaičio vestuves ji minėjo: *Aš tave kviečiu vardan to, kas buvo gražaus ir mielo mūsų šeimos santykiuose Kaukaze, kelionėje. Ten toli Tėvynės tik tu vienas buvai gyvas asmuo, su kuriuo mes savo krašto išsiilgusios galėdavom, tiesa, menkai, bet pasitarti apie viską*²⁴.

KARO TEISĖS IR POLITIKOS DARBAI

1919 m. rugsėjo pabaigoje sugrįžęs į Lietuvą J. Papečkys jau spalio mėnesį buvo mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę. Kariuomenės vadovybė greitai atkreipė dėmesį į J. Papeckio gebėjimus. Tuo metu Kariuomenės teisme itin trūko kvalifikuotų teisininkų, todėl J. Papečkys buvo iš karto paskirtas valstybės gynėjo padėjėju.

Reikėtų plačiau aptarti tai, kad Lietuvoje dar vykstant Nepriklausomybės kovoms, 1919 m. sausio 10 d. Krašto apsaugos ministerijos iniciatyva buvo įsteigtas Juridinis skyrius, jo pirma atsakomybė buvo sutvarkyti karinių teismų įstatus, sukurti teismų sistemą²⁵. Tų pačių metų gegužės mėnesį Juridinis skyrius buvo pertvarkytas – jį sudarė Teismo, Bendrasis ir Juriskonsultacijos skyriai. Konkrečiai Juriskonsultacijos skyriaus atsakomybė buvo konsultacijų karinės teisės klausimais teikimas, skundų dėl kariuomenės institucijų ir atstovų, paklausimų dėl karių traukimo baudžiamajon atsakomybėn svarstymas²⁶. 1920 m. sausio 1 d. Juridinis skyrius buvo dar kartą pertvarkytas. Buvo įkurtos savarankiškos institucijos – Armijos teismas su karinio valstybės gynėjo institucija, dar veikė Bendrasis skyrius ir Juriskonsulto įstaiga. Ši tapo atsakinga už karinę teisėtumą – patardavo ir konsultuodavo kariuomenės dalis teisės klausimais, leido nurodymus pulko teismams²⁷. Karinio valstybės gynėjo institucija organizuodavo ikiteisminius tyrimus, nagrinėjo prašymus, skundus. Karinis valstybės gynėjas su padėjėjais vykdė kaltintojo funkciją bylose, gynė kariuomenės interesus, peržiūrėdavo kaltinamąsias bylas, išsiaiškino kaltę²⁸.

²³ E. Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 4, VUB RS, f. 95, b. 499.

²⁴ Cit., E. Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, 1921 06 29, t. 4, VUB RS, f. 95, b. 499.

²⁵ A. Stoliarovas, Lietuvos Respublikos karinė teisėsauga: Armijos teismas 1919–1922, *Karo archyvas*, t. 25, Vilnius, 2010, p. 161.

²⁶ *Ten pat*, p. 164.

²⁷ *Ten pat*, p. 169.

²⁸ *Ten pat*, p. 175.

Kpt. Juozas Papečkys. Apie 1920–1922 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17318

Eidamas valstybės gynėjo pareigas karininkas J. Papečkys neabejotinai labiausiai pasižymėjo Lenkų karinės organizacijos (*Polska Organizacja Wojskowa*, toliau – POW) narių byloje. Ši byla bene labiausiai išgarsino iš tiesų dar nedaug patirties tuo metu turėjusį teisininką. Po nesėkmingo 1919 m. rugpjūčio mėn. lenkų vykdyto perversmo Lietuvoje, 1920 m. gruodžio mėn. 14–24 d. vykusiame Kariuomenės teisme šalia pirmininko plk. Petro Šniukštos, nuolatinių narių – mjr. Ragožinsko, vyr. ltn. Šlapiko, vyr. psk. Šadvikio, gr. Jurkšos, kaip valstybės gynėjas (prokuro-ras) buvo J. Papečkys²⁹. Valstybės civilinio ieškovo įgaliotiniais sutiko būti prisiekusieji advokatai St. Šilingas ir P. Leonas. POW narių teismo procesui J. Papečkys parengė kaltinamąjį aktą. Po šio

teismo už nuopelnus jis netgi buvo apdovanotas II rūšies Vyčio Kryžiaus ordinu. Akivaizdu, kad ši Lietuvos valstybei aktuali byla buvo tikras iššūkis jaunam ir minimalios teisininko patirties turinčiam J. Papečkui. Neabejotinai ši byla išvargino J. Papečkį. Kaip savo dienoraštyje 1920 m. pabaigoje, po jo apsilankymo pas Glemžas Kupiškyje, rašė Elvyra Glemžaitė: *Juozas labai išvargęs, mat valstybės gynėjo pareigas eidamas prieš pat Kalėdas užbaigė POW bylas ir iš tikro nuvargė*³⁰.

Vos tik spėjus atslūgti Nepriklausomybės kovoms, 1921 m. J. Papečkys buvo paskirtas Krašto apsaugos ministerijos juriskonsultu, o nuo 1922 m. vasario 20 d. iki 1926 m. – Krašto apsaugos ministro teisių padėjėju ir taip pat ėjo Krašto apsaugos ministerijos Ūkio ir Finansų valdybos viršininko pareigas³¹.

²⁹ P. Janauskas, Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais, *Darbai ir Dienos*, t. 40, 2004, p. 47–78.

³⁰ Cit., E. Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 4, 1920 12 28, *VUB RS*, f. 95, b. 499.

³¹ Naujas Krašto Apsaugos Ministeris pulk. ltn. Juozas Papečkys, *Karys*, 1926, Nr. 26, p. 1.

Ūkio ir finansų valdyba buvo įkurta 1924 m. sausio 1 d. Jos viršininku tapo J. Papečkys. Ši valdyba sprendė kariuomenės ūkinius ir finansinius klausimus, rengdavo KAM sąmatas, pirkimus. Taigi Ūkio ir finansų valdybos tikslas buvo prižiūrėti, kad kariuomenės sąmata būtų vykdoma tikslingai³². Atskiri šios valdybos organai buvo tiesiogiai pavaldūs ne Krašto apsaugos ministrui, bet jo padėjėjui, t. y. tam pačiam J. Papečkui. Konkrečiai krašto apsaugos viceministro atsakingos pareigos buvo savarankiškai spręsti ūkio ir finansų klausimus, galutinai parengti KAM sąmatą³³.

Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, šalies kariuomenė buvo tik pradėta formuoti ir tvarkyti. Daugiausia buvo remiamasi carinės Rusijos karo įstatymais. Vykstant Nepriklausomybės kovoms, nebuvo laiko galvoti apie galimas senųjų karo įstatymų pataisas, apie karių santykius, atlyginimą, drausmę ir pan. Tačiau jau nuo 1921 m. rimčiau imta rūpintis vidaus tvarkos kariuomenėje nustatymu. Pastebėta, kad nėra aiškiai apibrėžtos karinių įstaigų kompetencijos³⁴. Tuo metu konkrečiai karo baudžiamosios teisės reikalų ėmėsi kpt. J. Papečkys. Jis 1922 m. sutvarkė Karo baudžiamąjį statutą, kurį išleido Karo mokslo skyrius³⁵. Leidinio įžangoje J. Papečkys pabrėžė tuometinę problemą – konkrečių įstatymų trūkumą kariuomenėje. Neva dauguma kareivių nėra informuoti, kokia veikla kariuomenėje yra neleistina arba kariuomenės vadovybė netinkamai taiko nuobaudas savo pavaldiniams. Viso to priežastimi laikytas kariuomenės įstatymų sąvado trūkumas. J. Papečkys, sudarydamas Karo baudžiamąjį statutą, rėmėsi 1869 m. Rusų karo nuostatų knyga, ją vertė ir derino su Lietuvos teisine specifika³⁶. Kaip rašė pats leidinio sudarytojas: *Nors ir greitomis ir su dideliu sunkumu suruošdamas šį leidinį, tikiuosi, jog jis mūsų kariuomenėje, užkišdamas didelę spragą, nepaliks be naudos, tuo labiau, kad vienas dalykas yra aiškus: geriau ką nors turėti, negu nieko*³⁷.

Nuo 1922 m. vasario mėn. eidamas Krašto apsaugos viceministro pareigas kpt. J. Papečkys karo teisės klausimais aktyviai savo pozicijos nevengdavo išsakyti ir Seimo tribūnoje. Tuo metu, šalyje apimus Nepriklausomybės kovoms, imta svarstyti ne tik apie karo stovio panaikinimą, bet ir apie kariuomenės mažinimą. 1922 m. vasarą Valstiečių liaudininkų blokas Seime aktyviausiai pradėjo kelti karo stovio ir karo cenzūros panaikinimo klausimus. J. Papečkys, nors ir

³² V. Lesčius, Lietuvos kariuomenės aprūpinimas (1921–1940), *Karo archyvas*, t. 26, 2011, p. 124–125.

³³ *Ten pat*, p. 127, 128.

³⁴ J. Sutkus, Mūsų kariuomenės reorganizacijos reikalai, *Kardas*, 1926 06 30, Nr. 18, p. 279.

³⁵ Naujas Krašto Apsaugos Ministeris pulk. ltn. Juozas Papečkys, *Karys*, 1926, Nr. 26, p. 2.

³⁶ *Karo baudžiamasis statutai*, sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922, p. 3.

³⁷ Cit. *ten pat*, p. 4.

būdamas palankus šiai politinei jėgai, ne visada pritardavo jų idėjoms. Seime jis kalbėjo: *Mūsų visuomenė nėra prityrusi, nėra išmokusi tinkamu būdu, neišeidama iš tam tikros politinio mandagumo vagos, kritikuoti savo Vyriausybės ar visuomenės gyvenimo tam tikras apraiškas ar darbus. Mes rimtumo kritikos spaudoje neturime, mes turime dažniausia šmeižto pobūdžio kritiką: turime nepatikrintą įvairių faktų medžiagą ir tuo ne tik netvarkome savo gyvenimo, bet duodame stiprių kozerių ir mūsų priešininkų lenkų ir bolševikų rankas*³⁸. Taigi Krašto apsaugos viceministras pritarė karo cenzūros reikalingumui, buvo už tai, kad kai kurie tekstai, diskredituojantys kariuomenę, kenkiantys jos tvarkai ir disciplinai, negali būti praleisti karo cenzūros ir spaudą. J. Papečkys savo poziciją Seime dėstė dar 1924 m. vasarą svarstant Šaulių sąjungos įstatymą. Jis aiškiai išsakė, kad Šaulių sąjunga, būdama visuomenine organizacija, turi priklausyti Krašto apsaugos ministerijai, tačiau KAM neturėtų reguliuoti organizacijos vidaus taisyklių³⁹.

Be darbų ministerijoje J. Papečkys nuo 1921–1926 m. dar dėstė teisės mokslus Karo mokykloje Aukštojoje Panemunėje ir Aukštuosiuose karininkų kursuose Kaune. Leitenantų išleistuvėse ir Karo mokyklos metinėje šventėje 1925 m. rugsėjo mėn. Krašto apsaugos viceministras ir Karo mokyklos dėstytojas mjr. J. Papečkys kariūnus ir jaunuosius karininkus ragino nepamiršti šių kario dorybių: kario dvasios (drąsos, žvalumo, sąžiningumo), karo drausmės ir karininko garbės. Kalbėta apie tai, kad karys negali žengti nė vieno žingsnio, kuris suterštų kario garbę. *Kas apsivelka munduru, jau savaimė pasiima tas dorybes, kaip prievolę*⁴⁰, – aiškino viceministras.

JUOZAS PAPEČKYS – LIETUVOS KRAŠTO APSAUGOS MINISTRAS

1926 m. gegužės mėnesį vykusiuose Seimo rinkimuose nė vienai partijai negavus daugumos, daugiausiai balsų surinko Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga ir Lietuvos socialdemokratų partija. Taigi į Lietuvos politinę areną atėjo kairiosios politinės jėgos. Seime birželio 7 d. naujuoju šalies prezidentu buvo išrinktas valstiečių liaudininkų atstovas dr. Kazys Grinius. Tų pačių metų birželio 15 d. Lietuvos Respublikos prezidentas K. Grinius patvirtino naują ministro pirmininko Mykolo Sleževičiaus ministrų kabinetą, kuriame Krašto apsaugos ministro pareigos buvo patikėtos plk. ltn. Juozui Papečkui. Manytina, kad toks prezidento pasirinkimas nebuvo atsitiktinis. Pirma, J. Papečkys nors buvo nepartinis, tačiau nuo jaunystės prijautė nuosaikiai kairuoliškai ideologijai, artimas valstiečių liaudininkų puoselėtoms idėjoms – liberalizmui, demokratijai,

³⁸ Cit., *Steigiamojo Seimo darbai: posėdžių stenogramos*, 1922 07 05, Posėdis 219, Kaunas.

³⁹ Šaulių sąjungos įstatymo svarstymas Seime, *Trimitas*, 1924, Nr. 195, p. 21–22.

⁴⁰ Cit., J. Balčiūnas, Karo mokyklos šventės, *Kardas*, 1925, Nr. 17, p. 7.

Karo mokyklos VIII laidos išleistuvės. Lietuvos Respublikos prezidentas Kazys Grinius apžiūri Karo mokyklos ryšių kabinetą. Iš dešinės: 2-as plk. ltn. Kazys Škirpa, 3-ias krašto apsaugos ministras plk. ltn. Juozas Papečkys, 4-as gen. Jonas Galvydis-Bikauskas. Aukštoji Panemunė, Kaunas, 1926 m. rugsėjo 7 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17812-347

socialiniam teisingumui. Antra, šis karininkas ir juristas tuometiniame Lietuvos politiniame ir visuomeniniame gyvenime dėl savo kaip teisininko darbų karo teisės srityje jau buvo užsitarnavęs autoritetą⁴¹. Negana to, jis Krašto apsaugos ministerijoje viceministru jau buvo dirbęs kelerius metus. Taigi dėl viso to, K. Griniaus apsisprendimas naujuoju Krašto apsaugos ministru paskirti būtent KAM juriskonsultą J. Papečkį atrodo natūralus ir pagrįstas.

Pats J. Papečkys 1926 m. birželio 17 d., perimdamas ministeriją iš Leono Bistro, savo kalboje pabrėžė, kad ne vienus metus dirbdamas KAM jau gerai žino tokio darbo specifiką. Taip pat kreipdamasis į karininkiją, jis iškėlė penkias vadinamąsias darbo dorybes: valstybingumą, teisėtumą, sąžiningumą, uolumą ir darbštumą, o taip pat darbų tvarką ir sistemą. Savo įžanginėje kalboje naujas Krašto apsaugos ministras kariuomenės viršininkams akcentavo, kad ateityje reikalaus konkrečių ataskaitų, kas atlikta ar neatlikta ir kodėl. Net užbaigdamas

⁴¹ M. Kuodys, Pulkininkas leitenantas Juozas Papečkys, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t. 2, Vilnius, 2008, p. 119.

savo kalbą jis visus ragino *dirbti, dirbti ir dirbti*⁴². Akivaizdžiai išryškėjo J. Papečkio pasiryžimas uoliai dirbti, reiklumo sau ir kitiems akcentavimas. Stebinti neturėtų ir jo kaip teisininko vadovavimasis teisingumo vertybėmis. Po šio įvykio spaudoje dar buvo rašyta: *Reikia tikėtis, kad šis nepailstantis darbininkas, atsistojęs kariuomenės priešakyje, sugebės mus vesti jau pramintais keliais į tolimesnę stiprėjimą, tobulėjimą ir garbę*⁴³. Kaip matyti, iš naujojo Krašto apsaugos ministro buvo tikimasi šalies kariuomenės stiprinimo. Kita vertus, kaip žinoma, valstiečių liaudininkų vyriausybė kaip tik buvo užsimojusi demokratizuoti šalį. Vyriausybė panaikino karo padėtį šalyje, daliai politinių kalinių paskelbė amnestiją. Kalbant apie kariuomenės reikalus, buvo nuspręsta apriboti karininkijos įtaką visuomenei, raginta karininkus išeiti į atsargą ir, apskritai, taupant valstybės lėšas, mažinti finansavimą kariuomenės reikmėms.

1926 m. birželio 22 d. Seime naujai paskirtos vyriausybės ministrai skaitė ministerijų deklaracijas. Naujas Krašto apsaugos ministras J. Papečkys iš pradžių pabrėžė, kad *[m]es turime būti pasiruošę kiekvienu momentu atremti bet kurį prieš Lietuvos nepriklausomybę nukreiptą, iš kur jis tik eitų, pasikėsinimą ar užpuolimą*⁴⁴. Buvo prižadėta, kad tuoj bus pateiktas kariuomenės reorganizacijos projektas. Daug dėmesio savo kalboje ministras teikė planams dėl karininkų ruošimo didesnių reikalavimų. Pristatyta, kad iš norinčių tapti karininkais bus reikalaujama ne tik tarnybos stažo kariuomenėje, patriotiškumo, drausmės bet ir intelektualinio specialaus karinio pasiruošimo. J. Papečkys griežtai buvo nusistatęs prieš kariuomenės atstovų kišimąsi į partijų reikalus. Taip pat jis propagavo kariuomenės apolitiškumo idėją, buvo įsitikinęs, kad kariuomenė neturi tapti partijų įrankiu. Buvo užsimenama, kad Šaulių sąjunga turėtų aktyviau prisidėti prie civilių gyventojų karinio ir pilietinio paruošimo. Kalbėdamas apie šalies karinio pajėgumo didinimą, Krašto apsaugos ministras teigė, kad kariuomenę aprūpinti kuo modernesne ginkluote ir karo technika yra būtina⁴⁵. J. Papečkys, pristatydamas bene aktualiausią kariuomenės reorganizavimo klausimą, pabrėžė, kad bus laikomasi šalies biudžeto išlaidų mažinimo politikos, visų pirma mažinant aptarnaujančių įstaigų personalą ir apribojant jų viršininkų teises. Daugiau dėmesio planuota skirti karo mokslo įstaigoms, rūpintis kariams ir karininkams dėstančių specialistų kvalifikacijos kėlimu. Ministras neužmiršo ir kariuomenės rezervo reikalų, kaip tik teigdamas apie būtinybę didinti rezervą taikos metu⁴⁶.

⁴² Krašto apsaugos ministerijos perdavimas ir priėmimas, *Kardas*, 1926, Nr. 18, p. 285.

⁴³ Cit., Naujas Krašto Apsaugos Ministeris pulk. lt. Juozas Papečkys, *Karys*, 1926, Nr. 26, p. 1.

⁴⁴ Cit., Naujos vyriausybės deklaracija, *Lietuvos žinios*, 1926, Nr. 142, p. 3.

⁴⁵ *Ten pat*, p. 3–4.

⁴⁶ Naujos vyriausybės deklaracija, *Lietuvos žinios*, 1926, Nr. 143, p. 2.

Lietuvos Respublikos prezidentas Kazys Grinius prie paminklo Žuvusiems už Lietuvos laisvę Karo muziejaus sodelyje minint Lietuvos kariuomenės ir dr. Jono Basanavičiaus gimimo dieną. Kairėje – gen. lt. Vladas Nagius-Nagevičius, dešinėje – Krašto apsaugos ministras plk. lt. Juozas Papečkys. Kaunas, 1926 11 23. Foto N. Gaulios

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-13575

1926 m. rugsėjo mėnesį J. Papečkys davė interviu dienraščiui *Lietuva* ir pristatė nemažą dalį visuomenės papiktusias reformas kariuomenėje. Pirmiausia, plk. lt. J. Papečkys užtikrino, kad kariuomenės skaičius tikrai nebus mažinimas, o tik pertvarkoma struktūra, siekiant racionaliau naudoti valstybės lėšas. Planuota sumažinti KAM aptarnaujantį personalą ir kaip tik stiprinti skirtingas Lietuvos kariuomenės rikiuotės dalis. Anot ministro, KAM pagalbinio personalo skaičius yra pernelyg išpūstas. Krašto apsaugos ministras pristatė numatytus Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo pertvarkymus. Numatyta palikti Vyriausiąjį štabą su panaikintais štabo valdybų viršininkų etatais, panaikinti atskiras Karo mokslo valdybos sekcijas bei skirtingų ginklų rūšių inspekcijas. Apskritai, Generalinio štabo personalą numatyta sumažinti beveik 30 %, nustatytos štabo funkcijos: mokyti kariuomenę drausmės ir rengti šalies mobilizacijos planus⁴⁷. Kalbėdamas apie kariuomenės švietimo reikalus J. Papečkys išliko griežtas ir minėjo, kad *dedama pastangų, kad kareiviai išeidami iš kariuomenės, nebūtų analfabe-*

⁴⁷ Iš Krašto apsaugos Ministerijos darbų. Krašto apsaugos Ministerio pulk. leit. Papečkio pareiškimas kariuomenės reikalais, *Lietuva*, 1926, Nr. 210, p. 1.

*tai, kurių skaičius pastaraisiais laikais, kaip didžiojo karo pasekmės, palyginant buvo gana didelis. Ypatingo dėmesio bus kreipiama į priešpašaukiamąjį karišką jaunuomenės paruošimą*⁴⁸. Didelis susirūpinimas buvo reiškiamas karininkų, karo valdininkų kvalifikacijos tobulinimu. Numatyta organizuoti kursus aukštesiems karininkams – divizijų ir pulkų vadams, štabo karininkams. J. Papečkys aiškiai išdėstė, kad karo valdininkai administracijos atžvilgiu yra lygūs karininkams, todėl jiems turėtų būti suteikiami karininkų laipsniai ir rūpinamasi jų karine kompetencija. Apie populiarią visuomeninę organizaciją Lietuvos šaulių sąjungą J. Papečkys, kaip KAM atstovas, sakė, kad *[m]es žiūrime į Šaulių sąjungą kaip į jėgą, bet ne ginklo, o moralės, kuri yra labai reikalinga tautą patriotiškai ir militariškai auklėti, t. y. giliai kiekvienam piliečiui įskiepyti tėvynės meilės jausmus ir pasiryžimą ją be atodairos ginti*⁴⁹. Taikos metu šauliams pirmiausia nustatytos propagandinės funkcijos – jaunimo karinis ruošimas, karinių žinių sklaida visuomenėje. Vienas iš siūlymų buvo šaulius aprūpinti ginkluote ir pravesti mokymus. Ministro komentare išryškėjo pozicija, kad Šaulių sąjunga, nors ir yra visuomeninė, o ne kariška organizacija, vis dėlto, karo atveju jai gali būti priskirtinos svarbios funkcijos, kaip, pavyzdžiui, tiltų, geležinkelių, pašto, telefonų sargyba, informacijos rinkimas. Galų gale, ministras J. Papečkys, atsakydamas į žurnalisto klausimą apie vyraujančius gandus ir nesutarimus su opozicinėmis jėgomis, labiausiai pasipiktino dėl dešiniųjų politinių jėgų vykdomos propagandos spaudoje ir visuomenės gluminimu dėl kariuomenės pertvarkymų. Ministras tikėjo, kad *opozicinė spauda pagaliau vis dėlto suprast, kad kišimasis į karo įstaigų kompetenciją yra mūsų kariuomenei žalingas ir šalintinas reiškinys*⁵⁰. Tuo metu dienraštyje Lietuva buvo piktinamasi opozicijos metamais kaltinimais M. Sleževičiaus vyriausybės kabinetui ir ypač Krašto apsaugos ministerijai dėl neva vykdomo kariuomenės mažinimo ir valstybės apsaugos silpninimo, tokiu būdu bandant kariuomenės atstovus įtraukti į partinius ginčus ir kariuomenę viešai sukompromituoti⁵¹. Krašto apsaugos ministrui J. Papečkui nemažai problemų kėlė santykiai su Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininku gen. lttn. Kaziu Ladiga, kuris greičiausiai dėl ryšių su krikščionimis demokratams buvo kiek pažemintas pareigose – paskirtas ypatingųjų reikalų karininku prie Krašto apsaugos ministro. Jis, matydamas J. Papečkio inicijuotas ir KAM vykdomas kariuomenės reformas, vertino jas kaip galimą kariuomenės galios silpninimą ir galimą pavojų šalies nepriklausomybei. K. Ladiga, kaip vienas iš

⁴⁸ Cit., *ten pat*, p. 2.

⁴⁹ *Ten pat*, p. 2.

⁵⁰ Cit., *ten pat*, p. 3.

⁵¹ Neleistina, *Lietuva*, 1926, Nr. 211, p. 1.

Lietuvos Respublikos prezidento Kazio Griniaus apsilankymas Klaipėdoje. Garbės tribūnoje iš kairės stovi: Klaipėdos seimelio pirmininkas Jozefas Krausas, krašto apsaugos ministras plk. lt. Juozas Papečkys, Lietuvos prezidentas Kazys Grinius, Klaipėdos krašto Direktorijos narys Martynas Reizgys, ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius, kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas, Klaipėdos krašto Direktorijos pirmininkas Erdmonas Simonaitis. Klaipėda, 1926 m. rugpjūčio 29 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16511-320

būsimo 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo iniciatorių, manė, kad J. Papečkys buvo vienas iš kariuomenės *ardytojų*, dėl to perversmininkai bijodami didesnių pasekmių turėjo įvykdyti perversmą⁵².

Nenuostabu, kad valstiečių liaudininkų darbai ir iniciatyva reformuoti Krašto apsaugos ministeriją greitai iššaukė karininkijos pasipiktinimą ir provokavo sukilti. Nepasitenkinimas dažniausiai nukrypavo į naująjį Krašto apsaugos ministrą J. Papečkę. Ypač nepasitenkinimą reiškė plk. Vincas Grigaliūnas-Glovackis, kuris buvo vienas iš tų karininkų, kuriam ministras siūlė išeiti į atsargą. V. Grigaliūnas-Glovackis dėl to netgi buvo pateikęs skundą Vyriausiajam Tribunolui ir prezidentui K. Griniui. 1926 m. rudenį Lietuvoje situacija vis aštrėjo. Valstiečių liaudininkų noras demokratizuoti šalies valdymą ir suteikti daugiau teisių Seimui visuomenės nebuvo sutiktas palankiai. Trečiojo Seimo darbai: amnestija daliai politinių kalinių, karininkijos mažinimas, sprendimas nemokėti dvasininkams

⁵² V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiگا nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, 353–354.

algų ir kita veikla tik iššaukė šalyje sumaištį⁵³. Tai buvo puiki terpė rasti ir iškilti radikalioms tautininkų ir krikščionių demokratų jėgoms. Viso to pasekmė buvo 1926 m. gruodžio 17 d. jų pastangomis įvykdytas valstybės perversmas. Tą naktį Krašto apsaugos ministras plk. lt. J. Papečkys buvo suimtas, o kitą dieną jau buvo paskelbta apie jo atsistatydinimą. Dar to paties mėnesio 20 dieną J. Papečkys parašė raštą prezidentui su prašymu išleisti jį į atsargą⁵⁴.

1938 m. leidinyje *Mūsų Vilnius* J. Papečkys aptarė nepriklausomybės 20-metį minėjusios Lietuvos pasiekimus. Pirmiausia buvo paminėta, kad šalis praktiškai nuo nulio sukūrė savą valstybės valdymo santvarką, ūkinę ir ekonominę sistemą. Nors ilgą laiką jau nebuvo šalia kariuomenės ir Krašto apsaugos ministerijos reikalų, tačiau J. Papečkys jos neužmiršo, teigiamai vertino jos pasiekimus, todėl rašė: *Mes sukūrėm savo ginklo pajėgą, išmėgintą ir užgrūdintą Nepriklausomybės kovų karuose ir Lietuvos gynimo žygiuose, kuri šiandien yra įgijusi reikšmės ir karinio svorio kitų valstybių karinių pajėgų tarpe ir kuri mūsų priešininkų akyse yra nemažas krislas*⁵⁵.

PASITRAUKUS IŠ POLITINĖS IR KARINĖS VEIKLOS

Pasitraukęs iš politikos J. Papečkys laikinai dirbo Kariuomenės teisme, o po 1927 m. vasario 16 d. oficialiai paliko kariuomenę ir susitelkė į civilinį darbą – dirbo teisininku privačiai, advokatavo Kaune. Nuo 1929 m. rudens J. Papečkys buvo pakviestas tapti konstitucinės teisės institucijos Valstybės Tarybos nariu ir šioje Taryboje dirbo iki sovietinės okupacijos. Ši institucija buvo įsteigta pagal 1928 m. Lietuvos konstituciją ir jos pagrindiniai darbai buvo: įstatymų rengimas, jų tvarkymas ir svarstymas, administracijos aktų teisėtumo kontrolė, bendradarbiavimas su vyriausybe ir jos darbų reglamentavimas⁵⁶. Valstybės Taryba didelį dėmesį skyrė lietuviškajai teisės terminijai, todėl šioje institucijoje turėjo dirbti puikiai lietuvių kalbą išmanantys teisininkai. Vienas iš jų ir buvo tokio pobūdžio darbo patirties turėjęs J. Papečkys, jis buvo įtrauktas į nuolatinę Taryboje rengiamų įstatymų projektų redagavimo komisiją⁵⁷. Dirbdamas Valstybės Taryboje jis rengė Malonės įstatymą, Baudžiamąjį kodeksą ir kitus įstatymus.

J. Papečkys buvo žinomas ne tik kaip karininkas, teisininkas, bet ir kaip aktyvus visuomenininkas. Dar besimokydamas Marijampolės gimnazijoje

⁵³ M. Tamošaitis, *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940*, Vilnius, 2014, p. 32–33.

⁵⁴ Plk. lt. J. Papečkio 1926 12 20 pareiškimas Respublikos prezidentui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau –LCVA), f. 930, ap. 2P, b. 23, l. 7.

⁵⁵ Cit., J. Papečkys, Dvidešimt metų, *Mūsų Vilnius*, 1938, Nr. 4, p. 50.

⁵⁶ 1928 m. Lietuvos valstybės konstitucija, *Vyriausybės žinios*, 1928 05 25, Nr. 275.

⁵⁷ M. Maksimaitis, Prie lietuviškos teisės kalbos ištakų, *Jurisprudencija*, Nr. 5(95), p. 10.

J. Papečkys 6 mėnesius kalėjo Kalvarijos kalėjime, nes dalyvavo lietuvių tautiniame judėjime. Studijuodamas Maskvoje jis dirbo Lietuvių studentų draugijos valdyboje, buvo moksleivių žurnalo *Aušrinė* redakcinės kolegijos narys. Nepriklausomoje Lietuvoje J. Papečkys aktyviai dalyvavo Karo mokslo, Lietuvos teisininkų ir Meno kūrėjų draugijų veikloje. Įdomu tai, kad jis laisvalaikiu nuo jaunystės kūrė poeziją⁵⁸.

XX a. 3-iojo deš. pab. J. Papečkys dar labiau įsitraukė į visuomeninį darbą. Jis tapo nuo 1925 m. veikiančios Vilniui vaduoti sąjungos (VVS) nariu. J. Papečkys itin aktyviai reiškėsi spaudoje dėl Vilniaus krašto susigrąžinimo ir šio krašto lietuvių rėmimo. Viena iš savo straipsnių, publikuotų VVS žurnale *Mūsų Vilnius*, jis pirmiausia perteikė išsamią Vilniaus krašto ir lietuvių nesantikos su lenkais genezę, kol priėjo prie XX a. 3–4 deš. Vilniaus krašto situacijos. Daug dėmesio skirdamas Vilniaus klausimui, kaltino nelygų Lietuvos ir Lenkijos jėgų santykį ir tarptautinį svorį. Kitaip tariant, jis guodėsi, kad Lietuva per maža valstybė, kad galėtų lengvai atsispirti Lenkijos autoritetui ir susigrąžinti Vilnių⁵⁹. J. Papečkys drąsiai ir vaizdžiai aprašė neteisėtą Vilniaus užgrobimą ir lietuvių nutautinimą šiame krašte. Kaip teisininkas pripažino, kad Vilniaus praradimas per beveik 20 metų lietuviams *nevirto mažesniu sopuliu – Vilniaus vadavimo mintis šiandien yra centrinis akstinas visų padėčių, visų luomų Lietuvos gyventojams veikiau ir galingiau stiprinti savo valstybę, Vilniaus meilę gaivinti ir ugdyti tautinę savimone, kelti ir skaidrinti lietuvišką kultūrą ir burti bei telkti mūsų tautos atsparumo pajėgas*⁶⁰, – rašė J. Papečkys. Jis dar griežčiau ragino visus lietuvius prisidėti prie Vilniui vaduoti sąjungos veiklos ir padėti susigrąžinti Vilnių. Teisininkas atkreipė dėmesį, kad lietuviai šiame reikale turi būti vieningi nepaisydami skirtingų pažiūrų: *Vilniaus vadavimo idėja yra tas cementas, kuris visus lietuvius ir Lietuvos gyventojus be skirtumo tautybės, be skirtumo politinių pažiūrų jungia į vieną patvarų ir galingą visų lietuvių tautos nusistatymą, ir yra tas veiksnys, kuris visus skatina jos turinio linkme dirbti*⁶¹. Neabejotinai išdidžiai ir prasmingai skamba J. Papečkio mintis: *Būkime pasiruošę, kad išmušus reikiamai valandai galėtume garbingai įnešti į Gedimino kalną iškilmingai plevėsuojančią Vilniaus atvadavimo vėliavą*⁶². Kaip žinoma, 1939 m. spalį lietuviai įžengė į Sovietų Sąjungos dėka atgautą Vilnių. Tačiau tiek J. Papečkys, tiek visa Lietuva, tikėtina, dar rimtai nenutuokė, kad džiaugsmas dėl susigrąžintos sostinės truks taip trumpai.

⁵⁸ Naujas Krašto Apsaugos Ministeris pulk. lt. Juozas Papečkys, *Karys*, 1926, Nr. 26, p. 1–2.

⁵⁹ J. Papečkys, Vilniaus problemos esmė, *Mūsų Vilnius*, 1937, Nr. 3, p. 35–37.

⁶⁰ Cit., J. Papečkys, Vilniaus problemos esmė, *Mūsų Vilnius*, 1937, Nr. 4–5, p. 63.

⁶¹ Cit., J. Papečkys, Dvidešimt metų, *Mūsų Vilnius*, 1938, Nr. 4, p. 50.

⁶² Cit., J. Papečkys, Vilniaus problemos esmė, *Mūsų Vilnius*, 1937, Nr. 4–5, p. 63.

1940 m. birželio 15 d. prasidėjusi sovietinė okupacija kurį laiką dar ryškiai nesutrikdė J. Papečkio gyvenimo ir karjeros. Jis dirbo Teisingumo liaudies reikalų komisariate (buv. Teisingumo ministerija) Kodifikacijos skyriaus konsultantu. Tačiau santykinė ramybė truko neilgai. Tragiškąją 1941 m. birželio 14 d. J. Papečkys, kaip ir tūkstančiai kitų Lietuvos gyventojų, buvo ištremtas į Sibirą. Karininkas buvo atskirtas nuo šeimos ir pateko į Sverdlovsko sritį, Garių rajoną. Galiausiai 1942 m. J. Papečkys buvo suimtas, tardytas ir SSRS NKVD sušaudytas Sverdlovske tų pačių metų lapkričio 14 dieną⁶³. Ten pat, Sverdlovske, buvo sušaudyti ir kiti buvę ministrai: ministras pirmininkas Pranas Dovydaitis, vidaus reikalų ministrai Petras Aravičius, Antanas Endziulaitis, Zigmas Starkus, susisiekimo ir užsienio reikalų ministras Voldemaras Vytautas Čarneckis, švietimo ministras Kazys Jokantas, finansų ministras Jonas Sutkus.

J. Papečkio nuopelnai Lietuvai buvo įvertinti apdovanojimais. Dar 1921 m. jis gavo II rūšies Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordiną už nuopelnus POW byloje. 1926 m. Čekoslovakijos vyriausybė jam įteikė Baltojo liūto 3-iojo laipsnio ordiną su kardais. 1928 m. J. Papečkys buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 3-iojo laipsnio ordinu ir Lietuvos nepriklausomybės medaliu, 1934 m. – Vytauto Didžiojo 2-ojo laipsnio ordinu⁶⁴.

VIETOJE IŠVADŲ

Sekant Juozo Papečkio biografinius vingius, atsiskleidžia karininko, atsakingo ir principingo teisininko, iniciatyvaus visuomenininko ir valstybingumo puoselėtojo portretas. Nemažiau svarbu, kad per šią asmenybę išryškėja sudėtinga XX a. pirmos pusės Lietuvos politinė ir visuomeninė situacija. Per savo gyvenimą J. Papečkui teko ne kartą imtis iniciatyvos, priimti daugybę iššūkių, sulaukti pripažinimo ir pasitikėjimo. Tačiau tam tikrais momentais atsідurus kitoje barikadų pusėje, teko likti nesuprastam ir su užgniauztomis ambicijomis. Numanu, kad dėl to ne visi jo planai ir siekiai kariuomenės ar teisėtvarkos srityse buvo įgyvendinti. Ankstyva ir negailestinga J. Papečkio gyvenimo pabaiga yra dar vienas tragiškos XX a. Lietuvos istorijos blyksnis. Norisi tikėti, kad šis nedidelis J. Papečkio veiklą analizuojantis straipsnis bus dar viena Lietuvos karininkijos istorijos dėlionės detalė.

⁶³ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 6, Vilnius, 2006, p. 52.

⁶⁴ *Ten pat*, p. 52.

KARININKO JUOZO ZIENIAUS ATSIMINIMAI APIE TARNYBĄ LIETUVOS KARIUOMENĖJE XX A. 4 DEŠIMTMETYJE

Povilas Baršaitis

ĮVADAS

Juozas Zienius¹ gimė 1909 m. vasario 14 d. Naraukelio kaime, Klebiškio valsčiuje, Marijampolės apskrityje. 1928 m. rugsėjo 12 d. įstojo į Karo mokyklą. 1930 m. spalio 25 d. ją baigęs gavo pėstininkų leitenanto laipsnį. 1933 m. lapkričio 20 d. pakeltas į leitenantus. 1934 m. rugsėjo 4 d. perkeltas į Šarvuočių rinktinę, kur pamažu kilo karjeros laiptais. 1936 m. vasario 2 d. išlaikė egzaminus, kad galėtų studijuoti Prancūzijoje. Paskirtas Krašto apsaugos ministerijos stipendininku išvyko į karo mokyklą *École d'Application d'Infanterie*. Baigęs aukštesniąją tankų mokyklą Versalyje, 1937 m. rugpjūčio 7 d. paskirtas į Šarvuočių rinktinę Radviliškyje. 1937 m. lapkričio 23 d. pakeltas į kapitonus. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, 1940 m. liepos 12 d. paskirtas 3-iosios tankų kuopos vadu. 1941 m. birželio 14 d. suimtas Varėnos poligone ir išvežtas į lagerį Norilske, Krasnojarsko krašte. 1942 m. rugsėjo 5 d. SSRS NKVD (Ypatingojo pasitarimo) nuteistas 10 metų. 1951 m. sausį grįžo į Lietuvą. 1991 m. lapkričio 22 d. suteiktas dimisijos pulkininko leitenanto laipsnis. Mirė 1994 m. spalio 27 d. Kaune. J. Zienius apdovanotas Vytauto Didžiojo 5-ojo laipsnio ordinu (1938 m.), Lietuvos nepriklausomybės medaliu (1928 m.)².

Leitenantas Juozas Zienius
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16915

¹ J. Zienius – nuo 1933 11 20 – leitenantas; 1937 11 23 – kapitonas; 1991 11 22 – dimisijos pulkininkas leitenantas.

² *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2008, t. 8, p. 309.

Šios J. Zieniaus biografijos datos atskleidžia tik išorinę gyvenimo pusę. Tačiau liko apie jausmus ir subjektyvius išgyvenimus atsiminimų, kuriuos galima skirti į keletą grupių: atsiminimai apie kitus karininkus, apie patį tarnybos laikotarpį ir atsiminimai apie tremtį, patirtus žiaurumus, kančią ir vis rusenančią viltį, neleidusią palūžti. Šiai atsiminimų grupei šiame darbe nebus skiriama dėmesio, kadangi jie verti atskiro straipsnio. Pirmosios dvi atsiminimų kryptys sudaro šio straipsnio skyrius, kurie leidžia suprasti, kaip minėtuose gyvenimo etapuose jautėsi pats atsiminimų autorius, kokie žmonės jį supo, kokia buvo jo pasaulėžiūra, galiausiai, – kokia asmenybė buvo jis. Tai leidžia atskleisti karininko asmenybės bruožus, kas ir yra šiuo darbu siekiama.

ATSIMINIMAI APIE KITUS KARININKUS

Kapitonas Juozas Zienius 1991 m. birželio 10 d. paliko savo gyvenimo aprašymą, kuriame apžvelgė svarbiausius gyvenimo įvykius³. Su esminėmis biografinėmis žiniomis buvo galima susipažinti jau įvade, o svarbesnius įvykius pagvildinsime plačiau.

Nors atsiminimuose apie sutiktus karininkus dominuoja biografinės žinios, čia taip pat galima rasti kitų faktų ir asmenybių. Vienas jų – inžinierius, pulkininkas, docentas Antanas Krikščiūnas, kuris labiausiai išsiskyrė savo darbu topografijos srityje. 1915 m. baigęs Maskvos geodezijos institutą atliko karinę prievolę, po jos 1917 m. rugsėjo 1 d. baigė praporščikų mokyklą prie Karo topografijos mokyklos⁴. Vėliau, jau grįžus į Lietuvą, A. Krikščiūno laukė atsakingas sienų tarp skirtingų valstybių nustatymo darbas. 1921 m. jis priklausė komisijai Lietuvos sienai su Latvija nustatyti. 1922 m. paskirtas Vyriausiojo kariuomenės štabo Topografijos skyriaus viršininku. 1925 m. kartu su Vokietija nustatė Klaipėdos krašto sieną. 1939–1940 m. daug prisidėjo prie sienos su Sovietų Sąjunga nustatymo⁵. Įdomu tai, kad jo pastangomis bei rūpesčiu ir Krašto apsaugos ministerijos lėšomis Kaune (Linksmadvaryje) įkurta astronominė observatorija⁶. J. Zieniaus atsiminimai atskleidžia, kiek daug naudingo darbo A. Krikščiūnas nuveikė topografijos, geodezijos, astronomijos, niveliacijos ir kitose srityse.

J. Zienius atsimenta ir inžinierių plk. Vincą Aleksį. Šio karininko biografijoje galima pastebėti keletą panašumų į paties J. Zieniaus gyvenimą. V. Aleksis, gabus karininkas, 1924 m. buvo išsiųstas į Prancūziją. Grenoblio institute jis įgijo

³ Kpt. Juozo Zieniaus gyvenimo aprašymas, *VDKM spaudos rinkinys*, S-26769.

⁴ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2004, t. 4, p. 275.

⁵ Kpt. Juozo Zieniaus atsiminimai, Krikščiūnas Antanas inž. pulk. lt. doc., *VDKM spaudos rinkinys*, S-26408.

⁶ *Ten pat.*

Karo mokyklos kariūnai ir dėstytojai. Šiai laidai priklausė ir J. Zienius.
Kaunas, Panemunė, 1930 m. spalio 19 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17239

elektros inžinieriaus specialybę⁷. Į Paryžių jam teko sugrįžti dar kartą 1930 m. Čia jis pabaigė dvi aukštąsias mokyklas: Aukštąją elektros mokyklą (1930–1931 m.) ir Aukštąją pašto ir telegrafo mokyklą (1931–1932 m.). Kaip ir J. Zienius, V. Aleksis buvo areštuotas ir išvežtas į Norilsko konclagerį. Atlikęs bausmę, 1951 m., šįkart jau skirtingai nei J. Zienius, jis dar liko šiame krašte ir dirbo laisvu darbuotoju pagal savo specialybę iki 1958 m. Į Lietuvą grįžo tik 1959 m.⁸

Atsiminimuose apie generalinio štabo plk. ltn. Petrą Vertelį išsiskiria faktas iš analogiškų atsiminimų apie kitus karininkus. Po vokiečių nelaisvės šis karininkas atsidūrė Vietinėje rinktinėje, kurią suorganizavo brg. gen. Povilas Plechavičius⁹. Galiausiai, antrosios sovietų okupacijos metu, jis sulaukė tokio paties likimo kaip ir daugelis kitų karininkų – arešto ir bausmės lageryje.

Visgi svarbiausi atsiminimai yra apie kpt. Praną Ambraziūną ir gen. št. plk. ltn. Praną Grebliauską. Tai buvo patys artimiausi J. Zieniui karininkai,

⁷ Kpt. Juozo Zieniaus atsiminimai, Pulk. inž. Aleksis Vincas, *ten pat*, S-26409, l. 2.

⁸ *Ten pat*.

⁹ Kpt. Juozo Zieniaus atsiminimai, Gen. št. pulk. leit. Vertelis, Petras, Antano, *ten pat*, S-26410.

tai puikiai iliustruoja faktas, kad jie buvo vieninteliai iš karininkų, dalyvavę jo vestuvėse¹⁰. Su šiais karininkais atsiminimų autoriui teko dažnai bendrauti tarnybos metais. Gen. št. plk. ltn. P. Grebliauskas buvo Šarvuočių rinktinės vadas, o šiai rinktinei priklausė ir J. Zienius. Kaip mano pats J. Zienius, jo perkėlimui į Šarvuočių rinktinę didelę įtaką turėjo būtent gen. št. plk. ltn. P. Grebliauskas ir kpt. P. Ambraziūnas, jie nepamiršo savo seno pažįstamo ir tarpininkavo: *o antra gal mano pervedimui tarpininkavo kap. Grebliauskas, kaipo senas pažįstamas ir bendradarbis pulke, ir dar leit. Ambraziūnas su kuriuo buvau gerai pažįstamas iš anksčiau, nes mudu kartu baigėme karo mokyklą ir labai gerai sugyvenom*¹¹. Gen. št. plk. ltn. P. Grebliauskas Šarvuočių rinktinės vado pareigas pradėjo eiti 1939 m. Tuo metu J. Zienius su šiuo karininku ypač bendravo ir kartu su žmona per didžiąsias šventes svečiuodavosi jo namuose¹². Gen. št. plk. ltn. P. Grebliauskas vėliau, kadangi nepataikavo vokiečiams, jų okupacijos metu buvo areštuotas, bet vėliau, tarpininkaujant div. gen. Stasiui Raštikiui, paleistas į laisvę¹³. Kaip ir anksčiau minėtas gen. št. plk. ltn. P. Vertelis, dalyvavo brg. gen. P. Plechavičiaus organizuotoje Vietinėje rinktinėje. 1945 m. areštuotas sovietų ir nubaustas kalėti lageryje¹⁴.

1935 m. perkėlus Šarvuočių rinktinę iš Kauno į Radviliškį, ltn. P. Ambraziūnas buvo paskirtas rinktinės vado adjutantu, bet jau tų pačių metų liepos mėnesį šias pareigas perdavė ltn. J. Zieniui, o pats buvo paskirtas vyresniuoju karininku į 19-ąją tankų kuopą. Šias pareigas ėjo iki sovietų okupacijos¹⁵. P. Ambraziūnas buvo pats artimiausias J. Zieniui – su juo jis bendraudavo daugiausiai. Tuo neleidžia abejoti šis karininko apibūdinimas: *Pr. Ambraziūnas buvo retos erudicijos žmogus <...> nepaprastai taktiškas, labai nuoširdus draugas ir labai gerai sugebėjo sugyventi su kareiviais. Kareiviai jį mylėjo kaip savo tėvą. Taigi, beveik iki karo mudu su juo buvome neišskiriami draugai*¹⁶. Nepaisant draugystės, šiems karininkams teko pabūti ir konkurentais. 1935 m. jiems buvo pranešta, kad vienas iš jų bus siunčiamas mokytis į aukštesniąją tankų mokyklą Prancūzijoje. Geresnės prancūzų kalbos žinios lėmė J. Zieniaus sėkmę, o jo konkurentas mielai

¹⁰ Dim. pulk. ltn. Juozo Zieniaus (1909-02-14–1994-10-27) atsiminimai, *VDKM spaudos rinkinys*, S-26048, l. 44.

¹¹ Citata, *ten pat*, l. 14.

¹² *Ten pat*, l. 46.

¹³ Kpt. Juozo Zieniaus atsiminimai, Gen. št. pulk. ltn. Grebliauskas Pranas, Juozo, *ten pat*, S-26407, l. 1–2.

¹⁴ *Ten pat*, l. 2.

¹⁵ Kpt. Juozo Zieniaus atsiminimai, Šarvuočių rinktinė. Kap. Ambraziūnas Pranas, *ten pat*, S-26406, l. 1.

¹⁶ Cit., Dim. pulk. ltn. Juozo Zieniaus (1909-02-14–1994-10-27) atsiminimai, *ten pat*, l. 18–19.

nusileido, kaip rašo pats atsiminimų autorius, *tik dėka savo geros širdies ir draugiškumo*¹⁷. Komiška konkurencija tarp šių karininkų vyko ir automobilių srityje. Seniai planavęs įsigyti lengvąjį automobilį ir susitaupęs pinigų, 1938 m. J. Zienius nusipirko *Peugeot 302*. Neilgai trukus automobilį įsigijo ir P. Ambraziūnas. Jo pasirinkimas buvo mažas ir jau naudotas *Opel*¹⁸. Draugai pradėjo keliauti po Kariuomenės su visuomene susiartinimo šventes. Vasarą jie kartu aplankė Zarasus, Anykščius (Antano Baranausko klėtelę, Stelmužės ažuolą), P. Ambraziūno gimtinę Vilkiją, Palangą, Šventąją, Klaipėdą¹⁹. Išskirtinis draugo bruožas – muzikalumas – taip pat atsiskleidžia J. Zieniaus atsiminimuose. P. Ambraziūnas turėjo muzikinį išsilavinimą ir mokėjo groti įvairiais instrumentais, Šarvuočių rinktinėje vadovavo kareivių bažnytiniam chorui, suorganizavo pučiamųjų orkestrą, dažnai ruošdavo vakarėlius su muzika ir dainomis²⁰. Geriausiai jo meilę muzikai įrodo tai, kad grįžęs po lagerio Sovietų Sąjungoje ir vargingai gyvendamas nedideliame bute Kaune su šeima, didelę dalį gyvenamosios vietos paskyrė pianinui, kadangi su muzika negalėjo skirtis visą gyvenimą²¹. Artimas ryšys su P. Ambraziūnu lėmė, kad atsiminimų apie jį liko daugiausia.

TARNYBOS LAIKOTARPIO ATSIMINIMAI

1930 m. baigęs Lietuvos karo mokyklą J. Zienius pateko į 5-ąją Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulką Aukštojoje Panemunėje, kur gavo tiesioginį darbą – jaunuolių karinį apmokymą. Atsiminimuose apie kpt. Ambraziū-

Karo mokyklos XII laidos leitenantai.
Antras iš dešinės – J. Zienius. Kaunas.
1930 m. spalio 25 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17670

¹⁷ Cit., *ten pat*, l. 20.

¹⁸ *Ten pat*, l. 42.

¹⁹ *Ten pat*, l. 42–43.

²⁰ Kpt. Juozo Zieniaus atsiminimai, Šarvuočių rinktinė. Kap. Ambraziūnas Pranas, *ten pat*, l. 1.

²¹ *Ten pat*, l. 2.

na J. Zienius pabrėžė pastarojo sugebėjimą sugyventi su kareiviais. Būtent to reikalavo ir šis darbas: *Reikėjo priprasti prie žmonių, geriau pažinti jų poreikius, pažinti jų būdą, suprasti jų bėdas ir sunkumus moksle ir kasdieniniame gyvenime. <...> reikėjo mokėti prie jų prieiti, su jais pakalbėti ir visada parodyti savo rūpestingumą*²². Tai buvo nelengvas darbas. Nors kasdienis gyvenimas buvo kupinas karinės drausmės ir griežtos dienotvarkės laikymosi, įvairiomis progomis gerai įrengtoje Karininkų ramovės salėje vykdavo baliai ir pasilinksminimai. Kitas būdas pailsėti nuo tarnybinės rutinos buvo išvykos į kino, Valstybinį operos ir baletu ar dramos teatrą. J. Zieniui, kaip dideliu operos ir dramos mylėtoju, tai buvo tikras malonumas. Jis žavėjosi pasaulinio garso kūrinių, garsiausių šalies artistų talentais²³.

Vasaromis pulkas išvykdavo į Gaižiūnų poligoną, kur laukdavo taktiniai pratimai ir manevrai. Įdomus buvo gyvenimas šiame poligone. Kiekvienas dalinys puošdavo savo stovyklos aplinką, formuodami įvairius ornamentus iš akmenukų, samanų, kankorėžių, sodindami darželius. Vakarais po pratybų karininkai atsipūsdavo – skaitė, lošė kortomis (dažniausiai pokerį iš pinigų), gėrė alų²⁴. J. Zienius mylėjo gamtą ir jos grožį, todėl laikas gryname ore, apsuptam nuostabaus kraštovaizdžio, buvo neįkainojamas.

Svarbu sustoti prie atsiminimų apie gen. št. plk. S. Raštikį. 1932–1934 m. jis buvo pulko, kuriam priklausė J. Zienius, vadas. Pulką perėmus šiam generalinio štabo pulkininkui, pokyčiai buvo akivaizdūs: *Tai buvo be galo gabus, darbštus, aukštos kultūros vadas ir mokytojas. Jam vadovaujant labai suaktyvėjo kariuomenės, ypač karininkų apmokymas ir auklėjimas*²⁵. Jo vadovavimo metais J. Zienius pėstininko specialybę pakeitė į kariuomenės techniko specialybę. Jis buvo komandiruotas į antrąją ryšių laidą, suorganizuotą 1933–1935 m. Čia jis praėjo telefonijos, radijo technikos, elektrotechnikos, automobilizmo ir kt. kursus, kur įgijo tiek teorinių žinių, tiek praktinių įgūdžių²⁶.

Įprastą gyvenimo ritmą pulke sudrumstė įvykis, atskleidžiantis ir to meto politines aistras. 1934 m. mėginta įvykdyti valdžios perversmą, parengtą *fašistuojančių karininkų – voldemarininkų*²⁷, kurio metu valdžią turėjo perimti ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras. Šis perversmas padalijo kariuomenę į dvi dalis: palaikančią prezidentą Antaną Smetoną ir palaikančią A. Voldemarą. J. Zienius nepalaikė nė vienos iš šių pusių, todėl nieko nežinodamas pramiegojo

²² Cit., Dim. plk. lt. Juozo Zieniaus (1909-02-14–1994-10-27) atsiminimai, *ten pat*, l. 2.

²³ *Ten pat*, l. 4.

²⁴ *Ten pat*, l. 6.

²⁵ Cit., *ten pat*, l. 8.

²⁶ *Ten pat*, l. 10–12.

²⁷ Cit., *Ten pat*, l. 13.

Lietuvos kariuomenės Šarvuočių rinktinės lengvieji tankai *Renault FT-17* (Prancūzija).
Lietuvos kariuomenės ginkluotėje nuo 1923 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-14008

naktį vykusį kautynių pozicijų užėmimą. A. Smetona, siekdamas išvengti kraujo praliejimo, sutiko nusileisti perversmui kariuomenėje vadovavusiam gen. ltn. Petruį Kubiliūnui. Gražinus karininkus į kareivines, prezidentas pakeitė savo poziciją ir liepė areštuoti visus sukilėlių vadus, visų pirma, gen. ltn. P. Kubiliūną. Iš daugelio karininkų buvo atimti laipsniai, jie buvo pažeminti pareigose²⁸. Būtent tai ir atvėrė galimybę J. Zieniui pereiti į Šarvuočių rinktinę, nes daug jos karininkų neteko savo vietų po dalyvavimo šiame perversme. Čia jis turėjo susipažinti su nauja karine technika – tankais. Tuo metu kariuomenėje buvo dviejų tipų tankai: senesniojo *Renaul FT-17* ir naujesni – tanketės *Vickers-Carden-Loyd*. Nors tai buvo nepažįstama naujovė, J. Zienius gana greitai perprato tiek minėtųjų tankų, tiek šarvuotųjų automobilių *Daimler* charakteristiką²⁹.

Laikiniai perkeltas į Tauragę prie sustiprintos sienos su Vokietija, su kuria santykiai po Klaipėdos sukilimo 1923 m. buvo įtempti, ir ten pagyvenęs pusę metų, J. Zienius gavo įsakymą vykti į Radviliškį, kur buvo apsistojusį Šarvuočių rinktinė. Jis buvo paskirtas rinktinės vado adjutantu. Pagal paprotį adjutantas pasipuošė jam priklausomais atributais: akselbantais ant munduro ir pentiniais ant batų. Tekęs darbas šioje Šarvuočių rinktinėje daugiausia buvo raštinės reikalų tvarkymas ir vadovavimas štabo puskarininkiams. Visuomeninis gyvenimas suaktyvėjo tik padaugėjęs karininkų. Pagyvėjo įvairūs minėjimai, buvo rengiami

²⁸ *Ten pat*, l. 13–14.

²⁹ *Ten pat*, l. 14–15.

Lietuvos kariuomenės Šarvuočių rinktinės lengvasis tankas *Vickers-Carden-Loyd* (Didžioji Britanija). Lietuvos kariuomenės ginkluotėje nuo 1934 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-14007

baliai, kurių organizavimu dažnai užsiimdavo karininkų žmonos, vadinamos *birutininkėmis*³⁰.

Gerai išlaikęs jau minėtus egzaminus, 1936 m. birželio pabaigoje J. Zienius išvyko į Aukštesniąją tankų mokyklą Prancūzijoje. Taip prasidėjo naujų įspūdžių ir patirties kupina kelionė, kurią reikia apžvelgti plačiau. Keliaujant teko pravažiuoti pro olimpinėm žaidynėm papuoštą Berlyną. Mieste kabėjo didžiulės raudonos nacistinės vėliavos.

Stažuotė tankų pulke vyko Anguleme, bet turėdamas laiko, svečias iš Lietuvos keliaudavo pasižvalgyti po Paryžių, nes kitos tokios progos pamatyti šį garsų miestą, kurį pats vadino *pasaulio sostine*³¹, galėjo ir nepasitaikyti. Visų pirma, pribloškiamas buvo milžiniškas automobilių ir skirtingų tautų bei rasių, spalvingai vilkinčių žmonių judėjimas, kas buvo neįprasta Lietuvoje. Neįprasta buvo pažintis ir su egzotiška prancūzų virtuve. Keliaudamas J. Zienius pravažiavo ir pro vynų tėvynę Bordo (*Bordeaux*) bei garsiausius Prancūzijos vynuogynus³².

Gyvenimas pačiame Anguleme buvo ramesnis, nes tai buvo mažas miestas, be to, ten laukė tarnyba. Čia įvykęs susitikimas su Lenkijos kariuomenės karininku, su kuriuo J. Zienius asmeniškai nesusipažino, atskleidžia, kad Europoje buvo žinomas Vilniaus klausimas: *Tik prancūzų karininkai juokėsi, kad lenkai*

³⁰ *Ten pat*, l. 18.

³¹ *Ten pat*, l. 29.

³² *Ten pat*, l. 20–29.

*ir lietuviai yra priešai dėl Vilniaus klausimo*³³. Laikas, praleistas komandiruotėje, buvo labai naudingas karininkui dėl prancūzų kalbos, nes jis buvo vienintelis svetimšalis pulke. Tai ypač pasijuto vėl grįžus į Paryžių ir apsistojus jo priemiestyje Versalyje, kur kalbos barjeras jau nesukėlė didelių kliūčių. Ten neišdildomą įspūdį paliko tikras architektūros šedevras – Versalio rūmai su puošniais sodais, alėjomis, tvenkiniais, fontanais; kitos Paryžiaus garsenybės: Luvras, Konkordijos aikštė, Eliziejaus laukai, Eifelio bokštas, Paryžiaus Dievo Motinos katedra, operos pastatas, Monmartras, Mullen Ružas (*Moulin rouge*), Invalidų rūmai, kurių koplyčioje guli paties Napoleono palaikai. Nepamiršta buvo ir meilė teatrui³⁴. Be dramos teatro, savotišką spektaklį jam teko pamatyti ir Sen Syro (*Saint-Cyr*) karo mokykloje, kur teko stebėti Austerlico mūšio inscenizaciją. Su lietuviškais akcentais Paryžiuje teko susitikti 1937 m. surengtoje pasaulinėje parodoje Trokadero rūmuose ir aikštėje. Lietuvą reprezentavo šokių ir dainų ansamblis ir jis padarė malonų įspūdį prancūzams. Lietuvą tekdavo prisiminti ir tautinių švenčių progomis, kai įgaliotas ministras Petras Klimas sukviėsdavo Paryžiuje gyvenančius lietuvių inteligentus pas save³⁵. Šis diplomatas taip pat yra palikęs savo atsiminimus, jis dar išsamiau aprašo Paryžiaus gyvenimo subtilybes bei paryžiečių būdą³⁶.

Dar kita išvykos pusė J. Zieniui atsivėrė keliaujant po Kanus (*Cannes*), Monaką, Ničą, Monte Karlą, Mentoną. Paplūdimiai, palmės, vilos, istoriniai ir architektūriniai paminklai, vietinės garsenybės, kaip Monte Karlo lošimo namai ar Nicos gėlių šventės, taip pat paliko įspūdį.

Vis dėlto ne viskas buvo taip nuostabu, o kai kurie akmenuoti paplūdimiai pasirodė netgi nuobodūs³⁷. Iškeliauvus į poligoną, esantį prie pat Šveicarijos sienos, atsirado galimybių aplankyti dar ir šią valstybę. Joje laukė dar daugiau nuostabių ir didingų gamtos vaizdų: Keturių Kantonų ežeras, Alpių kalnai, Ženevos ežeras³⁸. Grįžęs į Versalį ir gavęs studijų baigimo sertifikatą-diplomą, J. Zienius užbaigė savo viešnagę Prancūzijoje ir iškeliauvo atgal į tėvynę. Prancūzijoje ir Šveicarijoje praleistas laikas J. Zieniui buvo labai naudingas profesine prasme, karininkas patobulino tiek praktines žinias, reikalingas tarnyboje, tiek prancūzų kalbą. Taip pat jis atsiminimuose atskleidžia šių dviejų šalių, kurios traukia turistus visais laikais, turtų keliamą nuostabą.

Grįžęs į Lietuvą karininkas susidūrė ir su nemaloniais, ir su džiuginan-

³³ Cit., *ten pat*, l. 24.

³⁴ *Ten pat*, l. 27–34.

³⁵ *Ten pat*, l. 27–30.

³⁶ P. Klimas, Gyvenimas Paryžiuje, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991, p. 61–93.

³⁷ Dim. pulk. lt. Juozo Zieniaus (1909-02-14–1994-10-27) atsiminimai, *ten pat*, l. 36–38.

³⁸ *Ten pat*, l. 39–40.

Lietuvos kariuomenės Šarvuočių rinktinės lengvieji tankai *Renault FT-17* ir karių bei šaulių rikiuotė parado metu. Radviliškis, 1937 m. rugsėjo 8 d.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16075-174

čiais įvykiais. Gimtajame Naraukelyje J. Zienius rado sunkiai sergančią motiną, ji jau nebepakilo iš lovos. Rūpesčius dėl mamos kančių šiek tiek praskaidrino gautas kapitono laipsnis. Be abejo, šis įvertinimas reikalavo dar daugiau atsakomybės ir darbo. Radviliškyje kapitonui teko ruošti tankų vairuotojus ir tankų komendantų vadus. Neilgai trukus, J. Zienius gavo liūdną žinią apie motinos mirtį. Slogią nuotaiką galėjo bent kiek pagyvinti neseniai užsimezgusi pažintis su mokytoja Klara. Su ja karininkas susipažino Šiaulėnuose, vienoje iš jau minėtų *Kariuomenės susiartinimo* su visuomene švenčių. J. Zienius atsimena toje šventėje klebono išartus žodžius šiai mokytojai: *Sukis Klara, nes kapitonas nevedęs*³⁹. Atsiminimų autorius mini, kad tiksliai negali pasakyti, kuris prie kurio sukosi, tačiau praėjus kiek laiko atsirado ir meilė, todėl jie nusprendė susituokti⁴⁰. J. Zienius savęs nelaikė moterų draugijos mėgėju, iki tol buvo vienišas, nors pažinčių su merginomis ir pasitaikydavo, tačiau įvairios kliūtys, o gal silpni jausmai neleido užsimegzti tvirtesniems santykiams⁴¹. O Klara buvo ta moteris, su kuria kapitonas nusprendė kurti savo gyvenimą kartu. Nors bendro gyvenimo pradžia buvo graži ir paženklinta maloniais išpūdžiais (povestuvinė kelionė, išsinuomotas erdvus butas, J. Zieniui suteiktas Vytauto Didžiojo ordino 5-ojo laipsnio apdovanojimas), greitai jauną šeimą užpuolė negandos. 1940 m.

³⁹ Cit., *ten pat*, l. 42.

⁴⁰ *Ten pat*, l. 40–44.

⁴¹ *Ten pat*, l. 5.

gegužės 21 d. jiems gimė sūnus Vytautas, bet, deja, po trijų dienų jis mirė ligoninėje Šiauliuose. Atsiskleidžia tvirta J. Zieniaus valia: sūnelio karstą nuveža į kapines pats savo mašina, laidoja vienas, *dalyvaujant kunigui ir kelioms moterėlėms*⁴². Kita neganda užklupo jau visą lietuvių tautą – 1940 m. birželį Lietuva buvo okupuota Sovietų Sąjungos. J. Zienius buvo perkeltas į Krakės statyti aerodromo. Čia jis atvyko su žmona ir apsigyveno panaikintame Krakių vienuolyne. Pats darbas ir gyvenimo ritmas atsiminimuose apibūdinami kaip slegiantys: *Čia buvo ne gyvenimas, bet merdėjimas*⁴³. Darbai truko iki šalčių, jiems atėjus, Zieniams teko keltis į Pabradę, kur laukė toks pat darbas, kaip ir mokomajame dalinyje (tankų vairuotojų ir vadų ruošimas). Gyvenimą sunkino tai, kad kiekvieną žingsnį sekė sovietų parsidavėliai, kurie įskundė ne vieną karininką, pakankamai drąsiai reiškusių niekinančias mintis apie esamą situaciją. J. Zienius atsiminimuose atskleidžia vieno karininko likimą, kuris nusprendęs pasiduoti sovietams tapo jų *politruku* (SSRS kariuomenės dalinio vado pavaduotojas politikos ir ideologijos reikalams): *Vienas iš mūsų karininkų pasidavė raudoniesiems ir tapo politruku, bet pamatęs į kokią purvą pateko ir neradęs kelio grįžti atgal – nusišovė pats*⁴⁴. J. Zienius savo pareigas atliko sąžiningai, bet nerodė jokio palankumo rusams, neragino ruošiamų kareivių prisidėti prie okupantų, stengėsi palaikyti tautinį supratimą. Nors tai ir nepatiko sovietams, bet areštavo jį už ką kitą – viešą ir tvirtą katalikybės išpažinimą. J. Zienius buvo uolus katalikas, į bažnyčią ėjo netgi viešėdamas Prancūzijoje. Ypač tikėjimo reikšmė atsiskleidžia skaitant atsiminimus apie tremtį, kur karininkas už išgyvenimą dėkoja Dievui ir tikėjimą laiko svarbiausia neleidusia palūžti priežastimi⁴⁵. Tad ir Pabradėje kas sekmadienį uniformuotas J. Zienius ėjo į bažnyčią, kol, galiausiai, toks jo atvirumas ir drąsa lėmė jo areštą.

Atsiminimus apie tarnybą J. Zienius baigia trumpai apžvelgdamas savo požiūrį į gyvenimą filosofiškomis mintimis. Jo gyvenimo pagrindas, ką jau buvo galima suprasti, buvo katalikybė. Būtent dėl tvirto šios religijos išpažinimo dar 4-ojo dešimtmečio pradžioje leitenantas nutraukė draugystę su kai kuriais karininkais, kurie buvo linkę į ateizmą. Susidraugavęs su artimesnių pažiūrų karininkais, tarp naujų draugų pastebėjo studentę Uršulę ir pajuto jai simpatiją. Tačiau ji turėjo sužadėtinį, tad laikėsi nuo jos nuošaliai nenorėdamas elgtis nedorai, nors matė, kad simpatija yra abipusė⁴⁶. Tikėjimo išaukštinimą geriausiai įrodo dėkojimas Dievui už patirtas kančias gyvenimo kelyje: *bet Dievo apvaizda*

⁴² Cit., *ten pat*, l. 46.

⁴³ Cit., *ten pat*.

⁴⁴ Cit., *ten pat*, l. 47

⁴⁵ Juozo Zieniaus atsiminimai nuo 1939 m. iki 1951 m., *VDKM spaudos rinkinys*, S-26047.

⁴⁶ Dim. plk. lt. Juozo Zieniaus (1909-02-14–1994-10-27) atsiminimai, *ten pat*, l. 49–50.

*sergėjo ir laimino mane, suteikdama kančias ir duodama malonės jas nugalėti*⁴⁷. Gyvenimas, pasak J. Zieniaus, yra amžinas gėrio ir grožio siekis. Tyros ir turtingos sielos žmogus, grožį gali atrasti visur: žmonėse, gamtoje, netgi negyvuose daiktuose, tokiuose kaip statulos, paveikslai ar kiti meno kūriniai. Pats J. Zienius buvo būtent tokios sielos ir jau vaikystėje mokėjo atrasti grožį, ką paliudija šis prisiminimas: *Jau mažas būdamas gėrėjau si spindinčiais rasos lašais ryto metu ir besiskleidžiančiais gėlių žiedais saulei beriant šiltus skaisčius spindulius*⁴⁸. Jau nuo pačios vaikystės jaučiamas prisirišimas prie gėlių grožio padeda suprasti, kokį įspūdį karininkui paliko matytos didžiulės gėlių plantacijos Prancūzijoje. J. Zienius mokėjo vertinti ne tik gamtos turtų, bet ir žmonių grožį. Pasak jo, išorinis žmogaus grožis nieko nereiškia, jei pati žmogaus siela nėra kilni. Ypatingai tai pabrėžiama kalbant apie moteris, kurios savo *žydėjimu* primena pačias gėles: *Tik natūralus grožis yra tikras grožis, kur iš akių trykšta moters sielos kilnumas, jos sielos gerumas ir meilė*⁴⁹. Ir nors gyvenimas yra kupinas grožio, vis dėlto atsiminimai apibendrinami realiu žvilgsniu į gyvenimą, kuriame tas grožis yra neatsiejamas nuo skaudžių išgyvenimų bei daug jėgų ir valios reikalaujančių iššūkių: *Daug svajonių, daug susižavėjimų dar daugiau nusivylimų ir kentėjimų. Ne rožėmis, o kančiomis klotas gyvenimo kelias. Bet viskas praeina ir juo daugiau iškenti, juo stipresnis pasidarai – kančia tai gyvenimo mokykla*⁵⁰.

IŠVADOS

Karininko J. Zieniaus atsiminimai gali pasitarnauti kaip biografinių žinių šaltinis. Juose galima rasti tiek paties atsiminimų autoriaus svarbiausius gyvenimo įvykius bei jų datas, tiek ir kitų karininkų gyvenimų aprašymus. Išsamiausi iš jų yra gen. št. plk. lt. P. Grebliausko ir kpt. P. Ambraziūno, nes tai buvo patys artimiausi karininkai J. Zieniui, su kuriais jis praleido daugiausiai laiko ir kuriuos pažinojo geriausiai.

J. Zieniaus tarnybos laikas buvo kupinas malonių ir sunkių išgyvenimų. Kryptingai tobulėdamas jis kilo karjeros laiptais. Pratybos ir gyvenimas skirtingose Lietuvos vietose pasižymėjo savitumais, bet įspūdžių gausa neprilygo stažuotei Prancūzijoje, kur be pratybų bei teorinių ir praktinių žinių gilinimo, leitenantas aplankė ir garsiausias šios šalies vietas.

Romantiškos ir svajingos sielos J. Zienius vertino gėrį ir grožį, buvo išsilavinęs žmogus, naudojosi pasitaikiusiomis galimybėmis plėsti savo žinias, vadovavosi katalikų tikėjimu ir stengėsi bendrauti su panašias vertybes turinčiais žmonėmis.

⁴⁷ Cit., *ten pat*, l. 50.

⁴⁸ Cit., *ten pat*, l. 52.

⁴⁹ Cit., *ten pat*, l. 51.

⁵⁰ Cit., *ten pat*, l. 52.

PAGARBA LAISVĘ GYNUSIEMS KARIAMS. VYČIO KRYŽIAUS ORDINO VĒLIAVOS CEREMONIJA VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS SODELYJE 1991–2016 M.

Erika Kisieliūtė

ĮVADAS

2016 m. rugsėjo 8 d. Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir Nežinomo kareivio kapo, kaip ir kitomis svarbiausių Lietuvai valstybinių švenčių dienomis, iškilmingai buvo pakelta bei nuleista Vyčio Kryžiaus ordino vėliava. Būtent tą dieną suėjo lygiai 25-eri metai nuo Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atgaivinimo.

Unikalių apeigų, skirtų kovose už Lietuvos laisvę ir Nepriklausomybę žuvusiems kariams pagerbti, ištakų galima ieškoti dar XX a. 3 deš. pradžioje. Kaip tik tuo metu Karo muziejaus viršininko gen. lttn. Vlado Nagevičiaus iniciatyva karo invalidai pradėjo vykdyti Lietuvos Nepriklausomybės kovose žuvusių karių pagerbimo ceremoniją, kas dieną pakeldami bei nuleisdami Vyčio Kryžiaus ordino vėliavą ir kartu atiduodami pagarbą šalies valstybinei bei tautinei vėliavoms. Ši ceremonija, kaip ir pats Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelis, tapo nepriklausomybę paskelbusios tautos valstybingumo, laisvės ir pagarbos simboliu. Sovietmečiu išniekinta sodelio erdvė, sunaikinti paminklai ir ilgus metus drausta ceremonija buvo atkurta paskelbus Lietuvos nepriklausomybę ir gyvuoja iki pat šių dienų. Neseniai įvykęs Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo jubiliejus buvo puiki paskata imtis detalesnių tyrimų ir dar neliestų šaltinių peržiūros. Tad šio straipsnio tikslas yra ne tik apžvelgti šios ceremonijos ištakas, bet ir ištyrinėti ją nuo 1991 iki 2016 m.

Rašant straipsnį buvo remtasi Lietuvos centrinio valstybės archyvo Vytauto Didžiojo karo muziejaus fonde rasta 1921–1940 m. dokumentais, kurie atskleidė nemažai informacijos apie ceremonijos ištakas. Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose saugoma vaizdinė medžiaga (geros kokybės negatyvai bei nuotraukos) pagelbėjo analizuojant XX a. 3–4 deš. ir po 1991 m. vykusią ceremoniją. Itin svarbūs šaltiniai, kurie bene daugiausia pagelbėjo tyrinėjant 1991–2016 m. Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremoniją, buvo rasti Lietuvos

šaulių sąjungos (LŠS) bei asmeniniuose amžininkų Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktoriaus pavaduotojo Arvydo Pociūno, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros profesoriaus Jono Vaičėnio ir Lietuvos Šaulių sąjungos nario, Vyčio Kryžiaus ordino kavaleriaus Stasio Dovydaičio archyvuose. Tai metraščiai, rankraščiai, dokumentai ir nuotraukos. Taip pat straipsnyje panaudoti amžininkų atsiminimai¹, interviu², periodinė spauda³ bei kiti su šia tema susiję šaltiniai.⁴

VYČIO KRYŽIAUS ORDINO VĖLIAVOS CEREMONIJOS IŠTAKOS

Lietuva, kaip ir dauguma XX a. pirmosios pusės šalių, išgyveno Pirmąjį pasaulinį karą, nusinešusi daugiau nei 10 milijonų žmonių gyvybių. Po Didžiojo karo 1918 m. vasario 16-osios Lietuvai pavyko paskelbti nepriklausomybę, dėl kurios reikėjo kovoti ir vėliau. Jau tų pačių metų pabaigoje teko ruoštis kovoms su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Šios Nepriklausomybės kovos pareikalavo nemažai aukų: 1 444 žuvę, 2 812 mirę nuo ligų, 2 766 sužeisti ir 226 dingę be žinios. Tokios didelės netektys skatino lietuvius įamžinti jas, o užsienio valstybėse statomi paminklai bei simboliniai Nežinomų kareivių kapai, skirti Pirmojo pasaulinio karo aukoms pagerbti, dar labiau sustiprino norą bei

¹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos, Kario atsiminimai*, t. 2, Vilnius, 1990; L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938–1939)*, Vilnius, 2002.

² Pokalbis su Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu 2017-03-21, Vytauto Didžiojo karo muziejaus pavaduotoju, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Arvydu Pociūnu 2017-03-29, LŠS nariu, buvusiu tremtiniu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio vadu Vaidotu Bieliūnu 2017-03-13, LŠS nariu, buvusiu partizanu, Vyčio Kryžiaus ordino kavaleriumi, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio nariu Stasiu Dovydaičiu 2017-04-04, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros profesoriumi Jonu Vaičėniu 2017-03-16 ir LŠS nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio nariu Antanu Maslausku 2017-04-29.

³ *Lietuvos aidas, Karys, Kardas, Mūsų žinynas, Naujoji Romuva, Trimitas, Kauno tiesa* (1991–1992 m. numeriai) ir *Kauno diena* (1992–2016 m. numeriai).

⁴ A. Jurevičiūtė, Senojo muziejaus istorija 1919–1930 m., *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2006 metais*, 2007.; S. Gečas, Nežinomo kario kapui – 75 metai, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2009 metais*, 2010; Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausiųjų įvykių kronika. 1919–1951, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2010 metais*, 2011; S. Gečas, Panteono atkūrimas. Istorijos ir prisiminimų fragmentai, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2010 metais*, 2011; *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*, Sud. B. Matulionis, Connecticut, Putnam, 1962; V. Kavaliauskas, *Lietuvos karžygiai. Vyčio Kryžiaus kavaleriai (1918–1940)*, t. 1, Vilnius, 2008; *Nukentėję paminklai*, sud. M. Skirmantienė, J. Varnauskas, Vilnius, 1994.

būtinybę tai įvykdyti. Buvo pasirinktas Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelis. Pats muziejus (dėl skleidžiamų idėjų) labai tiko žuvusių kovotojų įamžinimo vietai bei ceremonijoms.

Svarbu trumpai aptarti Vytauto Didžiojo karo muziejaus vaidmenį, kuris ir subrandino Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremoniją. Apskritai idėja kurti šį muziejų gimė dar tebegriaudint Lietuvos Nepriklausomybės kovų šūviams, tačiau užsitęsios kovos neleido realizuoti kilusių sumanymų. Visgi 1921 m. sausio 22 d. įsakymu kariuomenei Nr. 17 Krašto apsaugos ministras plk. ltn. Konstantinas Žukas pareiškė steigiantis nuolatinę *Karo Istorijos Kolegiją*, kurios vienas iš tikslų – *Centrinio Karo Muziejaus*

*ir archyvo organizavimas*⁵. Tame pačiame įsakyme pateiktas aiškiai suformuluotas kuriamo muziejaus tikslas – *pagaminti būsiančioms kartoms amžiną paminklą to, kaip Lietuva, per amžius priešų varginta, numetė vergijos pančius ir su ginklu rankoje per skausmus ir kovą pasiekė savo nepriklausomybę*; ir pagrindinis uždavinys: – *atvaizduoti, kaip gimė toje pasaulio suirutėje Lietuvos Kariuomenė, kaip ji žygiavo, mušėsi ir tvarkė savo kasdienį gyvenimą*.⁶ Čia pat pabrėžta, jog svarbiausi karininkų ir kareivių nuopelnai tėvynės labui turėtų būtų tinkamai bei reikšmingai paminėti. Centrine figūra, turėsiančia organizuoti muziejaus kūrimo darbus, buvo paskirtas muziejaus viršininkas gen. ltn. V. Nagevičius.

Kuriant Karo muziejų buvo įdėta daug pastangų parodyti ne tik svarbiausius šalies praeities įvykius, pergales ir valdovus, bet ir demonstruoti tų dienų nepriklausomą Lietuvą bei jos karių pastangas išlaikyti ją tokią. Tad nieko nuostabaus, kad šis muziejus turėjo būti vienas iš svarbiausių tautos ugdymo centrų, reprezentuojančių visuomenei istoriją ir dabartį. Karo muziejus, iš pradžių įkurtas senoje rusų cerkvėje ir kariniame manieže, 1930 m. buvo pavadintas

Karo muziejaus sodelis ir bokštas,
Kaunas, 1928 m.

VDKM negatyvų rinkinys, N-32

⁵ Citata, *Įsakymas kariuomenei Nr. 17/1*, 1921 m. sausio 22 d.

⁶ Cit., *Įsakymas kariuomenei Nr. 17/2*, 1921 m. sausio 22 d.

Vytauto Didžiojo karo muziejus, 1937 m.

VDKM negatyvų rinkinys, N-145

Vytauto Didžiojo vardu ir po kelerių metų persikėlė į naujai pastatytus rūmus. Tuo metu buvo mąstoma apie Tautos muziejaus viziją, su kuria muziejus turėjo tapti vienu iš svarbiausių paminklų tautos praeičiai atminti bei atlikti vienytojo vaidmenį⁷. Visus šiuos įvykius puikiai aprašo dr. Nastazija Keršytė: *1919 m. buvo atgaivinta Tautos muziejaus įsteigimo idėja. Šio statuso siekė Valstybės, Karo muziejai, Čiurlionio galerija. Lietuviai savo Tautos muziejų įsivaizdavo panašų į kitų tautų nacionalinius muziejus, kurie buvo tautos istorinio kelio šlovės, tautinės kultūros panteonai. 1936 m. jie sukūrė Vytauto Didžiojo Tautos muziejų: ne monolitinį, o susidedantį iš dviejų esančių po vienu stogu savarankiškų – Vytauto Didžiojo karo ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejų*⁸. Remiantis tyrėja, Tautos muziejaus (kitų šalių pavyzdžiu – Nacionalinio muziejaus) idėja buvo įgyvendinta 1936 m., pastatius naują muziejaus pastatą ir įkurdinus Vytauto Didžiojo muziejų, kurio viena iš dalių buvo Karo muziejus.

Nuo pat savo pirmųjų egzistavimo dienų Karo muziejus jungė tautą. O susidariusi situacija, ypač Vilniaus okupacija, galutinai padėjo susiformuoti

⁷ N. Keršytė, *Lietuvos muziejai iki 1940 m. Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2003, p. 97–98.

⁸ Cit., *ten pat*, p. 103.

šiai įstaigai Kaune, laikinojoje Lietuvos sostinėje. Ne vien muziejuje, bet ir šalia jo kūrėsi traukos centras. Atsirado ir plėtojosi sodelis, jame buvo pradėti statyti monumentai bei tikslingai kuriama tautinių simbolių visuma. 1921 m. spalio 16 d. Karo muziejaus sodelyje buvo atidengtas architekto Vladimiro Dubeneckio ir skulptoriaus Juozo Zikaro sukurtas paminklas *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*⁹. Idėja pastatyti monumentą iš lauko akmenų, surinktų Nepriklausomybės kovų laukuose, buvo teigiamai sutikta. Užmojams didėjant pradėta kurti Tautos garbės alėja, svarbių Lietuvai asmenybių biustai ant aukštų kvadratinųjų postamentų statomi vienas po kito¹⁰. 1923 m. čia buvo pastatytas Jono Basanavičiaus biustas, 1927 m. – Simono Daukanto ir Vinco Kudirkos, 1928 m. – Laisvės statula, 1930 m. – Vilniaus Gedulo paminklas. Atsiradus naujam muziejaus pastatui ir pertvarkius sodelį, buvo pastatyti biustai: 1937 m. Mairionio, 1938 m. – 1938 m. – Antano Juozapavičiaus, Povilo Lukšio, Vlado Putvinskio, Silvestro Žukausko, 1939 m. – Petro Vileišio ir Martyno Jankaus. Į šiaurės vakarus nuo paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* pastačius skulptūras *Knygnešys ir Sėjėjas* (1939) bei *Lietuvos mokykla 1864–1904* ir *Knygnešių sienelę* (1940), susiformavo *Spaudos draudimo atgimimo sodelis*¹¹. Visi šie monumentai turėjo kurti tautos istorijos pasakojimą, budinti tautiečių atmintį.

Tačiau vien muziejaus įkūrimas ir minėti paminklai negarantavo, kad bus tinkamai pagerbti žuvusieji ir reprezentuojama tautos istorija. Dėl šių priežasčių muziejaus viršininkas pradėjo inicijuoti naujos ceremonijos kūrimą, kurios esmė būtų atiduoti pagarbą už laisvę žuvusiems kariams ir pademonstruoti šalies istoriją. Visi matantys šią ceremoniją turėjo suvokti, kad šalies laisvė nebuvo lengvai pasiekta, todėl dera įvertinti senelių, tėvų, brolių pastangas ir verta susimąstyti apie nepriklausomybės reikšmę. Atsiminimuose apie gen. ltn. V. Nagevičių mokytoja U. Jauniškienė rašo: *Laisvę atgavus, gen. Nagius* [gen. ltn. V. Nagevičius – E. K.] *susirūpino tautos auklėjimu, kad atkovota nepriklausomybė išliktų gyva. <...> Gen. Nagius pasiryžo sukurti Karo Muziejų, kuris akivaizdžiai šviestų ir auklėtų tautą*¹². Pirminė idėja atiduoti pagarbą prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* buvo paskelbta jau 1922 m. rugsėjo 25 d. įsakymu kariuomenei Nr. 207: *Kariuomenės dalims ir komandoms, einant Kaune pro Karo Muzėjaus sodną, atiduoti Žuvusiems už Lietuvos Laisvę paminklui nustatyta karinę pagarbą žuvusiųjų atminčiai pagerbti*¹³. Šis pagarbos atdavimas gali būti laikomas

⁹ *Kovų už tautos laisvę ir nepriklausomybę šventovė*, Kaunas, 2016, p. 40.

¹⁰ *Nukentėję paminklai*, sud. M. Skirmantienė, J. Varnauskas, Vilnius, 1994, p. 46–47.

¹¹ *Nukentėję paminklai...*, p. 47.

¹² *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga...*, p. 68, 73.

¹³ Cit., *Įsakymas kariuomenei* Nr. 207/1, 1922 m. rugsėjo 25 d.

ceremonijos užuomazgomis. Visgi tiksliausiai ceremonija reglamentuota kitu tų pačių metų įsakymu: *Valstybinė ir tautinė vėliavos Karo Muzėjaus bokšte, o taip pat Vyties Kryžiaus vėliava prie Žuvusiems paminklo nuo gruodžio mėn. 1 dienos iki sausio mėn. 31 dienos imamai iškeliamos 9 val. ryto, o nuleidžiamos saulei leidžiantis. Kitais metų mėnesiais vėliavos iškeliamos 8 val. ryto ir nuleidžiamos saulei leidžiantis.*¹⁴ Toliau yra apibrėžiama, kuriuo metu derėtų atlikti ceremoniją su 3 vėliavomis – valstybine, tautine ir Vyčio Kryžiaus ordino. Būtent ši vienintelė Vyčio Kryžiaus ordino vėliava kiekvieną kartą būdavo atskirai išnešama ir pakeliama prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* kaip didžiausias ir svarbiausias pagarbos ženklas. Galiausiai 1923 m.

Karo muziejaus sodelis ir paminklas *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*, Kaunas, 1928 m.

VDKM negatyvų rinkinys, N-38

birželio mėnesį buvo atliktas visas ceremonias su jam būdingomis dalimis¹⁵.

1921 m. pastatytas paminklas *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir kiek vėliau pradėta vykdyti vėliavos ceremonija turėjo daug sąsajų su kitose šalyse statomais paminklais bei panašaus pobūdžio ritualais. Juos statyti, atlikti ceremonijas buvo populiarus ir reikšmingas būdas pagerbti žuvusius, kurti savo valstybės pasakojimą, gaivinti visuomenės kolektyvinę atmintį. Panašios tendencijos klostėsi ir Lietuvoje. Ypač reikšmingas šis ritualas tapo XX a. 4 deš. Būtent 1934 m. lapkričio 23 d. šalia paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* buvo iškilmingai palaidotas Nežinomas kareivis. Jo palaikai buvo pagerbiami kiekvieną kartą atliekant jau keletą metų gyvuojančią Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremoniją. Vytauto Didžiojo vėliava papuoštas kareivio karstas su palaikais buvo atgabentas iš Ilūkstės apylinkių, Latvijos.¹⁶ Kaip yra tvirtinama

¹⁴ Cit., *Įsakymas kariuomenei* Nr. 278/2, 1922 m. gruodžio 14 d.

¹⁵ *Kovų už tautos laisvę ir nepriklausomybę šventovė...*, p. 41.

¹⁶ Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausiųjų įvykių kronika. 1919–1951, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2010 metais*, 2011, p. 46.

Karo muziejaus sodelis ir Nežinomo kareivio laidotuvės,
Kaunas, 1934 m. lapkričio 23 d.
VDKM negatyvų rinkinys, N-251

ne vieno amžininko atsiminimuose, tuo metu *muziejų lankė minios žmonių, kad savo akimis pamatytų didingą Lietuvos praeitį, kad apeigose prie Paminklo žuvusiems ir Nežinomojo Lietuvos kareivio kapo pareikštų pagarbą ir dėkingumą tiems, kurie savo gyvybės auka davė Lietuvai laisvę*¹⁷. Tad pats muziejus ir šališkai esantis sodelis tapo tikru tautos židiniu, o į muziejaus bokštą įkeltas JAV lietuvių padovanotas Laisvės varpas *atstojo senovės kanklių dainą*¹⁸.

Išskirtinę Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremoniją turėjo vykdyti garbingi ir su šia idėja susiję žmonės, todėl vėliavų ceremoniją atlikdavo karo invalidai – Nepriklausomybės kovose kovoję ir iš jų sužeisti sugrįžę kariai. Gen. S. Raštikis aiškino: *Iš kur atsirado tie simboliniai kariai? Kas jie? Tai tie patys, kurie buvo kartu, viename būry su anais, kurių vardai auksu išrašyti žuvusiųjų karių kriptoje. Tai tie, kurie kartu su Nežinomuoju kareiviu gynė Lietuvos laisvę, tai sužaloti, tačiau likę gyvi Lietuvos laisvės kovų kariai*¹⁹.

¹⁷ Cit., *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga...*, p. 161.

¹⁸ Cit., Karo invalidas J. P. Barčius, Nepriklausomybės šventė ir Laisvės varpo dešimtmetis, *Karys*, 1932, Nr. 7, p. 129–130.

¹⁹ Cit., *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga...*, p. 177.

Karo invalidų uniforma,
1923–1940 m.
VDKM daiktų rinkinys, E-195/2-5

Pasibaigus Lietuvos Nepriklausomybės kovoms, reikėjo greitai spęsti sužeistų ar invalidų aprūpinimo klausimą. Jauni, tačiau profesijos nespėję įgyti arba suluošinti ir negalintys dirbti savo ankstesnių darbų kariai buvo nemažas iššūkis Lietuvai. Su šia problema susidūrė ir Karo muziejaus viršininkas gen. ltn. V. Nagevičius, kuris užsiėmė karo invalidų reikalais bei daug prisidėjo prie jų aprūpinimo, įdarbinimo, pašalpų skyrimo ir kt.²⁰ Tad muziejuje pradėjo dirbti būrelis karo invalidų, jie saugojo muziejų, prižiūrėjo ekspozicijas ir aplinką bei vykdė kasdienę ceremoniją.

Ne kiekvienas karo invalidas galėjo būti ceremonijos dalyviu. Tai buvo pareiga, priskirta tik pasižymėjusiems ir apdovanotiems kariams. Kaip rašoma gen. ltn. V. Nagevičiaus pareiškime Krašto apsaugos ministrui, *svarbu, kad muziejaus tarnautojai būtų visais žvilgsniais ištikimiausi ir dori žmonės, o be to dar visuomenės akyse turėtų autoritetą narsių karžygių dėl tėvynės labo tapusių invalidais*²¹. Būtent tik Vyčio Kryžiaus ordinu apdovanoti karo invalidai galėjo prisidėti prie minimų apeigų. Šis ordinas iki šiol yra svarbus karinio pobūdžio valstybinis apdovanojimas, kuris teikiamas tik pasižymėjusiems bei narsiai gynusiems Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę²². 1919 m. prasidėjo ordino kūrimo darbai²³, buvo sukurtas ne tik ordinas, bet ir Vyčio Kryžiaus ordino vėliava. Šio ordino spalvos – juoda ir raudona – labai daug reiškė visai ceremonijai. Būtent šio kolorito pagrindu buvo sukurtos juodos bei raudonos spalvų uniformos Lietuvos karo invalidams. Šios spalvos turėjo savo simboliką ir reikšmę. Jas taikliai apibūdino gen. S. Raštikis: *drabužiai juodi, papuošalai raudoni, ženklai blizga auksu. Tai žemė, kraujas ir garbė*²⁴.

Kalbant apie karo invalidų uniformas ir peržiūrėjus 1923 m. kovo 27 d. įsakymą kariuomenei Nr. 53 galima rasti įrašą, kuriame detalčiau aprašoma,

²⁰ A. Jurevičiūtė, Karo invalidai ir jų globėjai, *Kardas*, 2014, Nr. 4, p. 12.

²¹ Cit., 1921 m.. sausio 13 d. gen. ltn. V. Nagevičiaus pareiškimas Krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 13, l. 2.

²² A. Astikas, *Lietuvos ordinais, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, Vilnius, 1993, p. 15.

²³ V. Kavaliauskas, *Lietuvos karžygiai. Vyčio Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*, t 1., Vilnius, 2008.

²⁴ Cit., *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga...*, p. 177.

kokia turėtų būti minima uniforma. Įsakyme teigiama: *Invalidų komanda: Viskas kaip pėstininkų, išėmus: 1) Apykaklę ir antpečius: rudai raudonos (plytos) spalvos. Tokie pat ir kantai paliai munduro kraštus. 2) Kelnės: ilgos be pakuojų su vienaėiliu lampasu rudai raudonos (plytos) spalvos. 3) Trikampiai: Kaip tose dalyse, kur tarnavo invalidas. Spalva, numeracija ir techniškai ženklai spalvos irgi sulig dalies*²⁵. Karo invalidų uniforma buvo beveik tokia pati kaip ir pėstininkų, tačiau skyrėsi tam tikros spalvos ar ženklai. Apykaklė, antpečiai, vadinamieji *lampasai* arba antsiuvai buvo raudonos (plytų) spalvos. Medžiagos, iš kurių pasiūta uniforma, – tokios pat kaip pėstininkų: munduras iš vilnonės medžiagos, kelnės – gelumbės, vasarinės kelnės – švarko medžiagos, milinė – vilnonės medžiagos, batai – odiniai, juodi arba tamsiai rudi²⁶. Karo invalidams prireikus uniformų, dažnai buvo prašoma raudonos spalvos medžiagos. Tai patvirtina 1929 m. liepos mėn. gen. ltn. V. Nagevičiaus ir Karo muziejaus konservatoriaus kpt. A. Šeštakauskio susirašinėjimas su kariuomenės intendantūra. Viena iš laiškų rašoma: *Kariuomenės Intendantui / Prašau Tamstą parėdymo priimti į sandėlį: žiem. Mundurams medž. 6,08 metr., žiem. kelinėms medž. 9,54 metr. ir pamušalą su smulkiais priedais, nes karo muziejaus tarnautojams – invalidams aprenkti, dėl skirtingos nuo kariuomenės uniformoms ta medžiaga netinka*²⁷. Kitame tų pačių metų laiške intendantūrai muziejaus viršininkas tvirtina, kad raudona medžiaga reikalinga apykaklėms, antpečiams, rankogaliams, milinių antsiuvams (*lampasams*), kurie siuvami raudonos spalvos²⁸. Prie šių uniformų dar buvo dėvimos baltos pirštinės, šalmai bei turimos pikės. Karo invalidų naudoti vokiški šalmai M16 (ir vėlesnės jų modifikacijos M17 bei M18) buvo su kaktos srityje pritvirtintais žalvariniais Vyčio Kryžiais²⁹, o pikės, naudotos ceremonialo metu, buvo su Vyčio Kryžiaus kaspino spalvų (juodos ir raudonos) vėliavėle. Iki šių dienų ši karo invalidų atributika – uniforma, pikė su Vyčio Kryžiaus kaspino spalvų vėliavėle bei trimitas yra demonstruojami Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Vertėtų apžvelgti XX a. 3 deš. susiformavusios Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos eigą. Svarbu paminėti, kad garbės sargybą ceremonijos metu sudarė 10 karo invalidų, 2 trimitininkai ir pučiamųjų orkestrėlis. Ši sudėtis gana gerai matoma viename iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus fonduose rastų negatyvų. Pats ceremonialas dvejų dalių: kasdienio vėliavos pakėlimo ir nuleidimo.

²⁵ Cit., *Įsakymas kariuomenei Nr. 53/6*, 1923 m. kovo 27 d.

²⁶ Cit., *Įsakymas kariuomenei Nr. 53/1*, 1923 m. kovo 27 d.

²⁷ Cit., 1929 m. liepos 9 (21) d. Gen. ltn. V. Nagevičiaus ir kpt. A. Šeštakauskio susirašinėjimas su kariuomenės intendantūra, *LCVA*, f. 1764, ap. 1, b. 147, l. 24.

²⁸ 1929 m. gruodžio 15 d. gen. ltn. V. Nagevičiaus ir kpt. A. Šeštakauskio susirašinėjimas su kariuomenės intendantūra, *LCVA*, f. 1764, ap. 1, b. 147, l. 40.

²⁹ V. Airini, *Kariuomenių šalmai XX–XXI a., Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2009 metais*, 2010, p. 135–136.

Pikės vėliavėlės rekonstrukcija, pasiūta pagal muziejuje saugomą originalą, 2012 m.

VDKM daiktų rinkinys, Ev-8547

Remiantis 1922 m. įsakymu kariuomenei Nr. 278 yra reglamentuojama, jog žiemos metu, t.y. nuo gruodžio 1 d. iki sausio 31 d. ceremonija prasideda 9 val. ryte ir baigiasi saulei leidžiantis, o kitais mėnesiais – pradžia 8 val. ryto, pabaiga saulei leidžiantis³⁰. Tačiau žvelgiant į amžininkų prisiminimus, galima daryti išvadą, jog vėliavos pakėlimo ir nuleidimo laikas galėjo kisti. Pasak jų, tam tikru metu ceremonijos pradžia būdavo šiek tiek ankstesnė, nei rašoma 1922 m. įsakyme. Ji galėjo vykti ir apie 7 val. ryto³¹. Amžininkų prisiminimų puslapiuose bei to meto spaudoje galima aptikti įvairių ceremonijos paaiškinimo niuansų. Vienur yra tvirtinama, jog vėliava buvo keliami tik viena, kitur – kad kelios. Tačiau remiantis 1922 m. reglamentu ir peržiūrint nuotraukas, kuriose yra įamžinta ceremonija ir muziejaus pastatai, galima teigti, jog valstybinė ir tautinė vėliavos šios ceremonijos metu buvo pagerbiamos bei kai kada keliamos, tačiau iškilmingai ir specialiai prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir Nežinimo kareivio kapo buvo keliami būtent Vyčio Kryžiaus ordino vėliava.

Visos ceremonijos eiga buvo tokia: *ją pradėdavo Karo invalidai, užsidėję šalčius, puoštus Vyčio Kryžiumi, apsilikę savo uniformomis, užsimovę baltas pirštines ir į rankas paėmę ilgas pikes, prie kurių buvo prisegtos Vyčio Kryžiaus kaspino spalvų vėliavėlės*³². Išsirikiavę dviem eilėmis jie išeidavo pro pagrindines muziejaus duris. Ceremonija neapsieidavo be trimito garsų ir orkestro muzikos. Prieš karo invalidų garbės būriui pajudant link paminklo ir kapo, iš muziejaus bokšto trimitininkas duodavo signalą *Susirinkti!*, t.y. pasiruošti ceremonijai. Vienas trimitininkas, pasak gen. S. Raštikio, stovėdavo ir signalus perduodavo muziejaus bokšte, o kitas atsakydavo stovėdamas prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir Nežinomo kareivio kapo³³. Pasak generolo, tai *simbolizavo Lietuvos Nepriklausomybės kovų karių dvasių pašnekesį: tarpo bokšto viršūnės ir paminklo papėdės, tarp padangių ir Nežinomojo kareivio poilsio vietos, tarp Dangaus ir Žemės*³⁴.

³⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 278/2, 1922 m. gruodžio 14 d.

³¹ Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga..., p. 103–105.

³² Cit., Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausių įvykių kronika. 1919–1951, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2010 metais*, 2011, p. 20–22.

³³ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos, Kario atsiminimai ...*, p. 362.

³⁴ Cit., *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*, p. 176–177.

Karo invalidai, atliekantys Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremoniją, prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*, 1929 m.

VDKM negatyvų rinkinys, N-75

Ceremonija toliau neapsieidavo be muzikantų. Keturi pasitempę trimitininkai, o kai kada ir didesnis jų būrys (galėjo būti 10–12 muzikantų), kurie grodavo kapelmeisterio Juozo Gudavičiaus (kuris vėliau suorganizavo Karo invalidų orkestrą)³⁵ sukurtą *Invalidų maršą*, eidami darnia rikiuote lydėdavo karo invalidus iki paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*. Čia karo invalidai turėdavo išsirikiuoti priešais muziejaus sodelį. Garbės sargybos vyresnysis viršila duodavo specialią komandą *Lietuvos valstybės vėliavą ginklu gerbk!* (pakeliant ar nuleidžiant vėliavas). Kaip rašoma gen. S. Raštikio atsiminimuose, tada orkestras užgrodavo Lietuvos himną. Antra komanda buvo *Vėliavas nuleisk!* Tuo metu buvo grojamas maršas. O galiausiai, vėliavas nuleidus, būdavo trečia *Už žuvusius už Lietuvos laisvę maldai...* Tuomet, iš muziejaus bokšto pasigirdus trimitui, komanda baigiama žodžiais *Kepurę nusiimk!*³⁶. Po šio momento orkestras grodavo giesmę *Marija, Marija*. Vėliau, jau to paties *Invalidų maršo* lydimi karo invalidai, žingsniuoda-

³⁵ 1928 m. birželio 12 d. Gen. lttn. V. Nagevičiaus laiškas 1,2,4,5,7,8 ir 9 pėst. pulko vadui, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 138, l. 39.

³⁶ *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga...*, p. 103–105.

mi darnia eiseną, grįždavo į Vytauto Didžiojo karo muziejų. Minėtina, jog šias apeigas papildydavo ir aukurė liepsnojanti ugnis. Dr. J. Basanavičius prisimena štai tokį ugnies prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* vaizdą: *Liepsnojantis aukuras siunčia danguosna gauruotus dūmų debesius, tarytum senovės aukurų pavyzdžio keldamos žmonių mintis ir maldas prie Aukščiausiojo. <...> Susirinkusi minia, tarytum, užmiršime apsvaigusi, nesijudindama iš vietos, sekdamą akimis, tyliai lydi grįžtančius į muziejus invalidus*³⁷. Visa ceremonija, lydima orkestro garsų, turėjo savo scenarijų, aiškiai nurodomas komandas ir specialų ritualą.

Dera paminėti, kad per šventes Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija galėjo būti ypatingesnė, ilgesnė ir didingesnė. Tai pademonstruoti gali LCVA išsaugota viena iš švenčių programų – 1932 m. vasario 15 d. įvykęs Vytauto Didžiojo universiteto 10-ies metų jubiliejus muziejaus sodelyje:

I.

1/ Prie paminklo *Žuvusiems dėl Lietuvos Laisvės*:

a/ Studentų atstovybės atstovo žodis,

b/ Komanda „*Žuvusiems dėl Lietuvos laisvės ginklu gerbk!*“

c/ Orkestras groja „*Gedulingą maršą*“ ir *Laisvės varpas* lėtai skambina.

II.

2/ Invalidų komanda išsirikiuoja prie Dr. Basanavičiaus paminklo:

a/ Komanda „*Maldai kepures nusiimk!*“

b/ Orkestras groja „*Maldą*“

c/ Komanda „*Ramiai!*“

d/ Orkestras groja „*Mes be Vilniaus nenurimsim*“

III.

3/ Invalidų komanda išsirikiuoja prie *Laisvės stovyklos*:

a/ Kalba pono generolo Nagevičiaus

b/ Komanda „*Ginklu gerbk!*“

c/ Orkestras groja *Himną*

d/ *Laike Himno, Laisvės varpas skambinamas ir įjungiamą iliuminaciją*

e/ *Tuojau po Himno, komanda „Vėliavas nuleisk!“*

f/ Orkestras groja „*Maršą*“

g/ Komanda stovi ramiai, orkestras groja „*Gaudeamus*“

h/ *Maršas*

k/ Muziejaus orkestras įveda invalidus į muziejų ir po to prisijungia prie eisenos³⁸.

³⁷ Cit., Dr. J. Basanavičius, Iš Karo Muzėjaus istorijos, *Lietuva*, 1924, Nr. 238, p. 2.

³⁸ Cit., 1932 m. vasario 15 d. Iškilės Karo Muziejuje, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 185, l. 5.

Iš šios programos galima pastebėti, kad ceremonija buvo iškilmingesnė, suderinta su kita Kauno miestui ir mokslo bendruomenei svarbia švente. Buvo ne tik pakelta ir nuleista vėliava, bet ir Vytauto Didžiojo universiteto atstovas bei muziejaus viršininkas gen. lttn. V. Nagevičius pasakė kalbas. Skambėjo studentų himnas *Gaudeamus*, dėmesys buvo parodytas okupuotai Lietuvos sostinei Vilniui.

Šios apeigos sutraukdavo būrius smalsuolių ir pagarbą norinčių atiduoti žmonių. Vėlgi, remiantis dr. J. Basanavičiaus išvalgomis, *muziejus tapo labai populiarus žmonėms ne tik savo eksponatais, bet ir tomis ceremonijomis, kurios atliekamos valstybės vėliavą rytais iškeliant ir vakarais su maldele už žuvusiuosius už laisvę nuleidžiant, muzikai griežiant. <...> Gražios vėliavų apeigos daugybę čia sutraukia gauti dvasios ramumo, susitelkti viduje*³⁹. Žmonės, dėkodami už neseniai iškovotą Lietuvos nepriklausomybę, čia atvykdavo pasižiūrėti šios ceremonijos. Be to, juos masino didingą praeitį reprezentuojanti Tautos šventovė, kuri simboliais atkūrė šalies istorijos kelią.

Nors vėliavos pagerbimo ceremonijos yra vykdomos gana dažnai, tačiau Vyčio Kryžiaus ordino ceremonija, nors ir perėmė komandas ar kitas tradicijas iš kariuomenėje naudotų, išlieka išskirtinė ir unikali. Visų pirma, savo idėja, antra – karo invalidais. Prie šios ceremonijos unikalumo galima priskirti ir Vytauto Didžiojo karo muziejų bei jo sodelyje pastatytus monumentus. Kaip teigia istorikas dr. Dangirdas Mačiulis, *visuomenė tapo liudininke to, kaip pati Karo muziejaus supanti erdvė virsta kolektyvinės atminties raiškos vieta*⁴⁰. Kiekvieną kartą iš naujo atliekamas ritualas išlieka gyvas žmonių atmintyse ir sustiprina kolektyvinę atmintį.

Deja, prasidėjo Antrasis pasaulinis karas... Jau 1940 m. birželį, kaip prisimena gen. S. Raštikis, pasikeitė muziejaus vadovybė, išnyko buvusios iškilmės prie Nežinomo kareivio kapo, užgeso aukuras prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę*, jau nebeplevėsavu Lietuvos vėliava muziejaus bokšte, nutilo Laidės varpas, o vėliau ir varpų muzika⁴¹. Į kraštą atėjus naciams ir prasidėjus nacistinei okupacijai, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija kelis kartus buvo atlikta, tačiau 1942 m. balandį ir spalį Karo muziejui teko iškelti svetimos valdžios vėliavas su svastikomis⁴². O prasidėjusi antroji sovietinė okupacija ilgiems metams nutraukė šią apeigą.

³⁹ Cit., Dr. J. Basanavičius, Iš Karo Muzėjaus istorijos, *Lietuva*, 1924, Nr. 238, p. 2.

⁴⁰ Cit., D. Mačiulis, Nacionalinio muziejaus idėja ir kolektyvinė atmintis Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m., *Istorija, Mokslo darbai*, t. 89, 2013. <http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=484&Itemid=465> [žiūrėta 2017-03-16]

⁴¹ Cit., S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos, Kario atsiminimai...*, p. 368.

⁴² Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausių įvykių kronika. 1919–1951, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas 2010 metais*, 2011, p. 74.

VYČIO KRYŽIAUS ORDINO VĒLIAVOS CEREMONIJOS ATGAIVINIMAS 1991 M.

1988–1990 m. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veikla įkvėpė vaduotis iš sovietinių gniaužtų ir susigrąžinti prarastus savasties ženklus. Dar iki 1990 m. kovo 11 d. – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – buvo kuriamos įvairios draugijos, organizacijos bei fondai, tyrinėjami, atstatomi bei prižiūrimi paminklai, pastatai ar kitas šalies paveldas. Todėl didelis visuomenės dėmesys buvo skirtas Kauno miestui ir vienam iš kultūros bei valstybingumo židinių – Vytauto Didžiojo karo muziejui (1990 m. sausio 29 d. muziejui grąžintas šis vardas). Prasidėjo ekspozicijų ir sodelio atgimimas. Kaip rašoma viename iš leidinių apie Vytauto Didžiojo karo muziejaus istoriją, 1988–1990 m. *Lietuvos atgimimas sutapo ir su Muziejaus atgimimu*⁴³. Visuomenei buvo svarbu susigrąžinti tai, kas buvo prarasta, panaikinti okupantų ideologijos ženklus bei simbolius, atkurti savo monumentus, apipinti juos istoriniu pasakojimu. Atkūrus materialųjį paveldą, buvo galima imtis ir tradicijų gaivinimo.

Kad ritualai atgimtų, reikia ne tik tinkamo laiko, bet ir erdvės. Svarbi Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo sąlyga buvo aplinkos atkūrimas. Todėl 1988 m. gruodį atstatyti J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, S. Daukanto ir Maironio biustai, 1989 m. vasario 16 d. – Laisvės paminklas, 1989 m. birželį – M. Jankaus bei P. Vileišio biustai. *Paminklo Žuvusiems už Lietuvos laisvę*, nugriauto 1949 m. pabaigoje, atstatymo darbai buvo pradėti 1989 m. lapkričio 23 d. Senojo paminklo idėja nebuvo užmiršta, todėl akmenis naujam rinko 16 grupių penkiasdešimtyje Nepriklausomybės kovų vietų⁴⁴. Galiausiai 1990 m. vasario 16 d. paminklas buvo atidengtas. Taip pat antram gyvenimui atgimė S. Žukausko ir V. Putvinskio biustai. Lietuvos kariuomenės dieną – 1990 m. lapkričio 23 d. – perlaidoti Nežinomo kareivio palaikai bei atidengti atstatyti A. Juozapavičiaus ir P. Lukšio monumentai⁴⁵. Viską parengė architektas Algimantas Sprindys. Pasak prof. J. Vaičėnio, *valstybė išsilaisvino, ji tapo nepriklausoma. Reikėjo viską atkurt, vystyt. Ceremoniją, kuri ir vyko toje erdvėj, – lygiai taip pat. Ji, matyt, buvo visų procesų dalis*⁴⁶. Iš daugelio šaltinių ir istoriografijos pavyzdžių galime puikiai matyti, kad visuomenei labai rūpėjo atstatyti tai, kas per ilgus okupacinės valdžios metus buvo paniekinta ir sunaikinta.

⁴³ Cit., *Kovų už tautos laisvę ir nepriklausomybę šventovė...*, p. 72.

⁴⁴ *Ten pat*, p. 87.

⁴⁵ *Nukentėje paminklai...*, p. 49.

⁴⁶ Citata iš pokalbio su Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros profesoriumi Jonu Vaičėniu, 2017-03-16.

Atstatomas paminklas *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*, 1989 m. lapkričio 23 d.
VDKM negatyvų rinkinys, N-12402/41

Kauno miesto erdvėse buvo sumanyta atstatyti Vytauto Didžiojo paminklą, vėliau – paminėti šio LDK valdovo atminimą. Šis momentas yra svarbus Vyčio Kryžiaus ordino ceremonijos atgimimui. Įvykių amžininkas Liutauras Trumpulis tvirtina: *Viskas prasidėjo 1991 m. liepos mėn., kai „Vytautų“ klubas organizavo visuomeninių organizacijų atstovų pasitarimą ir svarstė klausimą, kaip atsikuriančioje Lietuvoje įamžinti Vytauto Didžiojo vardą. Buvo prisiminta idėja nešti Vytauto paveikslą per Lietuvą. 1990 m. organizuota komisija, į kurią nuo Šaulių sąjungos ėjau aš. <...> Buvo kalbėta apie maršrutą, kuriuo turėtų keliauti paveikslas. Mes vykome tuo maršrutu. <...> Bet kilo klausimas, kaip paveikslą paimti iš muziejaus. Tada Šaulių sąjunga, būtent mes su Stasiu Ignatavičiumi jai atstovavome, ir pasiūlė pakelti Vytauto*

*Didžiojo vėliavą. Todėl iš pradžių kėlėme ne Vyčio Kryžiaus ordino vėliavą, o Vytauto Didžiojo*⁴⁷. Būtent šis įvykis buvo vienas iš tų, kuris paskatino prisiminti vėliavos pakėlimo ir nuleidimo ceremoniją. Kaip savo prisiminimuose tvirtina L. Trumpulis, svarstant buvo prisiminta Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje gyvavusi ceremonija. Kaip pašnekovas tvirtina toliau, *šaulių sąjunga susitiko su „Aukuro“ klubu ir pradėjo svarstyti, kad reikia atgaivinti vėliavos pakėlimo ceremoniją, todėl pasikvietėme Karo muziejaus atstovą Arvydą Pociūną*⁴⁸. Taigi, iniciatyvos ėmėsi aktyviausi 1989 m. rugsėjo 20 d. atsikūrusios LŠS⁴⁹, klubų (*Aukuras, Vytautai*) nariai ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus kolektyvo dalis.

⁴⁷ Citata iš pokalbio su Lietuvos šaulių sąjungos (toliau LŠS) atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁴⁸ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁴⁹ *Lietuvos Šaulių Sąjungos Metraštis 1989 metai*, sud. V. Zenkus, 2002, p. 2.

Ceremonijos atkūrimas nebuvo paprastas ir lengvas, nes beveik penkiasdešimt metų jos niekas neatliko. Tačiau buvo žmonių, girdėjusių apie Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje vykusius ritualus, skirtus pagerbti žuvusiems. Ceremonijos Vėliavos būrio vadas Vaidotas Adomas Bieliūnas sako, jog [apie ceremoniją – aut. past.] buvo žinoma, kad karo invalidai keldavo vėliavas kiekvieną dieną. Kito darbo jie negalėjo dirbti, tad čia jiems ir buvo darbas. Iš ryto pakeldavo, vakare nuleisdavo. Ir gyveno netoli muziejaus. Čia jiems buvo kasdienis darbas⁵⁰.

Ypač tie, kurie ilgus metus gyveno ar buvo gimę Kaune, žinojo, kad tokių tradicijų Kauno mieste anksčiau buvo ir jos susilaukdavo didelio palaikymo. Amžininkas L. Trumpulis sako, kad jis puikiai žinojo, kur stovėjo Laisvės statula, kur buvo svarbiausi muziejaus monumentai: *mano mama buvo kaunietė, todėl daug ką žinojau. Todėl pasiūlymas atkurti tradiciją man buvo priimtinas*⁵¹. Ceremonijos iniciatoriai tvirtina, kad medžiagos, kuri pasitarnautų atkuriant ritualus, nebuvo daug. Ją reikėjo surinkti po gabaliuką, ieškoti atsiminimų, muzikos įrašų ir kt. Kaip prisimena L. Trumpulis, *kai mamai pasakiau, kad norime tai padaryti [atkurti ceremoniją – aut. past.], iš pradžių ji sunerimo, abejojo: „kaip čia dabar...“. Bet vėliau pradėjo skambint draugams, klausti ką jie turi, ką jie žino apie tai, pradėjo ieškoti informacijos. <...> Mes praktiškai medžiagos daug neturėjom. Tik Arvydas Pociūnas kažkur buvo radęs knygutę. O šiaip net komandų nebuvo*⁵².

Sovietų valdžia, ypač antrosios okupacijos metu, stengėsi ištrinti iš žmonių atminties nepriklausomos Lietuvos istorijos monumentus. Tad ir informacija, susijusi su ceremonija, nebuvo išsaugota. Karo invalidų inventoriaus, naudoto ceremonijoje, tam tikros detalės, t.y. pikių kotai, vėliavų fragmentai, buvo naudojami ne pagal paskirtį. Tą aptaria amžininkas J. Vaičėnis: *belaiptodami į palėpes, ant to stogo radom dar pikių dalių. <...> Jų smailės buvo supjaustytos, sukištos viena į kitą ir numestos. <...> Vėliau Karo muziejaus spintose radom dar porą vamzdžių. Tie jų galai buvo nupjaustyti, o patys vamzdžiai buvo naudojami kaip spintų skersiniai pakaboms. <...> Tai ir parodo, kad sovietmečiu tas visas inventorių buvo niekinis. Iš jo galėjo daryt ką nori: su vėliavomis galėjo plauti grindis, pikes supjaustyt ir kabinti ant jų drabužius*⁵³.

⁵⁰ Citata iš pokalbio su LŠS nariu, buvusiu tremtiniu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio vadu Vaidotu Bieliūnu 2017-03-13.

⁵¹ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁵² Cit., *ten pat*.

⁵³ Citata iš pokalbio su Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros profesoriumi Jonu Vaičėniniu, 2017-03-16.

Nepaisant nepalankių sąlygų, iniciatorių noras veikti buvo gana aiškus. Ne vienas ceremonijos iniciatorius prisimena, kad daug jėgų renkant medžiagą ir atkuriant ceremonijos eigą įdėjo dabartinis Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktoriaus pavaduotojas Arvydas Pociūnas. Paklaustas apie informacijos paiešką ir bandymą atkurti ceremonijos komandas A. Pociūnas, vartydamas savo dienoraščio puslapius, prisimena radęs kelias nuotraukas ir muziejaus leidinėlį, kuriame buvo pasakojama apie Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremoniją. Tačiau daug klausimų kilo rengiant visas ceremonijos metu naudojamas komandas. Jis prisimena, kad pasisekus gauti plokštelę su Karo invalidų ceremonijos įrašu, prasidėjo rimti darbai. Buvo perklausomas minėtas įrašas, skaičiuojamas ceremonijos ir komandų laikas, kuris vėliau kelis kartus keitėsi⁵⁴. Kaip prisimena keli amžininkai, įrašas leido dar tiksliau atkurti ceremonijos eigą. Plokštelė buvo gauta iš plk. Juozo Šarausko sūnaus Algirdo Antano Šarausko. Po truputėlį surinkta medžiaga leido įsibėgėti ir pradėti ruošti numatyta Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto karūnavimo dienos šventei. Nors žmonės buvo įbauginti ir renginyje ar minėjime nesijautė saugiai, tačiau ši šventė praėjo gerai.

1991 m. rugsėjo 8 d. Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir Nežinomo kareivio kapo buvo atgaivinta beveik prieš penkis dešimtmečius nutraukta žuvusiųjų pagerbimo ceremonija. Visgi ji nebuvo tokia, kokią kas dieną atlikdavo Karo invalidai seniau. Pirmą kartą, kaip vėliau ir kelis metus, buvo keliama ne Vyčio Kryžiaus ordino, o Vytauto Didžiojo vėliava. Ceremonijos scenarijus buvo atkurtas remiantis senuoju pavyzdžiu. Nors esminė idėja buvo visą tuometinę Vytauto Didžiojo karūnavimo šventę sukurti kuo įdomesnę, o ceremoniją kuo unikalesnę, tačiau trūko daugelio dalykų. Visų pirma, Vyčio Kryžiaus ordino vėliava nebuvo pasiūta. Kaip pasakoja iniciatorius L. Trumpulis, *tik vėliau buvo pagamintas vėliavos stiebas ir pasiūta Vyčio Kryžiaus vėliava. Pirmą kartą Vytauto Didžiojo vėliavą ant muziejaus stogo pakėlėm 1991 m rugsėjo 8 dieną.*⁵⁵ Antra, buvo gana sunku pasisiūti uniformas ir gauti visą ceremonijos inventorių. Patys ceremonijos dalyviai ir vykdytojai LŠS nariai dalyvavo su savo uniformomis.

Vieni iš šios idėjos iniciatorių buvo LŠS nariai, jie pradėjo vykdyti ceremoniją. Tačiau šias pareigas galėjo atlikti tik nusipelnę šauliai, buvę tremtiniai, politiniai kaliniai. Ceremoniją, vadovaujami vado V. A. Bieliūno, pirmąjį kartą atliko LŠS Kauno Vytauto Didžiojo rinktinės IV kuopos šauliai: S. Dovydaitis,

⁵⁴ Citata iš pokalbio su Vytauto Didžiojo karo muziejaus pavaduotoju, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Arvydu Pociūnu, 2017-03-29.

⁵⁵ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

V. Zenkus, B. Stanevičius, J. Armonaitis, P. Jačėnas ir kiti⁵⁶. Nuo 1994 m. vėliavos buvo keliamos prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir Nežinomo kareivio kapo, o kėlė, pagal senąją tradiciją, Vyčio Kryžiaus ordino kavaleriai. *Po 1991 m. sausio 13 d. įvykių Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas sausio 15 d. priėmė įstatymą, kuriuo buvo atkurtas Vyčio Kryžiaus ordinas (įsteigtas 1919 m.). Vyčio Kryžiaus ordinu buvo apdovanojami asmenys, kurie gynė Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę*⁵⁷.

Iš pradžių viskas prasidėjo nuo repeticijų ir susipažinimo su tradicijomis. Šaulys S. Dovydaitis prisimena: *ceremonijos scenarijaus atkūrėjas Arvydas Pociūnas labai geranoriškai bendravo. Jis konsultavo mus dėl tempo, dėl muzikos. Pasakojo ir rodė anų laikų nuotraukas*⁵⁸. Tad šauliai buvo supažindinti su tradicijos niuansais ir vykusiais ritualais gana išsamiai. Be to, buvo sudarytas aiškus šventės scenarijus, vyko pasiruošimo darbai bei intensyvios repeticijos. Šį momentą prisimena amžininkas prof. J. Vaičėnonis. Jis tvirtina: *kai jau buvo sudarytas scenarijus, Arvydas rikiavo šaulius aikštėj priešais Karo muziejų. Paskui buvo mokomasi žygiuoti, atlikti tas komandas, pagerbimą*⁵⁹. Buvo svarbu tinkamai pasiruošti, todėl repeticijos vyko ne tik pirmąjį kartą, bet ir kiekvieną kartą prieš pakeliant vėliavą.

1991 m. rugsėjo 8 d. iškilmėms kauniečiai ruošėsi labai kruopščiai ir atsakingai. Kaip Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, taip ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ši diena – Tautos šventė, arba Vytauto karūnavimo diena (karūnavimas taip ir neįvyko), buvo svarbi ir minima. Tuometinė spauda mirgėjo nuo žinučių apie tos dienos šventės eigą. Laikraštyje *Kauno tiesa* buvo rašoma:

Karūnavimo šventę – Padėkos Dieną kauniečiai minės itin pakiliai. Jos rengėjai „Aukuro“ klubas ir Šaulių sąjunga primena mums tokią sekmadienio programą:

9.30 val. – iš Kauno pilies bus išnešama Vytauto Didžiojo vėliava: tamsiai raudonos spalvos audeklo fone Vytis ir Gediminaičių stulpai, Vytauto Didžiojo bažnyčioje Šv. Mišias už kunigaikščio sielą aukos Bažnyčios rektorius kunigas Ričardas Mikutavičius. Liturgijos metu bus šventinama Vytauto Didžiojo vėliava, skirta muziejaus pastatui. Iš bažnyčios eisena nuo Vytauto Didžiojo bažnyčios iki Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelio. Eisena stabtels prie paminklo: gėlių Didžiajam kunigaikščiui atneš birutietės.

⁵⁶ Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos pirmininko įsakymas Nr. 024, *Lietuvos Šaulių Sąjungos Metraštinis 1991 metai*, P-21.

⁵⁷ Cit., A. Garnienė, *Metai šauliams netrukdo*, *Trimitas*, 2014, Nr. 5, p. 17.

⁵⁸ Citata iš pokalbio su LŠS nariu, buvusiu partizanų, Vyčio Kryžiaus ordino kavaleriumi, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio nariu Stasiu Dovydaičiu, 2017-04-04.

⁵⁹ Citata iš pokalbio su Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros profesoriumi Jonu Vaičėnoniu, 2017-03-16.

Pirmosios atkurtos ceremonijos akimirka. Iškilmingai nešama
Vytauto Didžiojo vėliava, 1991 m. rugsėjo 8 d.
Lietuvos šaulių sąjungos archyvo Fotografijų rinkinys, nuotraukos Nr. 424

12.00–13.00 – Vytauto Didžiojo vėliavos pakėlimo apeiga Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje. Vėliava bokšte plevėsuos iki saulei leidžiantis – 19.58–21.00 val.⁶⁰

Tokios ir panašios žinutės skelbė, kad bus pagerbtas ne tik Vytauto Didžiojo atminimas, bet ir pakeliama Vytauto Didžiojo vėliava, kuri yra puikiai atpažįstama, t.y. tamsiai raudonos spalvos audeklas su Vyčiu ir Gediminaičių stulpais. Pagal numatytą planą 1991 m. rugsėjo 8 d. 9 val. 30 min. iškilmės prasidėjo prie Kauno pilies, iš ten Vytauto Didžiojo vėliava buvo nešama į Vytauto Didžiojo bažnyčią ir iškilmingai pašventinta kunigo Ričardo Mikutavičiaus. Po to, kaip rašoma žurnale *Trimitas*, šauliai V. Valeckas, A. Kazėnas, D. Sereikis, G. Pempė, B. Petraitis, A. Kantautas birutiečių apsuptyje išnešė vėliavą iš bažnyčios. Eisena pasuko link Vytauto Didžiojo paminklo⁶¹. Šią eisena lydėjo birutietės tautiniais kostiumais, šventiškai pasipuošę kauniečiai ir miesto svečiai, daug kas nešini gėlėmis, Lietuvos valstybės vėliavomis. Nuo Vytauto Didžiojo paminklo buvo žygiuojama link Vytauto Didžiojo karo muziejaus, kur vėliavos laukė

⁶⁰ Cit., Vytauto Didžiojo karūnavimo diena – Padėkos diena, *Kauno tiesa*, 1991, Nr. 177, p. 1.

⁶¹ Cit., Semaškaitė, Dar vienas ženklas, *Trimitas*, 1991 m. spalio 1–15 d. (puslapis nenurodytas)

Pirmosios atkurtos ceremonijos akimirka Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje prie paminklo Žuvusiems už Lietuvos laisvę. Ceremoniją vykdo Lietuvos šaulių sąjungos Vėliavos būrys, vadovaujamas V. A. Bieliūno, 1991 m. rugsėjo 8 d.

S. Dovydaičio asmeninis archyvas

pasiruošęs šaulių būrys, vadovaujamas V. A. Bieliūno. 12 val. buvo iškilmingai pakelta Vytauto Didžiojo vėliava ant Vytauto Didžiojo karo muziejaus pastato ir atiduota pagarba prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* ir Nežinomojo kareivio kapo. Tuo metu *dėmesys buvo skirtas vyresnio amžiaus šauliams, buvusiems tremtiniams ir partizanams*⁶², kadangi jie ir vykdė visą ceremoniją. Tai buvo svarbi sąsaja ir reikšmingas momentas. Kaip gen. ltn. V. Nagevičiaus inicijuotą ceremoniją atliko Lietuvos Nepriklausomybės kovose dalyvavę ir nusipelnę sužeistieji – Karo invalidai, taip atkūrus ceremoniją 1991 m. čia sąmoningai buvo pasirinkti taip pat Lietuvos kraštui nusipelnę žmonės – buvę partizanai kovotojai, politiniai kaliniai ir kiti patriotinių vertybių nestokojantys žmonės. Pirmosios ceremonijos akimirkas prisimena S. Dovydaitis, jis nuo 1991 m. rugsėjo 8 d. iki šių dienų tarnauja ceremoniją atliekančiame šaulių būryje: *visuomenei patiko. Buvo plojimų, šūksnių... Kaip ne savom kojom ėjom. Sakė, kad neblogai ėjom. <...> Visi dalyvavę savo noru prisijungė. Labai noriai, labai su entuziazmu.*⁶³ Vytauto Didžiojo vėliava, pakelta ant Vytauto Didžiojo karo muziejaus stogo, plevėsavo iki 21 val.

⁶² Cit., Semaškaitė, Dar vienas ženklas..., (puslapis nenurodytas).

⁶³ Citata iš pokalbio su LŠS nariu, buvusiu partizanu, Vyčio Kryžiaus ordino kavaleriumi, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio nariu Stasiu Dovydaičiu, 2017-04-04.

Ši ceremonija darė įspūdį visuomenei. Pats valstybės virsmas ir senų tradicijų susigrąžinimas rodė tautos atgimimą ir savo egzistencijos teisėtumo patvirtinimą. Vėliau *buvo nutarta (meras išleido tokį potvarkį), kad valstybinių švenčių dienomis ir atmintinomis dienomis bus keliama vėliava*⁶⁴. Tad šią ceremoniją buvo numatoma tęsti ir vykdyti ir per kitas valstybei svarbias šventes: Vasario 16-ąją, Kovo 11-ąją, Liepos 6-ąją, Rugsėjo 8-ąją (vėliau ši diena nebuvo minima) ir Lapkričio 23-iąją.

Ceremonijos atgaivinimo iniciatyva neliko nepastebėta nei visuomenės, nei atsikūrusių organizacijų. Tuometinis LŠS centro valdybos pirmininkas Gediminas Jankus įsakymu Nr. 024 *Už aktyvų dalyvavimą, ruošiant ir atgaivinant Vytauto Didžiojo Karūnavimo dienos (rugsėjo 8 d.) istorines tradicijas*⁶⁵ išreiškė padėkas šiems žmonėms: šauliams Arvydui Pociūnui ir Liutaurui Trumpuliui, Vytauto Didžiojo rinktinės vadui Algirdui Kodelskiui ir visiems dalyvavusiems iškilmėse šauliams, Vytauto Didžiojo rinktinės IV kuopos vadui Vaidotui Bieliūnui ir kuopos šauliams, aktyviai dalyvavusiems vėliavos pakėlimo ir nuleidimo ceremonijoje⁶⁶.

VYČIO KRYŽIAUS ORDINO VĒLIAVOS CEREMONIJA 1992–2016 M.

Nuo 1991 m. rugsėjo 8 d. prasidėjusi ceremonija formavosi ir kito, 1992–2008 m. buvo papildyta. Pirmoji atkurta ceremonija turėjo tų pačių elementų ir panašią į gen. ltn. V. Nagevičiaus inicijuotą ceremoniją struktūrą, tačiau buvo keliama ne Vyčio Kryžiaus ordino vėliava, ceremonijos vykdytojais buvo ne Vyčio Kryžiaus ordino kavalieriai, o jų uniformos nebuvo istorinės ordino vėliavos spalvų. Be to, trūko ir kitų detalių – pikių, vėliavėlių bei šalmu. O ir pačios rikiuotės turėjo būti keistinos bei įdėmiau peržiūrėtos. Visų šitų priežasčių paskatinti LŠS nariai ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojai su A. Pociūnu priekyje pradėjo plėtoti ceremoniją.

Iš LŠS archyve rastų nuotraukų matyti, kad jau 1992 m. visi vėliavos ceremoniją atliekantys šauliai turėjo paradines šaulių uniformas. Tuo metu Vėliavos būrį, kaip įprasta, sudarė 10 šaulių ir vadas. Du šauliai buvo atsakingi už vėliavos pakėlimą ant Vytauto Didžiojo karo muziejaus stogo.

Kaip visa tai atrodė po metų nuo ceremonijos atkūrimo, t. y. 1992 m. rugsėjo 8 d., galime matyti peržvelgę tų metų spaudos puslapius. Rugsėjo

⁶⁴ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordinio vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁶⁵ Cit., Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos pirmininko įsakymas Nr. 024, *Lietuvos Šaulių Sąjungos Metraštis 1991 metai*, P-21.

⁶⁶ *Ten pat.*

5 d. laikraštyje *Kauno diena* pateikiama šventės programa⁶⁷. Iš šios programos galima pastebėti, jog ceremonija tapo dar populiarsnė ir svarbesnė. Procesija, pamaldos, eisenos, gėlių padėjimas prie svarbių monumentų, šventinis koncertas bei nemokamas muziejaus lankymas pritraukė būrį žmonių, sukūrė pakilią nuotaiką ir leido įdėmiau susipažinti su savos šalies istorija bei tradicijomis. Visgi šios tradicijos ir toliau po truputį keitėsi, o jų iniciatoriai stengėsi atkurti kuo detalesnį praeities vaizdą.

Nemažai pasikeitimų įvyko 1994 m. Kaip prisimena Vyčio Kryžiaus ordino kavalerius šaulys S. Dovydaitis, Vytauto Didžiojo vėliavą pakelti ant muziejaus pastato buvo labai nepatogu. Amžininkas tvirtina: *buvo nepalankios sąlygos užlipti ant muziejaus stogo. Ypač žiemą*⁶⁸. Garbaus amžiaus Vėliavos būrio šauliams nebuvo lengva pasiekti vėliavos kėlimo vietą, tad tiek ši priežastis, tiek noras dar labiau patobulinti ceremoniją vedė prie tolesnių darbų. Visų pirma, buvo nuspręsta pasiūti Vyčio Kryžiaus ordino vėliavą. Savo atsiminimais dalinasi šaulys Antanas Maslauskas: *A. Pociūnas norėjo perteikti visas tradicijas, todėl Šaulių sąjungoje buvo daug šnekama, kad reikia siūti ordino vėliavą. Susitaręs su Pociūnu prisijungiau prie šios idėjos sumanymo ir padėjau ją įgyvendinti*⁶⁹. Už šios vėliavos pasiuvimą A. Maslauskas bei pagalbininkė M. O. Marcinkevičienė buvo apdovanoti muziejaus padėkos raštais.

Prof. J. Vaičenonis prisimena, kad laikui bėgant Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo surasti anksčiau Karo invalidų naudoti ceremonijos elementai – šalmai, pikės, šiek tiek muzikos instrumentų. Tačiau po sovietinės okupacijos šis inventorių buvo sugadintas arba panaudotas ne pagal paskirtį, todėl teko daug ką taisyti. Deja, *uniformų buvo likę gal tik kelios, keli fragmentai, tad tuo metu visų šaulių jomis neaprengsi. Tad šauliai dalyvavo su savo uniformomis, bet jiems vėliau buvo uždėti tie [originalūs Karo invalidų naudoti – aut. past.] šalmai*⁷⁰. Kaip pasakoja A. Pociūnas, 1994 m. lapkričio mėnesį, prieš Lietuvos kariuomenės dieną, įvyko kelios ceremonijos repeticijos. Šauliai su originaliomis pikėmis ir šalmais, gautais iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus, ceremoniją vykdė pagal naują 1994 m. spalio mėnesį parašytą scenarijų⁷¹. Taigi, visi šie dalykai lėmė,

⁶⁷ Cit., Sekmadienį, rugsėjo 6-ąją, paminėsime Vytauto Didžiojo karūnavimo dieną, *Kauno diena* 1992, Nr. 58, p. 1.

⁶⁸ Citata iš pokalbio su LŠS nariu, buvusiu partizanų, Vyčio Kryžiaus ordino kavaleriumi, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio nariu Stasiu Dovydaičiu, 2017-04-04.

⁶⁹ Citata iš pokalbio su LŠS nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos Vėliavos būrio nariu Antanu Maslausku, 2017-04-29.

⁷⁰ Citata iš pokalbio su Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros profesoriumi Jonu Vaičėnioniu, 2017-03-16.

⁷¹ Citata iš pokalbio su Vytauto Didžiojo karo muziejaus pavadootoju, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Arvydu Pociūnu, 2017-03-29.

Lietuvos šaulių sąjungos Vėliavos būrys atlieka ceremoniją, Kaunas, 1992 m.

Lietuvos šaulių sąjungos archyvas Fotografijų rinkinys (nuotraukos nesužymėtos)

jog buvo galima dar detaliau atkurti senąją ceremoniją, kadangi tiek vėliava, tiek pikės ir šalmai buvo paskirti Vėliavos būriui. Galiausiai 1994 m. lapkričio 23 d. prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*, Nežinomo kareivio kapo bei Amžinosios ugnies buvo pastatytas stulpas, ant kurio buvo galima kelti naujai pasiūtą vėliavą. Iki šių dienų ant šio stulpo pridėta lentelė rodo, kad tai *Kraft Jacobs Suchard Lietuva* dovana, įteikta ir pastatyta minint Lietuvos kariuomenės dieną.

Dar vienas reikšmingas momentas, kurio ėmėsi A. Pociūnas – ceremonijos plano, eigos ir komandų patobulinimas. Inicialiausiai asmeniniame archyve rastas Vyčio Kryžiaus vėliavos pakėlimo ceremonijos scenarijaus rankraštis parodo, kad 1994 m. spalio 25 d. buvo atnaujinta ir gana tiksliai suformuota visos pakėlimo ceremonijos eiga. Šiame šaltinyje tiksliai nurodytos vado komandos, šaulių rikiuotės pozicijos ir kt. Nuo 1994 m. pabaigos ceremonija vykdavo štai taip:

„N“ val. 55 min. Vyčio Kryžiaus ordino vėliava 4 šaulių išnešama iš muziejaus. Nešėjai sustoja prie fontano ir laukia iš muziejaus ateinančių 6 šaulių su pikėmis rankose bei vado. Visi rikiuojasi vora po du. Vadas priekyje.

„N“ val. Trimitininkas duoda signalą, kurį atkartoja kitas trimitininkas prie orkestro, netoli paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ ir Nežinomo kareivio kapo. Tuomet būrio vadas duoda komandą „Ginklą ant peties!“ Po šio įsakymo

pikę paverčiama ant peties, dešinė ranka ištiesiama, o kairė – nuleidžiama žemyn. Vadas atlieka pratimą su kardu.

Po to vadas duoda komandą „Žengte marš!“ Tuomet visi 10 šaulių voroje ir vadas ritmingu lėtu žingsniu pajuda link paminklo ir kareivio kapo.

Priėjusi paminklą, vora pasuka dešinėn ir po įsakymo „Vora stok!“ sustoja. Toliau vadas duoda kitas komandas: „Dešinėn!“ bei „Vora eilėn rikiuok!“ Po išsirikaviavimo – „Pikę žemyn!“ Vadas taip pat užsideda kardą ant peties. Tuo metu orkestras groja trumpą maršą.

Šauliai, nešusieji vėliavą, prieina prie stiebo, du iš jų laiko vėliavą, o kiti du ją riša prie lyno. Po šitų veiksmų du pasitraukia toliau, atiduoda pagarbą, du – lieka prie stiebo ir laiko vėliavą. Vėliavas pririšus yra baigiamas groti maršas.

Trimitininkas bokšte vėl duoda signalą, jį atkartoja šalia paminklo stovintis trimitininkas. Vadas komanduoja: „Ramiai! Vėliavas ginklu gerbk!“ Po šių signalų šauliai dešinę ranką su pike ištiesia į priekį. Jos apatinis galas remiasi į dešinės kojos pirštus.

Po komandų orkestras groja Lietuvos himną. Po to eina komanda „Vyčio Kryžiaus vėliavą kelk!“ Vėliava keliama, orkestras groja maršą. Ją pakėlus, duodamas kitas įsakymas – „Pikę žemyn!“, po to – „Ant peties!“, „Kairėn!“ ir „Žengte marš!“ Orkestras groja maršą ir šaulių vora žygiuoja link muziejaus. Kol neužsidaro muziejaus vartai, tol yra grojama⁷².

Šis patobulintas planas šaulių buvo naudojamas ne vienus metus, o pirmą kartą atnaujinta ceremonija, kurios komandomis rėmėsi Vėliavos būrys, buvo atlikta tais pačiais 1994 m. lapkričio 23 d. Reikšminga yra tai, jog nuo šios dienos vėliavas pradėjo kelti Vyčio Kryžiaus ordino kavalieriai. A. Pociūnas prisimena, kad minint Lietuvos kariuomenės dieną pirmą kartą vėliavą pakėlė Vyčio Kryžiaus ordino kavalierius, Kauno autodesantininkų bataliono vadas majoras Saulius Veprauskas⁷³. Po šių pasikeitimų ceremonija tapo dar labiau išplėtotą ir panašesnę į V. Nagevičiaus laikų.

2000 m. rugsėjo 15 d. štabo kuopos šaulių susirinkimo protokole nurodoma, kad visą štabo kuopą tuo metu sudarė 110 šaulių, iš kurių Garbės sargybos būryje buvo 60, Ne rikiuotės šaulių štabo būryje – 32, Vėliavos būryje – 16, orkestre – 2 šauliai⁷⁴. Tad 2000 m. jau 16 nusipelnusių šaulių vykdė vėliavos ceremoniją. 2000 m. kovo 16 d. LŠS štabo kuopos Vėliavos būrio

⁷² Vyčio Kryžiaus vėliavos pakėlimo ceremonijos scenarijaus rankraštis, parašytas A. Pociūno, 1994 m. spalio 25 d., *Asmeninis A. Pociūno archyvas*.

⁷³ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordinio vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁷⁴ Lietuvos šaulių sąjungos štabo kuopos protokolas Nr. 2, 2000 m. rugsėjo 15 d., *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*

vadu paskirtas Algimantas Jonas Ragelis⁷⁵. Dar gana ilgą laiką buvo keliamos abi minėtos vėliavos. Tuometinėje spaudoje skelbiamos švenčių programos leidžia daryti išvadą, kad Vytauto Didžiojo ir Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos kartu buvo keliamos nuo 1994 iki 2004 m. Vis dėlto per visą šį laiką, tam tikromis progomis, buvo galima išvysti tik vienos iš vėliavų ceremoniją. Lapkričio 23-ąją dažnai buvo keliami tik Vyčio Kryžiaus ordino vėliava⁷⁶, o Liepos 6-ąją – Vytauto Didžiojo⁷⁷. Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo dieną dažnai plevėsuodavo abi vėliavos⁷⁸.

Trumpai galima apžvelgti 2004–2007 m., kada nusistovėjo Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos naudojimas ceremoniale. *Kauno diena* rašo, kad 2004 m. vasario 16 d. Vyčio Kryžiaus ordino vėliava buvo keliami Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje 12 val., o nuleidžiama 16 val.⁷⁹. 2006 ir 2007 m. vėliavos nuleidimo laikas šiek tiek skiriasi, tačiau vėliava buvo keliami ta pati. Kito ir šventės scenarijus. Nuo 2003 m. yra fiksuojama, kad vis rečiau ši diena pažymima vėliavos ceremoniale. Populiarsnė tampa Liepos 6-oji, t. y. Mindaugo karūnavimo iškilmės. Tai patvirtina periodinėje spaudoje rasta žinutė apie rug-

Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija,
Kaunas, 1999 m. vasario 16 d.
VDKM neigatyvų rinkinys, N-12316(6)

⁷⁵ Garbės sargybos kuopa, *Lietuvos saulių sąjunga*, <<http://www.sauliusajunga.lt/index.php/garbs-sargyba-mainmenu-67>> [žiūrėta 2017-04-04]

⁷⁶ Renginiai Kaune Lietuvos karių dieną ir Vyčio Kryžiaus šventė, *Kauno diena*, 2000, Nr. 273, p. 22.

⁷⁷ Renginiai Mindaugo karūnavimo – Lietuvos valstybės dienai, *Kauno diena*, 1999, Nr. 154, p. 4.

⁷⁸ Lietuvos valstybės atkūrimo dienos minėjimo renginių Kaune programa, *Kauno diena*, 2001, Nr. 38, p. 18.

⁷⁹ Vasario 16-osios renginiai, skirti Lietuvos valstybės atkūrimo dienai paminėti, *Kauno diena*, 2004, Nr. 35, p. 26.

sėjo 8 d. įvykius. Apie iškilmingą ceremoniją čia nebėra kalbama: *prie Vytauto Didžiojo paminklo vyks karūnavimo minėjimas, gros Karinių oro pajėgų orkestras bei Kauno muzikos ansamblis Ainiai, dalyvaus Vytautų klubas*⁸⁰.

Kiek vėliau dar kartą buvo pakeistos ceremonijos komandos. LŠS archyve buvo rastas kitas A. Pociūno rankraštis, kuriame atspindi komandų kitimas, pavyzdžiui, prieš grojant Lietuvos himną, yra duodama nauja komanda *Lietuvos Respublikos vėliavą ginklu gerbk!* (vietoj Ramiai! Vėliavas ginklu gerbk!), o po vėliavos pakėlimo naujos komandos – *Žuvusius už Lietuvos laisvę gerbk!* Visuomenė deda gėles prie Nežinomo kareivio kapo ir Laisvės paminklo (švenčių metu). Pakėlus vėliavas ir padėjus gėlių, vadas taria: *Pagerbta!* Po to eina komanda *Vora linijon rikiuok!, Dešinèn!, Ginklus ant peties!, Žengte mars!* Orkestras groja maršą, šauliai grįžta į muziejų⁸¹. Šie pasikeitimai rankraštyje datuojami 2001 m. sausio 25 d. Be to archyvinės nuotraukos rodo, kad ceremonija tobulėja, šauliai jau kuris laikas naudoja pikes, šalmus, turi tvarkingas ir gražias aprangas. Minėtina, kad 2002 m. Šaulių sąjungos štabo kuopa yra perorganizuojama į Garbės sargybos kuopą, tad vėliavos ceremoniją vykdančių šaulių būrio pavadinimas kinta, dabar jis LŠS Garbės sargybos kuopos Vėliavos būrys.

LŠS archyve buvo rastas dokumentas, apibrėžiantis Vėliavos būrio tikslus, uždavinius, pareigas bei atsakomybę. 2003 m. birželio 6 d. LŠS vado įsakymu Nr. 180 yra patvirtinti Lietuvos šaulių sąjungos štabo Garbės sargybos kuopos Vėliavos būrio nuostatai⁸². Įsakymas skelbia, kad esminis šios kuopos uždavinys yra reprezentuoti visą Šaulių sąjungą bei valstybinių ir kitų svarbių švenčių metu atlikti vėliavos ceremonialą. Be to, šis dokumentas nurodo, kad į Vėliavos būrį negali stoti jaunesni nei 50 m. šauliai. Šaulys turi pateikti prašymą ir net kelias rekomendacijas, turėti ne mažesnę kaip 5 m. stažą rinktinėje arba kuopoje⁸³. Nurodomos normos, disciplina ir taisyklių laikymasis, tad už nusižengimus būrio narys gali būti pašalinamas, o jo veikla LŠS sustabdoma kuriam laikui. Įdomu, kad Vėliavų būryje narių vis daugėjo, ir 2006 m. buvo įsteigti du būrio skyriai. Tą patvirtina tarp LŠS dokumentų rastas įsakymas *Dėl Vėliavos šaulių būrio skyrimo į pareigas*⁸⁴. Taip pat nurodoma Vėliavos būrio vadu skirti

⁸⁰ Prie Vytauto Didžiojo paminklo, *Kauno diena*, 2003, Nr. 208, p. 22.

⁸¹ Vytauto Didžiojo, Vyčio Kryžiaus vėliavos pakėlimo ceremonija, A. Pociūnas, 2001 m. sausio 25 d. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

⁸² Lietuvos šaulių sąjungos štabo Garbės sargybos kuopos vėliavos būrio nuostatai, Lietuvos šaulių sąjungos vado įsakymas Nr. 180 K, 2003 m. birželio 6 d. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

⁸³ *Ten pat.*

⁸⁴ Šaulių sąjungos štabo garbės sargybos kuopos vadas, įsakymas Nr. 93, 2006 m. vasario 1 d. *Dėl vėliavos būrio šaulių skyrimo į pareigas*, Kaunas. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

V. A. Bieliūną, būrio būrininku Aleksą Beržį, 1-ojo skyriaus vadu Stasį Dovydaitį, o 2-ojo skyriaus vadu – Petrą Balašaitį⁸⁵. Visgi 2007 m. 2-ojo skyriaus vadu tapo Jonas Velykis. Taigi ceremonija formavosi, kito ir tobulėjo. Iš pradžių buvo keliamos dvi vėliavos, vėliau palikta tik Vyčio Kryžiaus ordino vėliava bei jos ceremonialas. Keitėsi ir pačios komandos, uniformos bei ceremonijos detalės. Tačiau tai davė didelę inspiraciją ir dar labiau populiarino ritualą. Ši ceremonija tapo neatsiejamu šalies istorijos simboliu.

Nuo 2008 m. buvo stengiamasi dar labiau išplėtoti šią unikalią ceremoniją ir atsižvelgti į Pirmojoje Lietuvos Respublikoje buvusią tradiciją vėliavą kelti kas dieną. Be jokios abejonės, tokie ambicingi planai nebuvo lengvai įgyvendinami. LŠS narys, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo iniciatorius L. Trumpulis prisimena: *Šaulių sąjunga pagal 2008 m. projektą kartu su tuometine savivaldybe buvo sugalvojusi, kad nuo gegužės iki rugsėjo imtinai vėliavą kels kiekvieną šeštadienį ir sekmadienį. Savivaldybė norėjo, kad Kaunas kažkuo išsiskirtų. Tuo metu Šaulių rinktinės vadas buvo Minvydas Mikalauskas. Čia jis įdėjo daug energijos. Prie to projekto ruošimo ir aš pridėjau ranką*⁸⁶. Tiek LŠS, tiek Kauno miesto savivaldybė buvo suinteresuotos plėtoti ir populiarinti senus ritualus bei tradicijas. Todėl 2008 m. kovo 26 d. Kauno miesto savivaldybėje buvo sudaryta Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremonijos Vytauto Didžiojo karo muziejuje darbo grupė⁸⁷, kuriai vadovavo Zenonas Abramavičius (Savivaldybės administracijos direktoriaus pavaduotojas). Visi darbai ir bandymai ceremoniją populiarinti bei suteikti jai daugiau panašumo į senąjį ritualą davė vaisių. Tai patvirtina tuometinė spauda. 2008 m. gegužės 22 d. *Kauno diena* rašo: *lig šiol šią ceremoniją [Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos – aut. past.] galėjome matyti Vasario 16-ąją, Kovo 11-ąją, Liepos 6-ąją, per Kariuomenės dienos lapkričio 23-osios iškilmes. Tuo tarpu vasarą, kai mieste daugiausiai svečių, turistų, svarbiausioje miesto aikštėje – tyla. <...> Nuo birželio 1 d. kiekvieną sekmadienį, o vėliau ir šeštadieniais, vidudienį čia vyks išpūdinga Vyčio Kryžiaus vėliavos pakėlimo ceremonija*⁸⁸. Kauno miesto savivaldybė visuomenei pranešė, kad ceremonija vasaromis bus vykdoma savaitgaliais. Jos pradžia (iškilmingas vėliavos pakėlimas) numatomas 12.00 val., o pabaiga (iškilmingas vėliavos nuleidimas) 16.00–18.00 val. Karo

⁸⁵ *Ten pat.*

⁸⁶ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁸⁷ Dėl darbo grupės Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremonijai Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje atgaivinti sudarymo, *Kauno miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas Nr. A-1049* (2008), *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

⁸⁸ Cit., Atgaivinta Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremonija, *Kauno diena*, 2008, Nr. 114, p. 12.

Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija Kaune po 2008 m.

S. Dovydaičio asmeninis archyvas

invalidai gen. ltn. V. Nagevičiaus laikais vėliavą keldavo kiekvieną dieną, todėl bent kiek dažnesnis šios vėliavos kėlimas simbolizavo artimesnį ryšį su praeitimi. Kaip prisimena L. Trumpulis, Kauno miesto savivaldybės padedami, galėjome atkurti istorines Karo invalidų uniformas, jos buvo pagamintos naudojant Vyčio Kryžiaus ordino spalvas – juodą ir raudoną. Šaulys teigia, kad *kai savivaldybė pasakė, kad gali finansuoti daugiau, tai kilo idėja pasiūlyti šaulius apręngti būtent istorinėmis uniformomis Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos spalvomis. Ir tada organizavom antrą būrį, antrą skyrių. Į tą kitą būrį kvietėme ne tik veteranus*⁸⁹. Kaip rašoma spaudoje, Kauno miesto taryba tiek naujoms uniformoms, tiek reikalingai atributikai buvo numačiusi paskirti 51 tūkstantį litų⁹⁰. Tad šie pinigai buvo skirti ne vien istorinėms uniformoms, bet ir reikiamai atributikai – naujoms pikėms, šalmsams, batams.

Jau minėtas L. Trumpulis prisimena, kad iki tol buvo naudojamos originalios dar Karo invalidų laikus menančios pikės bei šalmai, tačiau šie istoriniai

⁸⁹ Citata iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordinio vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁹⁰ Atgaivinta Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremonija, *Kauno diena*, 2008, Nr. 114, p. 12.

daiktai dėvėjosi. Reikėjo juos išsaugoti.⁹¹ Todėl skirtas finansavimas išleistas naujiems daiktams pagaminti. Ženklus (Vyčio Kryžiaus kokardas) ant šalmų tuo metu pagamino UAB *Ūlos juvelyrų studija*, paradines uniformas, kepure ir odinius diržus pasiuvo UAB *Tuma*, avalynę – AB *Lituanica*. Šios įmonės ir kolektyvai buvo apdovanoti padėkomis.⁹² Lietuvos šaulių sąjungos Kauno apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-osios rinktinės vado 2008 m. gegužės 28 d. įsakyme *Dėl padėkų skyrimo žmonėms, prisidėjusiems prie tradicijų atgaivinimo* randame minimus šiuos šaulius: Vaidotą Bieliūną, Aleksą Beržį, Stasį Dovydaitį, Juozą Pukinską, Romualdą Kuniutį, Alvydą Semašką, Antaną Janušionį, Joną Velykį, Antaną Velykį, Edmundą Pauliukonį, Vytautą Pusvaškį, Bronių Šabūną, Jurgį Strazdą, Vytautą Grinių⁹³. Dėl visų žmonių indėlio ir pastangų pirmoji savaitgalio ceremonija, kurioje su naujomis istorinėmis uniformomis, pikėmis bei šalmais pasirodė šauliai, įvyko 2008 m. birželio 1 d.⁹⁴ Verta pabrėžti, kad savaitgaliais vykdytos ceremonijos nebuvo tokios iškilmingos kaip valstybinių švenčių dienomis. Čia negrodavo orkestras ir vėliavą dažniausiai keldavo ne Vyčio Kryžiaus ordino kavalierius. Tačiau pati ceremonija išliko pakili ir reikšminga.

Per 2008–2016 m. Vėliavos būrys net kelis kartus pakeitė savo pavadinimą. 2008 m. Vėliavos būrio pavadinimas pakeistas į Kauno apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-osios rinktinės Vyčio Kryžiaus ordino Vėliavos būrį⁹⁵, o 2011 m. – į Kauno apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-osios rinktinės Kauno Tvirtovės 3-iosios kuopos Vyčio Kryžiaus ordino Vėliavos būrį. Keitėsi ir vadai. 2009 m. Kauno Apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-osios rinktinės štabo Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos būrio vadu tapo Česlovas Bejeris⁹⁶.

2010 m. rastas dokumentas *Dėl Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos kėlimo* nurodo, kad nuo 2010 m. birželio 6 d. iki tų pačių metų rugsėjo 26 d. vėliava buvo keliami savaitgaliais štai tokiomis dienomis:

⁹¹ Iš pokalbio su LŠS atkūrėju, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubo tarybos nariu, Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimo organizatoriumi Liutauru Trumpuliu, 2017-03-21.

⁹² Dėl padėkų skyrimo žmonėms, prisidėjusiems prie tradicijų atgaivinimo, Lietuvos šaulių sąjungos Kauno apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-oji rinktinė, 2008 m. gegužės 28 d. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

⁹³ *Ten pat*.

⁹⁴ Atgavinta Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremonija, *Kauno diena*, 2008, Nr. 114, p. 12.

⁹⁵ Dėl vėliavos būrio pervadinimo, Lietuvos šaulių sąjungos vado įsakymas Nr. 30, 2008 m. kovo 26 d. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

⁹⁶ Įsakymas dėl paskyrimo į pareigas, Kauno apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-osios rinktinės vadas, Nr. 9-31, 2009 m. kovo 13 d. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija Kaune po 2008 m.

S. Dovydaičio asmeninis archyvas

1. birželio mėn. 6, 12, 13, 19, 20, 26, 27 dienomis (šeštadieniais ir sekmadieniais),

2. liepos mėn. 4, 6, 11, 18, 25 dienomis (sekmadieniais),

3. rugpjūčio mėn. 1, 8, 15, 22, 29 dienomis (sekmadieniais),

4. rugsėjo mėn. 4, 5, 11, 12, 18, 19, 25, 26 (šeštadieniais ir sekmadieniais)⁹⁷.

2011 m. buvo vykdoma ta pati veikla, o 2013–2015 m. buvo teikiama paraiška gauti lėšų pagal pagrindinių 2013–2015 m. Kauno miesto kultūros renginių organizavimo ir dalinio finansavimo programą. Vėliavos būrio šauliai ne tik valstybinių švenčių dienomis, bet ir vasaros savaitgaliais galėdavo atlikti atkurtos Vyčio Kryžiaus vėliavos ceremonijos ritualus. Ši atgaivinta ceremonija 2016 m. rugsėjo 8 d. minėjo 25-erių metų jubiliejų.⁹⁸

Galima teigti, kad ceremonija yra reikšminga net keliais aspektais. Visų pirma, pagerbiami kariai, kovoję ir žuvę už Lietuvos laisvę bei nepriklausomybę. Antra, ši ceremonija demonstruoja mūsų šalies istoriją, puikiai reprezentuoja šalies tradicijas tautiečiams ir užsienio svečiams bei ugdo patriotinius jausmus, moko pagarbos ir vienybės jaunąją šalies kartą.

⁹⁷ Cit., Dėl Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos kėlimo, Kauno apskrities Vytauto Didžiojo šaulių 2-osios rinktinės vadas, Nr. S216-9, 2010 m. rugsėjo 27 d. *Lietuvos šaulių sąjungos archyvas (nesužymėta)*.

⁹⁸ S. Javaitytė, Vienintelė Kaune vykstanti Vyčio Kryžiaus vėliavos ceremonija mini 25-metį, Kas vyksta Kaune. <<http://kaunas.kasvyksta.lt/2016/09/08/kultura/vieninteliame-kaune-vykstanti-vycio-kryziaus-veliavos-pakelimo-ceremonija-mini-25-meti/>> [žiūrėta 2017-04-24]

IŠVADOS

Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija, XX a. 3 dešimtmečio pradžioje inicijuota Vytauto Didžiojo karo muziejaus viršininko gen. ltn. Vlodo Nagevičiaus, tapo laisvės simboliu kiekvienam tuometiniam nepriklausomos Lietuvos piliečiui. Atliekama Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje prie paminklo *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*, Nežinomo kareivio kapo ir kitų svarbių šalies monumentų, ji simbolizavo pagarbą kovotojams ir reprezentavo visuomenei reikšmingą Lietuvos praeitį ir dabartį bei žadino kolektyvinę atmintį. Ceremoniją kas dieną ryte ir vakare vykdavo Karo invalidų garbės sargyba, kurią sudarė 10 karo invalidų, 2 trimitininkai ir pučiamųjų orkestrėlis. Ceremonija buvo lydima orkestro garsų, turėjo komandų ir specialių ritualų scenarijų, nepriklausomoje Lietuvoje gyvavo iki valstybės okupacijos. Vėliau buvo uždrausta, svarbiausi monumentai ir paminklai nugriauti, o Vytauto Didžiojo karo muziejus tapo okupantų valdžios įrankiu skleisti savą ideologiją ir propagandą.

Po 1990 m. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo prasidėjo tradicijų atkūrimas. Atstačius svarbiausius paminklus Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje, prisiminti ir būdai, kuriais būtų galima pagerbti praeities didvyrius. Prasidėjo ir Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonijos atkūrimas. Iniciatyvos atgaivinti senas tradicijas ėmėsi LŠS bei klubų (*Aukuro, Vytauto*) nariai ir keli Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojai. 1991 m. rugsėjo 8 d. įvyko pirmą atkurtoji Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos ceremonija. Iš pradžių buvo keliamą Vytauto Didžiojo vėliava, vėliau – Vyčio Kryžiaus ordino vėliava. Pirmą kartą (ir vėliau) ceremoniją atliko ir vėliavą kėlė nusipelnę Lietuvos šauliai. Nors pirmoji ceremonija buvo tik iš dalies panaši į senąją, tačiau ceremonijos idėja, scenarijus ir vykdytojų skaičius išliko beveik tokie patys.

Noras susigrąžinti tradicijas rodė tautos atgimimą ir savo egzistencijos teisėtumo patvirtinimą. Ceremonijos metu buvo prisiminta valstybės istorija, LDK valdovas Vytautas Didysis, Nepriklausomybės kovų didvyriai. Sodelis vėl simboliškai tapo šalies istorijos pasakotoju, o ceremonija – svarbių valstybės istorijos momentų priminimo ir kovotojų už laisvę pagerbimo ženklu. 1992–2016 m. Vyčio Kryžiaus ordino ceremonija formavosi ir keitėsi, tačiau jos reikšmė išliko tokia pat svarbi kaip ir Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu.

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS 2017 METŲ KRONIKA

Dovilė Andrijauskaitė

SAUSIS

Sausio 13 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje vyko akcija *Atmintis gyva, nes liudija*. Sodelyje skambėjo 14 Laisvės varpo dūžių už žuvusius Sausio 13-ąją. Po jų vyko varpų koncertas. Karilionu skambino Austėja Staniunaitytė.

Sausio 18 d. kartu su Karmėlavos Balio Buračo gimnazija paminėtos 120-osios kraštotyrininko B. Buračo gimimo metinės. Pranešimus skaitė Vytauto Didžiojo karo muziejaus kolekcijų saugotoja Solveiga Lukminaitė, etnologė Gražina Kadžytė, Egidijus Stancikas ir Karmėlavos Balio Buračo gimnazijos mokytojai.

Akcija *Atmintis gyva, nes liudija* Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus kolekcijų saugotoja Solveiga Lukminaitė ir renginio dalyviai

Sausio 26 d. muziejaus darbuotojai žiūrėjo istorinį karinį filmą *Vaterlo* apie lemtingą mūšį, kuriame Prancūzijos imperatorių Napoleoną Bonapartą galutinai sutriuškino jungtinės Anglijos ir Austrijos pajėgos. Filmą pristatė ir jį komentavo muziejaus direktoriaus pavaduotojas Arvydas Pociūnas.

VASARIS

Vasario 15 d. muziejuje atidaryta paroda *Išsaugota ateities kartoms*. Pristatyta Lietuvos kariuomenės kūrėjo savanorio, kolekcininko Zigfrido Jankausko daiktų ir meno kūrinių kolekcija. Parodoje lankytojai galėjo ne tik apžiūrėti eksponatus, bet ir išklausti garso įrašą, pristatantį parodą, pamatyti interviu su Z. Jankausku ir sudėlioti virtualią dėlionę.

Vasario 16 d. paminėta Lietuvos valstybės atkūrimo diena. Šia proga muziejaus lankymas buvo nemokamas, o lankytojai turėjo galimybę išvysti sveikinimus Lietuvai net iš trijų žemynų – Amerikos, Australijos ir Europos. Lietuvą su gimtadieniu nuoširdžiai, linksmai ir išradingai sveikino ne tik mokytojai, tėveliai, bet ir mažiausieji. Projekte dalyvavo Sidnėjaus, Čikagos, Bostono, Oslo lituanistinės mokyklos, Islandijos lituanistinė mokykla *Trys spalvos*, Vestfoldo lietuvių bendruomenė, Rogalando vaikų laisvalaikio centras *Draugystė*, Stokholmo Saulės mokykla ir Dublino lituanistinė mokykla *4 vėjai*.

Kolekcininkas Zigfridas Jankauskas

Norvegijos Vestfoldo lietuvių bendruomenė

Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ambasadorius ypatingiems pavedimams Alfonsas Eidintas ir Lietuvos garbės konsulė Astra Julianna Michels

Vasario 21 d. muziejuje pristatyta knyga *Trijose žvalgybose. Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*. Tai neeilinio Lietuvos kariuomenės karininko, Vokietijos ir JAV žvalgybos agento gyvenimo ir veiklos istorija. Knygą pristatė vienas iš jos autorių, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ambasadorius ypatingiems pavedimams Alfonsas Eidintas. Savo prisiminimais apie pagrindinį knygos herojų, savo tėvą, kavalerijos karininką kapitoną Bronių Michelevičių dalinasi dukra, Lietuvos garbės konsulė Astra Julianna Michels.

Vasario 23 d. muziejininkė Erika Kisieliūtė muziejų darbuotojams skaitė pranešimą *Karo istorijos parkas ir muziejus Pivkoje, Slovėnijoje*.

edukacinis aspektas. Pristatymo metu E. Kisieliūtė pasidalino stažuotėje įgyta patirtimi, supažindino su aplankyto muziejaus struktūra, ekspozicijomis, paslaugomis ir edukacine veikla.

KOVAS

Kovo 1 d. muziejuje pristatyta vienos vitrinos paroda *Ne vien ginklai*. Parodą sudaro tarpukario ir dabartinės kariuomenės suvenyrai, pagaminti iš originaliųjų ir imitacinių šaudmenų.

Kovo 1 d. muziejuje vyko pokalbis iš ciklo *Įdomios istorijos*. Istorikė V. Sapjanskienė pristatė muziejuje saugomą Tiškevičių kolekciją, o A. Pociūnas papasakojo įdomiausių muziejaus eksponatų istorijas.

Renginio *Įdomios istorijos* akimirkos

Kovo 2 d. žurnalistas Dovydas Pancеровas pristatė savo debiutinę knygą *Kiborgų žemė*, kurioje pasakojama apie keliones į frontą rytinėje Ukrainoje, apie ten užklupusius pavojus ir išgyvenimus, karių kasdienybę ir atmosferą, tvyrančią karo zonoje. Ši knyga – 15 min portalo inicijuoto socialinio projekto dalis. Visas šios knygos pelnas skirtas Lietuvos kariuomenei, o konkrečiai – dviem šiuolaikinėm laisvalaikio ir edukacijos erdvėms Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio mechanizuotame pėstininkų batalione įrengti. Sukurtos erdvės užtikrins visavertį savo pilietinę pareigą garbingai atliekančių Lietuvos šauktinių ir šalies gynybai pasirengusių profesinės tarnybos karių laisvalaikį bei švietimą.

Žurnalistas Dovydas Pancеровas

Kovo 23 d. muziejuje vyko renginys *Vienybė – mūsų ginklas*. Renginio žinutė: visi mes mylime ir kuriame Lietuvą, kuri nuo seno buvo atvira ir daugiatautė valstybė, o ją visada puošė ir stiprino čia šaknis įleidę įvairių tautų žmonės. Visų Lietuvoje gyvenančių tautų tikslas yra vienas – saugi ir klestinti valstybė. Renginio metu Kauno įvairių tautų kultūrų centro direktorius Dainius Babilas pasakojo apie šiuo metu Kaune gyvenančias tautines mažumas, istorikas Arvydas Pociūnas pažymėjo Kaune gyvenančių tautinių mažumų

Renginio *Vienybė – mūsų ginklas* dalyviai

indėlį į šalies istoriją, o Kauno apskrities totorių bendruomenės pirmininkas Kęstutis Šafravičius pristatė totorių indėlį į Lietuvos karybos istoriją. Renginio dalyviai turėjo galimybę išvysti Kauno armėnų bendruomenės jaunimo dainų ir šokių ansamblio *Hayrenik* ir Kauno rusų kultūros centro Mokslas–Šviesa vokalinio ansamblio *Ruskaja pesnia* pasirodymus.

BALANDIS

Balandžio 5 d. Vytauto Didžiojo karo muziejus pasirašė bendradarbiavimo sutartį su Lietuvos archeologijos draugija. Muziejus archeologijos rinkinį pradėjo kaupti nuo pat jo įkūrimo, 1921 m., kadangi jo įkūrėjas generolas Vladas Nagevičius buvo ne tik karininkas, bet ir archeologas. Jo atliktų archeologinių tyrimų Vakarų Lietuvoje radiniai sudarė pagrindą Archeologijos rinkiniui. Nuo tada pradėtos rinkti, kaupti ir saugoti senovinės vertybės iš įvairių Lietuvos vietovių. Šiandien Karo muziejus turi vieną didžiausių ir įdomiausių Lietuvoje archeologijos kolekcijų, datuojamą nuo XI tūkst. pr. Kr. Sutartį pasirašė muziejaus direktorius Kęstutis Kuršelis ir Lietuvos archeologijos draugijos pirmininkė Agnė Žilinskaitė.

Balandžio 18 d. muziejuje vyko renginys *Klysti negalima*. Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono kariai išminuotojai pasakojo, su kokiais iššūkiais susiduria kiekvieną dieną ir patarė, ką reikia daryti radus miną, bombą ar granatą. Sprogmenų neutralizavimo kuopos kariai kalbėjo apie teikiamą paramą kariuomenės daliniams per kovinio šaudymo pratybas, dalyvavimą tarptautinėse operacijose, kuriose vykdo standartinių ir improvizuotų sprogmenų neutralizavimo užduotis, budi NATO greitojo reagavimo pajėgose.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktorius Kęstutis Kuršelis ir Lietuvos archeologijos draugijos pirmininkė Agnė Žilinskaitė

Popietė su Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono Sprogmenų neutralizavimo kuopos kariais

Balandžio 27 d. KTU *Santikos slėnyje* vyko Kauno technologijos universiteto organizuojama jaunųjų mokslininkų paroda-konkursas *Technorama 2017*, jame dalyvavo ir Vytauto Didžiojo karo muziejus. Kartu su draugais iš KTU Informatikos fakulteto, muziejaus darbuotojai pristatė bendrą kūrinį – *Kauno tvirtovė virtualioje realybėje*. Tai virtualus turas (žaidimas) po Kauno tvirtovės III fortą. Žaidėjo užduotis – kartu su Lietuvos kariu kuo greičiau surasti daiktus, kurie iš muziejaus persikėlė į virtualią erdvę. Toks informacinių technologijų integravimas yra pirmieji žingsniai modernaus ir interaktyvaus muziejaus link.

Istorikai Mantas Noreika ir
Greta Kučinskaitė

GEGUŽĖ

Gegužės 4 d. muziejuje įvyko susitikimas su atkurtos Lietuvos kariuomenės savanoriu Ernestu Kuckailiu. Renginyje buvo pasakojama apie Afganistane užklupusius išgyvenimus, kasdienybę, tvyrančią atmosferą ir pavojus, pristatytos knygos *Trispalvio erelio skrydis*, *Tylūs žingsniai per samanas*, pasakojama apie Lietuvos partizanų kasdienybę, pristatoma karinė istorinė apybraiža *Pavasarių paukščiai sugrižta*. Renginyje taip pat dalyvavo ir savo kūrybos dainas atliko pulkininkas leitenantas Valerijus Šerelis. Du kovų draugai, misijų Afganistane ir Irake dalyviai papildė vienas kitą pasakojimais, prisiminimais.

Susitikimo su Ernestu Kuckailiu akimirka

Gegužės 11 d. vyko renginys *Karo medikai be sienų*. Karo istorikė Lina Kasparaitė-Balaišė pristatė Lietuvos karo medicinos istoriją, papasakojo apie lauko ligonines, lazaretus ir sužeistųjų evakuaciją. Karo gydytojas majoras Vilius Kočiubaitis pasidalino prisiminimais apie tarnybą tarptautinėje misijoje ir pristatė naują savo knygą *Afganistano daktaras*. Kapitonas Joris Brian Ragaišis papasakojo, kaip teikiama medicininė pagalba lauko sąlygomis, pademonstravo filmuotą pratybų medžiagą, papasakojo apie Lietuvoje išsidėčiusius medicininės paramos vienetus. Karo psichologas kapitonas Mantas Gričius supažindino su psichologų vaidmeniu ir paskirtimi kariuomenėje. Karo medicinos mokymo centro instruktorė kapitonė Sigita Gelžinienė pademonstravo, kaip suteikti pirmąją pagalbą, atlikti dirbtinį kvėpavimą, supažindino su paramediko krepšio sudėtimi.

Renginio *Karo medikai be sienų* akimirkos

Gegužės 20 d. vyko renginys *Muziejų naktis*. Muziejaus kiemelyje lankytojai turėjo galimybę pažvelgti į dangų pro naktinio matymo prietaisą, išbandyti termovizorių, pamatyti Karo policijos techniką ir ginkluotę, metalo detektorius, elektroimpulsinį ginklą, teleskopines lazdas, artilerijos pabūklą – haubicą. Karo medikai mokė atlikti dirbtinį kvėpavimą ir su Juozo Vitkaus inžinerijos batalionu pademonstravo sužeisto kario evakuaciją iš mūšio lauko, parodė, kaip suteikiama medicininė pagalba. Kariuomenės mokykla ir Savanorių pajėgos pristatė savo veiklą, pademonstravo turimus ginklus.

Lankytojai taip pat turėjo galimybę dalyvauti edukaciniuose užsiėmimuose: *Su ANBO per Europą, Laivų mūšis*, pasimatuoti įvairias karines uniformas, nusifotografuoti fotobūdelėje. Renginį vainikavo Lino Adomaičio koncertas ir ugnies šou.

Muziejų nakties renginio akimirkos

Muziejų nakties renginio akimirkos

BIRŽELIS

Birželio 1 d. pristatyta Dariaus Juodžio knyga *Šiapus ir anapus kordono: sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išsiviją 1945–1991 m.* Knygoje stengiamasi objektyviai pažvelgti į netolimos istorijos ilgą laiką slėptus įvykius. Atsiri- bodamas nuo politizuoto įvykių vertinimo, Darius Juodis siekia objektyviai nagrinėti sovietų saugumą kaip instituciją ir vieną jos veiklos sričių – veikimą prieš lietuvių išsiviją. Knygoje įvykiai aprašinėjami chronologiškai, nuolat remiantis išlikusia archyvine medžiaga. Tiriami KGB ir jo pirmtakų planai ir veiksmai lietuvių emigracijos atžvilgiu, laimėjimai bei trūkumai, informacijos rinkimas, agentūrinio tinklo formavimas, aktyvūs veiksmai, programinės ir dezinformacinės akcijos ir daugelis kitų temų.

LIEPA

Žurnalistai Vaidas Neverauskas
ir Ignas Krupavičius

Liepos 4 d. atidaryta paroda *Kareivio dienos*. Šauktiniai – privalomosios karo tarnybos kariai – visada buvo ir yra pagrindinė Lietuvos kariuomenės jėga ir mobilizacinis rezervas. Parodoje buvo galima ne tik pasidaryti maskuojamąjį grimą, nusifotografuoti, bet ir įeiti į kareivio palapinę, interaktyviame ekrane lankytojai galėjo pamatyti vaizdo įrašus iš tikro šauktinių gyvenimo bei

išklausti vaikų klausimų Lietuvos kariams. Parodos atidaryme dalyvavo žurnalistai, buvę šauktiniai Ignas Krupavičius, Vaidas Neverauskas ir Vaidoto mechanizuotojo pėstininkų bataliono šauktiniai.

Vaidoto mechanizuotojo
pėstininkų bataliono
šauktiniai

Lietuvos šaulių sąjungos vado pasikeitimo ceremonija

Liepos 6 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje vyko iškilminga Lietuvos šaulių sąjungos vado pasikeitimo ceremonija. Lietuvos šaulių sąjungai trejus metus vadovavusį vadą atsargos pulkininką leitenantą Liudą Gumbiną pakeitė pulkininkas leitenantas Gintaras Koryzna. Šauliams ir svečiams sveikinimo žodį tarė Krašto apsaugos ministras Raimundas Karoblis, Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas Vytautas Bakas. Dalyvavo Seimo nariai, Lietuvos kariuomenės atstovai, buvę Lietuvos šaulių sąjungos vadai, visų dešimties Lietuvos šaulių sąjungos rinktinių vadai, Lietuvos šaulių sąjungos štabo darbuotojai ir kiti svečiai.

Liepos 12 d. pristatyta paroda *Taikioji ir karingoji Azija*. Parodoje pristatomi trijų didžiųjų Azijos šalių taikaus gyvenimo ir karų epizodai bei juos menantys ginklai.

RUGPJŪTIS

Rugpjūčio 23 d. įvyko kilnojamos parodos *Sarajevo atentatas* atidarymas. 1914 m. birželio 28-oji tapo lemtinga diena ne tik erchercogui su hercogiene, bet ir visai Europai. Bevažiuojantį Sarajevo gatvėmis jį nušovė slaptos organizacijos *Jaunoji Bosnija (Mlada Bosna)* narys Gavrilas Principas. Erchercogo ir jo žmonos žmogžudystė tapo kibirkštimi, kuri sukėlė Pirmąjį

pasaulinį karą. Sarajevo pasikėsinyje iš viso dalyvavo septyni žmonės, kurių poelgis iki šiol vertinamas nevienodai: vieniems jie – teroristai, kitiems – Vidovdano didvyriai. Tačiau neginčytinai Sarajevo atentatas įėjo į istoriją kaip Pirmojo pasaulinio karo pretekstas. Atidaryme dalyvavo parodos rengėjai Bosnijos ir Hercegovinos archyvo, Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos, Kauno regioninio valstybės archyvo atstovai.

RUGSĖJIS

Rugsėjo 7 d. Edmundo Rimšos knygos *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika* pristatymas. Knygoje aptariamas Lietuvai labai svarbus Vytauto Didžiojo sfragistikos ir heraldikos palikimas, jis šiek tiek pakitusiomis formomis pasiekė mūsų laikus ir yra modernios Lietuvos valstybės heraldinio reprezentavimo šaltinis tarptautinėje bendruomenėje. Mintimis apie Lietuvos valstybingumo sklaidą ir raišką, šalies tarptautinę, teritorinę, politinę ir socialinę raidą dalinosi Vytauto Didžiojo universiteto Garbės daktaras Edmundas Rimša, istorikė Jūratė Kiaupienė, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Jonas Vaičenonis, Vytauto Didžiojo universiteto dėstytoja Laima Bucevičiūtė.

Knygos pristatymo svečiai

Rugsėjo 16–17 d. Vytauto Didžiojo karo muziejus jau antrus metus dalyvavo parodų ir kongresų centre *Litexpo* vykusiame žaidimų kultūros parodoje *GameOn*. Su išskirtine ekspozicija muziejus prisidėjo prie naujausio *Destructive Creations* žaidimo *Ancestors* pristatymo. X–XII a. įtvirtintoje gyvenvietėje buvo galima išvysti ir susipažinti su to laikotarpio kovose naudota ginkluote bei šarvuote. Muziejus Šeimų zonoje lankytojus kvietė išbandyti tris skirtingas ir įtraukiančias edukacines programas: *Neįveikiama pilis* nukėlė festivalio dalyvius į tolimuosius viduramžius; *Žirgas kario gyvenime*, jos metu buvo galima sužinoti įvairių įdomybių apie žirgų gyvenimą ir jų vaidmenį mūšio lauke ir *Laivų mūšis* – magnetinis stalo žaidimas, jis dalyvius supažindino su karinėmis jūrų pajėgomis ir laivyno istorija.

Rugsėjo 21 d. įvyko ciklo *Susipažinkite – karinės specialybės* renginys. Lankytojai galėjo artimiau susipažinti su Karinių oro pajėgų kariais, pažvelgti į Karinių oro pajėgų karių kasdienybę, išgirsti pasakojimų apie tarnybą karo aviacijoje, įdomiausias detales apie tarnybą tarptautinėje operacijoje Kandahare, Pietų Afganistane. Renginyje dalyvavo kpt. Marius Montvila, kpt. Gintautas Čiuoderis, vyriausiasis puskarininkis srž. mjr. Alvydas Tamošiūnas. Apie Karo aviacijos istoriją pasakojo istorikas Mantas Noreika.

Vyr. ltn. Audrius Ašmontas, srž. mjr. Alvydas Tamošiūnas,
kpt. Gintautas Čiuoderis, kpt. Marius Montvila

SPALIS

Spalio 5 d. muziejuje vyko *Lietuvos kario aprangos, ekipuotės ir ginkluotės rekonstrukcijos* pristatymas. Krašto apsaugos ministerija finansavo visuomeninės iniciatyvos XIV, XV ir XVIII a. Lietuvos karių skulptūrėlių kūrimo projektą. Skulptūrėlės buvo padovanotos muziejui. Diskusijoje dalyvavo Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centro vyresnysis mokslo darbuotojas dr. Paulius Bugys, Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktoriaus pavaduotojas Arvydas Pociūnas ir Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo poskyrio kolekcijų saugotojas Vidmantas Airini, idėjos autorius ir projekto įgyvendintojas Deivydas Rimkevičius. Renginį vedė Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento Pilietiškumo ugdymo skyriaus vedėjas Karolis Zikaras.

Renginio *Lietuvos kario aprangos, ekipuotės ir ginkluotės rekonstrukcijos* akimirka

Spalio 6 d. vyko vienos vitrinos parodos *Būkim pažįstami...* pristatymas. Šioje ekspozicijoje pristatoma surinktų vizitinių kortelių kolekcijos dalis. Pati ekspozicija skirta netiesiogiai susipažinti su XX a. iškilomis visuomenės asmenybėmis – Pirmosios Lietuvos Respublikos ir užsienio šalių politikais, diplomatijos atstovais, karininkais, teisininkais, kultūros ir meno veikėjais.

Spalio 10 d. muziejuje vyko kunigo Povilo Dagelio knygos *Kas pergyventa* pristatymas. Autorius beveik kasdien rašė dienoraštį, kuriame fiksavo ne tik įvykius, bet ir svarbesnius laiškus, dokumentus bei straipsnius. Todėl P. Dogelio dienoraštis yra ypatingas šio žanro istorijos šaltinis. Jis atspindi 1930–1949 m. politinius įvykius, teikia reikšmingų žinių apie Kauno kasdienį gyvenimą ir visuomenės nuotaikas. Knygą pristatė dr. Regina Laukaitytė, dr. Dangiras Mačiulis, prof. dr. Vaida Kamuntavičienė, dr. Andrius Šidlauskas.

Dr. Dangiras Mačiulis, prof. dr. Vaida Kamuntavičienė, dr. Regina Laukaitytė

Spalio 20 d. muziejuje apsilankė Kauno jėzuitų gimnazijos I gimnazinės klasės moksleiviai, kuriems vyko integruota lietuvių kalbos ir literatūros pamoka. Pirmąją pamokos dalį Pirmojo pasaulinio karo tema vedė istorikas Arvydas Pociūnas. Antroji pamokos dalis buvo skirta pristatyti Vokietijos kario uniformą ir ekipuotę. Ją dėvėdamas muziejininkas Simonas Semenavičius papasakojo apie šovinines, dujokaukę, durtuvą, šalną, apžvelgė kuprinės turinį ir svorį. Trečioji integruotos pamokos dalis buvo skirta Pirmojo pasaulinio karo ginklams. Kolekcijų saugotojai Vidmantas Airini ir Povilas Barštaitis pasakojo apie šautuvus, karabinius, pistoletus, durtuvus ir granatas.

LAPKRITIS

Lapkričio 5 d. muziejuje vyko susitikimas su teatro ir kino režisieriumi Vytautu V. Landsbergiu. Lankytojai turėjo galimybę pabendrauti, išgirsti partizaniškų dainų, eilių, sužinoti įdomiausias detales apie pradedamą kurti V. V. Landsbergio filmą *Bunkeris*, išvysti poeto organizuojamose kūrybinėse moksleivių stovyklose sukurtus vaikų trumpametražius dokumentinius filmus apie partizanus.

Vytautas V. Landsbergis

Lapkričio 15 d. muziejuje vyko tradicinis Kauno miesto ir rajono švietimo įstaigų 8–12 klasių mokinių karinės-patriotinės dainos konkursas, skirtas Lietuvos kariuomenės atkūrimo 99-osioms metinėms paminėti. Šiuo konkursu siekiama puoselėti mokinių patriotiškumą, tautiškumą ir istorinę atmintį. Jau tradicija tapusiame renginyje buvo sulaukta rekordinio dalyvių skaičiaus – nuskambėjo 27 patriotinės dainos, kurias atliko Kauno miesto ir Kauno rajono mokyklų moksleiviai.

Lapkričio 21 d. muziejuje vyko Lietuvos kariuomenės Kauno įgulos karinių vienetų karių Protų mūšis. Protmūšis, skirtas atkurtos Lietuvos Respublikos kariuomenės 99-mečiui paminėti, surinko net 11 karių komandų. Po atkaklios kovos nugalėtojais tapo Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono komanda.

Lapkričio 23 d. kartu su Kauno įgula paminėta Lietuvos kariuomenės diena. Iškilmingas minėjimas Vytauto Didžiojo karo muziejaus kiemelyje prasidėjo Vyčio Kryžiaus ordino vėliavos pakėlimo ceremonija. Po ceremonijos ir sveikinimo žodžių prisiekė bazinio kario savanorio įgūdžių kurso 56-oji laida. Pasibaigus priesaikos ceremonijai visi susirinko į Nepriklausomybės aikštę, joje muziejus kartu su Kauno įgulos daliniais pristatė savo veiklą ir tarpukario ginklus. Vakare muziejuje atidaryta Ukrainos savanorių bataliono *Donbas-Ukraina* kario Jurijaus Veličko nuotraukų paroda *Gyvenimas ant nulinės ribos*.

Kariuomenės dienos minėjimo akimirkos
Nepriklausomybės aikštėje

Ukrainos savanorių bataliono
Donbas-Ukraina karys Jurijus
Veličko

Kauno *Saulės* gimnazijos mokslėvių pasirodymas

Protų mūšio dalyviai

GRUODIS

Gruodžio 6 d. muziejuje vyko projekto *Atgimę senieji archeologiniai filmai* pristatymas. Pristatyti filmai apie Apuolės ir Impilties piliakalnių 1931 ir 1933 m. archeologinius tyrinėjimus. Šie archeologiniai tyrinėjimai vyko vadovaujant tuometiniam Karo muziejaus įkūrėjui ir direktoriui brg. gen. Vladui Nagevičiui. O 1931 m., kasinėjant Apuolės piliakalnį, pirmą kartą Lietuvos istorijoje archeologiniai tyrinėjimai buvo užfiksuoti filmavimo kamera. Renginyje dalyvavo: Lietuvos archeologijos draugijos pirmininkė Agnė Žilinskaitė, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, Istorijos ir archeologijos katedros docentas Gintautas Zabiela.

Gruodžio 20 d. muziejuje vyko Kalėdinis padėkos koncertas BACHAS&DŽIAZAS. Kauno berniukų ir jaunuolių choras *Varpelis* (meno vadovas Ksaveras Plančiūnas) ir Sauliaus Gudo džiazų grupė atliko baroko genijaus Johano Sebastiano Bacho muziką iš kūrinio *Kalėdų oratorija*.

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS 2017 METAIS.
Almanachas.

2018 10 11. Tiražas 250 egz. Užsakymas GL-370.

Išleido Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija,

Totorių g. 25, LT-01121 Vilnius.

Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,

Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.

www.kam.lt

Tau, gerbiamas skaitytojau,
skiriamas šis, jau dvyliktasis, almanachas
Vytauto Didžiojo karo muziejus 2017 metais,
jo tema – *Valstybės sargyboje: prarasta ir
atkurta Lietuvos kariuomenė*. Vieno seniausių
muziejų Lietuvoje, tarnaujančio visuomenei
ir kariuomenei, periodinis leidinys savo
skaitytojui siūlo susipažinti su muziejaus
naujovėmis ir pasiekimais, edukacinės ir
parodinės veiklos įvairove bei išskirtiniais
ekspozitais, mokslo ir mokslo populiarinimo
straipsniais apie karybos istoriją.